

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

МОДАЛНОСТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Уређивачки одбор

- Mr Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Јелена Петковић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (Београд, Крагујевац)
Др Миланка Бабић, редовни професор (Источно Сарајево)
Др Јелена Јовановић Симић, редовни професор (Београд)
Др Сања Ђуровић, редовни професор (Крагујевац)
Др Ана Јовановић, ванредни професор (Београд)
Др Душан Стаменковић, ванредни професор (Ниш)
Др Сања Нинковић, доцент (Нови Сад)
Др Даница Јеротијевић Тишма, доцент (Крагујевац)
Др Дејан Каравесовић, доцент (Крагујевац)
Др Тиана Тошић Лојаница, доцент (Крагујевац)
Др Даница Недељковић, доцент (Крагујевац)
Др Бојана Вељовић Поповић, доцент (Крагујевац)
Др Тања Танасковић, доцент (Крагујевац)
Др Татјана Грујић, доцент (Крагујевац)
Др Николета Момчиловић, доцент (Ниш)
Др Марина Букић Мирзајанц, доцент (Ниш)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига I

МОДАЛНОСТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Уредници

Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Јелена Петковић

Крагујевац, 2021.

О КЊИГАМА СА XV МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

На Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу по традицији се последњег октобарског викенда одржава међународни научни скуп *Српски језик, књижевност, уметност*. Овога пута то је био XV скуп, а требало је да буде одржан 30–31. 10. 2020. године. На овом дводневном научном скупу са рефератима је требало да учешће узме око 150 филолога из земље и иностранства. Рад скупа требало је да се одвија у оквиру четири тематске целине или секције: лингвистичкој, књижевнокултуролошкој, и две уметничке: музиколошкој и секцији примењене и ликовне уметности.

Скуп, нажалост, из епидемиолошких разлога није могао бити одржан. Наиме, с обзиром на неизвесну епидемиолошку ситуацију, али и с обзиром на препоруку надлежног Министарства о неодржавању скупова на високошколским установама, били смо принуђени да све пријављене учеснике обавестимо да се скуп неће одржати на уобичајени начин, него ће се прибећи облику електронског прикупљања реферата. Учесници су замољени да реферате припремљене за скуп обликују у завршене радове и приложе их до 1. јуна 2021. године за Зборник, који ће бити објављен по уобичајеној динамици, до термина наредног, XVI скупа.

Зато у овом заједничком предговору доносимо само теме и подтеме четирију секција Скупа, будући да ће суштина радова са сваке од тематских целина или секција бити у најкраћем представљена у предговорима сваке од књига XV међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност*.

А) Лингвистичка секција. На XV међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност*, лингвистичка тема скупа била је **МОДАЛНОСТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**. Циљ је био да се расветле приоритетне модалне јединице као и модални аспект примарно немодалних језичких јединица или самога српскога језика, или српскога језика у саодносу с другим страним језицима.

Тема *Модалности у српском језику* подразумевала је анализу питања у оквиру једанаест подтематски издвојених целина: 1. Схватање модалности у различитим наукама, и њихова (не)интерференција; 2. Семантика и прагматика модалности; 3. Модалност и врсте речи (модалност глагола, прилога, именица...); 4. Модалност као морфолошка и као синтаксичка категорија; 5. Граматикализовани и неграматикализовани изрази модалности; 6. Међуоднос типа модалности и функционалностилских и жанровских типова текстова (модалност у књижевноуметничким, публицистичким, научним, административним и др. текстовима); 7. Улога јединица сваког од нивоа лингвистичке анализе у изражавању модалности (фонема, морфема, лексема, синтагми, реченица, исказа); 8. Контрастивна анализа модалности (модалност у српском према другим језицима); 9. Модалност и експресивност; 10. Модалност у нестандартним језичким идиомима (дијалектима, социолектима, супстандарду), и 11. Дијахрони аспекти модалности.

Тема је, као што се из наведених подтема види, обухватила све најбитније научне аспекте категорије модалности, како на синхронном, тако и на дијахронном плану, како на стандарднојезичком, тако и на нестандартнојезичком плану, како из србистичке тако из из контрастивне перспективе. У обради различитих питања које подразумевају наведене подтеме било је пријављено 26 реферата.

Пријављени референти су били лингвисти из различитих научних и културних институција Републике Србије.

Б) **Књижевнокултуролошка секција** за тему је имала *ЈЕВРЕЈЕ*. Тема је обухватила најразличитија питања. То најбоље показује списак од чак 24 подтеме: 1. *Изабрани народ* и историја Запада; 2. Име Бога и свети списи: *Библија*, *Талмуд*, *Тора*; 3. Кабала и јеврејски мистицизам; 4. Израел – Света земља; 5. Земаљски и небески Јерусалим: јудаизам – хришћанство; 6. *Дођодине у Јерусалиму!*: пасха, зид плача; 7. Ахасферство, номадизам, егзил: Јевреји и Америка, Јевреји и Европа, Јевреји и Блиски Исток...; 8. Ашкенази, Сефарди, Мизрахи...; 9. Материјална култура Јевреја – мезуза, менора, хала хлеб...; 10. Јеврејска култура, филозофија, литература: од старог до савременог света; 11. Од Јосифа Флавија до Лиотара, од Филона Александријског до Бенјамина, од Мајмонида до Левинаса, од Фројда до Дериде, од Јехуде Халевија до Симон Вејл, од Менделсона до Ајнштајна и Ленарда Коена...; 12. Јевреји и Холивуд или да ли је Чарли Чаплин био Јеврејин? – МГМ, браћа Ворнер, Спилберг, браћа Коен, од *Бен Хура* до *Шиндлерове листе*...; 13. *Говорите ли јидиш?*: Јевреји и средњоевропска књижевност и култура; 14. Јевреји на Балкану; 15. Срби никада нису прогонили Јевреје; 16. Јеврејска култура Срба – српска култура Јевреја; 17. Српски писци: Винавер, Давичо, Киш, Албахари...; 18. Јевреји, јунаци српске/европске/светске књижевности; 19. Јевреји и јеврејство, јеврејска култура и књижевност данас; 20. Гето, „Јеврејско питање” и антисемитизам некада и сада; 21. Гасне коморе: крај западног хуманизма; 22. Шоа/Холокауст: књижевнокултуролошки одговор; 23. (Пост)меморија и нарација трауме; 24. *Agmagideon Times*: Јевреји, последњи дани, апокалипса.

Наведене подтеме најбоље показују сву сложеност теме која је планирана за разматрање на овом скупу. Зато није ни чудо што су за анализу различитих аспеката ове опште теме била пријављена чак 94 учесника са рефератима, из Србије и иностранства.

В) **Музиколошка секција**. Тема музиколошког дела скупа била је *СТРАДАЊЕ / ЈЕВРЕЈИ; 250 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА ЛУДВИГА ВАН БЕТОВЕНА*. Обрада ове теме у програму скупа била је замишљена кроз анализу двадесет подтема: 1. Страдање у музици; 2. Феномен страдања у медијским просторима музике; 3. Траума као инспирација медијских форми музике; 4. Синдром професионалног сагоревања у науци о музици, педагогији, извођаштву; 5. Јевреји музичари на подручју Србије и Балкана; 6. Јевреји на Балкану – у пољу музике и медија; 7. Јеврејска култура у медијским формама музике; 8. Јеврејска традиција из визууре етномузикологије; 9. Јевреји у музичкој педагогији, теорији, извођаштву; 10. Хришћански симболи у музици; 11. Хришћанство као инспирација у композиторском стваралаштву; 12. Стваралаштво Лудвига ван Бетовена у музичкој теорији, извођаштву и педагогији; 13. Аналитички изазови у музици Лудвига ван Бетовена; 14. Педагошки изазови у музици Лудвига ван Бетовена; 15. Теоријско-аналитички аспекти музике Лудвига ван Бетовена; 16. Педагошко-методички аспекти музике Лудвига ван Бетовена; 17. Медијске репрезентације Лудвига ван Бетовена; 18. Лудвиг ван Бетовен у контекстима примењене музике; 19. Музика и медији, и 20. Јубилеји.

За анализу опште теме, односно подтема музиколошке секције скупа реферате је пријавило осамнаест учесника.

Г) **Секција примењене и ликовне уметности.** Тема ове секције била је *СТРЕМЉЕЊЕ У УМЕТНОСТИ*. Спецификација ове опште теме дата је кроз 16 подтема: 1. Архитектура vs Музика; 2. Нове тенденције у архитектури; 3. Архитектура у континууму; 4. Интеркултуралност уметности; 5. Баштина и нови медији; 6. Филм – записи за сутра; 7. Музеји као места сећања; 8. Будућност какву желимо; 9. *Deus ex machina*; 10. Тенденције наставе уметности; 11. Наставник уметности у 21. веку; 12. Индивидуализација у настави уметности; 13. Е-учење у настави уметности; 14. Интернет и његови ресурси у уметничком образовању; 15. ИКТ у унапређењу наставе, и 16. Наука – настава – учење.

Као што се види, општа тема подразумевала је анализу аспеката различитих типова уметности, пре свега оних примењених какве су архитектура и филм.

За анализу опште теме, односно подтема секција примењене и ликовне уметности, реферате је пријавило петнаест учесника.

Крагујевац, септембар 2021. године

Уредништво

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ XV МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ”

На XV међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност*, лингвистичка тема била је: *Модалност у српском језику*. Та теме подразумева пре свега да се изврши анализа појединих јединица модалности, или понаособно или у њиховој интерференцији. А модалност, општепознато је, може бити представљена као реална или иреална, и она се, осим модалним личним глаголским облицима, тзв. глаголским начинима (*поштенцијалом I и II, императивом, општивом и будућом дружим*), па глаголским временима у модалној употреби, затим се може исказати и модалним речцама и изразима (*можда, ваљда, могуће, вероватно, сигурно, заиста, по свој прилици, несумњиво, без дилеме* и сл.), потом модалним глаголима и глаголским изразима (*моћи, морати, смећи, хтеети, требати, бити у стању, бити кадар, није у реду, бити рад, бити вољан, бити у могућности, бити дужан, бити обавезан* и сл.) и, на крају, неким типовима зависних реченица (*условним, намерним, допусним* и сл.). Осим тога, модалности се може приступити из различитих дисциплинарних аспеката: из граматичког (пре свега морфолошког и/или синтаксичког), из лексиколошког и из стилистичког. Тема је тако истраживачима омогућавала избор из великог броја научноистраживачких могућности.

Будући да је модалност општејезичка категорија, и да има широки језички и значењски спектар употреба, а и врло широку жанровску дистрибуцију, општа тема *Модалност у српском језику* била је подељена у низ конкретнијих подтема, њих следећих једанаест: 1. Схватање модалности у различитим наукама, и њихова (не)интерференција; 2. Семантика и прагматика модалности; 3. Модалност и врсте речи (модалност глагола, прилога, именица...); 4. Модалност као морфолошка и као синтаксичка категорија; 5. Граматикализовани и неграматикализовани изрази модалности; 6. Међуоднос типа модалности и функционалностилских и жанровских типова текстова (модалност у књижевноуметничким, публицистичким, научним, административним и др. текстовима); 7. Улога јединица сваког од нивоа лингвистичке анализе у изражавању модалности (фонема, морфема, лексема, синтагма, реченица, исказа); 8. Контрастивна анализа модалности (модалност у српском према другим језицима); 9. Модалност и експресивност; 10. Модалност у нестандартним језичким идиомима (дијалектима, социолектима, супстандарду), и 11. Дијакрони аспекти модалности.

С обзиром да због епидемиолошких разлога скуп није могао бити одржан, учесници су били замођени да реферате припремљене за скуп обликују у завршене радове и приложе их до 1. јуна 2021. године за зборник, који ће бити објављен по уобичајеној динамици, до термина наредног, XVI скупа.

За учешће на скупу у оквиру датих подтема реферате је пријавило 26 учесника. Од наведеног броја пријављених реферата у овом зборнику, после свих припремних и рецензентских поступака, штампано је 19 (деветнаест) радова. У радовима што их доноси овај зборник разматран је велики број питања статуса модалности, као што су: могућност модалне употребе временских глаголских облика, учешће фонетско-прозодичких елемената у исказивању модалности,

ауторска модалност, специфичности модалности у поезији, потом више радова у којима су анализиране једна или више модалних јединица или један или више типова модалности код појединих аутора (Иве Андрића, Милоша Црњанског, Владете Јеротића, Вука Караџића, Мирка Милојковића); затим специфичности употребе модалности у појединим идиомима или жанровима (као нпр. у призренско-тимочком дијалекту, у научним радовима, у језику туризма, у политичким предизборним порукама, у политичким интервјуима), као и контрастивна анализа појединих типова модалности (у српском и енглеском, српском и немачком, и српском и шпанском језику).

Сви радови темељени су на добро изабраној и доследно примењеној научној методологији, а уз то су њихови резултати засновани на конкретном корпусу. Кад се погледају аутори радова у овоме зборнику, лако је уочити да више од три четвртине радова потписују млади лингвисти, или они што су тек докторирали, или они који приводе крају своје докторске студије. Младост аутора препознаје се по врло изазовним темама изабраним за анализу, али се она не може уочити у начину изведбе научноистраживачког поступка, који показују научну сигурност у провођеним анализама и синтезама. Тако је научно зрела „филолошка младост”, без сумње, посебна вредност овога зборника.

Радови у овом зборнику показују да је тема *Модалности у српском језику* била врло изазовна и захтевна, јер је отворила велики број питања, понудила доста нових научних одговора, тако да резултати које доноси овај зборнику могу бити, а и јесу, темељ и значајан подстрек разради многих питања, везаних како за теоријски тако и за статус модалности у различитим сферама употребе српскога језика, самог или у саодносу према другим језицима.

САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА XV МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 5

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ XV МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
„СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 9

Милош М. Ковачевић

ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА МОДАЛНИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА / 17

Бојана М. Вељовић и Милка В. Николић

ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ И СТИЛИЗАЦИЈА ЛЕГЕНДИ:
ЗБИРКА У ТАМИ БЛАГО МИРКА МИЛОЈКОВИЋА / 35

Александра Д. Ракић

ИМПЕРАТИВНОСТ У ДЕЛИМА ИВЕ АНДРИЋА / 49

Јелена М. Сћевановић и Јагранка Ж. Милошевић

МОДАЛНОСТ У РОМАНУ *СЕОБЕ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ* / 59

Тања З. Русимовић

ЕПИСТЕМИЧКА МОДАЛНОСТ У ПРЕДАВАЊИМА
АКАДЕМИКА ВЛАДЕТЕ ЈЕРОТИЋА / 73

Веселина Ђуркин и Маријан Ј. Јелић

РИЈЕЧЦЕ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ / 85

Јелена Р. Јовановић Симић и Ивана Р. Јовановић

НЕКА ЗАПАЖАЊА О ПОЈМУ *АУТОРСКЕ МОДАЛНОСТИ*
И О ЊЕГОВОМ ЗНАЧЕЊУ У ПОЕЗИЈИ / 99

Соња М. Миловановић

МОДАЛНОСТ У ПОЕЗИЈИ / 113

Бранимир В. Спанковић и Лидија С. Тасић

МОРА ДА БРИНЕШ, КАД МОРАШ ДА БРИНЕШ: МОДАЛ
МОРАТИ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОМДИЈАЛЕКТУ / 127

Даница М. Јерођијевић Тишма

ФОНЕТСКО-ПРОЗОДИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ
И КОМУНИКАТИВНА ФУНКЦИЈА РЕЧЕНИЦЕ
ИЗГОВОРЕНЕ ШАПАТОМ / 141

Јелена М. Јосијевић

МОДАЛНИ СУПЕРЛАТИВИ У СРПСКОМ
И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 159

Данијела Д. Ђорђевић и Тијана С. Весић Павловић

МАРКЕРИ ЕПИСТЕМИЧКЕ МОДАЛНОСТИ У НАУЧНИМ
РАДОВИМА НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 175

Александра М. Радовановић

МОДАЛНОСТ У ЈЕЗИКУ ТУРИЗМА – АНАЛИЗА ВЕБ-САЈТОВА БАЊСКИХ
ДЕСТИНАЦИЈА НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 187

Милица С. Баџић

ИЗРАЖАВАЊЕ ДЕОНТИЧКЕ МОДАЛНОСТИ У ПОЛИТИЧКИМ
ПРЕДИЗБОРНИМ ПОРУКАМА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 203

Софија И. Мијовић

ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ДЕОНТИЧКЕ МОДАЛНОСТИ У НЕМАЧКОМ
ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 219

Оливера Б. Ранчић

АБЛАТИВНОСТ И АДЛАТИВНОСТ ГЛАГОЛА ИЋИ
У СРПСКОМ И НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ / 231

Анђела Т. Вујошевић

ЕПИСТЕМИЧКА МОДАЛНОСТ У ПОЛИТИЧКИМ ИНТЕРВЈУИМА
У НЕМАЧКИМ И СРПСКИМ МЕДИЈИМА / 243

Марија Б. Нијемчевић Перовић

СТАНДАРДИ КВАЛИТЕТА ДИДАКТИЧКОГ ОБЛИКОВАЊА
ВЕЖБАЊА СА МОДАЛНИМ ГЛАГОЛИМА У УЏБЕНИЦИМА
ЗА УЧЕЊЕ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА / 259

Ирена М. Селаковић

ПРЕВОЂЕЊЕ ДЕОНТИЧКИХ ИЗРАЗА НА ЧАСОВИМА
ШПАНСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА / 273

Милош М. Ковачевић¹

Филолошки факултет
Београд

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА МОДАЛНИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

У раду се анализира временска употреба модалних глаголских облика. Најприје се дају критеријуми за диференцирање временских и начинских личних глаголских облика. Ти критеријуми су показали да српски језика има пет начинских личних глаголских облика: опатив, императив, потенцијал I, потенцијал II и футур II. Од тих пет облика два су искључиво модална – опатив и потенцијал II, док се три, осим у модалном као примарном, употребљавају и у временском значењу, а то су: футур II, потенцијал I и императив. Он што та три облика повезује у временској употреби јесте њихова приповједачка функција. Насупрот свој досадашњој литератури, у раду се, с једне стране, доказује да приповједаче о (из)вршењу прошлих радњи није једини случај временске употребе ни потенцијала I ни императива, а, с друге, да приповједачке функције није ослобођен ни футур II. У раду се освјетљавају сви синтаксичко-семантички типови временске транспозиције футура II, потенцијала I и императива.

Кључне ријечи: вријеме, начин, начин у функцији времена, опатив, потенцијал II, футур II, потенцијал I, императив

***

Граматичка и научна литература сагласне су у томе да се сви лични глаголски облици, с обзиром на то да ли изражавају вријеме или начин догађања глаголске радње, дијеле на глаголска времена и глаголске начине. Између глаголских времена и начина, међутим, нема строге синтаксичко-семантичке диференцијације, будући да се „већина глаголских облика може међусобно замењивати, и у категорији времена, и у категорији начина”, што значи да се „времена могу употребљавати са значењем начина и, обратно, начини – са значењем времена” (Станојчић, Поповић 1992: 390).

Будући да смо посебан рад (Ковачевић 2017) посветили анализи модалне употребе временских глаголских облика, у овоме раду бавићемо се искључиво *временском употребом модалних глаголских облика*. Но, прије него што пређемо на ту анализу, неопходно је критеријално одредити који лични глаголски облици чине систем модалних глаголских облика српскога и/или српскохрватског језика. У томе, наиме, није сагласна ни научна ни граматичка литература. Тако нпр. Силић и Прањковић (2005: 59) кажу да се „глаголска времена изражавају презентом, имперфектом, аористом, перфектом, плусквамперфектом, футуром првим и футуром другим, а глаголски начини – *императивом, општивом, кондиционалом првим и кондиционалом другим*”. Идентичну подјелу дају П. Пипер и И. Клајн сматрајући да „глаголских времена има седам”: презент, аорист, имперфекат, перфект, плусквамперфект, футур I и футур II”, док су глаголска

1 mkovacevic31@gmail.com

начина четири: *императив*, *пошеницијал / пошеницијал I*, *прошли пошеницијал / пошеницијал II* и *опитив* (Пипер, Клајн 2013: 167, 180–183). Насупрот њима, Ж. Станојчић и Љ. Поповић (1992: 374–390, 114) у времена убрајају презент, перфект, футур I, аорист, имперфект, плусквамперфект, а у начине – *императив*, *пошеницијал*, *футур II*, и (само у оквиру морфологије) и „*пошеницијал прошли*”. П. Мразовић и З. Вукадиновић у својој граматици (1990: 126–130) у глаголске начине убрајају *пошеницијал I*, *пошеницијал II* и *императив*, док С. Танасић, да још само њега споменемо, у глаголске начине савременога српскога језика убраја само *императив* и *пошеницијал*, с тим да у оквиру потенцијала спомиње и „сложену форму потенцијала” или „сложени потенцијал”, одричући му стандарднојезички статус (Танасић 2005: 453–463).

Граматику српског и/или српскохрватског језика, као што се види, несагласне су у погледу одређења броја и статуса начинских глаголских облика. Та несагласност тиче се три лична глаголска облика: опатива, потенцијала II и футура II. Због различитих разлога сваком од тих трију глаголских облика оспоравано је мјесто у систему личних модалних глаголских облика.

Опатив

Најрјеђе се у граматицама на списку личних глаголских облика уопште, па самим тим и на списку начинских глаголских облика – налази *опитив*. У вези са грамагичким (морфолошко-синтаксичким) статусом опатива србистичка и/или сербокroatистика литература подијељена је између два тумачења. По једном тумачењу, чији је зачетник још Т. Маретић (1899: 648), *опитив* представља посебан глаголски начин, који се облички подудара с глаголским придјевом радним (код Маретића „првим глаголским придјевом”) и као основно има значење жеље.² То Маретићево схватање, као што смо видјели, данас заступају најрецентније српске и хрватске граматику. По другом тумачењу, раширенијем у србистици него у кроатистици, опатив се у систему глаголских облика не издваја као посебан морфолошки облик, него се сматра једном од модалних реализација крњег перфекта.

Тако И. Грицкат у својој монографији о крњем перфекту (у њеној терминологији „краћем перфекту”) опативне конструкције разматра у поглављу под насловом „Конструкције које личе на краћи перфекат”, а то су „конструкције које по својем облику личе на перфекат без помоћног глагола, али које то нису по значењу”, и то „конструкције с партиципом претерита на -л, са значењем финитног глаголског облика, или партиципским значењем” (Грицкат 1954: 145). У закључку анализе тих конструкција И. Грицкат ће рећи да су „опативна и концесивна категорија добиле свој данашњи облик од право перфекта, преко неиндикативне, и то модалне употребе његове” (Грицкат 1954: 152–153). Опативне конструкције, по мишљењу И. Грицката, јесу облички, али не и значењски подударне с конструкцијама крњега, одн. краћег перфекта. Двјема „оградама” она одваја опатив од краћег перфекта: прво тиме што га сврстава у конструкције „које личе на краћи перфекат”, а не у конструкције краћег или крњег перфекта, и друго што за конструкције опатива каже да „нису по значењу” краћи или крњи перфекат. Кад се те двије „ограде” укину, опатив постаје само један од значењских подтипова крњега перфекта. Управо такав статус опатив има у тумачењу

2 „Овај се начин својим обликом не разликује од првог глаголског придјева, а говори се за сва три лица у једини и у множини. Основно му је значење жеља; нпр. *живио краљ*; *живјела домовина*; *жив и здрав био*, *синко*; *добро дошли*, *мили гости*; *не видио ја тебе никад више* итд.” (Маретић 1899: 648).

М. Стевановића, који каже да „модалне перфекте, чешће крње перфекте, али и потпуне имамо: у императивној, *ојшайивној служби*, у екскламацијама, у благословима и клетвама (само облик без помоћног глагола)” (Стевановић 1979: 624). Ту Стевановићеву тврдњу, стављајући у први план крњи перфекат, понављају Ж. Станојчић и Љ. Поповић констатујући да „крњи перфекат може бити и модус (начин), тј. може не означавати радњу која се реализовала у прошлости, него, као и пуни перфекат, а и чешће од њега, говорников лични став према (нереализованој) радњи, стању или збивању; њиме се може, дакле, означавати жеља, претпоставка, увереност да ће се каква радња, стање или збивање (из)вршити, услов и сл.” (Станојчић, Поповић, 1992: 380).

Оптативна (жељна) значења не изражавају се само конструкцијама с предикатом у форми оптатива, него – како је то исцрпна критеријална анализа М. Бабић (2019: 157–180) показала – и конструкцијама с перформативним глаголом, те конструкцијама с партикулом *да*, као и конструкцијама с потенцијалом. Граматички центар синтаксичко-семантичке категорије оптативности представљају конструкције с предикатом у форми оптатива. Наиме, „типично оптативну претпоставку – модалност иреалне ситуације, искључен моменат реализације и ситуираност у временски оквир будућности – реализују реченичне конструкције које се формирају око глаголског језгра у облику оптатива” (Бабић 2019: 180). Оптатив се зато може, и треба сматрати морфолошки граматикализованим центром синтаксичко-семантичко-прагматичког поља оптативности. Из тога онда нужно произлази да је оптатив посебан морфолошки начински облик, као што су то нпр. потенцијал или императив. Таквим га сматрају и сви они који га издвајају као аутономан морфолошки облик у систему личних начинских глаголских облика.

Такво одређење граматичког статуса оптатива није, међутим, општеприхваћено у србистици и/или сербокroatистици. Тако И. Палић сматра да оптатив „у систему глаголских облика ... не постоји” (Палић 2019: 183). А не постоји зато што се, по мишљењу И. Палића, „засебан морфолошки глаголски облик мора формално разликовати од свих осталих у систему глаголских облика у датом језику, тј. мора имати обличку самосвојност”, што, за разлику од свих других личних глаголских облика, оптатив нема, него се „једини издваја искључиво према критерију значења” (Палић, 219: 184). По Палићевом мишљењу, зато није оправдано „говорити о оптативу као посебном глаголском облику”, него је у датом случају „ријеч о глаголском прилогу радном, који је због његове самосталне употребе у оваквим и сличним конструкцијама најбоље звати *слободним глаголским придејвом радним*” (Палић 2019: 184).

Од читаве Палићеве аргументације једино је тачно да у оквиру свих глаголских облика оптатив нема „обличку самосвојност” будући да се облички подудара са глаголским придејвом радним. Али оптатив *обличку самосвојности има у оквиру личних глаголских облика*. А у систему личних глаголских облика он се не издваја, како то тврди Палић, само на основу значења – него и на основу синтаксичке функције. Глаголски придејв радни као безлични глаголски облик не може вршити ниједну синтаксичку функцију³, посебно не функцију предик-

3 Будући да је „глаголски придејв радни” морфолошки прелазна категорија, јер интерферира глаголске и придејвске компоненте, с тим да му је придејвски карактер већ синтаксичком структуром термина као примаран истакнут, јер је центар синтагматског именичког термина именица „придејв” док су преостале двије компоненте као конгруентни атрибути синтаксички, а и коминикативно секундарније у односу на надређени именички члан. Зато је глаголски придејв радни у функцији придејва самостална синтаксема јер врши службу конгруентног атрибута (нпр. *ојало* лише, *увела* ружа, *кључала* вода, *олисцјало* дрво, *полегла* трава, и сл.), док је у функцији глагола

ката, пошто ту функцију врше искључиво лични глаголски облици. За разлику од њега, оптатив је лични глаголски облик, па зато сам и може вршити функцију предиката реченице. Због тих разлога он не може бити ни „слободни” ни „неслободни” глаголски придјев радни, јер нелични статус глаголског придјева радног искључује могућност вршења функције предиката, будући да је она резервисана само за личне глаголске облике. Из тога логично проистиче да у питању научно недопустиво поистовјеђивање граматичког статуса хомоформних личних и безличних глаголских облика, баш као што би нпр. било научно недопустиво поистовјеђивати хомоформне прилоге и придјеве (нпр. лексему *добро* у реченици: *добро* дијете *добро* учи) или пак праве и хомоморфне хомониме. А управо то подразумемијева Палићев предлог да се оптатив подведе под „слободни глаголски придјев радни”. Тај термин можда би одговарао придјевској (атрибутској) употреби глаголског придјева радног (о тој употреби в. у Белић 2000: 367–371), док његово довођење у везу са предикатском функцијом, тј. са функцијом личног глаголског облика, представља *contradictio in adjecto*.

Оптатив као лични глаголски начински облик у свим је употребама искључиво модални глаголски облик (в. Бабић 2019: 172–179), јер може изразити само различите нијансе жељног или дезидеративног значења. Из тога проистиче да оптатив не подлијежу временској транспозицији, тј. да се конструкцијама с предикатом у оптативу, без обзира на тип реченичног контекста, не може изразити временско значење. Друкчије речено, оптатив није употребно конкурентан (алтернативан) с било којим временским глаголским обликом.

Потенцијал II

Док је статус оптатива оспораван због формалних разлога, због обличке подударности са глаголским придјевом радним, дотле је статус потенцијала II оспораван из семантичких разлога, због значењске недиференцираности у односу на потенцијал, односно потенцијал I. Наиме, „српскохрватски нормативни приручници неретко управо експлицитно негирају постојање семантичких разлога за употребу потенцијала II, као *поптенцијала за прошлости*, тврдњом да је овај глаголски облик, поред потенцијала I, системски редундантан, јер се темпорална информација потенцијала редовно одређује према темпоралној информацији коју садржи корелативна, најчешће субординирана предикација” (Радовановић 1990: 202).

Србистичка и сербокроатистичка граматичка и научна литература нема јединствен став о нормативном статусу потенцијала II, него се, како је то показао М. Радовановић (1990: 201), према том питању односи на чак четири различита начина: 1. Потенцијалу II „*даје се сјајниус сјајандрног средсџва* у систему српскохрватских глаголских облика” (по правилу су у питању хрватске граматика⁴); 2. Потенцијалу II „*дойушџа се сјајниус сјајандрног средсџва* у систему српскохрватских глаголских облика, при чему се доводе у питање његова семантичка и функционална дистинктивност, а истиче замењивост потенцијалом I” (такав став по правилу заступају српски граматичари); 3. „потенцијалу II *експлицитно се одузима сјајниус сјајандрног средсџва* у систему српскохрватских глаголских

он само дио сложене глаголске синтаксеме изражене сложеним глаголским обликом у чијој творби учествује (обликом перфекта, плусквамперфекта, потенцијала првог, потенцијала другог, и/или футура другог: *сам / сам био / бих / бих био / будем шетџао*).

4 А да хрватске граматике, ни старије ни новије, нису доводиле у питање стандарднојезички статус потенцијалу II експлицитно показује М. Шмолц (2011: 57–66).

облика” (што је став који заступају поједини чешће србистички него кроатистички граматичари), и 4. „потенцијалу II *имплицитно се одузима стипитус стандардног средства* у систему српскохрватских глаголских облика, на тај начин што се једноставно не помиње у одговарајућим нормативним упутствима” (што је првенствено карактеристика српских граматичких приручника).

Кад год се говори о потенцијалу II, готово неизоставно се наглашава да се он врло ријетко употребљава, и то најчешће у књижевноумјетничком стилу књижевног језика. Међутим, број српских и хрватских аутора из чијих су дјела у граматичким и нормативним приручницима и научним радовима навођени примјери потенцијала II, према наводима М. Радовановића (1990: 201), није мали. А, што је још значајније, међу њима су и два највећа писца српскога језика: Иво Андрић и Милош Црњански⁵. Уз њих двојицу потенцијал II употребљавали су у својим дјелима и: Вук Караџић, Ђура Даничић, Анте Ковачић, Еуген Кумичић, Јаков Игњатовић, Бранко Радичевић, Богобој Атанацковић, Динко Шимуновић, Вељко Петровић, Антун Барац, Вјекослав Калџић, Мирослав Крлежа, Љубомир Недић, Исидора Секулић и др.

Потенцијал II М. Стевановић (1979: 719–720) сматра „излишним”, предоређеном „губљењу” будући да представља „модални облик коме се време увек одређује према језичкој ситуацији, и сама та ситуација јасно говори на које се време дотични модални облик односи ... па је то и учинило да се такав сложен облик потенцијала све ређе употребљава, и да га скоро сасвим нестане из савременог језика, као и из језика данашње свакодневне говорне комуникације” (Стевановић 1974: 720).

Стевановић је у праву када констатује ријеткост употребе потенцијала II, посебно у језику „свакодневне говорне комуникације”. По томе је употребни статус потенцијала II готово подударан статусу имперфекта (уп. Ковачевић 2019: 49), јер је и имперфект врло риједак у српском књижевном језику, толико риједак да „поједини лингвисти замерају чак писцима граматика што међу облике књижевног језика уврштавају овај облик, који више не живи у језику” (Стевановић 1979: 657). С истим разлозима с којима своје мјесто у систему личних глаголских облика српскога језика налази имперфект, то мјесто припада и потенцијалу II. Број српских писаца који га употребљавају, без обзира на честоту његове употребе, показује да је он, као и имперфект жива категорија у књижевноумјетничком стилу српскога језика. И да је неоправдано његово искључење из система личних глаголских облика српскога језика. Неоправдано и због тога што је потенцијал II једини граматикализованани (морфолошки) начин изражавања *иреалног услова у српском језику*. Остали начини изражавања иреалног као у прошлости пропуштеног услова искључиво су реченично контекстуални. Још мање се разлогом његовог искључења из система личних глаголских облика савременог српског језика може сматрати тобожњи аргумент да би „увођење овога сложеног

5 О употреби потенцијала II у дјелима Ива Андрића говори Ж. Станојчић (1967: 272–273), у *Роману о Лондону* Милоша Црњанског – М. Радовановић (1990: 202–206), а у *Сеобама* – М. Ковачевић (2019: 48–49). Ево за потврду неколико примјера потенцијала II из дјела И. Андрића и М. Црњанског: *Био би те ноћи наставио* пут према Сарајеву да га на друму у Омеровом хану, не заустави Абдулселамабег из Чатића (Станојчић 1967, 272; И. Андрић); *И били би поново поодили* још тада бар један део куће, да се тога лета не зараги и не дође аустријска војска (Станојчић 1967, 273; И. Андрић); *Да није те деце био би је напустио* већ после повратка из Корнуалије (Радовановић 1990, 204; М. Црњански); *Ни један Рјепин не би био присијао*, да жену гледа такву до краја у свом животу. (Радовановић 1990, 204; М. Црњански); *Да јој је дошао муж, она би му била рекла* зашто је то учинила (Ковачевић 2019, 49; М. Црњански); *Ни рођена мајка, да га је узела на крило, не би га била препознала* (Ковачевић 2019, 49; М. Црњански) итд.

потенцијала у живу употребу довело до својеврсне асиметрије између глаголског и именског предиката оформљеног обликом потенцијала. Није могуће, на име, остварити 'сложену' форму потенцијала у предикатима са именском речју у функцији предикатског лексичког језгра – уп. *Да сам га уишшао за овог човека, сигурно би био љуби*" (Танасић 2005: 461)⁶. Логично је да се именски предикат не може правити само с потенцијалом II глагола *бићи* јер би подразумевао редупликацију лексеме *бићи* у саставу именског предиката (уп. **Он би био био љуби*), али је могућ уколико се у саставу потенцијала II нађу два лексички различита копулативна глагола (нпр. *Да су га понудили, био би пошшао директор; Да није оишшао у манастир, био би ошшао неписмен*). Осим тога, и асиметрија о којој аутор говори, налази „еквивалент” у систему српског језика, код нпр. немогућности формалне разликовности сложеног глаголског предиката и футура првог у примјерима с негираним помоћним глаголом *хијећи*, као нпр: *Нећу га радим*, гдје *нећу* може бити и негирани облик енклитике *ћу*, и негирани облик глагола *хијећи* у значењу *жељећи*.

На основу свега реченог слиједи логичан закључак да нема никаквог основно нормативно оспоравати статус потенцијала II у савременом српском језику. Или, речено ријечима М. Радовановића (1990: 206), тај статус „не би требало доводити у питање”. Будући да се потенцијал II употребљава искључиво као потенцијал за прошлост, и да се њиме изражава *иреални* *прошли услов*, јасно је да он у свим контекстима има наглашено модално значење. Због тога он, као ни оптатив, не подлијеже временској транспозицији. Друкчије речено, конструкцијама с предикатом у потенцијалу II, без обзира на тип реченичног контекста, не може се никад изразити временско значење, што значи да потенцијал II не може бити употребно конкурентан ниједном временском глаголском облику.

Футур II

За разлику од оптатива и потенцијала II, код којих је у питање довођен статус постојања као аутономних личних глаголских облика на морфолошком (оптатив) или синтаксичко-семантичком (потенцијал II) плану, футуру II никад се није оспоравао ни морфолошки ни синтаксички статус. Он је неспоран лични глаголски облик српског језика. Литература, међутим, није сагласна ком типу личних глаголских облика припада футур II – временима или начинима. У свим хрватским и готово свим српским граматикама, и то не само оним које смо већ поменули, као и у научним студијама (уп. нпр. Кравар 1959/1960: 30–50; Вуковић 1967: 246–274; Милошевић 1970, 1982: 1–12; Симић 1974: 23–46; Вуковић П. 2014: 81–94) футур II се одређује као временски глаголски облик.

За отварање дилеме да ли је футур други вријеме или начин најзаслужнији је М. Стевановић. Он је, на име, у своју монографију *Функције и значења глаголских*

6 Посебно такав спорни аргуменат не може бити основ за закључак о разлици у статусу потенцијала II у српским и хрватским граматикама, који даје М. Шолц тврдећи „како је у хрватском књижевном језику кондиционал II. још увијек присутан и незамјенив. У српском је језику ситуација сасвим другачија. Ондје је у употреби једино кондиционал I, који се назива потенцијал”, с тим да се „употреба тог сложеног кондиционала сматра неправилном у српском језику” (Шмолц 2011: 64–65). Закључак о нестандартнојезичком статусу потенцијала другог М. Шолц доноси управо на основу става из и овдје наведеног цитата С. Танасића, недопуњавајући га тврђом да осим тога што „примјери именског предиката с кондиционалом II. не постоје” [што је, како смо видјели, само дјелимично тачно – МК], „не постоји у употреби ни кондиционал II. у трпном облику” (Шмолц 2011: 65), али да то није нити може бити разлог нестандартнојезичком статусу кондиционала/потенцијала другог.

времена у глаголска времена укључио и футур други, с основним циљем да покаже „чиме се он разликује од осталих глаголских времена” (Стевановић 1967: 140). Осим тога и у његовом знаменитом синтаксичком универзитетском уџбенику, футур II је сврстан у поглавље о систему глаголских времена (Стевановић 1964: 678-700). У анализи временски одређеног футура другог М. Стевановић ће, међутим, изразити сумњу у његов примарно временски карактер, написавши: „[к]ада се говори о модалности овога облика без које он, по нашем схватању није ни у случајевима где изгледа да је најмање има – свакако се с правом може поставити питање: *зашто га и не назовемо глаголским начином (модусом)*, него га још увек убрајамо у глаголска времена и задржавамо за њега термин који га дефинише као глаголско време” (1979: 693-694). Недуго потом, М. Стевановић ће футур II искључити из времена и сврстати у глаголске начине. „Друкчије од осталих граматичара” – вели Стевановић – „ми смо по свим особинама које карактеришу реченичну модалност нашли да су скоро све реченице с предикатом футура II, као кондиционалне, односно хипотетичне, модалне, и да *зашто њај облик ни у практичним грамаџикама не треба убрајати у глаголска времена већ у глаголске начине*”⁷ (Стевановић 1988: 42).

Поводећи се за Стевановићевим мишљењем, његови ученици Ж. Станојчић и Љ. Поповић у својој средњошколској граматици футур II сврстаће у глаголске начине, иако ће њихова дефиниција футура II бити у основи временска, а не модална: „[ф]утур II (футур егзактни), у основној својој функцији, означава нереализовану радњу за коју говорник претпоставља да ће се (из)вршити после времена говорења, у будућности, пре неке друге будуће радње или истовремено с њом: *Ако будемо стигли на време, добићемо улазнице за ту представу*; *Кад буду разматрали предлог у скупштини, разговараће о примедбама из јавне расправе*; *Док не буду добили решење о стану, становаће заједно*” (Станојчић, Поповић 1992: 389). Нејасно је како су аутори на основу те дефиниције и наведених примера, од којих је само први прави модални, условни – али не на основу футура другог у предикату него на основу условне форме реченице – извели закључак: „[и]з овога је видљиво да је футур II пре свега начин (модус)” (Станојчић, Поповић 1992: 389). Једино ако аутори не сматрају да је свака *нереализованост* модалност (онда би по том критеријуму нпр. и све негиране реченице или све реченице с футуром I биле модалне, а јасно је да нису!)⁸. Под утицајем ове средњошколске граматике у свим основношколским и средњошколским уџбеницима у Србији футур други је третиран као глаголски начин, а не као глаголско вријеме.

Готово ниједан научни рад о футуру другом и готово ниједна граматика не споре да се њим изражавају и модални и временски садржаји. Само је питање који је од тих садржаја примаран, на основу којег се онда и одређује његов статус као времена или начина, а који секундаран, па се сматра транспозицијом основног значења. Или, друкчије речено, кад је о транспозицији значења ријеч, да ли се може говорити о временској транспозицији или о модалној транспозицији

7 Курзивно истицање у цитатима није ауторово, него наше – М. К.

8 *Нереализованост* радње може се повезивати, али се не смеје изједначавати са *хипотетичношћу*, како то чини А. Радовановић (2016: 301) тврдњом: „[с]матрамо да истицање нереализованости, одн. хипотетичности радње изражене овим глаголским обликом ... управо омогућава посматрање овога облика у оквиру глаголског начина. У свакој употреби овај облик означава нереализовану радњу, а реченице имају искључиво модални карактер” (Радовановић А. 2016: 301). Да то није тачно, показује чињеница да је нереализованост шири појам од хипотетичности, јер свака хипотетичност подразумеива нереализованост, док свака нереализованост није нужно и хипотетичност.

футура II? Уосталом и сам Стевановић, при експлицитном сврставању футура II под начине, констатује да је „врло познато да се и облицима глаголских начина: обликом императива и обликом потенцијала ... каткад означавају временски одређене радње”, тако да није чудно што, и поред тога што „је из облика футура II тешко искључити сваку хипотетичност”, има примјера који потврђују да су поједине реченице с футуром II прије „реално временске реченице, него модалне” (Стевановић 1988: 42).

Одређењу модалног или временског као примарног значења футура II једна од највећих препрека свакако је било општеприхваћено мишљење да се футур други употребљава само у зависносложеним реченицама.⁹ А то једноставно није тачно. Футур II је, како смо то у посебном раду доказали (Ковачевић 2009: 109-118), обичан у једном типу просте реченице. Наиме, „у савременом српском језику футур II и од перфективних и од имперфективних глагола употребљава се самостално, у простој реченици (или пак клаузи независносложене реченице), али само ако је у тој реченици наведен и модални прилог *можда*” (Ковачевић 2009: 114), као нпр.:

Можда сутра *будеће* рекли да је ово била само превелика паника. (Данас, 9. 4. 2020, 17); *Можда* за 10 година *будемо* *играли* егал са њима, и на крају их и добијемо. (Блиц, 22. 8. 2016, 38); Ко зна, *можда* мој син Џордан *буде* *заиграо* за репрезентацију Енглеске? (Блиц, 30. 7. 2006, 27); Доћи ћу после Њујорка у Београд, а *можда* *будемо* *имали* разлога за дупло славље. (Политика, 17. 8. 2008, 3); итд.

Тешко је оспорити тако логичну, и на чињеницама засновану тврдњу да „облик сам собом мора значити став да би се сматрао модалним” (Милошевић 1970: 72). Та тврдња подразумева да се став означен глаголским обликом изражава једним предикатом. А то даље значи да се реализација правог модалног значења, будући да га носи сам облик глагола, везује за оквир просте реченице. Зато нужни услов за одређење модалног глаголског облика треба допунити и типом реченице, тако да гласи: модалним обликом сматра се само онај глаголски облик који сам собом означава модални став говорника исказан у оквиру просте реченице. То је тим значајније што футур II сам собом не носи модални став, али се у простој реченици не може употријевити у немодалном (временском) значењу. Из тога произлази да се основно значење сваког личног глаголског облика одређује на основу његове употребе у простој и независносложеној, а не у зависносложеној реченици¹⁰. То значи да глаголски облик који у простој реченици може имати само модално значење – мора бити примарно модални, исто као што и глаголски облик који у простој реченици изражава само временско значење – мора бити примарно временски. Будући да се футур други у простој реченици може употријевити искључиво у модалном значењу – то се значење мора сматрати и његовим примарним значењем. Из тога онда нужно произлази да је

9 „Футур II је једино глаголско време које се употребљава само у зависним реченицама” (Пипер, Клајн 2013: 174). „Посриједи је, дакле, глаголско вријеме које се раби само у зависној суреченици неколико врста зависно сложених реченица” (Вуковић П. 2014: 92-93).

10 Уп.: „Сви глаголски облици, и врменски и модални, своје осноно значење, основну синтаксичку вриједност, показују кад се самостално употријебе, а једина самостална употреба футура другог могућа је у реченици модалне вриједности” (Милошевић 1970: 154). Употреба у простој реченици је критеријум за временске глаголске облике као носиоце модалности, јер „у савременом српском књижевном језику у конструкције с глаголом као носиоцем модалности спадају све [= само] просте реченице (саме или као дијелови независносложене реченице) и још и основне клаузе зависносложених реченица, будући да су структурно изоморфне простим реченицама (као нпр.: *Ућомоћ, ућомоћ се!* Не помогнете ли, *пропао сам!*)” (Ковачевић 2017: 125).

футур други заиста примарно модални глаголски облик. То мишљење подржава и чињеница да је „модална категорија футура другог обимнија и разноврснија од временске – и по типовима реченица у којима може доћи тај облик, и по временском обухватању (будућност – прошлост), и по синтаксичкој вриједности у смислу самосталности, односно несамосталности употребе” (Милошевић 1970: 72).

У модалној употреби футуром II се увијек изражава став *еквативне инцертсивности* (несигурности) у погледу реализације глаголске радње. Еквативна инцертсивност подразумева исказивање једнаког степена говорникове увјерености у погледу реализације и у погледу нереализације глаголске радње.

За разлику од оптатива и кондиционала II, који у свим контекстима имају модално значење, па и не могу имати временску транспозицију, футур II је, као и преостала два глаголска начина – потенцијал I и императив – чак и чешће од њих, подложен временској транспозицији, али само у оквиру зависноложене реченице.

Футур II у временској употреби

Футур други се у најмање два случаја употребљава у временском значењу: 1) у временској зависној реченици, и 2) у приповиједању прошлих радњи (приповједачки футур II).

Основна значењска инваријанта футура II у временској употреби јесте његова „временска зависност од будуће радње, а никакве ‘друге’” (Милошевић 1970: 160)¹¹. При томе, временска клауза с футуром II у предикату према глаголу главне клаузе може бити или у односу истовремености, или у односу антериорне или постериорне сукцесивности. Тип временског односа зависне у односу на главну реченицу најчешће је предодређен значењем самог временског везника, тако нпр. *чим* „верификује” однос антериорне сукцесивности, *ип(и)је* *него* *што* – однос постериорне сукцесивности, а *док* – однос истовремености, с тим да везник *кад* у различитим видско-временским комбинацијама предиката двију клауза може означавати и истовременост и сукцесивност. Ти везници не само да су верификатори типа временског односа између клауза зависноложене реченице него су и верификатори временског као основног значења футура II у овом типу сложених реченица. Ево за потврду неколико примјера временске реченице с футуром II (и перфективних и имперфективних глагола) у зависној временској клаузи, с различитим временским везницима као предодређивачима типа временског односа зависне према главној клаузи:

Чим се најугроженији *буду* *зашићили*, и ја ћу се вакцинисати. (Вечерње новости, 18. 12. 2020, 8); Дакле, наша уставна обавеза је да одмах *чим* се за *што* *буду* *стиекли* услови наставимо изборни процес. (Политика, 24–26. 4. 2020, 1); *Пре* *него* *што* Управни одбор *буде* *одлучивао*, чека се да ли ће нека кандидатура стићи у међувремену поштом. (Вечерње новости, 30. 6. 2020, 12); Под његовим ногама, *док* се *буду* *пешњали* степениште неће скрипати (Ј. Радуловић 2001: 196); *Шта* да радимо, да чекамо *док* не *буду* *мислили* да сигурно могу да победе. (Курир, 3. 5. 2020, 3); *Док* се *будемо* *гложили* и раздвајали на две Србије, *док* се *буде* *пошеницирало* на којекавим разликама [...], увек ћемо се враћати корак уназад. (Данас, 21. 9. 2020, 8); Жене се мужевима умиљавају, шмрцају, тужне, рекао би, мјесец дана нису спавале, говоре им да што чешће пишу, а *кад* *буду* *долазили*, нека не вуку много ствари. (Ј. Радуловић 2001: 20); *Када* *буду* *идентификовали* та лица, онда могу да се обрете и нама. (Данас, 6. 5. 2020,

11 А на томе се темељи и његова дефиниција као временског глаголског облика, која гласи: „футур II показује радњу, углавном будућу, везану за неку стварну или привидно будућу радњу” (Милошевић 1970: 160).

3); *Када* се гласови *буду избројали*, *тада* ћемо знати шта даље. (Вечерње новости, 17. 6. 2020, 2); Биће то величанствен догађај, *када будемо ошварали* Храм Светог Саве. (Вечерње новости, 24. 6. 2020, 3); *Кад будемо победили*, код нас ће свако дете ујутру да има кифлу и бурек. (Д. Михаиловић 2017, 15–16); Председник Русије Владимир Путин ће примити вакцину онда *када* сам то *буде одлучио*. (Политика, 29. 12. 2020, 3); *Када будемо видели* шта Србија добија, онда ћемо потписати. (Политика, 12. 1. 2021, 5); итд.

Да је у овим примјерима значење зависне клаузе, а самим тим и њеног предиката израженог футуrom II, недвосмислено временско, показује могућност синтаксичке кондензације¹², тј. сажимања временског реченичног садржаја у временски нереченични садржај. Друкчије речено, зависна временска клауза трансформише се у зависну предлошко-падежну конструкцију (синтагму) са временским значењем, као нпр.:

Чим се најугроженији *буду заштитили* [→ *након/после заштите* најугроженијих], и ја ћу се вакцинисати; *Пре* него *ишло* Управни одбор *буде одлучио* [→ *пре одлучивања Управног одбора*], чека се да ли ће нека кандидатура стићи у међувремену поштом; Под његовим ногама, *док* се *буду пењали* [→ *за вријеме њиховог пењања*] степениште неће шкрипати; *Кад* будемо *победили* [→ *после/након наше победе*], код нас ће свако дете ујутру да има кифлу и бурек, итд.

Значењска еквивалентност зависних временских клаузе с предикатом у футуру другом и предлошко-падежних синтагми као њихових „кондензата” више је него довољан и недвосмислен критеријум за потврду временске вриједности не само датих зависних клауза него и футура другом у функцији њиховог предиката.

У свим напријед наведеним примјерима временских реченица футуrom II се обиљежава *нереализована* радња, радња која ће се догодити тек у будућности. Зато у тим примјерима футур II означава будућност. Истим облицим типом временских реченица с футуrom II у предикату зависне клаузе могу се обиљежавати и *реализоване* радње, тј. радње које су се догодиле у прошлости. Таква употреба футура II могућа је само у приповиједању, тако да је у питању *приповједачки футур II*. Да би футур II добио статус приповједачког, неопходно је да контекст недвосмислено упућује на ситуације из прошлости које су (ис)казане временском реченицом с футуrom II у зависној клаузи. То најбоље потврђују следећи примјери употребе приповједачког футура II у роману *Злотвори* Драгослава Михаиловића:

И *када* двадесет првог августа педесет прве *буде* и сам *обишао* Голи и Гргур, *наћи* ће их двадесет-тридесет тамо. (Д. Михаиловић 2017: 155); *Кад* о томе *буде* *подноше* извештај на једном од оних необавезних састанака руководства, Ђидо неће пропустити прилику да догађај не прокоментарише на његов начин. (Д. Михаиловић 2017: 142); Зачудо у овоме наиван, *кад* *већ* *буде* *пропао*, од једног друга блиског Ђећи сазнаће да му је Веселин био такорећи сам од себе задужен и лично надлежан откуцагор. (Д. Михаиловић 2017: 131) и сл.

Да се футуrom II у овим примјерима обиљежавају *прошле радње*, потврђује и могућност његове замјене перфектом, с тим да при тој замјени нужно и облик футура првог замијенити обликом перфекта:

И *када* двадесет првог августа педесет прве *буде* и сам *обишао* Голи и Гргур, *наћи* ће их двадесет-тридесет тамо // И *када* је двадесет првог августа педесет прве и сам *обишао* Голи и Гргур, *нашао* их је двадесет-тридесет тамо; *Кад* о томе *буде* *подноше*

12 О синтаксичкој кондензацији в. Радовановић (1990: 13–27).

извештај на једном од оних необавезних састанака руководства, Ђидо *неће про-
иустииии* прилику да догађај не прокоментарише на његов начин // *Каг је* о томе
подное извештај на једном од оних необавезних састанака руководства, Ђидо *није*
проиустиио прилику да догађај не прокоментарише на његов начин; Зачудо у овоме
наиван, *каг већ буде проиоао*, од једног друга блиског Ђећи *сазнаће* да му је Веселин
био такорећи сам од себе задужен и лично надлежан откуцатор // Зачудо у овоме на-
иван, *каг је већ био проиоао*,¹³ од једног друга блиског Ђећи *сазнао је* да му је Веселин
био такорећи сам од себе задужен и лично надлежан откуцатор.

Све наведено показује да се футур II, осим у модалном као примарном зна-
чењу које га и сврстава у глаголске начине, неспорно употребљава и у времен-
ском значењу, и то искључиво у зависносложеним временским реченицама, у
којима су верификатори његовог временског значења прије свега једнозначни
временски везници. Временска радња у тим реченицама може бити нереализо-
вана, тј. будућа, и реализована, тј. прошла. Временским зависним реченицама са
футуром II у предикату зависне клаузе прошлу радњу могуће је изразити само у
приповиједању, па такав футур има статус *приповједачког фуиура II*.

Потенцијал I у временској употреби

У научној и граматичкој србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури
доказано је да потенцијал I временско значење може имати само при приповије-
дању прошлих радњи, па се зато и назива приповједачким. Засигурно нема ни-
једне граматике нити научног рада посвећеног анализи потенцијала који такву
употребу потенцијала I не спомињу. А она је недвосмислена у примјерима сле-
дећег типа:

И, покоје ноћи, логорској капији, са стражарима, тихо *би се привукао* тајанствен
црни путнички аутомобил или камион покривен церадом. Споља се у њима ништа
не би видело, а унутра, чврсто уфачловани, *чучали би* по један-двојица или чак и по
петнаестак непознатих људи, с којима спроводници нису смели да разговарају.
Возило *би дошло* пред новоподигнуту бараку, и повезани затвореници *би пред њом*
били иштоварени као вреће кромпира. Сваки *би био смештен* у посебну ћелију. А
онда *би већ* и везе *могле да им се скину*, иако се то није чинило редовно.
Пола сата касније к њима *би улазио* човек у белом мантилу, испод којег *би се виделе*
официрске чакшире и набране чизме. *Носио би* шприц у рукама. Уза се *би имао* и
вату натопљену алкохолем.

„Засучите леви рукав”, *рекао би*. „Треба да примите инјекцију против тифуса” (Д.
Михаиловић 2017: 140–141);

Пре неколико година социјални психолози урадили су експеримент са пацовима
који потврђује ову теорију.

У првој групи били су пацови којима су давали обилну количину хране сваког јутра
у осам сати. Храну *би ставили* у једну посуду, а пацов *би морао* њушком да отвори
кућицу, да провери да ли унутра има хране, и онда *би је појео*. Ови пацови су стекли
специфично понашање. Сваког јутра, неколико минута пре осам сати, пацов *би по-
чео* да проверава кућицу. Затим *би унутра зашккао* храну, појео и *био би* миран цео
дан. (Политика, 10. 10. 2014, 25) итд.

У два наведена (микро)текста, једном из књижевноумјетничког, а другом
из публицистичког стила савременог српског језика – у предикату готово сваке
од реченица употријебљен је потенцијал I. И то потенцијал и перфективних и

13 У овоме примјеру, прије свега због присуства модалне речце *већ* од перфекта је футуру II еквива-
лентнији облик плусквамперфекта.

имперфективних глагола. И сваки се од тих потенцијала може замијенити перфектом. Оваква, врло раширена, употреба потенцијала, у коме постоји општа сагласност, везује се за приповиједање прошлих радњи, тако да је у питању *приповиједачки пошеницијал I*. Употреба приповиједачког потенцијала I, ни ту нема научне несагласности, могућа је само ако су у питању *поновљене и/или неререференцијалне радње у прошлости*. Разлика између употребе потенцијала и перфекта којим се он увијек може замијенити разлика је – како је то показала М. Ивић – у томе што перфекат прошлу поновљену радњу изражава стриктно фактографски, тако да то по себи не прејудуцира непостојање таквог понављања и у садашњости (уп. чињеницу да иза 'фактографске' изјаве *он је њу сваког четвртика посећивао* може одмах уследити напомена *штио, уосталом, и дан дан-данас чини*), док потенцијал I прошлу поновљену радњу изражава „с извесном емотивном ангажованошћу, будући да се ради о *овоцирању усјомена*, чиме је дезактуализованост саопштења неизбежно имплицирана (уп. немогућност да се иста та напомена – *штио, уосталом, и дан дан-данас чини* – надовеже и на 'евокативно' стилизовану изјаву *он би њу сваког четвртика посећивао...*) (Ивић 1983: 44). Чини се ипак да за саоднос перфекта и потенцијала I при изражавању поновљених прошлих радњи није толико битна опозиција „фактографско” (перфект) / „емотивно” (потенцијал I) колико опозиција – „могућа актуализованост” (перфект) / „неактуализованост” (потенцијал I) (уп. Станојевић, Ашић 2006: 183–184).

За означавање радњи у прошлости потенцијалом I нужен је, дакле, услов да то буду поновљене радње. Приповиједачким потенцијалом I за прошлост не могу се изражавати прошле појединачне и/или референцијалне радње. То, међутим, не значи да се потенцијалом I такве радње не могу изразити, него само да се не могу изразити ако су то прошле појединачне радње. Потенцијалом I се, наиме, може обиљежити вријеме вршења појединачних радњи, али у будућности. Тада се потенцијал I може замијенити футуром I, па га можемо звати потенцијалом I за будућност или футурским потенцијалом. *Временски пошеницијал I за будућност* репрезентују сљедећи примјери, у којима ћемо облике потенцијала у заграда са стрелицом замјењивати облицима футура I:

У случају његове победе, та администрација *би* свакако *покушавала* [→ ...та администрација *ће* свакако *покушати*] да спољнополитичке приоритете врати на линију глобализације из деведесетих и двехиљадитих. (Политика, 28. 4. 2020, 6); У тиму нису одговарали на питање о продатим улазницама и да ли *би се* [→ *ће се*] новац од њих, ако фестивала не буде у јулу, *враћао* [→ *враћати*] или *би* оне *важиле* [→ или *ће* оне *важити*] за касније. (Политика, 28. 4. 2020, 19); Снаге које су за уједињење такваног Косова са Албанијом вероватно *ће* победити на предстојећим изборима на Косову и Метохији и после тога *ће* се под претњом „велике Албаније” почети са уценама да Србија призна лажну државу. То *би* *ишражили* [→ *ће* *ишражити*] и Албанци, а не само политичари из Приштине. (Вечерње новости, 25. 1. 2021, 3) и сл.

У питању су, као што се види, условни контексти изражени сложеном реченицом, у којима се подразумева сигурност, готово логичка нужност, реализације радње потенцијала I употријебљеног не у зависној условној – него у основној клаузи. Управо то прихватање (из)вршења радње потенцијала као *извјесне* повезује значење потенцијала I и футура I. Наиме, футур I, баш као и овако употријебљени потенцијал I, у условним контекстима подразумева став сигурности према реализовању будуће радње. Ако нема те сигурности у тренутку говора, него постоји само могућност за реализацију дате радње потенцијал I подразумева само модално значење. Уз став увјерености или сигурности у извршење

глаголске радње потанцијал I, ако нема чисто временско, свакако има најмање интерферирајуће модално-временско футурско значење.

Императив у временској употреби

Безизузетно се у оквиру разматрања императива у граматикама наводи и могућност његове временске транспозиције, с тим да је та транспозиција могућа једино при обиљежавању радњи које су се (из)вршиле у прошлости. Будући да се употребљава у приповиједању прошлих радњи, такав се императив назива *приповједачким или нараџивним императивом*. Приповједачки императив је увијек временски транспоновани императив за прошле радње, које могу били или (1) *појединачне или једнокрајне*, или (2) *поновљене или иџераџивне*, чему су потврда и следећи примјери из нашег корпуса:

(1) Толико смо пијани да једва седимо у седлу, преко главе ћеш раги да паднеш. Онда удариш у галоп, и *јури* наоколо. (Д. Михаиловић 1987: 55); Сутра Свети Анте, биће на првој миси пуна црква народа, а свети Анте без главе. *Навидавај* ону главу и *саставаљај*, али дрво се распукло, труло, и не мере се више саставити. (Ј. Радуловић 2001: 27); Ја се сит напутовах и тобож по омјери путујем; кад *погледај* за собом на путовање, кад ево по земљи идем, а по вјетру путујем, као комита што снује по зраку. (Политика, 3. 10. 2020, 20: П. П. Његош); Газда ме пусти да се завучем иза тезге. Па *копај* по рафови, *тражи*. Најзад пронађем што сам тражио. (Д. Михаиловић 1987: 64) и сл.

(2) Ево, сваки дан, исти ми је план, / не знам где ћу, не знам шта ћу, па бежим у сан. // Руке *џери*, кожу *скидај*, *чисти*, *рибај*, *гледај* стан. (Н. Ђоковић 2021); Свим мајкама добро је познат бесконачан низ наизглед безвезних радњи које чине дан, а дан нам траје и по 25 саги. [...] Устајање у зору јер се дете буди и тражи своје. Спремање, вртић, посао, набавка... Па онда *кувај*, *џери*, *џељај*, *попремај*... и тако у круг и у недоглед. (<https://najboljamamanasvetu.com...>); Кад год је било [проблема], годинама уназад, *џрчи* на мост. (НИН, 16. 8. 2018, 16) итд.

Основна морфолошка карактеристика приповједачког императива јесте његова употреба само у облику другог лица једнине, без обзира на то што субјекат реченице може бити изражен или се подразумевати у било ком лицу једнине или множене. Уз то, актуелне србистичке граматике нису сагласне у нормативном статусу оваквог приповједачког императива. Та несагласност није подједнака за временски императив једнократних и временски императив поновљених радњи. За императив којим се исказују прошле поновљене радње експлицитно се наводи да се „изгубио из савременог језика” (Станојчић, Поповић 1992: 287), односно да „таква употреба императива није карактеристична за савремени српски књижевни језик, у којем она данас представља граматички архаизам” (Пипер, Клајн 2013: 406), или мало друкчије речено да „оваква употреба императива није карактеристична за савремена књижевна дела; у тој функцији данас се знатно чешће јавља потенцијал” (Танасић 2005: 457), или „презент перфективних глагола” (Станојчић, Поповић 1992: 287). За императив којим се изражавају прошле појединачне или једнократне радње по правилу се у литератури не везују такве нормативне квалификације. Али му зато поједини аутори на друкчији начин оспоравају стандарднојезички статус. Тако се за приповједачки императив појединачних радњи каже да се јавља „само у разговорном језику” (Ивић 1983: 65), односно „у старијој књижевности и у народним говорима” (Станојчић, Поповић 1992: 287). И заиста, штокавски дијалекатски комплекс одликује се високом фреквентношћу приповједачког императива: приповједачки императив и за

прошле поединачне и за поновљене радње високо је фреквентан у готово свим источнохерцеговачким, шумадијско-војвођанским, зетско-сјеничком, косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима (Вељовић 2018: 346).

Што се пак тиче употребе временског императива у језику српске књижевности, за парадигматичан примјер може се узети језик Ива Андрића. Андрић, наиме, по налазима Ж. Станојчића, приповједачки императив има само у језику ликова, и то и ту ријетко (забиљежена су само два примјера¹⁴), док га у ауторском говору уопште нема. Код Андрића приповједачки императив „има употребу екстремне експресивности, под којом разумемо употребу у приповедање за означавање прошлости, употребу која је за савремено језичко осећање сигурно архаизам, а коју писац допушта само у говору ликова, дајући том облику функцију дијалектизма” (Станојчић 1967: 307). Такав закључак подржавају и овдје наведени примјери (1) из дјела Д. Михаиловића и Ј. Радуловића, док наведени примјер из Његошева језика потврђује оцјену о заступљености овог облика у језику старије књижевности.

Наши примјери, а посебно они који се односе на приповједачки императив за прошле поновљене радње (2) унеколико оповргавају наведене граматичарске судове о томе да се он „изгубио из савременог језика”, да „представља граматички архаизам” и посебно да се „у тој функцији данас знатно чешће јавља потенцијал”. Па пођимо од посљедње квалификације. Она се показује потпуно нетачном, јер се прошли итеративни приповједачки императив не може замијенити приповједачким потенцијалом I – пошто, како смо видјели, приповједачки потенцијал увијек подразумева неауктализованост поновљене радње, док приповједачки итеративни императив увијек *подразумијева актуализованост поновљене радње*, тј. њено важење и у садашњости. То значи да се поновљена прошла радња може наставити понављати и у садашњости; уп.: „Сваки дан руке *перу*, кожу *скидај*, *чисти*, *рибај*, *гледај* стан” можемо проширити са „што и данас чиним”, док такво проширење није могуће при замјени императива потенцијалом I. Сама чињеница да смо примјере за временски императив итеративних прошлих радњи забиљежили у новинама и савременим текстовима с интерната (и то једном поетском и једном публицистичком) показује да овај облик, иако риједак, није ни „граматички архаизам” нити се потпуно изгубио из савременог језика. За савременог говорника српскога језика он сигурно није ништа необичнији од временског императива за прошле једнократне радње.

Грамаатичка и научна србистичка и/сербокроатистичка литература употребу императива у временском значењу везивала је искључиво за приповједачки императив. У нашем корпусу нашао се и један примјер који показује да се императив може употријебити и – у предикату временске реченице:

Док *седни*, док *устјани*, прође дан. (Ђ. Стојичић 2006: 153)

Императив временско значење, баш као што је то случај са футуrom II у временским реченицама, овдје има захваљујући временском значењу зависносложене реченице у којој је употријебљен. Верификатор тог временског значења јесте везник *док*, који једини од временских везника може изражавати потпуну „симултаност перфективних предикација у зависносложеној временској реченици”

14 То су ова два примјера: Е бели, што бијаше један, омален а брз, па нагò да бјежи, а ја се натуррио за њим. Па, како ме Бог дао брза, *пошџици*, те *пошџици*, те *пошџици* (Станојчић 1967, 273: И. Андрић); И док је земља била још мокра кò непечена ћаса, он се *пиркради* и ноктима *иззрџи* лице божје земље (Станојчић 1967, 273: И. Андрић).

(Ковачевић 2020: 89–100). Примјер се, како се види, може подвести под паремиолошке, с тим да представља синтаксичко-морфолошки оказионализам у недијалектским текстовима¹⁵. Због тога се (ни) оваква временска употреба императива у савременом српском језику не може сматрати уобичајеном, али је и она попут свих временских употреба императива – без сумње врло експресивна.

Закључак

У рада је анализи подвргнута временска употреба модалних глаголских облика савременог српског језика. Да би се могло говорити о временској транспозицији модалних глаголских облика, најприје је било неопходно одредити који лични глаголски облици чине систем глаголских начина (модуса). То је било неопходно посебно због тога што србистичка и/или сербокroatистичка литература није сагласна у погледу одређења броја и статуса начинских глаголских облика. Та несугласност тиче се три лична глаголска облика: опатива, потенцијала II и футура II. Због различитих разлога сваком од тих трију глаголских облика оспоравано је мјесто у систему личних модалних глаголских облика. Статус опатива оспораван је из формалних разлога, због обличке подударности са глаголским придјевом радним, статус потенцијала II оспораван је из семантичких разлога, због значењске недиференцираности у односу на потенцијал I, док у погледу статуса футура II литература није сагласна око његове припадности временским или начинским глаголским облицима. Проведена критеријална анализа показала је да није оправдано доводити у питање припадност тих трију глаголских облика модалним, тако да савремени српски језик има пет начинских личних глаголских облика: опатив, императив, потенцијал I, потенцијал II и футур II.

Од тих глаголских начина или модуса два су – опатив и потенцијал II – у свим контекстима модални, тако да нису подложни временском транспонованју. Временској транспозицији подложни су футур II, потенцијал I и императив. Њихова употреба у временском значењу везана је прије свега, али не и искључиво, за приповиједање о (из)вршењу прошлих глаголских радњи, па им зато и одговара назив приповједачки футур II, приповједачки потенцијал I и приповједачки императив. Анализа је показала да ниједан од тих трију модалних глаголских облика своју временску употребу не исцрпљује само у наративној или приповједачкој функцији. Тако се, осим у приповиједању, временско значење футура II и императива остварује и у оквиру временских зависних реченица (императива, истина, готово оказионално), док потенцијал I у одређеним контекстима има значење временског потенцијала за будућност, односно футурског потенцијала.

15 Употреба императива у временској реченици не само с везником *док* него и с везницима *кад* и *чим* обична је у дијалектима, што показују и примјери које биљежи Б. Вељовић: *жито преврћу*, оно што је утрињено, дол'е клас, па га посл'е преврну, скрос наоколо преврћи *док дођи* до стожера (Вељовић 2018: 358); *Кад* је [девојку] *доведи* овамо, дади је овоме братучеду (Вељовић 2018: 356); *Док* он *дођи* с рудника, *кад* он *дођи* с рудника, збриши и тако смо ту годину врхл'и (Вељовић 2018: 366); ка се ишло на воденице, отишло се и раније, дал'еко, *док отици*, *докл'ен дођи* оно уфати тмуша (Вељовић 2018: 366); Како куји порасте и оно пристигни ил'и нешто заврши, ил'и мognи неће да оде, он отидни, узми децу и жену и отидни, *док стабил'изуј* се добро (Вељовић 2018: 378) вари то, па вари *док убијел'и* (Вељовић 2018: 223); *кад стигни* дол'е, дол'е људи раду, посиједал'и су да једу. (Вељовић 2018: 268); И он *држи* иглу и *чим се* *примакни* до мушкараца, он тек боцни га испод њебета (Вељовић 2018: 145); и некако *чим* он овако *рашири* ноге, она сач овако одмери (Вељовић 2018: 145) итд.

Извори

а) књижевноумјетничка дјела:

Д. Михаиловић – Dragoslav Mihailović, *Čizmaši*, Beograd: BIGZ, Srpska književna zadruga, Prosveta, 1987.

Д. Михаиловић – Драгослав Михаиловић, *Злоћини*, Београд: Лагуна, 2017.

Д. Михаиловић – Драгослав Михаиловић, *Треће пролеће*, Београд: Д. Михаиловић, 2002.

Ђ. Стојичић – Ђоко Стојичић, *Српске народне изреке I*, Београд: Новости, 2006.

Ј. Радуловић – *Најлепше приче Јована Радуловића*, избор и предговор Душан Иванић, Београд: Просвета, 2001.

б) новине

Блиц – *Blic*, дневне новине из Београда.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда

Данас – *Danas*, дневне новине из Београда.

Курир – *Kurir*, дневне новине из Београда

НИН – *НИН*, недељне информативне новине из Београда

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда

в) интернетски сајтови

1) Н. Ђоковић – Nada Đoković, *Turski marš*, <<http://www.tekstovipjesamalyrics.com/tekst-pjesme/69326-nadja-djokovic-turski-mars-karantin-obrada-tekst-pjesme>> (18. 1. 2021).

2) <https://najboljamamanasvetu.com/mame_pisu/dete-nije-teret-negosreca/5d3ad3eb0fdede15c832b719> (18. 1. 2021).

Литература

Бабић 2019: Миланка Бабић, *Ексламативне конструкције у српском језику*, Андрићград: Андрићев институт.

Белић 2000: Александар Белић, „О променљивости радног (прошлог) глаголског придева”, *О различитим питањима савременог језика*, Изабрана дела Александра Белића, том 13, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 367–371.

Вељовић 2018: Бојана Вељовић, *Синтакса глаголских облика у говору Тушина, Новој Пазари и Сјеници*, Српски дијалекатски зборник, LXV/1, Београд.

Вуковић 1967: Jovan Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Вуковић П. 2014: Petar Vuković, Futur drugi u suvremenom hrvatskom jeziku, *Jezik*, 61/3, Zagreb, 81–94.

Грицкат 1954: Ирена Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Београд: САНУ.

Ивић 1983: Milka Ivić, Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponovljenu radnju, *Lingvistički ogledi*, Београд: Prosveta, 37–56.

Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, Употреба футура II у простој реченици, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 109–120.

Ковачевић 2017: Милош Ковачевић, Модална употреба временских глаголских облика, у: *Језик, књижевност, време: језичка истраживања*, уреднице Биљана Мишић Илић и

- Весна Лопичић, Ниш: Филозофски факултет, 77–89. [прештампано у књизи: *Српски језик под лупом науке*, Београд: Завод за уџбенике, 2017, 115–128].
- Ковачевић 2019: Милош Ковачевић, Мјесто Црњанских *Сеоба* у језичкостилској типологији модерног српског романа, *Стилске доминанције српских прозних писаца*, Андрићград: Андрићев институт, 43–73.
- Ковачевић 2020: Милош Ковачевић, Симултаност перфективних предикација у зависносложеној временској реченици, *Српски језик*, XXV, Београд, 89–100. [прештампано у књизи: *Кроз синтаксу српскога језика*, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2020, 265–279].
- Кравар 1959/1960: Miroslav Kravar Miroslav, Futur II. u našem glagolskom sistemu, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, I/ 1, Zadar, 30–50.
- Маретић 1899: Tomo Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Милошевић 1970: Ksenija Milošević, *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Sarajevo: ANUBiH.
- Милошевић 1982: Ксенија Милошевић, Обилеживање будућности у српскохрватском језику, *Književni jezik*, 11/1, Sarajevo, 1–12.
- Палић 2019: Ismail Palić, О слоženim rečenicama s alternativnim bezuvjetnim klauzama, *Gramatika, semantika i pragmatika rečenice*, Sarajevo: Institut za jezik, 172–187.
- Пипер, Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић 1990: Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest.
- Радовановић А. 2016: Aleksandra Radovanović, *Modalna značenja sredstava za izražavanje futuralnosti u engleskom i srpskom jeziku*, neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Filološkom fakultetu u Beogradu 2016. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/32674/Disertacija.pdf>.
- Силић, Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Симић 1974: Радоје Симић, Футур II у науци и наставној пракси, *Књижевности и језик* XXI/1, Београд, 23–46.
- Станојевић, Ашић 2006: Veran Stanojević, Tijana Ašić, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Станојчић 1967: Živojin S. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića: funkcije sinonimskih odnosa*, Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Станојчић, Поповић 1992: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника и наставна средства.
- Стевановић 1967: Михаило Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд: Научно дело.
- Стевановић 1988: Михаило Стевановић, Модалност реченица, *Студије и расправе о језику*, Никшић: Универзитетска ријеч, 28–42.
- Танасић 2005: Срето Танасић, Синтакса глаголских облика, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: простија реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 345–476.
- Шмољц 2011: Маја Šmolc, *Kondicional II. u hrvatskom književnom jeziku*, Hrvatistika, V/5, Osijek, 57–66.

TEMPORAL USES OF MODAL VERB FORMS

Summary

This paper examines the temporal uses of modal verb forms. In order to discuss the temporal transposition of modal verb forms, it was first necessary to determine which personal verb forms make up the system of verb moods (modus). The conducted criterial analysis has revealed that there is no scientific justification for questioning whether the optative, the potential II and the future II belong to the system of personal modal verb forms. This means that contemporary Serbian language has five personal verb forms that are classified as moods: the optative, the imperative, the potential I, the potential II, and the future II.

Out of these five verb forms there are two forms which have modal uses only across all contexts – the optative and the potential II – therefore, as such, they cannot undergo temporal transposition. The verb forms that can undergo temporal transposition are the future II, the potential I, and the imperative. They are used with a temporal meaning primarily, but not exclusively, for narrating past actions – complete or incomplete – which is the reason why they are appropriately called *the narrative future II*, *the narrative potential I*, and *the narrative imperative*. The analysis we conducted has revealed that narration or story-telling is not the only context in which these modal verb forms are used with a temporal meaning. According to our findings, apart from narration, the future II and the imperative with a temporal meaning are also used in subordinate temporal clauses (the imperative is used only in unique cases though), while in certain contexts the potential I is used as temporal potential with a future meaning, that is as the future potential.

Key words: tense, mood, temporal of modal verb forms, optative, potential II, future II, potential I, imperative

Miloš M. Kovačević

Бојана М. Вељовић¹
Милка В. Николић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Катедра за српски језик

ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ И СТИЛИЗАЦИЈА ЛЕГЕНДИ: ЗБИРКА У ТАМИ БЛАГО МИРКА МИЛОЈКОВИЋА²

Предмет интересовања у овом раду јесте стилизација фолклорних текстова које је Мирко Милојковић објавио у збирци легенди *У шами благо* (1974). Редактор је настојао да језички уједначи легенде које потичу из различитих крајева и да их приближи савременом читаоцу, а да уједно задржи дух старине. У ту сврху употребио је глаголске облике који се одликују високим стилистичким потенцијалом (наративни презент, крњи перфекат, аорист, имперфекат). Међутим, стилематични глаголски облици нису у свим случајевима остварени као стилски ефектне јединице. Циљ овог рада јесте да се са становишта интегралне стилистике испита који су фактори утицали да се глаголски облици високог стилистичког потенцијала у појединим случајевима остваре као нестилогене јединице. Анализа је показала: (1) да је фреквентна употреба стилематичних глаголских јединица довела до аутоматизације текста и губљења стилског ефекта онеобичавања; (2) да су одступања од формалних и значењских карактеристика глаголских облика неповољно деловала на стилизацију текста. Закључује се да је редактор имао тешкоћа да приближи легенде стандардном језику и да истовремено очува фолклорни дух у приповедању.

Кључне речи: глаголски облици, стилизација, фолклорно приповедање, легенда, редакторска интервенција, стилски ефекат, збирка легенди *У шами благо*

1. Предмет, циљ и приступ проблему

Збирка *У шами благо: легенде из наших крајева* (1974) произашла је из жеље редактора Мирка Милојковића да на једном месту забележи народне легенде, предања и веровања у натприродно, те посебно занимљива пучко-етимолошка размишљања.³ Сакупљане из усмених извора с различитих тачака српског етно-географског простора, ове умотворине представљају одраз колективне свести магијских, митских и паганских корена, али и хришћанског амалтама који их наткрива. Фолклорне творевине у Милојковићевој збирци откривају особен народни дух – јединствен у својим супротностима, колоритан, мистичан, маштовит и, надамце, довитљив у жељи да проникне у стварност и протумачи порекло ствари, појава и назива. Поделивши фолклорне текстове у тематске целине,

1 bojana1919@hotmail.com

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика* (2011–2021), број 178014, који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

3 Мирко Милојковић је првобитно објављивао ове текстове у *Илустрованој полицији*, што су читаоци пратили с великим интересовањем. Читаоци разних занимања, махом просветни радници, слали су Милојковићу легенде из свих крајева српског језичког простора. Писац је овај материјал објављивао у листу, пошто га је претходно подвргао књижевној обради. Припремајући књигу, Милојковић је додатно стилски уједначио фолклорне текстове и распоредио их у тематске целине. Књига *У шами благо* била је својевремено веома популарна и радо читана, објављена су два издања у размаку од десетак година код два реномирана издавача (Просвета, Београд 1974; СКЗ, Београд 1985).

редактор, за којег се може рећи да је аутор, успео је уједно и да одржи тематско јединство, али и да дочара поменуто шареноликост.

У аутопоетичком осврту (у предговору збирке) редактор се дотакао и проблема стилизације умотворина забележених на различитим тачкама српског дијалекатског простора. Милојковић је настојао да одговарајућим језичко-стилским интервенцијама створи уједначен дискурс, прихватљив и разумљив савременој читалачкој публици. Верујући у неминовност редакторског поступка, он истиче: „ова предања, у нашем времену, могла [су] бити саопштена само савременим језиком, уз поштовање архаизама, провинцијализама и турцизама” (Милојковић 1974: XIX).

Познато је да текстови забележени у народу и публиковани под општом ознаком народних умотворина нису – у језичком, композиционом и стилском погледу – дословно пренете приповести фолклорних казивача. Извесна језичко-стилска интервенција увек је била нужна, о чему је и Вук Караџића писао (в. Поповић 1968: 111–115). Начин на који се редакторске интервенције чине пак подлеже (про)цењивању.

Збирка легенди *У тами благо* Мирка Милојковића отвара проблем који је веома инспиративан за интегралностилистичка испитивања, а који се тиче услова за остваривање стилогености стилематичних јединица.⁴ *Интегрална стилистика* обједињује: (1) „лингвостилистику, која се у првом реду бави стилематичношћу, тј. начинима структурисања стилема као формално и/или семантички онеобичајених јединица”; (2) „књижевну стилистику, која се бави стилогеношћу, тј. књижевним ефектом, који изазивају како стилематичне тако и нестилематичне језичке јединице” (Ковачевић 2019: 16).

Посматрано с интегралностилистичког аспекта, у структури књижевног текста могу се појавити четири врсте језичких јединица издвојених према критеријумима стилематичности и стилогености (в. Ковачевић 2019: 16–17):

- (1) *стилиематичне*, а остварене као *нестилогене*;
- (2) *нестилематичне*, а остварене као *стилигене*;
- (3) *стилиематичне*, а остварене као *стилигене*;
- (4) *нестилематичне*, а остварене као *нестилогене*.

Милојковић је настојао да употребом глаголских облика високог стилистичког потенцијала у збирци *У тами благо* постигне одређени ефекат, међутим, у томе није увек успевао. Догађа се да *стилиематичне јединице* (наративни презент, крњи перфекат, аорист, имперфекат) у тексту не стичу *стилистичку вредност*. Тиме се отвара проблем услова потребних да се *стилиематичке јединице* остваре као *стилигене*, а у случају Милојковићеве збирке то се односи на глаголске облике. Ако применимо горе наведену класификацију, предмет нашег интересовања јесу *стилиематичне јединице* које су остварене као *нестилогене*, дакле, прва група јединица. Циљ овог рада јесте да се испита који су фактори утицали да се глаголски облици високог стилистичког потенцијала у појединим случајевима остваре као нестилогене јединице.

4 Од средине 20. века књижевно дело се посматра као *језичко* уметничко дело. Током друге трећине 20. века у сербкратистици се отвара питање о томе да ли треба језик књижевног дела тумачити у оквиру *лингвистичке* или *литерарне стилистике*. Крајем 20. века установљена је теорија *интегралне стилистике*, која повезује *лингвистичку* и *литерарну стилистику* (в. Ковачевић 2017: 55–57).

2. Резултати анализе и дискусија

У овом делу рада наводе се резултати анализе глаголских облика употребљених у збирци *У џами благо* Мирка Милојковића. Разматрани су (1) инвентар употребљених форми, (2) њихове синтаксичко-семантичке особености, (3) дистрибуција и фреквенција у текстовима. Посебно се обраћа пажња на то у којој је мери њихово појављивање резултат редакторске (неоправдане) интервенције, а када су разлози за њихову појаву оправдани са становишта законитости фолклорне приповести.

Анализа показује да збирку на плану одабира глаголских форми одликује уједначеност – легенде су исприповедане углавном комбинацијом аориста и наративног презента. Највиши степен варијантности и у погледу инвентара форми и у погледу њиховог комбиновања, показују уводни делови легенди. У почетним деловима су, за разлику од централних делова, где готово потпуно преваладавају аорист и приповедачки презент, заступљени још и крњи перфекат и имперфекат.

2.1. Глаголски облици у уводним деловима легенди

На основу одабира и заступљености глаголских облика, може се говорити о неколико типова увода. Први тип највише одговара почецима карактеристичним за народне бајке или приповетке, и то зато што започињу крњим перфектом (примери под 1), који је некада једини облик, а некада се комбинује са имперфектом (2). Каткада, међутим, крњи перфекат изостаје, и тада његову службу потпуно преузима имперфекат (3):

- (1) У горњој Топлици неки богаташ *се* много *бојао* за своју имовину и једнако *мислио* како да сачува мал нетакнут. Најпосле, упита нечастиве да га саветују (41); *Живео* некада давно у шумама Багрдана хајдук Диман. Глас о његову јунаштву стиже до турског цара Мехмеда, и он обрече велику награду ономе ко убије димана. (331);
- (2) Под хридином у пећини *живео*, са три кћери, ловац Охрид. Најлепша му *беше* најмлађа кћер Софија. Она *заношаше* лепотом и песмом путнике на друму. Многи хтедоше да је уграбе, али њен отац сваког погуби. Но Охрид остаре; поче снага да га издаје. Да сачува Софију, сагради за њу колибу у лугу, па јој забрани да пева и гледа у путнике (7); Између села Штипине и Потркања, на левој обали Тимока, *боравио* неки Мирко са отреситом женом Маром. Њиној кући често *навраћаху* Турци, намерници, да се чиме заложу. Једаред, о заранцима, дојашу два дебеле Турчина [...] (371);
- (3) У давно време Дрим *извираше* из пећине у атару села Љубонића, уврх поља Загрма. Из ове *се* пећине *приказиваше* девојка невиђене лепоте. Обдан *ходаше* пољем, у сумрачје *се враћаше* своје станишту. Чобани крај стада *доконаше* да је вила (17); Јелена, Никшићанка, на гласу са јунаштва, вазда *испадатше* из града и *убијаше* Турке. Стамболије јој никако не могадоше стати на траг, те султан на све четири стране разасла књигу да ће дати стотину златника оном ко му донесе Јеленину главу (336).

Као што се из примера запажа, након уводног дела, у коме се упућује на околности и стања у одређеном временском оквиру, прелази се на конкретан, појединачан, догађај који се збио. Самим тиме и следи промена глаголских облика означена редовно облицима аориста или наративног презента (подвучени).

Врло ретко уместо крњег бележене су пуне форме перфекта:

- (4) У риту крај Дунава беше аждаја, змијске главе, гушчијих ногу и орловских ноктију. У репу је имала мехур; кад га надује, *могла је иливати* по води и *лети* под облаке. [...] Под крилима јој била тестера, да сече дрвеће. Сваке недеље, ала је *прождирала* по једну девојку. *Дође* ред и на Јованку, најлепшу од свих. Са брда бубњар *огласи* несрећу; народ *се искупи* да испрати девојку [...] (8).

Доминантна употреба имперфекта и крњег перфекта у уводним деловима узрокована је тиме што и један и други облик, сем што обележавају радње, својом семантиком наглашавају управо стања, опште околности, пружају ситуациони фон, дефинишу временски план у који се смештају појединачни догађаји. Имперфекат је, тако, у ширим наративним одсецима погодан за дефинисање временског оквира, периода у који се постављају глаголске радње са њиховим ситуацијама (в. Вуковић 1967: 155). Градећи се од несвршених глагола, овај облик казује радњу/стање у процесу вршења, у трајању, односно казује околности које су дуже време биле на снази. Крњи перфекат је у иницијалним деловима Милојковићевих легенди употребљен као форма типична за приповедање у народним приповеткама, где се „употребљава за потенцирано казивање, са моментом новине, ненадовезаности на претходно знање [...] и тиме се изазива интерес слушаоца одн. читаоца” (Грицкат 1954: 36):

- (5) Пре много година *градили* житељи Јањева цркву [...] (37); *Гонили* баба и деда козе пољем под Чакором [...] (39); У прадавна времена *живело* у Звизду девојче [...] (42); Једне зиме, у петак, *поранили* сељаци из Крушчиче и горњих села, на пијац у Ариље [...] (54)

Сем тога, код крњег перфекта је компонента дескрипције наглашенија у односу на нарацију (Грицкат 1954: 43), тј. њиме се више упућује на стања него на радње (Грицкат 1954: 57). Такође, оба облика, и имперфекат и крњи перфекат важе за стилогене форме – имперфекат због семантике доживљености, која је неодвојиви сегмент његове семантичке структуре, а и крњи перфекат, иако му семантика доживљености није нужна особина, такође подразумева извесно уживљавање у оно што се глаголом износи (Стевановић 1986: 622–623). Треба запазити да у легендама из Милојковићеве збирке нису посредни стварно доживљене радње, већ оне које, да би се постигла аутентичност приповедања, наратор представља као доживљене. Најзад, и један и други облик одабрани су као део намере редактора да постигне формалну сличност с већ постојећим обрасцима народних умотворина, те да додатно архаизира исказ (ово посебно важи за имперфекат), како би постигао ефекат аутентичности, веродостојности.

Уколико текст приповести има уводни део у коме се исказују опште околности које су важиле за време онога што се збило на догађајном плану, бележени су, дакле, готово искључиво имперфекат и крњи перфекат. Некада се, међутим, предочава сам догађај, без уводног упућивања на околности, те, сходно томе, крњи перфекат и имперфекат изостају, а приповедање тече у аористу и(ли) презенту (6):

- (6) Једноћ *узграби* змај најлепшу девојку у селу, и с њом у пећину. Сељани *се грдно прејадну*: нико не смеде ни прићи змајеву брлогу, а немоли да спасе девојку. После неког времена један сељак *се осмели*, дође пећини и *угледа* жену с дететом у наручју. Потом *се врати* у село и *рекне* за жену [...] (5); *Сазида* Василије кућу на брегу, па *се ожени* ћерком пастира. Таст му

дарова овна од педесет лета, рекав [...] (65); Порани цар Лазар у лов са својим војводама, и стијгне у неку незнану планину [...] (173).

2.2. Глаголски облици у централним деловима леџенди

У централним деловима леџенди варијантност је мањег обима – аорист и наративни презент доминирају, смењујући се унутар ширих наративних одсека:

(7а) Једној *уџраби* змај најлепшу девојку у селу, и с њом у пећину. Сељани се грдно *преидају*: нико не смеде ни прићи змајевој брлогу, а некомоли да спасе девојку. После неког времена један сељак се *осмели*, дође пећини и *угледа* жену с дететом у наручју. Потом се *враћи* у село и *рекне* за жену. Мајка отете девојке *похиша* пећини и *зашекне* кћер пред улазом. Оне се *изгрле* и *исплачу*, а онда ћерка *сишане молиши* мајку да се врати у село, јер ако је змај затекне, живу ће је растргнути. А мајка *салеше* кћер да и она пође, но не *могаде* је наговорити, те жалосна *оде* дома (7);

(7б) Две се војске *сударе* и силно *искрве*. У потоку крви *давише* се људи и коњи. Небројене мртваце *немаде* ко да сахрани, па се *надуше*, неукопани. Нејач *проишца* од јада. А у једном селу сви *оглувеше* од страха. *Настаде* беда, народ *помере* од глади. За мало, сва земља *ојусте*. Преживели се *окупе* у највећем селу и ту битисаху у немаштини. Да се ова несрећа никад не сметне с ума, народ *надену* имена овим местима: ледина где се *бише* две војске, *доби* име: Бојиште; на пољани где се војске *искрвише*, *ниче* село: Подкрвеник; тамо где се људи и коњи *давише* у крви, *настадоше*: Крвине (58).

И аорист, као облик који се одликује експресивношћу и компонентом доживљености, и наративни презент важе за изразито стилогене јединице.⁵ Ефекти који се на семантичком и стилском плану постижу одабиром наративног презента јесу приказивање прошлих радњи као да се оне дешавају сада, док се о њима говори – оне се поновно оживљавају, а њихова (ре)актуализација доприноси интензивнијој рецепцији и потпунијем уживљавању у догађајни план (в. Вуковић 1967: 358, 398; Танасић 1996: 147–150). Аорист, с друге стране, доприноси утиску доживљености, догађаји се приказују као да су непосредно перципирани од стране приповедача, што га ставља у позицију поузданог сведока, а његова приповест доживљава се као аутентично сведочанство. И презент и аорист погодују типу приповедања какво налазимо у збирци *У шами благо*. Ипак, све истакнуто у вези са њиховом стилогеношћу испољава се на приповедном плану с донекле сниженим интензитетом. Инсистирање на употреби аориста и презента на штрб других облика и њихова готово потпуна превласт чини приповедање једноличним, наративне поступке предвидљивим а темпо успореним, монотоним и једначеним.

2.3. Закључни осврт на уједињену глаголских облика у леџендама

У уводним деловим приповести доминира имперфекат, док централне делове аутор обликује употребом аориста. На основу тога закључујемо да се језик текстова у анализираној збирци одликује обиљем потврда и за један и за други

5 Временска транспозиција једнога облика подразумева ступање у синтаксичку службу која је изван његове примарне сфере употребе, а то измештање из примарног у секундарни домен само по себи значи активирање стилског потенцијала дате синтаксеме.

претерит, односно да су аорист и имперфекат високо фреквентни облици. Намера аутора је била да језик легенди из различитих дијалекатских области приближи стандарднојезичком идиому, али и да, уједно, задржи народни дух. Но, веома честа, а може се рећи и претерана, употреба аориста и имперфекта не сведочи о испуњености поменуте интенције. Стандардни српски језик не одликује се високом фреквентношћу аориста и имперфекта (данас су готово ишчезли из система), а ни народни говори у којима су ови облици у живој употреби нису бројни. И у оним дијалектима у којима се добро чувају, аорист и имперфекат далеко су мање фреквенције од перфекта. Сходно наведеном, закључујемо да њихова широка заступљеност удаљава збирку од стандардног језика, али и од дијалекатског модела. Њихово присуство јесте резултат редакторске интервенције, прецизније речено, Милојковићевог настојања да избором глаголских облика постигне дух старине. Међутим, ма колико да су и један и други облик стилематични, њихово често појављивање у низовима доводи до аутоматизације приповедања, а нагомилавање облика одаје утисак шаблонизације.

Иако постоје дијалекти у којима су имперфекат и аорист сасвим обични, није уобичајено да се исте форме нижу без смењивања с другим облицима. Тако, на пример, имперфекат обично има службу иницијалног облика који пружа ситуациони фон, временски оквир за прошле радње обележене другим облицима – има припремну улогу за увођење осталих претериталних форми – или пак обележава прошлу радњу која је текла напоредо с неком другом прошлом радњом или ситуацијом (Вуковић 1967: 157, 185; Стевановић 1986: 652). Међутим, имперфекат се ретко (готово никада) у дијалекатском дискурсу среће као једини облик помоћу којег се обликују шире дискурзивне целине. То је, с друге стране, у легендама збирке *У тами благо* сасвим уобичајена појава:

- (8) Господарица Звижда, Златинка, *имађаше* двор у Дубочкој пећини, на Дубочкој реци. Она *носишаше* златну хаљину; *беше* окићена златним обоцима и гривнама; косу *поклаћиваше* растопљеним златом. Благо *добављаше* из Пека: њени људи дању *поклаћаше* овче коже у реку, а ноћу *скидаше* златно зрневље са руна (86); Кад краљ Благај *зидаше* град на Сани, у земљи *бејаше* велико благастање. Прича се, да волови *имађаху* златне рогове (113); У неко старо доба сточари крај Новог Пазара *беху* богати, и *не знађаху* шта би од изобиља. *Имађаху* голема стада, а руно на овцама *се премећаше* у злато (58).

У наведеним одломцима бисмо, дакле, пре свега очекивали комбинацију са перфектом, наративним потенцијалом или неким другим обликом који би допринео дезаутоматизацији приповедног тока.

Исти је случај и са ширим одсецима у којима се смењују искључиво аористне форме (9), што темпо приповедања чини убрзанијим, јер аорист подразумева брзо смењивање слика, али опет монотоним:

- (9) Поп *се прейдаде*, *враћи* благо у сандук, *паде* на колена и *поче* читати молитве. А кад анђео *оде*, он *се* опет *слакоми*, *подиже* покров и покупи благо. Свевишњи *се* онда *расрди*, *проломи* земљу и црква *несџаде* у црним дубинама. На томе месту *осџаде* удољица (59); Кад вила *осећи* да је бременита, *рече* кнезу, сад је време да се узмемо. Он ни да чује, те се покавже. Од тада *се* без престанка *зложиише*. Кнезу ово најпосле *дојади*, и *науми* да се реши виле. *Пође* на виђење с њом, а *задену* нож у чарапу. Вила *опази* нож, па га *уишти* шта ће му. Он ништа *не рече*, већ је *умах распори*. Потом *се склони* под једну стену (19).

2.4. (Не)оцправданост редакторске интервенције

Размотримо у којој мери појављивање глаголских облика у збирци *У шами благо* представља резултат редакторске (неоправдане) интервенције, а када је њихова употреба оправдана према законитостима фолклорне приповести. Ово се првенствено односи на употребу аориста и имперфекта, које, по свему судећи, редактор није имао у свом језичком осећању, што му је доносило тешкоће у стилизацији легенди. Да облици аориста, посебно имперфекта, у Милојковићевој збирци нису преузимани из дијалекатске основице, а ни из стандардног језика, показују примери њихове неадекватне употребе или неадекватне морфолошке форме.

2.4.1. Диференцирање имперфекта и несвршеног аориста

Аорист несвршених глагола у стандардном језику несравњиво је ређи у употреби од свршеног аориста, а исто важи и за већину дијалеката.⁶ Збирка *У шами благо*, међутим, показује честу употребу овог облика. Њиме се обележавају прошле несвршене радње које се (без обзира што су посредни имперфективни глаголи) перципирају као довршени, заокружени процеси, и то је једна од основних семантичких одлика несвршеног аориста (Ивић 1953/54: 244–246; Ивић 1958: 147; Вуковић 1967: 98, 108–111, 183; Танасић и др. 2005: 427). На завршеност аористне радње упућује се или контекстуално (10) или помоћу одредбе која сигнализира прекид радње или дефинише њене границе у смислу дужине трајања (11):

- (10) У потоку крви *давеше* се људи и коњи. (58); Житељи све *чинише* да се реше напасти, но узалуд (13) Залуду је њене другарице *одвраћаше* [...] (21); Но змија од оног златника *не могаде* ни најмањег миша прогутати, и једнако гладоваше. (98);
- (11) После људи *задуго даваше* мушкој деци име: Илар [...]; Виле *изграше* у колу *до праскзорја* (...) (10); *Вас дан ловише* у Липовици [...] (157); [...] *дуго премиишаше* шта да чине (109); Дервиши *шибаше* прућем по немирној води, *док не падоше мртви*. (67) *Дуго ходаше* под земљом [...] (42).

Довршеност, целовитост глаголске радње јесте, уједно, особина која јасно разграничава несвршени аорист и имперфекат, за које се дуго у науци тврдило да су синтаксичко-семантички потпуно идентични (Ивић 1953/54: 244–246; Ивић 1958: 143–147; Вуковић 1967: 98, 108–111, 183). Када се, међутим, установило да имперфекат не поседује могућност обележавања радње као довршеног процеса, већ само радње као процеса који је био у току у прошлости, радње која је перципирана у своме трајању, без икаквих података о почетку или завршетку њеном,⁷ или, како се сликовито може формулисати – временску линију чије су

6 Аорист несвршених глагола није обичан у стандардном језику (Танасић и др. 2005: 427), у војвођанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта ређе се употребљава од перфективног (Ивић и др. 1997: 373) док је у србијанском делу сасвим редак (Вукићевић 1995: 210). Боље је очуван у говорима херцеговачко-крајишког дијалекта (Вуковић 1940: 89; Тешић 1977: 244; Пецо 2007: 258–261). У говорима косовско-ресавског типа несвршени аорист има редуковану употребу (Јовић 1968: 196–198; Божовић 2008: 334). У говорима зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори ретко се јавља (Милетић 1940: 547; Вујовић 1969: 321–322; Ђупић 1977: 170), док је у говорима тутинско-новопазарско-сјеничке зоне сасвим обичан (Вељовић 2018: 188–227). У неким говорима призренско-тимочке зоне се боље чува (Ђирић 1983: 105), а у неким слабије (Вељовић, Младеновић 2017: 47–55).

7 О читавај расправи, в. детаљније у: Вуковић 1967.

границе у магли (Сладојевић 1953/54: 218–219). До овога се закључка у науци дошло тек прегледањем опсежније грађе из дијалеката који добро чувају оба ова претерита у свим наслеђеним службама, а раније недоумице настале су на ставовима аутора који нису располагали говорним осећањем за њихову употребу (в. Вуковић 1967: 98). Имајући ово у виду, односно полазећи од тога да се ни у стандарду ни у дијалектима не може употребити одредба која имперфекатску радњу временски дефинише у смислу од–до, примери ексцерпирани из збирке, а у којима таква одредба постоји, упућују на закључак да је овај облик настао као конструкција редактора:

- (12) Страшни бој *и́рајаше вас дан, до мрака* [...] (10); Девојка оде на извор, с муком се узверуе уза стену и *сву ноћ чекаше* момка (121); Обрекао се, рече, господу, да за живота не говори [...]. *Тридесет лета ћушаше*, данас погази завет и почини смртни грех (175); Најми се у газде и *дуго* га *служаше* док не заслужи за прстен, којим прстенова девојку (94); Дивљак [...] *три дана и три ноћи чекаше* под дрветом (51); *Годинама* сестре *испраћаху* са својих прозора његов брод из затона [...] (132)

У свим наведеним примерима уместо имперфекта могао би стајати несвршени аорист (Страшни бој *и́раја* до мрака; *сву ноћ чека* момка итд.) или пак перфекат.

2.4.2. Интерференција имперфекта и несвршеног аориста

Познато је да у дијалектима у којима се аорист и имперфекат губе из система долази до бројних случајева мешања ових облика. Тако се на употребном плану неретко у синтаксичкој функцији резервисаној, рецимо, за аорист, среће имперфекат, или пак аорист улази у сферу употребе имперфекта и сл., што су случајеви њихове неадекватне употребе настале услед слабљења осећаја за њихове разлике. Томе се увек придружује и обличко мешање, тј. продор наставака једног облика у парадигму другог, варирања у форми и др. Занимљиво је, међутим, да све ове појаве које прате постепено ишчезавање и повлачење датих синтаксема у природним идиомима, у језику као систему, можемо посматрати и на плану језика збирке коју анализирамо. Наиме, претпоставка јесте да Милојковић у свом идиолекту нема ове облике, те самим тиме ни језичко осећање да разграничи домене њихових служби. Желећи, ипак, да их употреби у језичком обликовању својих текстова, а немајући модел по коме то може учинити, он конструисао форме имперфекта и аориста. Иако конструисан, овај идиом може послужити као илустративан пример укрштања ових облика, које је слично ономе што се спонтано дешава и у дијалектима.

Најчешћи случајеви мешања домена употребе имперфекта инесвршеног аориста јесу они где налазимо имперфекат у синтаксичкој служби и семантичком окружењу који погодују употреби несвршеног аориста, и то најчешће у случајевима када је радња ограниченог трајања:⁸

- (13) *Иђаше* тако, *иђаше* (→ *идоше*), *док најпосле не стигоше до Дунава* (177); *Дуго* удовица *иушоваше* (→ *иушова*) преко брда и долина [...] (69).

⁸ Овде спада и претходна група примера (12).

Има и примера где је употребљен аорист на месту где би се очекивао имперфекат јер су посредни трајне радње или стања дате као опште околности (14), што је неретко потврђено и претходно употребљеним формама имперфекта (15):

- (14) Овај испрва *не верова* (→ *не вероваше*) (51); Два суседна племена стално *рашоваше* (→ *рашоваху*). Кћерка старешине једног племена [...] сретне увече на врелу под брдом сина старешине другог племена [...] (119); Зором муж и жена *џонише* (→ *џоњаху*) благо на пашу, а деца *остјајаше* (→ *остјајаху*) да спавају у колиби (98); Живела овде два брата: старији се зваше Дукљан, млађе-му се име *не знаде* (→ *не зна(ва)ше*) (130); У њему сељаци *ловише* (→ *ловљаху*) рибу и највећу част *предаваше* (→ *предаваху*) владарки (154);
- (15) За важнијих договора вазда *се окупљаху* код цркве светог Николе на Јеленку. Ту им свештеник *мораде* (→ *мораше*) најпре испећи брава и окадити печеницу, а онда би они набадали месо (152); У сироте жене *беше* јединац. Он *чуваше* неколико коза на Јахорини и поваздан *свираше* у фрулу, за весеље себи и другим чобанима. Људи *слушаше* (→ *слушаху*) његову песму, али је чуше и виле планинкиње (21).

Бројни су примери и обличког мешања аориста и имперфекта, односно случајеви где налазимо наставке аориста уместо имперфекатских.⁹ У ову групу убрајамо примере са аористним наставцима, који се облички и подударaju са формама несвршеног аориста, а за које сматрамо да их је редактор неадекватно употребио уместо одговарајућих имперфекатских (16). Посебан доказ томе јесу примери где се у истом контексту на блиском одстојању јављају варијантне форме – једном са једним други пут са другим наставком (17). У свим примерима, дакле, у питању су контекстуални, односно синтаксичко-семантички услови који захтевају облике имперфекта (трајна стања или радње, опште околности, напоредне радње и сл.). Такође, свуда су у питању облици за 3. л. множине:

- (16) Беше много убава долина [...] Све стазе са висова *силазише* (= *силажаху*) кладенцу мрзле воде у дољи. Увече, о заранцима, девојке *хиташе* (= *хитаху*) на врело, да налију крчаге водом (79); Узаман људи *настијаваше* (*настијаваху*) да изброје силне изворе у гори Лукавици. (20); Људи *живеше* (→ *живљаху*) тегобно, на мало посне земље, али за боље не знађаше (68); Хитао цар Душан с војском на Угре, што *хараше* (= *хараху*) на северу његове царевине, и наиђе на језеро међ планинама Овчар и Каблар [...] (156); У језерима *живеше* (→ *живљаху*) виле језеркиње, у планинама виле планинкиње. За месечевих ноћи виле језеркиње *играше* (→ *играху*) по води (15);
- (17) После војници *стављаху* на њине гробове пешкире с парицама, а ноћу *палише* (→ *палаху*) маслиново уље у посудама (67); Павлу Лужани не дадоше да се помеша с њима, јер *не зледаше* (→ *не зледаху*) радо дошљаке. У недељу Лужани *играху* оро и *надметаху се* у снази и јунаштву [...] (150).

Слични су и примери који се, за разлику од претходних, не подударaju са аористним формама (18), него је на основу имперфекта додат аористни наставак за исто лице – 3. л. множине (имперфекатске форме су и овде неретко на блиском одстојању). Мање је примера са основом аориста и наставком за имперфекат (19):

⁹ Одступања од стандарднојезичких граматичких облика представљају потенцијалне стилеме, а античка реторика је издвајала и стилске фигуре које настају одступањем од граматичких правила (в. Ковачевић 2000). Међутим, у стилематичност није нужно укључена и стилогеност.

(18) Они *имаћаху* сестру, лепоту девојку, па се обадва смртно загледају у њу: и један и други *хоћаше* (→ *хоћаху*)¹⁰ је за жену (130); *Ићаше* (→ *ићаху*)¹¹ тако, с торбом пепела, од извора до извора, и крај сваког *сићаше* (→ *сићаху*) по шаку луга да се не заброје, ал' виле обноћ распршише белеге [...] (20); Људи живеше тегобно, на мало посне земље, али за боље не *знаћаше* (→ *знаћаху*)¹² (68) Новљани се *не ићаше* (→ *не ићаху*) смирити док не виде шта се горе крије (108); Људи *знаћаше* (→ *знаћаху*): ко их види и чује, неће остати у животу, те чобани пре мрака гонише стада у село (15); Морнари са ове галије *говораше* (→ *говораху*) неким незнатим језиком (108); Уђу у колибу где *сећаше* (→ *сећаху*) младенци (71).

(19) Две краљице *живеху* (*живљаху*) у слози [...] (86).

Најзад, бележени су и примери које можемо тумачити као облике аориста за 3. л. множине употребљене уместо имперфекта за 3. л. једнине, или, аналогно претходнима (и вероватније), као хибридне форме у којима се на цео облик не-свршеног аориста за 3. л. једнине додаје имперфекатски наставак за исто лице:

(20) Мара често *одлазише* (→ *одлажаше*) по воду, на језеро, усред камењара (11); У кући ваља трпети к'о што Ђуљфа *ирише!* (→ *ириљаше*) (38); У језеру крај манастира Манасије *живљаше* некада, давно, ненасити водени бик. Он сваког дана *излазише* (→ *излажаше*) на пашу и односише по грло из крда. Много година тако *шаманише* (→ *шаманјаше*) стоку. Нико му ништа *не могаде* (→ *могаше*) (14); Како лепотица ноћу *боравише* (→ *борављаше*) с младићем, то поваздан спаваше и бледило јој освоји лице (25); *Учише* (→ *учаше*) он дан и ноћ [...] (31); А у испосници, у студеничкој клисури, *боравише* (→ *борављаше*) његов син Сава (143).

Као и у природним идиомима у којима је употреба аориста и имперфекта нарушена, а разлике међу њима услед повлачења из система ослабљене, општа одлика језика ове збирке јесте присуство варијантности, појава дублета или више напоредних облика који се као такви јављају неретко и на блиском одстојању. Тако, на пример, облици имперфекта глагола типа *одлазити/одолазити* јављају се у више различитих морфолошких ликова, у свим комбинацијама претходно наведеним (21), при чему је у свега неколико случајева употребљен коректан морфолошки лик (22):

(21) Мара често *одлазише* (→ *одлажаше*) по воду [...] (11); Он сваког дана *излазише* (→ *излажаше*) на пашу [...] (14); Мали Прохор (...) о празницима *одлазише* (→ *одлажаше*) у цркву (32); момак [...] обдан и обноћ читаше молитве, а о празницима *одлазише* (→ *одлажаше*) у цркву (32); На треће петле, у расвитаку, цар *одлазише* (→ *одлажаше*) у свој град [...] (48); [...] јединче у оца и мајке. Оно много миловаше смиље и често *одлазише* (→ *одлажаше*) у планину по цвеће [...] (42); [...] тад народ без зазора *иrolазише* (→ *иrolажаше*) шумом (51);

10 Аорист би гласио: *ићешоше*. Овде се може претпоставити и да је у питању употреба облика за 3. л. једнине имперфекта уместо множинске форме.

11 Аорист је *идоше*. И овде је могуће да је у питању облик једнине.

12 Аорист је *знадоше*. И овде је вероватно облик једнине.

(22) Он *излажаше* из пећине да тамани овце, а богме и људе нападаше (13); [...] момци *долажаху* да је виде (71).

3. Закључак

Из намере да језички уједначи и осавремени фолклорне текстове у збирци *У шами благо* (1974), али и да посебном стилизацијом дочара митотворачки дискурс и да досегне исконску мелодију њихову, Мирко Милојковић је, нашавши се на тако тешком задатку, покушао изнаћи извесно средње решење. У ту сврху употребио је глаголске облике који се одликују високим стилистичким потенцијалом (наративни презент, крњи перфекат, аорист, имперфекат). Међутим, стилематични глаголски облици нису у свим случајевима остварени као стилогене јединице. Редактор је имао тешкоћа да легенде стилизује тако да их приближи стандардном језику и да истовремено очува дух народног израза.

Анализа је показала: (1) да је фреквентна употреба стилематичних глаголских јединица довела до аутоматизације текста и губљења стилског ефекта онеобичавања; (2) да су одступања од формалних и значењских карактеристика глаголских облика неповољно деловала на стилизацију текста. Доминација одређених облика довела је до неутрализације онеобичавања и до слабљења жељених стилских ефеката. Такође, дошло је до изостанка промене темпа приповедне линије, тј. до губљења наративне динамике јер није спроведен један од важнијих начела приповедања – варирање исказа.

Језик ове збирке унеколико је хибридна творевина – заустављена на пола пута између стандардног идиома и дијалекта, са уочљивим редакторским интервенцијама. Редакторским интервенцијама језик је додатно архаизиран, а гледано са дијалекатског становишта, учињен је „књишким”, док је у појединим сегментима стилизација довела до херметичности израза, приближавајући га библијском духу. Међутим, треба узети у обзир чињеницу да су читаоци врло радо читали Милојковићеву књигу, дакле, прихватили су и разумели њен језички израз.

Закључује се да истраживања у којима се испитују фактори стилски неуспеле реализације језичких јединица високог стилистичког потенцијала – могу допринети осветљавању проблема (не)успешне стилизације одређеног типа текста.

Извор

Милојковић 1974: М. Милојковић, *У шами благо: легенде из наших крајева*, Београд: Просвета.

Литература

Божовић 2008: М. Божовић, *Говори средњега Ибра*, Приштина, Лепосавић: Институт за проучавање културе Срба на Косову и Метохији.

Вељовић 2018: Б. Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/1, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1–476.

Вељовић, Младеновић 2017: Б. Вељовић, Р. Младеновић, Временска употреба претериталних облика у говору северношарпланинске жупе Сиринић, *Јужнословенски филолоџ*,

- LXXIII/3–4, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 35–60.
- Вујовић 1969: Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат (с кратким освртом на суседне говоре), *Српски дијалектолошки зборник*, XVIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 73–398 (с картом).
- Вукићевић 1995: М. Вукићевић, *Говори Крагујевачке Лейенице*, Приштина: Универзитет у Приштини.
- Вуковић 1940: Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, *Јужнословенски филолог*, XVII, 1–113.
- Вуковић 1967: Ј. Вуковић, *Синтакса глагола*, Сарајево: Завод за издавање уџбеника.
- Грицкат 1954: И. Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику, и сродним синтаксичким појавама*, Београд: Научна књига.
- Ивић 1953/54: П. Ивић, Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба, *Јужнословенски филолог*, XX/1–4, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 229–262.
- Ивић 1958: М. Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику, *Годишњак филозофског факултета*, 3, Нови Сад: Филозофски факултет, 139–152.
- Јовић 1968: Д. Јовић, *Трстенички говор*, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд: Институт за српскохрватски језик, XVI + 1–238 + карта.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, Морфостилистичке фигуре, у: *Стилистика и графика стилистичких фигура*, Београд: Јасен, 267–275.
- Ковачевић 2017: М. Ковачевић, Српски књижевни језик и језик књижевности, у: *Српски језик под луком науке*, Београд: Завод за уџбенике, 45–67.
- Ковачевић 2019: М. Ковачевић, Шта је то интегрална стилистика, у: *Стилске доминанције српских прозних писаца*, Вишеград (Андрићград): Андрићев институт, 7–41.
- Милетић 1940: Б. Милетић, Црмнички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, IX, Београд: Српска краљевска академија, 209–663 (с картом).
- Пецо 2007: А. Пецо, *Говори источне и централне Херцеговине*, Сарајево: Босанско филолошко друштво, 1–434.
- Поповић 1968: М. Поповић, *Историја српске књижевности. Романтизам I*, Београд: Нолит.
- Сладојевић 1953/54: П. Ч. Сладојевић, О имперфекту у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, XX/1–4, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 213–228.
- Стевановић 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Танасић 1996: С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Танасић и др. 2005: С. Танасић, П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: прости реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Тешић 1977: М. Тешић, *Говор Љештанског*, *Српски дијалектолошки зборник*, XXII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 159–328.
- Ђирић 1983: Љ. Ђирић, *Говор Лужнице*, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 7–190.
- Ђупић 1977: Д. Ђупић, *Говор Бјелопавлића*, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, IX + 1–226 (са картом).

**VERB FORMS AND STYLIZATION OF LEGENDS:
A COLLECTION *TREASURE IN DARKNESS* BY MIRKO MILOJKOVIĆ**

Summary

The subject matter of this paper is the stylization of the folkloric texts which Mirko Milojković published in the collection of legends *Treasure in Darkness* (1974). The redactor was trying to linguistically unify the legends which came from different parts of Serbian-speaking areas and to adapt them to the modern reader, and also to maintain the folkloric spirit in storytelling. For that purpose he used verb forms which are characterized by high stylistic potential. However, verb forms which are characterized by high stylistic potential are not achieved as stylistically effective units in every case. The goal of this paper is to examine from the point of linguistic stylistics which factors had the impact on verb forms with high stylistic potential to be realized as non-effective units in some cases. The analysis has shown: (1) that the frequent usage of verbal units which are characterized by high stylistic potential has led to the automatization of text and loss of the stylistic effect; (2) that the deviations from the formal and semantic characteristics of verb forms have had a negative effect on the stylization of a text. The conclusion is that the redactor had some difficulties to adapt the legends to the standard language and to preserve the folkloric spirit in storytelling at the same time. The research which examines the factors of stylistically inefficient realization of the linguistic units of high stylistic potential can contribute to shedding light on the problem of the stylization of a certain text type.

Key words: verb forms, stylization, folkloric storytelling, legend, redactor's intervention, stylistic effect, collection of legends *Treasure in Darkness*

*Bojana M. Veljović
Milka V. Nikolić*

Александра Д. Ракић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за проучавање језика и књижевности

ИМПЕРАТИВНОСТ У ДЕЛИМА ИВЕ АНДРИЋА²

Предмет рада јесте синтаксичко-семантичка анализа начина исказивања категорије императивности у делима Иве Андрића. Поред императива, којим се најчешће исказује императивност, забележени су и примери модално транспонованих временских глаголских облика. Издвојени су и примери реализације категорије императивности у исказима чија је структура редукована на именицу, прилог, узвикили речцу.

Кључне речи: семантичке категорије, модалност, императивност, императив, модална транспозиција, Иво Андрић

1. Увод

Императивност је семантичка категорија која обухвата све облике и значења којима се неко подстиче на вршење или невршење одређене радње. Типичну императивност карактерише јак интензитет вербалних подстицаја на чињење или нечињење, док је на периферији ове категорије њено основно значење помешано са другим значењима, а њен интензитет слаб (Пипер и др. 2005: 660). Ова категорија везана је за говорни чин и припада такозваним категоријама другог лица (Прањковић 2008: 241–242). Категорија императивности у тесној је вези са категоријом модалности, и то субјективне модалности, која претпоставља однос између садржаја комуникације и учесника у говорном чину (Прањковић и Бадурин 2012: 620). Императивност се често разматра и као једно од модалних категоријалних значења (Пипер и др. 2005: 660). Категорију императивности Војводић (2002; 2003) повезује са категоријом вокативности. Наиме, помоћу ова два типа апелативности адресант у процесу комуникације изражава своју вољу каузирајући адресата, „чиме, заправо, утиче на његово будуће понашање, односно на трансформацију иреалне радње у реалну” (Војводић 2003: 171).

Основно средство за исказивање императивности је императив, али се ова категорија може исказати и посредством инфинитива, футура првог, конструкција типа *да + њрезенић* или *да + њерфекаш*. (Пипер и др. 2005: 661) Међу мање граматикализованим средствима исказивања императивности, Пипер издваја перформативне глаголе (нпр. „*дозвољавајћии, забрањивајћии, заклинајћии, захтевајћии, молићии, наређивајћии, позивајћии, предлагајћии* и др.” (Пипер и др. 2005: 661)), фазне глаголе („*Почни! Настаиви! Престани!*” (Пипер и др. 2005: 661)), неке неглаголске речи („*Хајде! Даље! Доста! Саг! Још! Гошово!*” (Пипер и др. 2005: 661)), исказе редуковане на именски израз, прилог или прилошки израз или узвике („*У собу! Руку! Кафу! Ни речи! Без дођоварања!*”; [...] *Брзо! Брже! Тихо! Тише! Најпрег! Назад!*; [...] *Иш! Пис! Шибе! Марш! Псић! Сћој!*” (Пипер и др. 2005: 661)). Карлић

1 aleksandra.rakic@filum.kg.ac.rs

2 Рад је написан у оквиру пројекта *Динамика стурктура савременог српског језика (1780/14)*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и Кларић (2015: 331–333) средства за исказивање императивности у хрватском језику деле на примарно (императив) и секундарна (конструкције са модалним глаголима, конструкције с перформативним глаголима, футур први, презент, кондиционални искази, упитни искази и елипсе и импликатуре). Фекете (2008) императивне конструкције дели на морфолошке (императив) и синтаксичко-семантичке (презент, перфекат, футур први, футур други, глаголски придеви, инфинитив, именице, прилози, узвици).

Када су у питању семантички подтипови императивности, Пипер издваја заповест и забрану као типичне видове императивности, док за периферију ове категорије везује дозволе, упутства и инструкције, предлоге, молбе, савете, упозорења, претње и препоруке (Пипер и др. 2005: 662–670). Сличну класификацију императивних значења даје Војводић (Војводић 2000), који за императивне форме и средства везује значења наредбе, забране, дозволе, захтева, молбе, савета, упозорења, предлога и позива.

Имајући претходно наведено у виду, извршили смо класификацију средства за исказивање императивности у делима Иве Андрића. У анализу су укључени императив, као примарно средство за исказивање ове семантичке категорије, али и секундарна средства, као што су модално транспоновани презент, перфекат и футур први, прескриптивни и проскриптивни инфинитив и искази редуковани тако да су носиоци категорије императивности именице или именски изрази, прилози или прилошки изрази, узвици и речце. За свако од наведених средстава исказивања императивности наведена су императивна значења забележена у корпусу. Циљ рада је да покаже на које начине се семантичка категорија императивности исказује у делима Иве Андрића, као и да се укаже на међуоднос императива, као примарног и најфреквентнијег средства исказивања ове семантичке категорије и секундарних средстава, забележених у корпусу. Корпус за рад чине три романа, *На Дрини ћуприја* (НДЂ), *Проклетија авлија* (ПА) и *Травничка хроника* (ТХ) и шест приповедака – *Мустафа Маџар* (ММ), *Ђорџан и Швабица* (ЂШ), *Прича о кмету Симану* (ПКС), *Пути Алије Ђерзелеза* (ПАЂ), *Жеђ* (Ж) и *Прича о везировом слону* (ПВС).

2. Средства за исказивање императивности у Андрићевим делима

У нашем корпусу императивност се исказује императивном, као примарним средством, али и другим, секундарним средствима, и то: модално транспонованим временским глаголским облицима (презентом, перфектом и футуром првим), прескриптивним и проскриптивним императивом и исказима редукованим тако да су носиоци императивности именица или именски израз, прилог или прилошки израз, узвик и речца.

2.1. Императив. Императив представља примарно средство за исказивање категорије императивности.³ Одликује га највећи степен граматикизованости у односу на остала средства за исказивање ове категорије. Њиме се, поред заповести, жеље и молбе могу исказати још нека модална значења, на чије конституисање, поред самог глаголског облика, утичу и семантика глагола у императиву, као и контекст у коме се реализује реченица са овим глаголским обликом (Пипер и др. 2005: 453). У примерима из нашег корпуса, овим глаголским обликом исказују се императивна значења заповести, забране, молбе, савета, упозорења и претње.

3 Детаљан преглед значења императива дао је Танасић (1984).

Императивом се у нашем корпусу најчешће исказује заповест, коју одликује изражен степен директивности и такав социјални статус саговорника, који омогућава говорном лицу изричито наметање сопствене воље саговорнику. Како је степен директивности висок, у примерима овога типа реченица је увек екскламативна:

Иди! (НДЋ: 30); Луч, *палиће* луч! Конопац ми *гајше!* (НДЋ: 32); *Казуј* ко је био онај са тобом! (НДЋ: 35); *Зайјевај*, вило! *Поузрај*, вило! (НДЋ: 42); *Бацито* пса псима! (НДЋ: 44); С ким си била, *говори!* (НДЋ: 160); *Држи* га, махнит је! (ММ: 125); *Ошварај!* (ЂШ: 258); *Зашежи* жицу! (ЂШ: 259); *Сјегајше!* (ЂШ: 259); *Дај* ми једну ракију!... *Погај* једну и оване! (ПКС: 292); Сад, *седи* и *ћути!* (ПА: 18); *Склањај* се отале! (ТХ: 71); *Угри* га! (ТХ: 285); *Вјешајше* обојцу, одмах! (ТХ: 292); *Вјешајше* пса ћафирског! (ТХ: 292).

У појединим примерима из нашег корпуса значење заповести јавља се напоредо са значењем забране. У овом случају забрана вршења радње исказује се одричном формом императива. Забрана, попут заповести, одликује се високим степеном директивности, тако да је у овој групи примера реченица екскламативна:⁴

Држ', не пуштај! (НДЋ: 31); *Не мене, не мене!* Вилу *хватајше!* (НДЋ: 48)⁵; *Не гађај* се, Земко, роспијо... *вамо доћи!* (ПАЋ: 42); *Фацај, не гај!* (ММ: 125)

На значење забране у одређеним примерима указује лексичко значење глагола у императиву. Код оваквих примера семантика глагола показује да је у току радња чије се одвијање настоји прекинути:

Шути! (Ж: 302); *Стој, стооој!* (ТХ: 286)

Императивом се исказује и значење молбе. За молбу је карактеристичан слаб интензитет директивности и заинтересованост говорног лица да се оствари предмет молбе (Пипер и др. 2005: 667). У нашем корпусу, молба се реализује као обична молба (1) и као преклињање, односно заклињање (2). На значење молбе у наведеним примерима (1), указује избор лексике којом се упућује на саговорника или присуство глагола *молиши*⁶ у контексту. Императивност добија комуникативну вредност заклињања када се чин заклињања контекстуализује (Пипер и др. 2005: 667). У примерима из нашег корпуса (2), говорно лице заклиње саговорника овоземаљским и оноземаљским светом, Богом, крсном славом, хлебом:

- (1) А сад, молим вам се, *пустити* ме да идем [...] (НДЋ: 73); Доцкан је, *пустити* ме нас, слатке аге! (ПАЋ: 40); *Помагај*, господин престојник, слатки. (ЂШ: 260–261);
- (2) *Слушај*, тако ти овог и оног свијета, *учини* добро и *прободи* ме, да се не мучим као пас. (НДЋ: 39); Него, *гај* ми мало воде, Живане, светога ти Јована, славе наше, [...] (Ж: 302); О, командире, *не мучи* ме више, царскога ти хљеба, без потребе. (Ж: 303); Докторе, докторе, *не гајше* да на правди бога страдам! (ТХ: 291)

4 Ивић (1958: 37) наводи да постоје две поткатогије забране, прекид радње и упозорење.

5 У овом примеру елидран је глагол у императиву са значењем забране, па је носилац овог значења речца *не*.

6 Палашкић и Збашник (2017: 185) указују на постојање примера у којима се глаголом *молиши* не представљају и чин именовања и чин извођења радње („*Molim vas, predajte testove*” → „*Naredujem vam, predajte testove*”), те није реч о молби, већ о наредби.

Императивом се може исказати и савет. Савет представља директивни исказ слабијег интензитета. За разлику од молбе, савет се упућује саговорнику са циљем да се делује у његову корист (Пипер и др. 2005: 668). У нашем корпусу, саговорник се саветује на вршење (1), односно невршење (2) радње исказане императивом:

- (1) *Послушај ме и врати*. (ПА: 23); Ама, *мисли* добро, па ће добро бити, Хајмо брате. (ПА: 45); А *ви се не обазирајте* ни на што, него што год вам треба, *дођите* право к мени. (ТХ: 402); Али зато ти цркву *гледај* и сиротињу *не заборављај*. (ТХ: 425); *Убиј се*, Ђоркане, то ти је мој савјет. (НДЂ: 173);
- (2) Али ако видиш неку диванију: [...] *не ударај* и *не каљај* руке узалуд, него *йусти* трице нек прође; (НДЂ: 15); *Прођи се*, Хајмо, тога и *не говори* то никоме. (ПА: 45); Ајде, јадан, *не говори* што не треба и *не зријеш* душе. (ПА: 77).

Слично савету, упозорење се упућује саговорнику са циљем да се делује у његову корист. Разлика је у томе што упозорење углавном није узвратни исказ, односно оно ређе долази као одговор на молбу од стране саговорника (Пипер и др. 2005: 669). У примерима из нашег корпуса циљ упозорења је деловање у корист саговорника, говорног лица или општу корист:

Док болест влада у неком месту, *не иди* тамо, јер се можете заразити, а ако сте у месту где болест влада, *не иди* из тога места, јер можете заразити друге. (НДЂ: 84); Него *објасни* нам ствар и *кажи* све. Биће лакше за нас и боље за вас. (ПА: 67); *Кажи*, биће и за вас боље и – једноставније. (ПА: 68)

Елемент упозорења садржан је у претњи, с тим што је претња семантички сложенија. Основна функција претње јесте усмеравање понашања других лица у складу са интересима говорног лица уз предочавање последица супротних интересима лица којима је претња упућена, у случају њеног игнорисања (Пипер и др. 2005: 669). У примерима из нашег корпуса последица за игнорисање изречених претњи је смрт:

Признај, јади те не знали! *Признај*, и спаси главу, јер видећеш да ћеш крепати на мучкама. *Признај!* (ПА: 20); *Оћварај*, кучке и кучкини синови, и *йушијај* правог султана Селима, јер иначе неће бити главе ни на коме од вас! (ТХ: 215); *Шуши*, јер ћеш и ти висити поред овога. (ТХ: 292)

2.2. Презент. Императив и презент повезани су на прагматичко-семантичком, али и на морфолошком плану. Наиме, презент попуњава одређена места у парадигми у којима се не јављају облици императива, као што је треће лице. Поред тога, презентом се исказује императивно значење код модалних глагола који немају облик императива (Бабић 2017: 140).

2.2.1. Конструкција *нек(а) + ѓрезент*. Како императив има облике само за друго лице једине и прво и друго лице множине, за треће лице једине и множине употребљава се перифрастични императив. Индиректна заповест или забрана исказује се конструкцијом *нека + облик ѓрећег лица ѓрезента*. У нашем корпусу овом конструкцијом се исказују императивна значења заповести (1), забране (2) и претње (3):

- (1) Па *нека иде!* (ПВС: 76); [...] *нек он и одговара* за њих (ПА: 42); Ено му Стамбол, па *нек* тамо *објашњава* све што је прочитао и написао и што је свету о том казивао. (ПА: 42); *Нек* они *лујају* главу о том. (ПА: 42);

(2) *Нека ми само нико не каже за неког: невин је.* (ПА: 18);

(3) *Нека љоворе шта хоће – настављао је везир – али верујте да ћу ја утерати овом свету запт и ред у кости.* (ТХ: 402)

Овом конструкцијом став говорног лица исказује се саговорнику, који тај став треба пренети трећем лицу које по правилу није присутно (Танасић 1996: 165). Међутим, у једном примеру из нашег корпуса лице које треба да врши радњу јесте присутно: „Не прекидајте човека, *нек прича!*” (ПА: 72).

2.2.2. Конструкција *да + презент*. У литератури се ова форма најчешће наводи као синонимна императиву. У овој конструкцији у највећем броју случајева реализује се перфективни презент, који може имати релативно временско или модално значење (Бабић 2017: 140–141). У нашем корпусу конструкција *да + презент* има значење заповести (1), значење предлагања⁷ (2), односно значење молбе, лексикализоване глаголом *молиши* (3):

(1) [...] *да ми дајте* седам гроша, па носите мрца [...] (НДЋ: 46); Одмах *да се љубиш* одавде, јеси ли чуо? (ПА: 20); Ти, *да вратиш* човеку паре [...] (ПА: 46); *Да вратиш* паре! (ПА: 47);

(2) Миле, сине, *да се љубимо*. [...] *Да се љубимо и прекрстимо*. (НДЋ: 76);

(3) Молим вашу Екселенцију *да јаше* мирно даље и *да се не обазире* на све ово. (ТХ: 27); Молим Екселенцију *да настави* пут. (ТХ: 27); Молим вашу Екселенцију *да јаше* и *да се не обазире*. (ТХ: 28)

По правилу, конструкција *да + презент* може се заменити императивом (Танасић 1996: 166). Међутим, употребом императива у већој или мањој мери дошло би до модификације значења исказа. Са једне стране, заповест исказана конструкцијом *да + презент* одликује се наглашенијими грубљим изражавањем воље говорног лица у односу на императив (Пипер и др. 2005: 662). Са друге стране, ако би се облик првог лица множине презента заменио обликом императива, значењска нијанса предлагања би се изгубила (Танасић 1996: 168; Ракић и Вучићевић 2018: 150). У примерима из треће групе конструкција *да + презент* има облик трећег лица једнине, за које не постоји облик императива.

Конструкцији *да + презент* усмереној на прво лице множине, често претходи речца *хајде*. Формом (*х*)*ајде* + *да* + *прво лице множине презент*, у исказ се уноси значење подстицања:

Па *хајде да рушимо*, крв га појела, док он није појео нас. (НДЋ: 27); Па *хајде да нас четворица итражимо* излаз из ове запетљане и врло опасне гужве. (ПА: 23); Него *хајде да то учинимо* [...] (ПА: 23); *Ајде да зајалимо* по једну и *да шреснемо* рћом о земљу, мајка му стара! (ПА: 77).

Комбиновањем глагола *имаши* у неутралном облику, трећем лицу једнине презента и конструкције *да + презент* интензивира се значење заповести. У исказима овога типа, глагол *имаши* има прескриптивно и подстицајно значење партикула (Бабић 2017: 143). У примерима из нашег корпуса презент се јавља у обезличеној форми (1) и у форми трећег лица једнине (2). У примеру број (1), контекст указује да је заповест усмерена на друго лице множине.

⁷ Ово потврђује чињеница да се испред презентског облика може унети израз *предлажем*. (Танасић 1996: 167–168).

- (1) Слушај, ствар је крупна (царско је у питању!) и *има да се реши* одмах јер ће високи чиновници, невини људи, погубити главе због вас. (ПА: 23);
- (2) Трошкове за оркестар и декорације бала који том приликом приреди *има да сноси* генерални конзул сам. (ТХ: 40)

Значење забране исказује се комбинацијом одричне императивне речце *немој(те)* и конструкције *да + презент*. Забрана исказана овом конструкцијом слабијег је интензитета у односу на забрану исказану императивом, што показује и реченична интонација:

Немојте да ми говорите. (НДГ: 45); *Ти немој да се мешаш.* Само ти немој да ми говориш. (ТХ: 376); *Немој да ми говориш* што не разумијем [...] (НДГ: 160).

Синонимно конструкцији *да + презент* може се употребити конструкција *да + инфинитив*. У нашем корпусу овом конструкцијом, поред значења забране извршења радње (1), исказује се значење упозорења (2), значење молбе типа заклињања (3) и индиретно се упућује претња (4):

- (1) Ништа *се немој смејати* [...] (НДГ: 91); Ама, *немој то говорити!* (ПВС: 71); Е, *немој ме заклињати* дјецом! (Ж: 302);
- (2) Раде, сине, *немој мајке заборавити*... (НДГ: 18);
- (3) Ако знаш шта је патња и робијаштво, *немој се озлужити*, жива ти дјеца! (Ж: 302);
- (4) *Немојте* много *помињати* молитве око поводња, јер могу ови наши да се сјете па да нас сву тројицу истјерају да по овом плъуску читамо молитве и враћамо воду (НДГ: 67).

2.3. Перфекат. Перфекат са императивним значењем реализује се у говорним ситуацијама које подразумевају обавезно извршење захтева. Наиме, перфекат развија семантику временске двокомпонентности, која му омогућава спону са прошлошћу, али и транспозицију временске компоненте у модалну, која деактуализује могућност неизвршења заповести. (Бабић 2017: 144) Значење императивности исказује се конструкцијом *да + перфекат*. У нашем корпусу забележен је један пример императивно употребљеног перфекта, и то у значењу претње. Наведени пример није могуће заменити формом императива:

И да ниси више *писнуо*, знаш, јер ћу те везана проћерати кроз чаршију. (ПКС: 284)

2.4. Футур први. Императивност футура првог заснива се на ауторитету говорног лица да изнесе захтев, али и на усмерености глаголског садржаја у будућност, што је заједничка одлика футура првог и императива (Бабић 2017: 145). У идентификацији модалног значења футура првог значајну улогу имају интонација и шири комуникативни контекст. Облик футура првог углавном се може заменити императивом, без значењских померања (Пипер и др. 2005: 442). У нашем корпусу забележен је један пример императивно употребљеног футура првог, са значењем забране извршења радње.

Не, *нећете*, не дам! (ТХ: 317)

2.5. Инфинитив. Инфинитив има императивно значење у реченицама са прескриптивном или проскриптивном семантиком (Пипер и др. 2005: 470).

Прескриптивно значење исказано инфинитивом подразумева давање подстицаја за вршење, односно невршење радње исказане овим глаголским обликом. Притом, у реченицама овога типа деперсонализовани су и давалац подстицаја и лице на које је подстицај усмерен. Са друге стране, проспективно значење подразумева исказивање потребе за остваривањем именоване радње, коју у себи осећа дато лице (Ивић 1972: 116–117). Ивић (1972: 116) истиче да се семантичка разлика између ова два типа инфинитива може проверити и на синтаксичком плану. Наиме, испред прескриптивног инфинитива може доћи презент глагола *шребати* (*шреба*), којим се сигнализира принудност, док је испред проскриптивног инфинитива прикладније употребити облик потенцијала или футура овога глагола (*шребало би/биће пошребно*). У примеру из нашег корпуса (1), поред деперсонализованости даваоца подстицаја и лица на које је подстицај усмерен, на прескриптивност упућује и презентски облик глагола *шребати*. У примеру са проскриптивним инфинитивом (2), контекст показује да именовано лице осећа потребу за извршењем радње исказане инфинитивом:

- (1) Мере које треба *прегузети*: [...] друго, *сиречити* неумерено флукутирање турског новца и *ушврдити* нарочитим ферманом курс [...]; треће, лазарет у Костајници *проширити*; уместо скеле *подићи* мост, *преудесити* магацин [...], за путнике *уредити* коначиште итд.; четврто, *учинити* нарочите поклоне везиру [...], а у вези са овим нашим захтевима; (ТХ: 336);
- (2) »Пробудити се!« мислио је брзо Давил, »*пробудити се, сирести* са себе ову мору и *изронити* на сунце, *прошрити* очи и *удахнути* мало чистог ваздуха!« (ТХ: 200)

2.6. Редуковани искази. У нашем корпусу императивност је исказана и посредством исказа редукованих тако да су носиоци императивног значења именица или именски израз, прилог или прилошки израз, узвик и речца. Редукцијом исказа повећава се његова експресивност.

2.6.1. Именице и именски изрази. Искази редуковани тако да су носиоци императивног значења именица или именски израз, у нашем корпусу имају значења заповести (1) или молбе са значењском компонентом заклињања (2), на шта указује шири контекст:

- (1) *На ђафира! На башила!* (ММ: 111); *Чочек!* (ЂШ: 258); *У Вандук пайаз-кадију!* (ТХ: 156); *Рум за Ђоркана!* (НДЂ: 170);
- (2) Живане, заклињем те с боже стране... изгори! *Воде!* (Ж: 303)

У појединим примерима из корпуса императивност се интензивира редупликацијом исказа:

Жицу! Жицу! (ЂШ: 259); *Воде, воде!* (Ж: 304)

2.6.2. Прилози и прилошки изрази. У нашем корпусу искази редуковани тако да су носиоци императивности прилог или прилошки израз разликују се према интензитету директивности, на шта указује и реченична интонација. Забележени искази имају значење заповести (1) и упозрења (2), што се може видети из контекста:

- (1) *Кахримане, 'вамо!* (НДЂ: 31); *У име закона, најпријед.* (ПКС: 284); *Даље!* (ПА: 81); *Само мирнодаље!* (ТХ: 28);

(2) *Досиша* за данас, Жане. Време је спавању. (ТХ: 133)

Као што је случај са примерима из претходне групе, и овде се императивно значење интензивира понављањем исказа:

Још! Још! Још! (НДЋ: 130); *Овамо, овамо!* (ПВС: 81)

2.6.3. Узвици. У свим примерима из нашег корпуса, у којима је носилац императивног значења узвик, у питању је узвик *сиктшер*, којим се исказује заповест:

Сиктшер! (НДЋ: 30); *Сиктшер*, влаше! (НДЋ: 39); *Сиктшер*, море, и ти и кадија. (ПАЋ: 41); *Сиктшер* и с њим заједно! (ЂШ: 250)

2.6.4. Речце. Искази редуковани тако да су носиоци императивног значења речце у нашем корпусу имају значење заповести (1), забране (2) и молбе са семантичком компонентом заклинања (3), на шта указује шири контекст. Значење забране (2) интензивиранио је редупликацијом исказа:

(1) *Ајге*, јадан! (ПВС: 80); *Ајге!* (ПВС: 81); *Хајге* са мном! (ПКС: 283); *Хајге* једну крајишку. (ПКС: 292);

(2) *Немој, немој...!* (ТХ: 191); *Не, не то!* (ТХ: 261); *Не, не, не!* (ТХ: 262);

(3) *Немој*, Ибрахим Чауш, дина ти! (ЂШ: 261)

3. Закључак

Спроведена анализа показала је да се у анализираним делима Иве Андрића императивност исказује на више начина. Поред императива, као основног средства исказивања ове семантичке категорије, императивност је исказана и модално транспонованим презентом, перфектом и футуром првим, прескриптивним и проскриптивним инфинитивом, као и редукованим исказима, код којих су носиоци императивности именице или именски изрази, прилози или прилошки изрази, узвици и речце.

Императив је уједно најфреквентније средство за исказивање категорије императивности и средство којим се исказује највише императивних значења, и то: заповест, забрана, молба, савет, упозорење, претња. Према броју реализованих значења, императиву је близак презент. Поред тога што се конструкцијом *нека + презент* упућују заповест, забрана и претња трећем лицу, у нашем корпусу забележена су следећа значења конструкције *да + презент*, која је конкурентна императиву: значења заповести, забране, предлагања, молбе и подстицања (када конструкцији *да + презент* претходи речца *хајге*). За конструкцију *да + перфекат* забележен је један пример у значењу претње, док је за футур први забележен један пример у значењу забране. Инфинитив се јавља у прескриптивном и проскриптивном значењу. У редукованим исказима забележена су значења заповести, молбе, упозорења и забране. Редуковани искази показују висок степен експресивности.

На основу спроведене анализе може се закључити да се Андрићев стил одликује различитим средствима за исказивање категорије императивности, као и то да је у оквиру сваког од њих реализовано више значења, мањег или већег интензитета директивности.

Извори

- И. Андрић, *Травничка хроника*, Београд: Просвета, 1964.
- И. Андрић, *Приповејке*, Нови Сад: Матица српска; Београд, Српска књижевна задруга, 1971. (ПАБ: 27–50; ПВС: 51–98; ММ: 108–125; ЋШ: 249–263; ПКС: 264–295; Ж: 296–307).
- И. Андрић, *На Дрини ћурија*, Нови Сад: Школска књига, 2013.
- И. Андрић, *Проклетиа авлија*, <https://tszoricaivanovic.files.wordpress.com/2013/09/ivo-andric-prokleta-avlija.pdf>.

Литература

- Бабић 2017: М. Бабић, Временски глаголски облици у директивној функцији, у: *Морфологија и морфосинтакса српског језика; Утицај глобализације на структуру српског језика*, 1, Научни састанак слависта у Вукове дане (46; 2016; Београд), Београд: Међународни славистички центар, 139–149.
- Войводић 2000: Д. Войводић, Перформативно микрополе прескриптивности, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, Нови Сад, 111–124.
- Војводић 2002: Д. Војводић, О корелацији императива и вокатива, Београд: *Славистика*, VI, Београд, 56–62.
- Војводић 2003: Д. Војводић, О вокативним императивним типовима каузације у руском и српском језику, Београд: *Јужнословенски филолог*, LIX, Београд, 153–174.
- Ивић 1958: М. Ivić, Slovenski imperative uz negaciju, у: *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine*, X/4, Sarajevo: Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, 23–44.
- Ивић 1972: М. Ivić, Problematika srpskohrvatskog infinitiva, Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, XV/2, Нови Сад, 115–138.
- Карлић и Кларић 2015: V. Karlić, K. Klarić, Sredstva i načini izražavanja imperativnosti: pragmatička perspektiva, Zagreb: *Filološke studije*, 2, Zagreb, 327–342.
- Палашић и Збашник 2017: N. Palašić, T. Zbašnik, Imperativnost između gramatičke zadanosti i komunikacijske uljudnosti, Poznań: *POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZYNE*, 13, Poznań, 179–193.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: једноставна реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београд: Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Прањковић 2008: I. Pranjković, Gramatika govornika i sugovornika, у: *Vidjeti Ohrid: Referati hrvatskih sudionica i sudionikaza XIV međunarodni slavistički kongres*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Hrvatska sveučilišna naklada, 237–252.
- Прањковић и Бодурина 2012: I. Pranjković, L. Bodurina, Načini izražavanja imperativnosti, у: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova*, I, Sarajevo: Slavistički komitet, 619–628.
- Ракић и Вучићевић 2018: Презент у роману Иве Андрића *Проклетиа авлија* и његови еквиваленти у преводу на енглески језик, Крагујевац: *Лиџар*, 67, Крагујевац, 141–155.
- Танасић 1984: S. Tanasić, O imperativu u savremenom srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo: *Književni jezik*, 13/1, Sarajevo, 15–26.
- Танасић 1996: С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Фекете 2008: Е. Фекете, Морфолошки и синтаксичко-семантички модели у императивном значењу, Београд: *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд, 517–530.

IMPERATIVENESS IN THE WORKS OF IVO ANDRIĆ

Summary

The subject of the paper is the syntactic-semantic analysis of the manners of expressing the category of imperativeness in the works of Ivo Andrić. In addition to the imperative, which most often expresses imperativeness, the examples of modally transposed temporal verb forms have also been observed. The instances of the realization of the category of imperativeness in the statements whose structure has been reduced to a noun, adverb or exclamation are also singled out.

Key words: Semantic categories, modality, imperativeness, the imperative, modal transposition, Ivo Andrić

Aleksandra D. Rakić

Јелена М. Стевановић¹

Институт за педагошка истраживања
Београд

Јадранка Ж. Милошевић

Завод за унапређивање образовања и васпитања
Београд

МОДАЛНОСТ У РОМАНУ СЕОБЕ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ²

Различита питања о језику у делима Милоша Црњанског испитивана су у бројним студијама, али је нешто мање пажње посвећено морфосинтаксичким, синтаксостилистичким и лексичко-семантичким темама. У вези с тим, у овом раду ће бити разматрана реализација модалности у одређеном типу текста какав је роман *Сеобе*, односно у књижевноуметничком функционалном стилу. Циљ рада је да издвојимо граматичко-лексичка средства којима је исказана модалност у роману *Сеобе* (прва и друга књига), као и да укажемо на услове транспозиције временских глаголских облика у овом књижевном делу. У раду је примењен структурно-семантички критеријум. Проведена анализа упућује на то да се категорија модалности у поетском дискурсу, односно у роману *Сеобе*, изражава разноврсним језичким средствима. Модалност глаголских облика у овом типу текста исказује се модалним глаголима, и то глаголом *моћи*, *морати*, *мети*, *пребаћи*. На модално значење конструкција у овом поетском делу утичу и епистемичке лексеме, односно партикуле/прилози и модални изрази: *можда*, *вероватно*, *сиђурно*, *уистину*, *ваљда*, *према...* и *судећи по/према...* Анализирана језичка грађа наводи и на закључак да се осим модуса – потенцијала и императива – у функцији носилаца модалности појављују и временски глаголски облици: перфекат (директивна функција) и футур први (са значењем садашњости). Такође, у роману *Сеобе* модално значење глаголских облика је у функцији исказивања, углавном, епистемичке модалности, односно, најчешће модалне категорије директивности, оптаивности и могућности.

Кључне речи: модалност, глаголски облици, епистемичке лексеме, књижевноуметнички функционални стил, *Сеобе* (прва и друга књига)

1. Увод

Ретко која граматичка (и/или семантичка) категорија је на више начина дефинисана и готово да нема граматичке (и/или семантичке) категорије под чијим називом је проучаван толико широк спектар језичких појава као код категорије модалности (Нарок 2005).³ Модалност је универзална категорија која је представљала предмет истраживања у различитим научним дисциплинама (логика/филозофија, лингвистика). Међутим, у литератури – логичкој или лингвистичкој – не постоји општа сагласност у вези са дефиницијом појма модалности, модалности као категорије граматичке или семантичке, класификацијом типова модалности и модалних значења, језичким средствима за изражавање овог

1 jelena.stevanovic.jelena@gmail.com

2 Реализацију овог истраживања финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. Уговора 451-03-9/2021-14/200018).

3 У лингвистици нема опште сагласности о томе да ли је модалност граматичка категорија или семантички или прагматички феномен који представља типолошку категорију (Палмер 2001).

феномена (Додиг, 2016). Заправо, тешко да се може наћи експлицитна дефиниција категорије модалности.⁴

Поједини лингвисти модалност сматрају једним од најважнијих обележја исказа, чак и његовим обавезним обележјем. Засновано на овом приступу, дати појам је конципиран на следећи начин: модалност је став говорника према садржају исказа, тј. израз његове субјективности, мишљења и осећања (Лајонс 1977; Палмер 1990). Наиме, модалност представља граматикализацију (субјективних) ставова и мишљења говорника (Трбојевић-Милошевић 2004). У литератури наилазимо и на мишљење да је модалност категорија која омогућава да се језичким средствима „информише о резултатима психичких процеса (интелектуалним, мотивационим и емотивним) који се одвијају код човека” (Звекић-Душановић 2011: 83).

Будући да модалност није монолитан појам, нужно се издваја неколико типова и подтипова модалности. Пошто циљеви овог рада нису усмерени ка теоријским питањима модалности, већ преваходно ка конкретним језичким средствима за њено исказивање, указаћемо, најпре, на поделу засновану на логичким схватањима модалности и на ону у чијој је основи лингвистички приступ модалности, а потом само на поједине лингвистичке класификације модалности.

Према мишљењу Фон Рихта, који се бавио системским радом на модалној логици, модалне категорије се деле на четири групе: 1) алетички или модуси истине; 2) епистемички или модуси знања; 3) деонтички или модуси обавезе; 4) егзистенцијални или модуси постојања (Трбојевић-Милошевић 2004: 15). У вези с тим, Трбојевић-Милошевић наглашава да овако уређен скуп модуса преваходно представља скуп логичких категорија који за лингвисте може бити занимљив „само у оној мери у којој се у њима препознају језичке категорије” (Трбојевић-Милошевић 2004: 15).

Посматрано са лингвистичког аспекта, традиционалне категорије модалности подразумевају епистемичку, деонтичку и динамичку модалност (Лајонс 1977; Палмер 1990). Палмер успоставља и дистинкцију између *пропозицијивне модалности* и *модалности догађаја*. Прва изражава говорников став према садржају пропозиције, а друга став говорника према потенцијалној будућој радњи/догађају. Типолошке категорије које припадају домену пропозитивне модалности су епистемичка модалност,⁵ док деонтичка и динамичка модалност представљају подтипове модалности догађаја (Палмер 2001).

У србистичкој литератури о модалности указује се на разлику између двају основних типова модалности: *модалности у ужем смислу* (објективна или асертивна модалност) и *модалности у ширем смислу* (субјективна модалност) (Пипер и др. 2005: 636).⁶ Модалност у ужем смислу обухвата два подтипа – *деонтичку*

4 Указали бисмо и на став да не постоји један исправан начин дефинисања модалности и издвајања њених типова (Ван де Аувер, Плунгин 1998). Штавише, упркос бројним студијама које су посвећене овом језичком феномену још увек није постигнут концензус у вези са јединственом дефиницијом категорије модалности.

5 У својој типолошкој студији Палмер напомиње да неки језици имају граматички систем само за један тип епистемичке модалности, неки за други, док неки језици комбинују оба типа. Епистемичка модалност у српском језику највише је изучавана у радовима И. Трбојевић-Милошевић. Ауторка наводи следећа језичка средства за изражавање епистемичке модалности: глаголска времена (презент, перфект, аорист), глаголске начине (оба футура и потенцијал), модалне глаголе (*мораш*, *моћи*, *шребати*, *смеи*, *хитети* и *умети*, одређени нефактивни глаголи), модалне адвербе-речце, придеви и изрази на маргинама система (Трбојевић-Милошевић 2004).

6 У питању је дистинкција која представља предмет расправе у класичној литератури, односно расправе о томе да ли треба субјективност узети као интринсичну карактеристику модалности (Додиг 2016).

и *оппозитивну модалност*, док се у оквиру модалности у ширем смислу издвајају *епистемичка, императивна, метајезичка, аксиолошка и експресивна* модалност (Пипер и др. 2005: 637–648).⁷

Модалност се може посматрати као граматичка категорија, када постоје специфична граматичка средства за њено исказивање. Међутим, може бити испитивана и као лексичко-семантичка категорија, уколико је значење модалности садржано у инхерентној лексичкој семантици одређених лексема (Киш 2017). Поред тога, у својој типолошкој студији Палмер истиче да је категорија модалности директно повезана са глаголским системом (Палмер 1990).

Овом приликом биће, између осталог, разматрани и временски глаголски облици који су употребљени у модалној служби у књижевноуметничком функционалном стилу. Ковачевић каже да је суштина временског значења глаголских облика „смјештање догађаја на временској оси...”, док модално значење глаголских облика „подразумијева исказивање различитих говорникових ставова према чињеничном садржају исказа...” (Ковачевић 2017: 77). Општеприхваћено је становиште да у свим случајевима „кад глаголска времена употребљавамо у начинској или модалној служби да бисмо изrekli и психички однос говорника према вршењу радње, онда је то модална употреба глаголских времена” (Јонке 1964: 155; према Ковачевић 2017).

Поетско дело претпоставља две временске равни: реалну и уметничку, што усложњава разматрање временских саодноса у књижевноуметничком функционалном стилу. Једна од особености овог функционалног стила јесте велика транспозитивност која посебно долази до изражаја у „описивању прошлих радњи... Овде као да важи принцип солидарности: у стилистички оскудном морфолошком потенцијалу глаголски облици се међусобно испомажу” (Тошовић 2002: 193–194). Овоме свакако доприноси полисемичност датог функционалног стила што, између осталог, омогућава посебну мобилност језика. Неспорно је да у поетском језику транспозиција примарно временског значења глаголских облика у њихово модално значење појачава лепоту изражавања.

Српски књижевници прве половине 20. века исказивали су потребу да се придржавају норми књижевног језика у својим делима (на чему је посебно инсистирао Александар Белић). Један од писаца, који је нарушавао традиционалне оквире и чији се поетски израз супротстављао нормативистичкој белићевској стилистици уносећи у односу на њене ставове неуобичајено, посебно на лексичком и синтаксичком плану, био је и Милош Црњански.⁸ Различита питања о језику у делима Милоша Црњанског испитивана су у бројним истраживањима (Николић 1972; Станојчић 2008; Симић, Јовановић Симић 2012; Милановић 2014; Станојчић 2015). Међутим, у литератури је нешто мање пажње посвећено морфосинтаксичким и синтаксостилистичким темама. У вези с тим, у овом раду

7 Нешто другачију поделу модалности – на епистемичку, мотивациону и евалуативну – даје Звеквић-Душановић сугеришући да је класификација коју предлаже блиска оној подели коју је поставио Бали – интелектуални, волитивни и емотивни однос говорника према одређеном садржају (Звеквић-Душановић 2011: 83).

8 Станојчић запажа да је ауторски језик Иве Андрића и Милоша Црњанског „згуснути микрозам врло обухватног српског књижевнојезичког дијасистема. Тај систем у прозној реализацији није ништа друго до мозаик слојева општег српског језика, које писац прозног дела, зависно од своје језичке компетенције, има на располагању. И Иво Андрић и Милош Црњански одликују се врло високом степеном те компетенције. Наравно, сваки са својом специфичношћу, али и са заједничким квалитетом – ерудицијом истинских интелектуалаца XX века, која има директни одраз у заступљености језичких слојева, дијакроних и синхроних, у њиховом делу” (Станојчић 2008).

ће бити разматрана реализација модалности у одређеном типу текста какав је роман. Циљ рада је да издвојимо граматичко-лексичка средства којима је исказана модалност у роману *Сеобе* (прва и друга књига) Милоша Црњанског, као и да укажемо на услове транспозиције временских глаголских облика у овом роману. С обзиром на обим овог рада, биће анализирани само поједини примери реализације модалности у поменутом роману. У раду је примењен структурно-семантички критеријум.

Ако се модалност разматра у оквиру глаголских облика, онда се под тим не подразумевају само глаголски начини који су сами по себи модалног значења, него и временски глаголски облици посматрани у језичком контексту са модалним изразима. У вези с тим, језичка грађа из романа *Сеобе* биће структурирана на следећи начин: а) модални глаголи; б) модалне речце/прилози и модални изрази; в) глаголски облици у модалном контексту и глаголски начини.

2. Употреба модалних глагола *моћи*, *морати*, *смећи*, *шребати* и глагола *надаћи се* у роману *Сеобе*

Полазећи од чињенице да су модална значења „разноврсна не само према степену и облику граматикализованости њиховог израза него и према њиховим ужим садржајима” (Пипер и др. 2005: 636), најпре ћемо покушати да укажемо на модалне глаголе и утицај који имају у датом дискурсу. Језички корпус илуструје следеће глаголе: *моћи*, *морати*, *смећи*, *шребати*.

Глагол моћи

Глагол *моћи* у српском језику представља централни епистемички модални глагол с обзиром да у свом семантичком садржају обједињује значење могућности као чиниоца дихотомије нужност – могућност, која је стожер дефинисања епистемичке модалности. Семантички садржај овог глагола је исти као и код глагола *морати*, уз слабљење епистемичког суда, односно нижег степена говорникове уверености у истинитост пропозиције. Синтаксички обрасци употребе овог глагола подразумевају фразе у презенту *може се* + *инфинитив*, *може бити* + *да-клауза* или варијације са изразом *могуће је* + *да-клауза* (Трбојевић-Милошевић 2004: 160).

У роману *Сеобе* овим глаголом Црњански, на пример, исказује појачану могућност, тачније извесност, да се неке *не може одолети*: Кад говори, не може се, са његових уста, скинути погледа. (Црњански 1966: 268–269; друга књига). Могућност да ће се нешто догодити прераста у увереност:

И са уредним папирима може се завршити, у аресту! (420; друга књига) Из стања уверености прелази се у стање потпуне сигурности иако је у питању глагол којим се исказује могућност: Чаша која напукне, не може се никад закрпити. (529; друга књига)

Конструкцијом *може бити* + *да-клауза* изражена је нешто слабија могућност да ће се радња реализовати. Такође, ови примери потврђују да је епистемичка модалност увек „садашња”, односно „епистемички суд, као манифестација спекулативног мишљења је увек у садашњости”, независно од тога да ли је пропозиција везана за садашњост, будућност или прошлост (Трбојевић-Милошевић 2004: 160):

Са осмехом, дрско, Исакович је понављао Волкову да може бити да он, Исакович, не зна шта су енфиледе, не зна фортификацију, али да и он зна понешто. (421; друга књига) Може бити да је син заступео оца, а може бити и да је син, тек доцније, дошао. (477; друга књига)

Двоструко ослабљена могућност условљена је намерном реченицом а тиме и несигурношћу у реализацију глагола *моћи*: Министри су се, кажу, окретали само да виде, што пре, шта би могли украсти. (650; друга књига) Поред тога, модална неодређеност (Пипер и др. 2005: 638) постиже се употребом глагола *моћи* у реченици: Не може се, међутим, вечно туговати! (248; друга књига)

Став несигурности исказан је одричним обликом глагола *моћи* и то презентским имперфектом: Слушаху свирку за коју не могаху да нађу разлога, јер је допирала из зидова (Црњански 1966: 64; прва књига). За разлику од футурског аориста и футурског перфекта којима се увијек изражава став сигурности, презентским футуром и презентским имперфектом увек се исказује став несигурности: футуром став вероватноће, док се имперфектом исказује став несигурности у „запамћеност прошлог”, или друкчије речено: значење несигурне „евокације прошлог знања” (Ковачевић 2017: 87).

Како и примери из *Сеоба* показују, епистемичка модалност представља говорникову „процену вероватноће да је извесно хипотетичко стање ствари истинито, односно дефинитивно истинито или могуће истинито” (Рабин 2010: 533). Заправо, употребивши дато језичко средство за исказивање модалности, писац је маркирао говорников субјективни став према објективном свету (Хоје 2005).

Глагол морати и смети

Експоненти деонтичке модалности јесу глаголи *морати* и *сметати*.⁹ Према Лајонсовом схватању, деонтичка модалност односи се на нужност или могућност чинова које изводе морално одговорни извршитељи. Наиме, када неке наметне обавезу да изврши неки чин, то очигледно није описивање његове садашње или будуће радње, премда се може рећи да исказ којим се намеће обавеза изражава одређену пропозицију. Дакле, директиви (у сагласју са Остиновом и Серловом номенклатуром говорних чнова) могу представљати исказе којима се неке намеће обавеза да дату пропозицију обистини својим деловањем (Лајонс 1977: 823–824). Карактеристична одлика деонтичке модалности је „њена инхерентна веза са будућношћу” (Трбојевић-Милошевић 2004: 21), што у поетском дискурсу може утицати на сликовитост описивања и доживљајност причања.

Глаголом *морати* исказује се ’бити принуђен на нешто, против своје воље чинити нешто’. Силом, *принудно*, Исакович ће морати, против своје воље, да се стопи, да се прилагоди околностима.

Живот му је био, до Кијева, удовички – био је човек усамљен, курјак, лептир, намћор, поток – а одсад ће морати, да се изгуби, у неки заједнички Дњепар, маторе Шевичке. (797; друга књига)

У значењу *неминовно* глагол *морати* реализује се у следећим конструкцијама из поетског језика Милоша Црњанског:

9 Пипер сматра да деонтичка модалност представља квалификацију ситуације исказаном реченицом као потребне или обавезне. Језичка средства којима се она најчешће исказује јесу модални глаголи *требаћи*, *морати*, *сметати* (Пипер и др. 2005: 638).

Они ће сад морати у ново назначена воениа места преселитсја. (17; друга књига) А са тим бесом оде и његов осећај да ће, том женом, морати да се жени. (190; друга књига)

Глагол *морати* употребљава се у роману *Сеобе* и у значењу *бићи веровајино*. Притом, дати глагол се реализује и у потврдној и у одричној форми:

Та императрица ће морати да пусти његов национ, да се досели, цео, у Росију. (837; друга књига); Сад више неће морати да се у пехоту премешта и обилази баре, у Градишки, као што ће их Трифун обилазити, у Броду, на команду баруна Јануса, а под командом баруна Ритберга. (222; друга књига)

О стању веровања у вези са глаголом *морати* говори Батистић: „[и]зравним изношењем неког чињеничког стања епистемички немодалним категоричким тврдњама говорник се најјаче обавезује за истинитост својих навода, позитивних или негативних (уп.: Он не ради много према – Он мора да не ради много)” (Батистић 1983: 103).

Глаголом *не смећи* изражава се и шта није допуштено. Потврду налазимо у примеру из анализираног романа: Ни сам није знао зашто, и откуда му паде на памет, то, али Павле промрмља да треба да се сети свога детета и да не сме плакати. (736; друга књига)

Уместо директно изречене забране употребљава се глагол *смећи* са значењем 'усудити се учинити нешто' у одричном облику: *Гроф је, међушим, рекао да се не сме сјусишићи* *заклопљен у земљу*. (27; друга књига)

Глагол *шребати*

Синониман са глаголом *моћи*, односно 'чинити нешто за шта има оправдања', глагол *смећи* појачава значење безличног глагола *шребати*: У дворани, у коју је био ушао, није било никога, али је он осећао да ће ући неко, неко, пред ким не сме, и не треба, да стоји онако, како је у Вијени, пред Кајзерлингом, стајао. (833–834; друга књига)

У безличној конструкцији са *да-клаузом* глагол *шребати* указује да је извор информације говорниково закључивање на основу премиса и доказа који су му доступни путем непосредне перцепције. У прилог овој тези наводимо следеће примере из анализираног романа:

Колико ће Петар и Ђурађ повести душа и коња, у Росију, то треба да испишу, то је одобрено, а Трифун треба да тражи пропуст, у Темишвару, за свих сто седамдесет и три, које је уписао. (369; друга књига); Посао у Митровици је војене природе и она, о томе, треба да ћути. (387; друга књига); Помислио је зато, први пут, да би између живота и смрти мужа и жене требало да постоји више веза – требало би да се роде истог дана, а истог дана и умру. (646; друга књига)

У вези с тим, као и приликом „епистемичких употреба (и интерпретација) глагола *морати* и *моћи*, и код глагола *шребати* наилазимо на везаност безличне и епистемичке модализације”. Поред тога, Трбојевић-Милошевић указује и на јачину модалности самог глагола *шребати*: „[г]лагол *шребати*, који, упркос примарно деонтичком значењу, изражава слабију епистемичку модалност, чија се јачина на епистемичком континууму може позиционирати између оне означене глаголом *морати* и оне означене глаголом *моћи*” (Трбојевић-Милошевић 2004: 162).

Глагол надајти се

Глагол *надајти се* не имплицира ни истинитост (одређеност), нити неистинитост пропозиционог садржаја, те се зато може сматрати експонентом модалности. Примарно значење глагола *надајти се* остварује се у речници: *Надала се*, још увек, да ће се тамо исцелити. (123; прва књига)

Глаголом *надајти се* манифестује се шира семантичка скала у тумачењу, почевши од *имања воље* да ће се нешто догодити, преко *веровања* и *убеђености* да ће се нека радња извршити па све до *очајничке жеље* да се радња реализује. Аранђела Исаковича не напушта *воља* да непрестано машта о братовљевој жени:

Измучен несаницом и грижом савести, не говорећи ником ни речи, чувајући се да се не ода ни једним погледом, покретом, дахом, он се једнако надао да ће се то десити некако без ичијег знања, скривено, као у сну. (41; прва књига)

Глагол *надајти се* синониман је глаголу *веровајти* и може се супституисати глаголским прилогом *верујући*: Пошао је био рано и надао се да ће пре мрака стићи до Варадина, где су имали да му се прикључе остали делови пука. (10; прва књига)

Изражена вероватноћа у спасење, очајно *веровање* које прераста у молбу, садржано у глаголу *надајти се* илустровано је примером:

Крађе и убиства, о којима је имао код своје куће сваки дан да расправља, мислио је да ће заборавити, а над свим тим његовим војницима, и колима, дуж целог пута на ратиште, надао се да ће бити испружена као нека Божја или ћесарска рука. (110; прва књига)

У тешким и несигурним временима, војничка команда морала се поштовати и доследно спроводити, те је Вук Исакович, заповедник, у исказу *надао се* *заправо био убеђен* да ће се радња извршити на време.

Надао се да ће прекосутра, пре мрака, стићи до Варадина, где је имао да распусти поједине делове пука, пре но што оде да се стави на расположење барону Енглескофену, команданту Темишвара, како му беше наређено. (172; прва књига)

Глагол *надајти се* помера семантичку реализацију ка глаголу (жарко) *желејти*, односно *чезнујти* чиме се изражава оптативна модалност:¹⁰

Ушепртљивши, погнувши главу, клобарајући, бајаги врло важно, сабљом, сребрним кићанкама, пиштољима што му лежаху чело главе, да не би гледао за њом, онако чврстом, Исакович је у себи збуњен понављао да сутрадан ваља рано устати, ићи патријарху, дознати новости, спремити се за Беч, спасавати војнике од нове сеобе и одузимања оружја, мислити на децу, ићи брату у Будим, ђенералу у Темишвар, куповати коње, кола, подићи ковачницу у селу, преместити капетана Антоновича, писати исцрпан извештај о повратку Славонско-подонавског полка, а нарочито, нарочито спремати план, извидети могућност одласка у Русију, куда се још увек надао да ће отићи. (176; прва књига)

Маркери модалности (епистемичке и деонтичке) свакако су модални глаголи који се у српском језику неретко употребљавају за исказивање говорникових ставова. У анализираном роману они су, најчешће, носиоци перформативности и углавном се у структури исказа „понашају као модификатори пропозиције” (Трбојевић-Милошевић 2004: 155).

10 Шире схваћеној оптативности прикључују се и други искази са дезидеративним (жељним) значењем, а не само они којима говорно лице некоме жели нешто добро или лоше. То су, пре свега, реченице у чијем су предикатском делу глаголи типа *желејти*, *жудејти* или *чезнујти*, или изрази *имати жељу*, *бити жељан*, *венујти од чежње* итд. (Пипер и др. 2005: 642).

3. Модалне речце/прилози и модални изрази у поетском дискурсу

Модални прилози који на епистемиском континууму изражавају степен говорничког опредељења према истинитости пропозиције од највишег до најнижег обухватају следећи низ: *можда* – *вероватно* – *сигурно*. Изражено терминима теорије о модалности као епистемичкој деикси, запажа Трбојевић-Милошевић, „сваки од ових прилога маркира различиту епистемичку дистанцу између референтне и лоциране тачке”. При томе, најмању дистанцу маркира прилог *сигурно* (Трбојевић-Милошевић 2004: 170).¹¹

Имајући у виду изнесену констацију, у анализираној грађи из *Сеоба* опажамо да су оба наведена прилога и речца *можда* употребљени перформативно,¹² имплицирајући субјективну димензију говорничке евалуације. Потврду налазимо у следећим примерима:

И, сузним очима, о мужу који је више, изгледа, не воли и који је, можда, никад није ни волео. (40; прва књига); Па и тај Земун, који је желео да све сазна, и њен муж који се можда неће ни вратити. (47; прва књига); Ужаснут ипак, при помисли да је можда никад више неће видети, он је ширио зенице толико и гледао тако тужно у њу, да она поче губити осећај надмоћи, не знајући ни сама шта да ради са њим последњих дана. (81; прва књига); Није вероватно да је до војених постова, до Беча, глас из Темишвара већ стигао – да је из локота побегао. (110; друга књига); Трифун му онда рече да нема времена да много прича, хоће да му каже само да је чуо, из женских уста – али мисли да је вероватно – да му Вишњевски спрема превару, да би му скинуо, не само сабљу и образ, него и главу. (777; друга књига); Нема – повика Костјурин – веће светиње, веће тајне, него то, да је, ето, сигурно да Росија има, у свету, пријатеља и брата свог, о ком није знала. (691; друга књига); Павле је тек доцније приметио како је грозно то око, као искривљено, а тешио је, ушепртљивши, свог братенца, да ће оздравити, сигурно. (708; друга књига)

Прилог *уистину* у значењу *истински*, *стварно*, *доиста* писац је употребио само једном у другој књизи *Сеоба*: Уистину, Петар никад није посумњао у своју жену (36; друга књига). И овај носилац модалног значења из анализираног романа послужио је да говорник (писац) заузме став према извесности реализације одређеног стања ствари, дајући датим прилогом неку врсту закључка/суда о ономе што се исказује пропозиционим садржајем.

Речцу *ваљда* као модални обележивач и „као облик којим говорник изражава недостатак свог знања” (Радовановић 2016: 285), указујући на вероватност догађаја, запажамо у следећим примерима:

Монах му је прилазио, показујући љутито да колима треба да заобиђу иза дрвећа, где је ваљда био улаз. (140; прва књига); У један мах, дохватио је штап као да хоће да одалами старца, али га је само спустио на патос између себе и Енгелсхофена, ваљда да би оделио два света. (10; друга књига); Ваљда да би умањيو утисак, који су његове изјаве, очигледно, оставиле, у очима његовог сапутника, Божич, смејући се, опсова кола, која је добио, каже, од сународника, Трандафила – који ће наплатити, и коње и кола, папрено, од његовог таста, Деспотовича (125; друга књига).

Употреба ове лексеме изражава епистемичку дистанцу у односу на објективност пропозиције, односно исказује да не постоји апсолутна сигурност у

11 Карактеристично за модалне прилоге јесте да „изражавају појам степена” на начин на који то модални глаголи нису у стању (Стојановић 2019: 338).

12 Код перформативног исказа „посвећујемо се, у што је могуће већој мери, илокуционој моћи исказа, а апстрахујемо димензију кореспондирања са чињеницама” (Остин 1994: 165).

њену истинитост. Можемо рећи да се исказ тумачи као „извођење закључка о вероватноћи”, а да ће верификација стања тек уследити (Радовановић 2016: 285).

Језичке јединице, односно синтагме *према... и судећи по/према...* представљају још једно од средстава за исказивање модалности у роману *Сеобе*. У прилогу томе издвајамо неколико конструкција:

Али, иако је – судећи по писмима Павловим, његовој браћи – Трифун живео у Кијеву, пуст, неморално, Павле је, доцније, признавао да је тог лета, Трифун, у Кијеву, отпочео, одмах, процес, да добије од жене своју децу. (748; друга књига); По причи Исак-ковича судећи, његови братенци стекли су утисак, после, да фамилија Божич није онаква, какве су биле породице њихових сународника, које су, раније, познавали. (120; друга књига); Петар би требало, према његовом мишљењу, да оде у Кавкаску армију. (775; друга књига); Него, према његовом мишљењу, царства су сва једнака – земља као земља, једна као друга (125; друга књига).

У српском језику су овакви искази у домену епистемичке модалности. У анализираном књижевноуметничком делу њихово модално значење указује на позицију метаговорника актуелног говорника, односно писца, упућујући, у извесном смислу, на процес аутоцитирања. Ове синтагме, између осталог, одражавају неодређеност/уопштеност извора информација у зависности од чега говорник „заузима став према истинитости исказане пропозиције” (Чикара 2017). Дакле, може се рећи да су ове модалне јединице епистемичког значења и у овом роману у директној вези са говорниковим (пишчевим) размишљањима и закључцима о процени садржаја исказа, утичући, у извесном смислу, и на мишљење и на ставове рецепијента овог поетског дела.

4. Употреба глаголских облика у модалном контексту и глаголски начини

Потенцијал – у српском језику сврстан међу глаголске начине, служи за означавање радњи за које постоји неки проценат извесности да ће се догодити. Поредити потенцијал модалних глагола у српском и француском језику, Додиг констатује: „[к]атегорија глаголског начина се у свим језицима, који је поседују, по дефиницији сматра средством за исказивање модалних значења, па је тако и примарна функција потенцијала маркирање различитих врста модалних вредности које се могу подвести под појам могућности” (Додиг 2016: 171).

Одричним обликом овог модуса исказује се немогућност: Ни на крај памети јој не беше да то можда не би могло бити, зато што му је она била неверна (126; прва књига). У овом роману налазимо и примере: Шта би, каже, хтео? Али, шта би то могло бити, није могао да замисли. (844; друга књига)

Двострука ирелативност условљена је најпре глаголом *замислиши* а потом декларативном реченицом са непотпуним глаголом *моћи* у конструкцији модални глагол + помоћни глагол. С друге стране, могућност јесте садржана у глаголу *моћи*, али се не види јасно да ли се она може или не може остварити, већ субјекат остаје на нивоу жеље да ће се нешто догодити. У вези с тим, Стевановић констатује: „[с]асвим је природно да је онај што жели неку радњу вршити и готов да је врши, мада у животној пракси готовости за вршење жељених радњи врло често стоје на путу непремостиве тешкоће, па се зато жеља за вршење или извршење радње не може сасвим идентификовати с готовошћу да се она врши, одн. изврши” (Стевановић 1967: 687).

Несигурност у изражену могућност илуструје пример: Сад ће јој се чинити да би могла да га сретне, кад буде ишла улицама Кијева (736; друга књига). Како је у природи потенцијала да сигнализира могућност или жељу да се нешто догоди, приказана конструкција се потпуно опире наведеној тврдњи. То је условљено најпре зависном клаузом у којој се не види јасно да ли ће се и када ће се реализовати могућа радња. Реченица *кад буде ишла улицама Кијева* може се транспоновати у облик: *ако буде (некада) ишла улицама Кијева*. Чак и да се оствари овај услов, другу категорију несигурности појачава употреба футура I, при чему ће се *њој чиниити да ће га срести*.

Глаголом *чиниити се* појачава се сумња да ће се радња остварити, тачније могућност да ће доћи до сусрета постаје неизвесна. С тим се слаже и Додиг: „[п]отенцијалом глагола *моћи* могућност или способност је ослабљена, односно преноси се у хипотетички домен” (Додиг 2016: 179).

Поред носиоца директивности, императива, директивна функција остварује се и другим глаголским облицима. Обележја директивности у роману *Сеобе* запажамо у перфекту:

Дур! Кад ти кажем! А што се ти, дугоњо, мешаш у ово? Ако си се поставио за квартирмајстора преселит нас у Русију, ниси се ваљда, за тефтиш, женама нашим одредио! Да нећеш од мужа да браниш жену? Боље да си своју чувао! (350; друга књига)

Наведена реченица упућује на директивну функцију перфекта којом се изражава прекор и подсмех. Основна значења директивног перфекта износи Бабић: „[п]артиципирајући у остваривању перфекатског исказа својим очекивањем израженим у најјачем могућем степену, говорник подразумејева беспоговорно извршење наложене активности. То перфекту у императивној функцији и даје значење изрицања строге наредбе или забране” (Бабић 2017: 144).

Модалности у овом роману доприноси и футур први са значењем садашњости. Неколико примера то показује:

Она ће бити добра и верна жена свом мужу. (442; друга књига); Између њих и росијског народа, као да су некакве мађије, неки зид – они ће бити ајлугције и неће га ни сагледати, ни пољубити. (794; друга књига); Он ће бити – рекоше му – изабран, тако рећи, за говорника, читаве једне партије. (822; друга књига); Вишњевски ће бити примљен, али не могу бити сви. (822; друга књига)

О таквим конструкцијама Бабић каже: „[д]ирективност футура првог заснована је на ауторитету говорног субјекта да изнесе захтјев, тј. да актуализује очекивање да ће се ситуација маркирана тим глаголским обликом у будућности реализовати у складу са његовим захтјевом или жељом, а такође и на семантичкој компоненти нефактивности, нереализованости глаголског садржаја и његовој усмјерености у будућност, што је специфична црта и футура првог и императива” (Бабић 2017: 145).

Посебна врсту наређења¹³ постиже се употребом императива:¹⁴ Добар стрелац, ако продре у неку запаљену улицу, зна да каже непријатељском официру:

13 Наређење је говорни чин који је стриктно везан за хијерархијске структуре у којима постоји однос надређени – подређени, формално институционализован или не (Стевановић и Милошевић 2019: 117). У својој студији о директивима, Бабић додаје: „[у] том случају говорник је у друштвено надређеној позицији у односу на саговорника и не треба му саговорникова сагласност” (Бабић 2011: 110).

14 Остин напомиње да императив од исказа чини наређење, односно опомену, допуштање, дозволу [...] (Остин 1994). Поред тога, Портнер заступа став да се императивом исказује епистемичка

Стој! Метком у чело (664; друга књига). Међутим, у наведеном примеру императиву претходе два презента за које не постоји гаранција да ће се извршити. Први је ограничен условном реченицом *ако продре у неку зајабљену улицу* и не зна се хоће ли се радња догодити или не. Другим презентом је исказано само имање неке способности и не зна се хоће ли је неко употребити или не. Тек након што буду реализована оба презента, може се остварити императив и то као посредована наредба.

Међу модалним глаголским облицима налази се и футур други. Он је увек условљен нечим и може се заменити футуром првим или перфективним презентом:

Ако Исакович *буде научио* да слуша, а мање зановета – помоћу свог знања аустријског наоружања, може, једног дана, стећи, и те како, благонаклоност својих, росијских старешина, и више чинове. (666; друга књига)

То потврђује и Ковачевић: „[о]д свих зависносложених реченица, уз релативне, најчешће се у погодбеним, и то само оним с везником *ако*, остварује конкурентност перфективног презента и двају футура. Два су нужна услова за остварење релативне синонимности ових трију глаголских облика у сложеној реченици с погодбеном зависном клаузом: а) у предикату основне клаузе мора бити употријебљен глаголски облик чија радња има будућу временску оријентацију (футур први, потенцијал, императив или презент неког модалног глагола), и б) контекстуално се мора неутралисати значење извјесности коју субјекат има према радњи израженој футуром првим, тако да значење неизвјесности дође у први план” (Ковачевић 2008: 207).

5. Уместо закључка

Будући да је Милош Црњански језичким изразом у својим делима одступао од узелних правила и од стандарда епохе којој је припадао, анализа језичко-изражајних средстава, попут категорије модалности, може употпунити слику о особеном статусу његовог језичког и књижевног опуса. Проведена анализа упућује на то да се категорија модалности у поетском дискурсу као што је роман *Сеобе* (прва и друга књига) изражава различитим, и рекли бисмо, разноврсним језичким средствима. Притом се као носиоци модалног значења појављују и граматичка и лексичка средства јер је „значење модалности садржано у инхерентној лексичкој семантици одређених лексема” (Киш 2017: 308).

Установљено је да се модално значење у овом типу текста исказује модалним глаголима, и то глаголом *моћи*, *морати*, *смести*, *шребати*, као и глаголом *надајти се*, који је такође експонент модалности. На модално значење конструкција у овом поетском делу утичу и епистемичке лексеме, односно партикуле/прилози и изрази: *можда*, *веровајино*, *сиђурно*, *уистину*, *ваљда*, *према...* и *судећи по/према...* Такође, анализирана језичка грађа наводи и на закључак да се осим модуца – потенцијала и императива – у функцији носилаца модалности појављују и временски глаголски облици: перфекат (директивна функција) и футур први (са значењем садашњости). Имајући у виду дате констатације, опажа се да је у роману *Сеобе* модално значење глаголских облика у функцији исказивања, углавном, епистемичке модалности, односно, најчешће модалне категорије директивности, оптативности и могућности.

модалност, као и да би требало разматрати однос између императива и експонената деонтичке модалности на начин на који се испитује однос између декларатива и епистемичке модалности (Портнер 2007: 351–352).

Уопштено говорећи, анализа дате језичке категорије у овом роману показује да је Црњански пажљиво бирао језичка средства која ће на најбољи начин указати на поузданост саопштених информација или, у случају недостатка поузданости, да је обезбеђивао оправдање за дати недостатак кроз упућивање на посредан извор (Бониади 2011). Неспорно је да би потпуна анализа употребе свих и/или готово свих средстава и механизма за изражавање модалности у поменутом књижевноуметничком делу била могућа превасходно у обухватној студији. Међутим, и ово разматрање категорије модалности у роману *Сеобе* (једног од начина на који су одабрана језичка средства за изражавање мисли и могућности како од тих мисли писац структурира јединствену целину) свакако може потврдити мишљење о Црњанском као о изузетном књижевном ствараоцу и врсном познаваоцу моћи српског језика.

Извори

- Црњански 1966: М. Црњански, *Сеобе 1* (сабрана дела Милоша Црњанског), Београд: Просвета.
- Црњански 1966: М. Црњански, *Сеобе друга књижа* (сабрана дела Милоша Црњанског), Београд: Просвета.

Литература

- Бабић 2011: М. Бабић, *Империјив и конструкције с директивним значењем у делима Бранка Ћопића*, Пале: Филозофски факултет.
- Бабић 2017: М. Бабић, Временски глаголски облици у директивној функцији, *Научни саопштења слависта у Вукове дане*, бр. 46/1, Београд: Филолошки факултет, 139–149.
- Батистић 1983: Т. Батистић, О неким питањима у вези са анализом глагола *морати* и *моћи*, *Јужнословенски филолог*, бр. 39, 99–111.
- Бониади 2011: А. Bonyadi, Linguistic Manifestations of Modality in Newspaper Editorials, *International Journal of Linguistics* Vol. 3, No 1, 1–13.
- Ван де Аувер, Плунгин, 1998: J. Van der Auwera, V. A. Plungian, Modality's semantic map, *Linguistic Typology*, Vol. 2, No. 1, 79–124.
- Додиг 2016: М. Додиг, Потенцијал модалних глагола *моћи* и *морати* и њихови преводни еквиваленти у француском језику, *Наслеђе*, бр. 34, 171–188.
- Звекић-Душановић 2011: Д. Звекић-Душановић, *Модалности: мотивациона модалности у српском и мађарском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Киш 2017: Н. Киш, Придеви са значењем оптаивне модалности, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига XLII–1, 307–322.
- Ковачевић 2008: М. Ковачевић, Конкурентност двају футаура и перфективног презенту у савременом српском језику, *Зборник Мајнице српске за славистику*, бр. 73, 195–211.
- Ковачевић 2017: М. Ковачевић, Модална употреба временских глаголских облика, у: Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ур.), *Језик, књижевност, време: Језичка истраживања* (зборник радова), Ниш: Филозофски факултет, 77–89.
- Лајонс 1970: J. Lyons, *Semantics I/II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Милановић 2014: А. Милановић, Отклон од стандарднојезичке норме у поезији Милоша Црњанског, у: Д. Хамовић (ур.), *Милош Црњански, поезија и коментари: зборник*

- радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет Универзитета у Београду; Нови Сад: Матица српска, 367–379.
- Нарок 2005: Н. Narrog, On defining modality again, *Language Sciences*, Vol. 27, No. 2, 165–192.
- Николић 1972: Б. Николић, Језик у Сеобама Милоша Црњанског. у: П. Палавестра и С. Радуловић (ур.), *Књижно дело Милоша Црњанског (зборник радова), посебна издања: књига IV*, Београд: Институт за књижевност и уметност; БИГЗ, 235–245.
- Остин 1994: Ц. Л. Остин, *Како деловају речима*, Нови Сад: Матица српска.
- Палмер 1990: F. R. Palmer, *Modality and the English Modals*, New York, London: Routledge.
- Палмер² 2001: F. R. Palmer, *Mood and Modality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Пипер и др., 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић; М. Ивић (ред.), *Синтакса савременога српског језика: простиа реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- Портнер 2007: P. Portner, Imperatives and modals, *Natural Language Semantics*, Vol. 15, No 4, 351–383.
- Рабин 2010: Rubin, V. L. 2010. Epistemic modality: From uncertainty to certainty in the context of information seeking as interactions with texts. *Information Processing and Management*, Vol. 46, No. 5, 533–540.
- Радовановић 2016: А. Радовановић, *Модална значења средстава за изражавање будућности у енглеском и српском језику*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Симић, Јовановић Симић, 2012: Р. Симић, Ј. Јовановић Симић, Граматика и интонацијска структура прозног израза М. Црњанског у Сеобама (прва књига), *Узданица*, бр. 9/1, 7–25.
- Станојчић 2008: Ж. Станојчић, Из истраживања језика Милоша Црњанског: лингвистичка синтеза неких примера, *Јужнословенски филолоџ*, бр. 64, 449–455.
- Станојчић 2015: Ж. Станојчић, О језику Милоша Црњанског, у: Ж. Станојчић, Д. Мршевић-Радовић, Ј. Јокановић-Михајлов, А. Милановић (ур.), *Пушевима српског језика, књижевности и културе: скуп славистиа • предавања*, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, 83–89.
- Стевановић, Милошевић, 2019: Ј. Стевановић, Ј. Милошевић, *Лексичко-семантичке особености у делима српских писаца и настава српског језика и књижевности*, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Стевановић 1967: М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд: Научно дело.
- Стојановић 2019: М. Стојановић, Епистемички модални прилози и градијентност у енглеском и српском језику, *Филолоџ: часопис за језик, књижевност и културу*, бр. 19, 333–349.
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Трбојевић-Милошевић 2004: И. Трбојевић-Милошевић, *Модалност, суд, исказ: епистемичка модалност у енглеском и српском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Хоје 2005: L. F. Høye, “You may think that; I couldn’t possibly comment!” Modality studies: Contemporary research and future directions. Part I, *Journal of Pragmatics*, Vol. 37, No. 8, 1295–1321.
- Чикара, 2017: Т. Чикара, *Евиденцијалност и епистемичка модалност: епистемички модални оператори као носиоци евиденцијалних значења у енглеском и српском језику*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.

MODALITY IN THE NOVEL *MIGRATIONS* BY MILOŠ CRNJANSKI

Summary

Various topics regarding the language style in the works of Milos Crnjanski have been explored in numerous studies; however, less attention has been paid to morphosyntactic, syntactical stylistic, and lexical-semantic aspects. Therefore, in this paper, the realization of modality in the literary-artistic functional style in a certain type of text, such as the novel *Migrations* (*Seobe*), will be analysed. The aim of this paper is to present the grammatical-lexical means by which the modality is expressed in the novel *Migrations* (the books one and two), as well as to emphasise the conditions for the transposition of tense forms in this literary work. The structural-semantic criterion has been applied in the paper. The conducted analysis indicates that the category of modality in poetic discourse in the novel *Migrations* is expressed by various linguistic means. The modality of verb forms in this type of text is expressed by modal verbs, such as *can, must, dare, need*. The modal meaning of the constructions is also influenced by epistemic lexemes, i.e. particles/adverbs and expressions: *maybe, probably, certainly, really, according to...* and *judging by...*. The analysed linguistic material leads to the conclusion that in addition to modus - potential and imperative - tense verb forms are also the bearers of modality: perfect (directive function) and Future Simple (used to express the present tense). Furthermore, in the novel *Migrations*, the modal meaning of verb forms is in the function of expressing, mainly, epistemic modality, that is, most common modal category of directivity, optativity, and possibility.

Key words: modality, verb forms, epistemic lexemes, literary-artistic functional style, *Migrations* (book one and two)

Jelena M. Stevanović
Jadranka Ž. Milošević

Тања З. Русимовић¹

Институт за информационе технологије Крагујевац
Универзитет у Крагујевцу
Гимназија „Бора Станковић”
Врање

ЕПИСТЕМИЧКА МОДАЛНОСТ У ПРЕДАВАЊИМА АКАДЕМИКА ВЛАДЕТЕ ЈЕРОТИЋА

Модалности као језичка категорија изражава когнитивне и менталне представе посредством језичког понашања и представља начин деловања емитента кроз комуникативну и друштвену интеракцију. Епистемичка модалност представља исказивање могућности или неопходности узимајући у обзир оно што је познато, што представља заједничко знање, тј. неки доступни доказ. Маркери епистемичке модалности и евиденцијалности део су метадискурса, тј. непропозиционог садржаја дискурса. Корпус за овај рад чине транскрибовани звучни записи предавања академика Владете Јеротића на нематичним факултетима и у установама културе. Дакле, реч је о научно-популарном подстилу у оквиру усмене реализације академског дискурса, који представља интерференцију научног и разговорног стила. Пропозициона модалност у оквирима ауторовог говора изражава говорников став према садржају пропозиције, најчешће према туђем говору израженом цитатима и парафразама. У анализи дискурса испитујемо епистемичку модалност кроз употребу партикула, прилога, глагола, именица и придева.

Кључне речи: епистемичка модалност, академски дискурс, научни и разговорни стил, ауторов и туђи говор, маркери модалности и евиденцијалности

1. Увод

Термин *модалности*² није прецизно одређен. У комуникацији модалност се изражава различитим средствима – морфолошким, синтаксичким, лексичким, али и супрасегменталним (интонација, прозодија, гестикалација). У науци о језику посматра се као категорија, али су ставови лингвиста различити и своде се на дилему да ли је модалност граматичка или семантичка категорија. У домаћој литератури термин *модус* дефинише се као лични став према радњи, стању или збивању који се исказује глаголом (Белић 1957/1999; Стевановић 1979; Станојчић-Поповић 2000). За Пипера модалност је „квалификација коју говорно лице даје о свом исказу и/или о ситуацији која је њиме означена” (Пипер и др. 2005: 636). За термин *модус* Палмер (Palmer 2001) ће рећи да је морфолошка категорија и један од начина на који модалност као семантичка категорија може бити исказана. У овом раду полазимо од становишта да граматичка средства за изражавање модалности не обухватају лексеме које у себи садрже модално значење, односно не узимају у обзир да носиоци модалности могу припадати семантичком домену језика, то значи да термин модалност употребљавамо као хипероним категорији модуса. *Модалности* као језичка категорија изражава когнитивне и менталне представе посредством језичког понашања и представља начин деловања емитента кроз комуникативну и друштвену интеракцију. Модалност

1 tanjarusimovic@yahoo.co.uk

2 Аристотел користи појам *модалности* у оквиру дискусије о концептима могућности, вероватноће и нужности (ови концепти у оквиру логике називају се *модалностима*).

се односи на модификовање исказа тако што се језичким средствима изражава нужност (неопходност, сигурност), могућност и/или вероватноћа, та језичка средства означавају се термином *модалистети*. Када анализирамо модалне глаголе, испоставиће се да имамо два степена у градирању модалности: нужност – *морати* и могућност – *моћи*. Из наведеног проистиче да посебних модалних глагола за исказивање вероватноће нема, те би у овом случају вероватноћа била синоним за могућност. Уколико бисмо модалност степеновали у вези са модалним партикулама³, односно, прилозима, онда је могуће издвојити примере за нужност (сигурно, наравно, заиста, очигледно...), затим за вероватноћу (ваљда, вероватно...) и на крају за могућност (можда...) (в. Трбојевић-Милошевић 2004). У овом случају степеновање је троделно и вероватноћа има медијалну позицију, односно, налази се између могућности и нужности, но ипак ближе семантичком пољу могућности. У овом раду категорију модалности одређујемо на основу дихотомија нужност/могућност.

2. Модалност као део метадискурса

Исказ се састоји од оног што је речено – пропозициони садржај и начина на који је речено – непропозициони садржај. Управо непропозициони садржај у дискурсу представља *метадискурс*⁴, тј. начин на који се пројектује емитент у својим текстовима како би комуницирао. Метадискурс омогућава емитенту да организује идеје, да исказе личне ставове и на тај начин оствари интеракцију са реципијентима. Метадискурс, односно, непропозициони садржај показује да ли је емитент сигуран у тврдње које износи или је у вези са њима опрезан, те се ограђује, такође показује узор емитента, ставове о тврдњама које представља, као и предуверења о реакцијама реципијента на пропозициони садржај. За метадискурс можемо рећи да има *интерактивну* димензију, односно показује како емитент организује знање и идеје имајући у виду реципијенте којима се обраћа; као и *интеракцијску* димензију која се остварује ангажовањем реципијента, представља одговор на замишљени дијалог са реципијентима. Када је реч о предавањима, о живој речи предавача и присутним слушаоцима, онда је дистинкција интерактивна/интеракцијска димензија метадискурса очигледнија.

Модалност може бити део и једне, и друге димензије метадискурса. Но, када је реч о интерактивном метадискурсу, може се рећи да се модалним маркерима изражава став емитента, односно, говорников став према пропозицијом садржају. Ову модалност Палмер (Palmer 2001) назива *пропозиционом модалношћу* и под тим подразумева епистемичку модалност и евиденцијалност као њен подтип. Када је реч о интеракцијском метадискурсу⁵, модалним маркерима истичу

3 Модалне партикуле често се морфолошки, а и по својој позицији у реченици не разликују много од прилога, но у контексту ова недоумица се разрешава. Када модални израз модификује цели исказ и представља модални оквир, функционише као модална партикула. Када се односи на сегмент исказа и заменљив је прилогом, онда је модални прилог (Мразовић-Вукадиновић 1990: 406).

4 Трагове метадискурса можемо наћи у Јакобсоновој подели језичких функција на металингвистичку, експресивну, директивну, референтну, поетичку и фатичку (Jakobson 1966). Од ових шест језичких функција металингвистичка, експресивна и директивна могу да се остваре кроз метадискурс. Термин метадискурс сковао је Херис (Harris 1959) да би именовао информације у тексту од секундарне важности, за које ми у раду користимо израз непропозициони садржај.

5 За ову модалност Палмер користи термин *догађајна модалност*. Ова модалност није у фокусу нашег истраживања иако је врло присутна у предавањима и најчешће у форми императива 2. лица множине и представља вид менталног ангажовања слушалаца (пр. У нама паганско је веома

се учесници интеракције, исказује се став говорника према слушаоцима, гради се однос са слушаоцима. Како у овом раду анализирамо епистемичку модалност у предавањима као специфичаном жанру научног стила, анализирамо маркере модалности који су део интерактивног метадискурса.

3. Епистемичка модалност

Епистемичка модалност представља подтип модалности, односно „сваки исказ у којем говорник експлицитно квалификује своје ставове према истинитости пропозиције изражене реченицом коју говорник изговара без обзира да ли се та квалификација експлицитно изражава у вербалној, прозодијској или паралингвистичкој компоненти јесте епистемички модалан или модализован исказ” (Лајонс (Lyons 1977: 797)). Односно, епистемичка модалност представља исказивање могућности или неопходности узимајући у обзир оно што је познато, што представља заједничко знање, тј. неки доступни доказ (Нпр. *Мора да пада киша / доказ: људи носе кишобране на улици, а у свету који познајемо кишобрани се носе да би заштитили од кише*).

Категорија модалности дефинише се и као *евиденцијалност*⁶ у односу на извор информације (Вилет (Willet 1988)). Евиденцијалност⁶ је тип епистемичке модалности којом се означава извор информације, али се не узима у обзир истинитост пропозиција. У том смислу *евиденцијали* су глаголи перцепције: видети, чути; глаголи говорења и мишљења: казати, мислити, наводити и др. Евиденцијалност класификује изворе информација, док је епистемичка модалност у вези са вредновањем истинитости пропозиција на основу неких доказа. Како предавање представља жанр научног стила, у нашем истраживању сва позивања на изворе у предавањима, као и сав цитирани и парафразирани туђи говор представљају научне изворе, тако да би истинитост пропозиција требало да буде неоспорна.

Чињеница да језичка средства која изражавају вероватноћу и могућност имају исто или слично значење, за нас ће бити довољан разлог да их у раду третирамо као синонимне. Те начелно за изражавање сигурности, неопходности, нужности користимо термин – *јака епистемичка модалност*, а за изражавање могућности и вероватноће – *слаба епистемичка модалност*.

За нашу анализу релевантна је и дихотомија фактивност/нефактивност (Палмер (Palmer 1979)). Фактивни искази представљају немодализоване исказе (пр. Марко спава / Марко не спава), уколико у анализу укључимо ванјезички, ситуациони контекст, тј. референтни свет који је просторно и временски одређен, онда ове примере можемо квалификовати као истините/неистините. Тек у оквиру нефактивности наилазимо на модализоване исказе у којима се маркери епистемичке модалности могу степеновати/квантификовати од јаких ка слабирим (Марко сигурно спава / не спава // Марко можда спава / не спава).

Ово степеновање епистемичке модалности може се представити као врта епистемичке деиксе (Фравли (Frawley 1992: 387)). То значи да је актуализовани, стварни свет, заправо просторно-временска тачка за поређење са

јако, не сумњајте у то... *Видише*, то је потреба да у другима препознајемо сопствено зло, ипак нам смета то зло... *Пазите*, опште правило...).

6 Евиденцијалност у српском језику као категорија не постоји, али се ипак могу издвојити језичка средства која изражавају евиденцијалност. О томе је детаљно истраживање спровела Татјана Чикара у својој дисертацији „Евиденцијалност и епистемичка модалност: епистемички модални оператори као носиоци евиденцијалног значења у енглеском и српском језику”, коју је одбранила 2017. на Филолошком факултету у Београду.

неактуализованим модалним светом који је исказан у пропозицији. Епистемичка модалност представља удаљеност пропозиционог садржаја од референтног света. Када се референтни свет поклапа са пропозиционим садржајем, представља немодализовани исказ (Марко спава). Епистемичка модалност ће онда представљати већу или мању удаљеност или дистанцу пропозиционог садржаја од референтног света. Та епистемичка дистанца може бити већа (Марко можда спава) или мања (Марко сигурно спава). То значи да *нужности* можемо одредити као јаку епистемичку модалност или мању епистемичку дистанцу пропозиционог садржаја у односу на референтни свет, док *могућности* одређујемо као слабу епистемичку модалност или већу епистемичку дистанцу пропозиционог садржаја у односу на референтни свет.

3.1. Епистемичка модалност у предавањима академика Владете Јеротића

Корпус за овај рад чине транскрибовани звучни записи⁷ предавања академика Владете Јеротића на нематичним факултетима и у установама културе. Дакле, реч је о научно-популарном подстилу у оквиру усмене реализације академског дискурса, који представља интерференцију научног и разговорног стила. О академику Владети Јеротићу треба најпре рећи да је увек био пажљив слушалац. Као говорник умео је да изазове пажњу слушалаца и да се с лакоћом повеже са њима. На својим предавањима говорио је о разним темама из области психијатрије, теологије, философије, књижевности, антропологије, цитирајући ауторитете из света науке и уметности. То значи да специфичност предавања није условљена само природом усмене реализације, већ и индивидуалним приступом професора Јеротића, који његово излагање на трибинама чини аутентичним. Предавања представљају индивидуално вербално обликовање исказа. На основу стручне литературе, предавач, тј. *емишент* поруке, унапред одређује тему свог излагања. У том смислу говоримо о релативно планираном дискурсу заснованом на научним изворима, те током предавања можемо пратити како се туђи говор у виду цитата и парафраза утискије у ауторски говор. Само обраћање предавача представља „свесно прилагођавање предавања потребама контекста и слушаоцима обезбеђује виши степен информисаности зато што пропозициони садржај допуњује елементима наглашавања и реакцијама на саме идеје у дискурсу” (Миленковић–Русимовић 2020: 207). Означавање туђег става као веродостојног или илустровање става са којим се не слаже, „Јеротић постиже интервенисањем унутар самог излагања (истицањем, објашњењем, подсећањем, коментарисањем, упућивањем) и управо ти делови *ауторског говора* представљају уплив појединих одлика разговорног стила у академски дискурс (Русимовић–Марковић 2020: 139). У овом раду анализирамо само маркере епистемичке модалности и евиденцијалности. Због тих разлога издвојени су одломци из транскрибованог звучног записа и издељени на јединице анализе: *клаузе* (предикатске синтаксичке јединице које се налазе између двеју пауза, најчешће се уланчавају са другим клаузама помоћу везника „и” и имају препознатљиву интонацију) и *параграфе* (тематске дискурсне целине).

7 За потребе овог истраживања транскрибовано је 7 звучних записа предавања академика Јеротића које је држао у Београду, Новом Саду, Ужицу, Нишу и Врању у периоду од 2008. до 2016. године.

У анализи полазимо од општег појма става⁸, тј. од компоненте епистемичког става, односно, од друштвено прихваћеног знања о пропозицији, укључујући директно, искуствено знање и индиректно знање стечено путем посредних доказа на ком се заснива степен уверености у истинитост пропозиције.

3.1.1. Маркери евиденцијалности

Када је реч о индиректном знању стеченом путем посредних доказа, говоримо у ствари о интертекстуалности, односно о утискивању туђег говора у ауторски. Управо начин навођења туђег говора представља евиденцијалност, но како је реч о научном стилу, туђи говор је веродостојна научна чињеница, те прецизније говоримо о *имперцепцијивности* која може бити одређена и неодређена (Пипер 2005: 636–648).

1) Када је реч о цитираном туђем говору, академик Јеротић користи припремљени материјал, те цитат чита или га казује напамет, увек наглашавајући кога цитира и када је цитирање завршено.

- (1) *Њеџош каже (маркер евиденцијалности)* овако (ауторски говор) „Шта је човјек? Ко слабо живинче!” (туђи: цитат), а *религиозан дубоко Њеџош... аха... а онда још догаје на другом месецу (ауторски: маркер евиденцијалности)* „страх животу каља образ често” (туђи: цитат); // А шта *каже (маркер евиденцијалности)* Библија већ на почетку... (ауторски говор) „И оставићеш оца свога и мајку своју и прилепићеш се жени својој и бићете једно тело” (туђи: цитат).

Када цитира туђи говор, Јеротић увек наводи аутора, или назив књиге, неретко и једно и друго (примери 1). Цитатима у предавању Јеротић или потврђује свој став, или илуструје тврдњу са којом се не слаже, тако „цитирање увијек подразумијева вриједносни (односно релациони) суд према фактичном садржају самог текста цитата” (Катнић-Бакаршић 1999: 150).

2) Академик Јеротић чешће парафразира туђи говор:

а) Један од најзначајнијих филозофа 20. века, *немачки филозоф Мартијан Хајдегер (...)* у делу „*Биће и време*” *написао је (ауторски: маркер евиденцијалности)* да су страх и кривичке онтичке категорије, дакле, срасле са људским бићем (туђи говор: *парафраза*) // *Освалд Шјенглер* који је написао књигу „*Проиаси зајада*” (...) *рекао је (маркер евиденцијалности)* у тој књизи неке значајне ствари, између осталог (ауторски говор) да кад се цивилизација буде приближавала врху, култура ће бити близу дна (туђи: *парафраза*) // Жена је битна... *Свети Јован Златоуст* *каже (ауторски: маркер евиденцијалности)* да хришћанска породица није само због деце, него због међусобног сазревања у браку (туђи: *парафраза*), међусобног (ауторски: *истицање*) // То сам *више пута рекао*, али наравно да је *Берђајев* први то *рекао (ауторски: маркер евиденцијалности)* цео марксизам са својим утопијским дивним идејама братства и јединства апсолутно је хришћанска идеја, тако да је марксизам једно велико псеудо-хришћанство, наравно, највећа јерес после гностицизма (туђи: *парафраза*).

б) ...То *кажу (маркер евиденцијалности)* сад већ и *неки психолози (ауторски говор)* дете се свакако рађа са клицом страха и кривице (туђи: *парафраза*) // Видите шта *каже (маркер евиденцијалности)* *психологија... то зло које примећујемо код другог, то је наше сопствено зло (туђи: парафраза)*, то не *говори (маркер*

8 У раду не анализирамо афективни став који представља компоненту општег става и односи се на емоционални став, лично мишљење и расположење у односу на пропозициони садржај и у односу на слушаоца.

евиденцијалности) само *психологија* током 20. века, то **говори** (**маркер евиденцијалности**) *христићанство* већ 20 векова (**ауторски говор**) // *Биолози су* то већ **показали** (**маркер евиденцијалности**) да свако живо биће има могућност усавршавања... од делфина и шимпанзе... (**туђи: парафраза**) //...Човек је биће које се рађа са клицом добра и зла, то савремени *психолози* **кажу** (**маркер евиденцијалности**).

в) Цивилизација и култура нису исто... (**ауторски говор**) *што сам већ помињао* (**маркер евиденцијалности**) // Страх је у основи живота (**туђи: парафраза**) *казао сам већ* (**маркер евиденцијалности**) у костима је страх (**ауторски говор**) и *шреба ли понављати* (**ауторски: истицање**) да су агресивни људи најстрашљивији људи (**ауторски говор**) // Морам да пазим на дозвољено време, *ја сам лекар* па **знам** (**маркер евиденцијалности**) – више од 45 минута људи не могу да прате... (**туђи: парафраза**)

г) Пример рака – гризлице стомака... видите како је *народ* увек знао да **каже** (**маркер евиденцијалности**) праву реч за чир у стомаку, појави се гризлица, наравно, гриземо сами себе (**ауторски говор**) // Зло стварно постоји, али како то да понекад је зло добро... то **су знали** (**маркер евиденцијалности**) *одавно људи, па и наши људи оде*, испадне нешто јако рђаво и зло... после неког времена то зло је било добро, тако да **не знамо** шта је зло (**ауторски говор**).

Што се парафраза тиче, овај тип *шуђеџ говора* уводи се са циљем да се помоћу њега као аргумента документује валидност исказа. Јеротић тако успева да представи своје ставове о научним питањима, тј. да се неутрализира као посредник између репрезентативне научне литературе и рецепијената (слушалаца). У оваквим ситуацијама ауторско реплицирање и коментарисање се тананије и еластичније укључује у *шуђи говор*, кроз неуправни говор, односно *парафраза*. На тај начин се бришу оштре спољашне контуре *шуђеџ говора*, а сам говор у већем степену је индивидуализован. Уколико парафразира туђи говор, некада наводи аутора, некада извор (пр. 2а) и оба случаја представљају *одређену евиденцијалност*. Међутим, Јеротић чешће истиче научну област (пр. 2б) лични научни допринос или искуство (пр. 2в), народну мудрост или искуство (пр. 2г) и ови примери представљају *неодређену евиденцијалност*.

Као што је у примерима (1 и 2) илустровано, туђи говор у предавањима представљају научне тврдње из психологије, филозофије, теологије, биологије или одломци из књижевноуметничких дела и теолошких списа. Као евиденцијале користи најчешће глаголе говорења: *каже, наводи, говори*, (још) *додаје* (на другом месту), *написао је, знали су*, (већ) *су показали, помињао сам, казао сам* (већ). Ови глаголи су или у релативном (приповедачком) презенту или у перфекту трећег лица једине или множине, или првог лица једине, уз њих се неретко налазе и интензификатори (још, већ).

У научном тексту евиденцијали или маркери извора тврдње из другог текста најчешће су изрази (према X, наводи Y, у раду XY, описан у XY, представљен у XY) уз годину издања и странице у књизи. Уколико бисмо начин навођења туђег говора у предавањима Јеротића поредили са писаном реализацијом академског дискурса, уочили бисмо да је усмена реализација мање формална, а та неформалност је појачана у складу са контекстом предавања које је намењено ширем аудиторјуму у односу на академску заједницу. У сваком случају, евиденцијалност, тј. емперцептивност представља кључни елемент убеђивања у академском дискурсу и помаже у доказивању ауторових ставова.

3.1.2. Интерактивни маркери епистемичке модалности

Већ смо истакли да интерперсоналне функције епистемичке модалности укључују изражавање говорничког става као саставног дела интеракције. Иском се не саопштава само пропозициони садржај упућен слушаоцу, већ се наговештава и однос говорника према пропозиционом садржају односу на његову истинитосну вредност или поузданост (интерактивни маркери модалности) и то лични и друштвено условљен однос; као и однос говорника према саговорнику/ слушаоцу (интеракцијски маркери модалности)⁹. Управо тај лични и друштвено-културолошки миље који чини саставну компоненту сваког исказа представља говорничков став (Рајли и др. (Reilly et al. 2005: 186)). Говорник изношењем става конституише свој идентитет који утиче на интерпретирање поруке од стране слушалаца.

Став у ширем смислу представља карактеристике дискурса којим говорник обележава прецизност и кредибилитет сопствених тврдњи и исказа, степен своје опредељености према туђим вредносним судовима које наводи, укључујући и став према пропозицији и саговорнику. Модалност као поглед на свет посебан је начин концептуализације, начин на који се перципира реалност и формира сопствени поглед на свет. Говорничков специфичан начин концептуализације погледа на свет одређује суштину говора и даје му посебан тон, нијансу (Симпсон (Simpson 2003)), имплицира различити степен субјективности или објективности.

3.1.2.1. Маркери јаке епистемичке модалности

Маркери јаке епистемичке модалности, односно маркери наглашавања део су непропозиционог садржаја и имају улогу појачивача истинитости клаузе или дела клаузе на који се односе. Може се рећи да представљају интензификаторе јер изражавају став говорничков према пропозиционом садржају.

- (3) „Страх животу каља образ често” (туђи: цитат) ... то је **чињеница**, (**маркер јаке епистемичке модалности**) // Освалд Шпенглер (...) рекао је да кад се цивилизација буде приближавала врху, култура ће бити близу дна (туђи: парафраза) не волим да је то баш тако пророчки било до краја... није... видим... али *неке има тачности у њој*... (ауторски: **маркер јаке епистемичке модалности**).

Став говорника најпре анализирамо у односу на туђи говор. У наведеним примерима (3) маркери јаке епистемичке модалности изражени су именицама (чињеница, тачност) и део су ауторовог говора који уоквирује цитат или парафразу у форми коментара.

- (4) Берђајев је први то рекао (**ауторски говор**) цео марксизам са својим утопијским дивним идејама братства и јединства **апсолутно** (**маркер јаке епистемичке модалности**) је хришћанска идеја, тако да је марксизам једно велико псеудохришћанство, **наравно**, (**маркер јаке епистемичке модалности**) највећа јерес после гностицизма (туђи: парафраза) // То кажу сад већ и неки

⁹ Хајленд (Nyland (2005) успоставља дистинкцију *став/учешиће*, те под појмом *став* подразумева говорничков начин представљања себе, својих судова, мишљења и убеђења, док под појмом *учешиће* подразумева однос са читаоцем/слушаоцем, уважавање њиховог присуства и развијање међусобног односа као учесника комуникативног догађаја.

психолози (**ауторски говор**) дете се свакако (**маркер јаке епистемичке модалности**) рађа са клицом страха и кривице (**туђи: парафраза**).

Но, чешће маркери јаке епистемичке модалности пресецају, прожимају парафразирани туђи говор (примери 4).

- (5) И **треба** ли понављати (**ауторски: истицање**) да су агресивни људи најстрашљивији људи (**ауторски говор**) много пута потврђено (**маркер јаке епистемичке модалности**), *драђи моји*, човек је агресиван из страха (**туђи: парафраза**) // Пример рака – гризлице стомака... видите како је народ увек знао да каже праву реч за чир у стомаку, појави се гризлица, наравно, (**маркер јаке епистемичке модалности**) гриземо сами себе (**ауторски говор**) // Зло стварно (**маркер јаке епистемичке модалности**) постоји, али како то да понекад је зло добро (**ауторски говор**) // Човек је борбено биће, али **треба** (**маркер јаке епистемичке модалности**) да се бори у себи, наравно, (**маркер јаке епистемичке модалности**) опет хришћанство... једина револуција, а пошто је то врло тешко – борити се у себи – зато и јесу важна сва житија светитељска... светитељи су се у себи борили (**ауторски говор**) // Морамо поћи (**маркер јаке епистемичке модалности**) од тога шта је човек. Па шта нам каже Његош... генијални Његош... (**ауторски говор**) // Туберкулоза... па, наравно (**маркер јаке епистемичке модалности**) да је психосоматска болест (**ауторски говор**) // Пријатељ је пријатељ, треба да знамо ко нам је пријатељ, али и од непријатеља се учи, заиста (**маркер јаке епистемичке модалности**) чуј шта ти каже непријатељ, рећи ће лажи, али ће рећи и неке истине о теби (**ауторски говор**).

Најчешће су маркери јаке епистемичке модалности део ауторовог говора (примери 5), што и не чуди јер је предавач говорник од ауторитета, говори о комплексним научним темама широком аудиторијуму, и у вези са темом сучељава различите научне дисциплине, те је изражавање личног става нужно.

За појачавање истинитости клаузе користи се лепеза језичких средстава: модални глаголи (морамо (поћи), треба (да се бори), треба (ли понављати) тврдим); именице (чињеница, тачност); придеви (потврђено); најчешће су модалне речце и прилози (наравно, апсолутно, сигурно, свакако, стварно, заиста). Међу наведеним маркерима јаке епистемичке модалности можемо уочити степен уверљивости. Централни глагол који изражава јаку епистемичку модалност у српском језику је *морати*, док су *шребати*, *смети* епистемички периферни глаголи (Трбојевић-Милошевић 2004: 156). Такође, маркери *апсолутно* и *сигурно* садрже епистемичку компоненту високог степена уверености говорника у истинитост пропозиције. Маркери *заиста* – парафраза „реалност је” и *свакако* „у сваком случају” упућују на фактивност, чињеничност, као и наведене именице и придев. Маркер *наравно* – парафраза „као што знате” упућује на заједничко знање, њиме се сугерише подразумеваност.

3.1.3. Маркери слабе епистемичке модалности

Маркери слабе епистемичке модалности јесу маркери ограђивања. Ограђивање представља несигурност у поузданост, истинитост исказа.

- (6) *Биолози* су то већ показали (**ауторски говор**) да свако живо биће има могућност (**маркер слабе епистемичке модалности**) усавршавања...од делфина и шимпанзе (**туђи: парафраза**) // Немачки филозоф Мартин

Хајдегер (...) написао је да су страх и кривица онтичке категорије... дакле, срасле са људским бићем, (**туђи говор: парафраза**)... **вероватно (маркер слабе епистемичке модалности)**.

У првом исказу примера (6) маркер слабе епистемичке модалности *могућности* део је парафразираног туђег говора, док је у другом исказу маркер *вероватно* део ауторског коментара парафразираног туђег говора.

- (7) Зар се још **може (маркер слабе епистемичке модалности)** нешто паметно и ново рећи о Достојевском, мученику и мучитељу, учитељу и ученику, о једном од највећих писаца свих времена... Дакле, има ли још нешто **могућности (маркер слабе епистемичке модалности)** да се каже што већ није речено, написано, остало трајно записано у историји књижевне критике (**ауторски говор**) // Психопата је човек који чини зло и нема кајања... Је ли **могуће (маркер слабе епистемичке модалности)** да нема кајања!

Такође, маркере слабе епистемичке модалности налазимо и у оквиру ауторског говора (примери 7) и то преваходно централни глагол слабе епистемичке модалности *моћи*, као и остале врсте речи изведене од њега (*могућности, могуће*). Но, фреквентност ових маркера је мања у односу на маркере јаке епистемичке модалности. Треба рећи да су у предавањима академика Јеротића често маркери јаке и слабе епистемичке модалности испреплетани (примери 8):

- (8) Да бисмо **могли (маркер слабе епистемичке модалности)** индивидуирати – сазревати, **морамо (маркер јаке епистемичке модалности)** се одвојити (**ауторски говор**) // Питање зла је врло компликовано, мили моји, **не може (маркер слабе епистемичке модалности)** се тек тако... **не може се прелазити (маркер слабе епистемичке модалности)** преко зла, **морамо (маркер јаке епистемичке модалности)** га препознати, колико **можемо (маркер слабе епистемичке модалности)**... (**ауторски говор**) // Тежња за правдом...то **може бити (маркер слабе епистемичке модалности)**, **наравно (маркер јаке епистемичке модалности)**, најдубље у свим људима... тежња за добрим, правдом, Богом, а **може бити (маркер слабе епистемичке модалности)** и последица дугог ропства...

У првом исказу примера (8) дискурсну блискост маркера слабе и јаке модалности образлажемо чињеницом да је реч о намерној реченици у којој је услов неопходно појачати, а од циља је потребно оградити се јер није нужна последица. Други исказ садржи редупликацију маркера слабе епистемичке модалности ради интензификације, а затим и укрштање са маркерима јаке епистемичке модалности. Трећи исказ илуструје употребу маркера слабе епистемичке модалности у односу супротности, с тим да је прва употреба овог маркера појачана маркером јаке епистемичке модалности. Тиме се постиже степеновање у оградавању од опречних тврдњи.

4. Закључак

Непропозициони садржај, односно метадискурс у предавањима илуструје велику фреквентност маркера епистемичке модалности. Ови маркери показују да ли је емитент сигуран у тврдње које износи (маркери јаке епистемичке модалности) или је у вези са њима опрезан (маркери слабе епистемичке модалности), такође показује и научне узоре предавача, ставове о тврдњама које представља, као

и предуверења о реакцијама реципијента на пропозициони садржај. Употреба маркера јаке епистемичке модалности појачана је маркерима евиденцијалности. Како је реч о научним изворима на које упућују маркери евиденцијалности, може се закључити да је реч о валидним доказима за тврдње изнете у предавању, односно о аргументованом потврђивању њихове истинитости и веродостојности. Другим речима, епистемичка модалност представља врсту субјективне модалности пошто изражава говорников став према пропозиционом садржају, а евиденцијали као начин навођења туђег говора представљају тежњу да модалност буде објективна.

Особеност Јеротићевог стила излагања пре свега је у томе што он својом изузетном ерудицијом и великим професионалним теоријским и практичним искуством стиче кредибилитет да коментарише и да вредносно одређује оно што цитира или парафразира у својим предавањима. Отуда и толика фреквентност ауторских коментара и истицања личног става у свим примерима. Јеротић уводи слушаоце у свој поглед на свет, тј. мотивише реципијенте да подрже и прате основну нит предавања.

Прагматички ефекти употребе епистемичких модалних маркера огледају се у истицању и наметању ставова и мишљења говорника са циљем да се утиче на слушаоце или у ублажавању сопствене наметљивости у оквиру ауторског говора; као и у ограђивању од цитираног или парафразираног туђег говора у предавању.

Литература

- Белић 1999: А. Белић, *Историја српског језика: фонетика, речи са деклинацијом, речи са конјугацијом*, 4, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бакаршић 1999: М. Катнић-Бакаршић, *Lingvistička stilistika*, Budapest, Open Society Institute, Center for publishing development.
- Вилет 1988: Т. Willet, „A cross – linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality”, *Studies in Language* 12, 51–97.
- Јакобсон 1966: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika (izbor: Milka Ivić i Sreten Marić; prevod: Draginja Pervaz)*, Beograd: Nolit, Biblioteka: Sazvezdja.
- Лајонс 1977: J. Lyons, *Semantics II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Миленковић-Русимовић 2020: Б. Миленковић, Т. Русимовић „Експресивност у усменој реализацији академског дискурса – маркери наглашавања и маркери става емитента”, *Зборник радова са 14. међународног научног скупа, Књига 1, Експресивности у српском језику* (ур. Милош Ковачевић/Јелена Петковић), Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 205–223.
- Мразовић-Вукадиновић 1990: П. Мразовић, З. Вукадиновић, *Грамашика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Станојевића и Нови Сад: Добра вест.
- Палмер 1979: F. R. Palmer, *Modality and the English Modals*, New York: Longman.
- Палмер 2001: F. R. Palmer, *Mod and Modality*, Cambridge; CUP.
- Пипер 2005: П. Пипер, „Семантичке категорије у простој реченици. Синтаксичка семантика” у М. Ивић (ур) *Синтакса савременог српског језика. Простја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица Српска, 575–982.
- Рајли и др. 2005: J. Reilly, A. Zamora, R. F. McGivern, „Acquiring perspective in English: the development of stance”. *Journal of Pragmatics* 37, 185–208.

- Русимовић-Марковић 2020: Т. Русимовић, В. З. Марковић „Моћ живе речи академика Владете Јеротића” у: Тематски зборник *Владети Јеротић – књижевник, научник и религиозни мислилац*, Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 133–145.
- Симпсон 2003: Р. Simpson, *Language, Ideology and Point of View*. Routledge.
- Станојчић-Поповић 2000: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматишка српског језика*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 2. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Трбојевић-Милошевић 2004: И. Т. Милошевић, *Модалност, суд, исказ: Епистемичка модалност у енглеском и српском језику*, Универзитет у Београду: Филолошки факултет.
- Фравли 1992: W. Frawley, *Linguistic Semantics*. Lawrence Erlbaum Ass. Hillsdale.
- Хајленд 2005: К. Hyland, „Stance and engagement: a model of interaction in academic discourse. *Discourse Studies* vol. 7/2, 173–192.
- Херис 1959: Z. S. Harris, “Computable Syntactic Analysis”. TDAP 15. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania. (Revised as Harris 1962; excerpted, with the added subtitle “The 1959 computer sentence-analyzer”, in Harris 1970: 253–277)
- Чикара 2017: Т. Чикара, *Евиденцијалност и епистемичка модалност: епистемички модални оператори као носиоци евиденцијалних значења у енглеском и српском језику*, Универзитет у Београду: Филолошки факултет.

EPISTEMIC MODALITY IN THE LECTURES OF ACADEMICIAN VLADETA JEROTIĆ

Summary

Modality as a linguistic category expresses cognitive and mental representations through linguistic behavior and represents the way speakers act through communicative and social interaction. Epistemic modality is the expression of possibility or necessity that takes into account what is widely known (common knowledge), i.e. some available evidence. Markers of epistemic modality and evidentiality are part of meta-discourse, i.e. the non-propositional content of discourse.

The corpus for this paper consists of transcribed audio recordings of lectures by academician Vladeta Jerotić at subsidiary faculties and cultural institutions. In accordance with the aforementioned, what we analyze is a popular science sub-style within the oral realization of academic discourse, which can be described as the overlapping of scientific and conversational style. The propositional modality within the framework of the author’s speech expresses the speaker’s attitude towards the content of the proposition, most often towards the speech of others that is conveyed by quotations and paraphrases. In our discourse analysis, we examine epistemic modality through the use of particles, adverbs, verbs, nouns and adjectives. The pragmatic effects of the use of epistemic modal markers are reflected: (1) in the emphasis and imposition of the views and opinions of the speaker with the aim of influencing the listeners; (2) in the avoidance of being overly assertive within the author’s speech; as well as (3) in dissociating oneself from the quoted or paraphrased speech of others in the lecture.

Key words: epistemic modality, academic discourse, scientific and conversational style, author’s speech, other’s speech, markers of modality and evidentiality

Tanja Z. Rusimović

Веселина Ђуркин¹

*Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору
Катедра за језик и књижевност*

Маријан Ј. Јелић²

*Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору
Катедра за језик и књижевност*

РИЈЕЧЦЕ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ

У раду³ смо на корпусу Вуковог *Српског рјечника* (онлајн издање) анализирали лексикографски статус ријечци. Циљ нам је био да попишемо и са аспекта реализованих лексикографских поступака опишемо дате лексичке јединице и утврдимо у којој су мјери заступљене будући да их Вук није издвојио као посебну врсту ријечи како у својим граматичким списима тако ни у свом лексикографском дјелу, а као критеријум идентификације послужио нам је списак датих лексичких јединица формиран на темељу грађе ексерпираних из *Речника САНУ* и *Речника српскога језика*, гдје су укључене све лексеме које су у њима одређене као ријечце у свом основном или у неком од секундарних значења. Од укупног броја забиљежених јединица (66), само су три одређене као партикуле (*еда, зар, ли*), и то у саставу дефиниције дате на њемачком језику, док се лексема *р(и)јечца* уопште не појављује као термин, већ само као деминутивни облик лексема *реч*. Према начину лексикографске обраде издвојили смо шест група. При томе је, у цјелини гледан, највише лексичких јединица уз које је дата семантичка интерпретација на њемачком и латинском са контекстуалном потврдом или без ње, а једна од битнијих одлика обраде јесу честа упућивања одредничке ријечи које су са њом у синонимском односу (*заиста* → *доиста, занаго, исто, јамачно, јурве, мајде, мушлак, неборе, обиста, одиста*).

Кључне ријечи: ријечце, *Српски рјечник*, лексикографска обрада, синоними

Зна се да је број ријечи у једном језику велики и непребројив, те да га није могуће потпуно обухватити ни у великим дескриптивним рјечницима тезаурског типа, у којима попис ријечи „само илуструје језичко богатство” (Гортан-Премк 1997: 18). Па чак и граматичке ријечи, које углавном имају ограничен број примарних јединица (лексема), није могуће сасвим обухватити и представити као затворен скуп, већ прије као отворен низ који се допуњава другом врстом ријечи, њиховим облицима и конструкцијама. Међу такве ријечи свакако спадају и ријечце (партикуле или честице).

Разматрајући резултате постојећих класификација ријечи (семантичку, функционалну и морфолошку) са лексиколошког становишта, с циљем да покаже „шта се може у погледу семантичке валентности очекивати у свакој од постојећих категорија” и да у оквиру сваке одреди „оне представнике који су подложни семантичком варирању, полисемантичком и деривационом, антонимском

1 veselinaso@gmail.com

2 marijan.jelic@pef.uns.ac.rs

3 Рад је настао у оквиру пројекта 178014: Динамика структура савременог српског језика, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

повезивању и синонимском замењивању”, Д. Гортан Премк категорију ријечци издваја као сасвим другачију од свих других ријечи на основу критеријума релевантних за семантичку класификацију, а то је: способност номинације, способност означавања појединих појмова и способност вршења функције реченичног члана у реченици (Гортан-Премк 1997: 20). За разлику од осталих врста ријечи, ријечце не именују и не означавају појмове, нити релације међу њима, већ именују и означавају однос говорног лица према садржају цијеле реченице или однос према једном појму у реченици; не могу бити реченични чланови нити чланови семантичких подсистема; нису полисемантичне, тј. немају „способност семантичког варирања, развијања једног семантичког садржаја из елемената другог” (Гортан-Премк 1997:).

Иако представљају веома разнородан скуп ријечи, ријечце су елемент традиционалне класификације врста ријечи у нашој граматичкој литератури. Настojeћи да систематизује однос према статусу и класификацији ријечци у неколико значајнијих сербокroatистичких граматика, В. Ломпар (1998) издваја три проблема у вези са статусом и класификацијом ових ријечи: први је – „кад се речце уопште издвајају у посебну врсту речи, тј. како су третиране пре тога”⁴, други се тиче критеријума класификације и трећи примјера којим се илуструју чланови издвојених класа. На основу прегледа датих класификација, ауторка закључује да „постоје неке заједничке тенденције које су и условиле издвајање речци у оквиру система врста речи” и да се као доминантан критеријум класификације узима семантички, понекад недостатан да би обухватио све примјере који се наводе у оквиру појединих класа, тако да се као допунски јавља синтаксички критеријум. Такође истиче да због различитих приступа питање статуса ријечци у систему врста ријечи остаје отворено, што само наглашава релативност постојећих класификација. Када је у питању анализа примјера којима се илуструју поједине (под)врсте ријечци, важан је закључак да се најмање разлике уочава код модалних ријечци – већина се преклапа у скоро свим анализираним граматикама (*ваљда, вероватно (вјеројатно), доиста, заиста, можда, наравно, неоспорно, сигурно*), а да се примјери за остале подврсте такође већим дијелом поклапају (Ломпар 1998: 243–244).

Представивши семантичке и прагматичке критеријуме значајне за опис и класификацију ријечци, уз преглед појмова (опсега, говорних чинова, конвенционалне импликатуре, прагматичког сужавања и ширења), критеријума и теоријских дистинкција, и кратку анализу размјере полифункционалности ријечци, Ј. Чудомировић (2013) указује на теоријска и практична ограничења за класификацију ријечци. Аутор долази до закључка да без обзира на то што сваки од анализираних критеријума „може послужити да се дође до нешто прецизније класификације речци или помоћи да се боље разуме улога одређене класе речци” (Чудомировић 2013: 168), ипак не може омогућити свеобухватну и досљедну класификацију. Разлози томе јесу теоријске и практичне природе. Први подразумијева да различити појмови и критеријуми припадају различитим теоријским приступима (осим појма *ойсеџ*, који припада општелингвистичкој терминологији), а други се односи на полифункционалност ријечци, због чега аутор сматра прикладнијим задатком будућих истраживања теоријски досљедну класификацију њихових функција.

4 Ријечце су први пут издвојене као посебна врста речи у граматички Михаила Стевановића *Савремени српскохрватски језик* (Ломпар 1998: 240).

У литератури је већ истакнуто да је за лематизовање и системску лексикографску обраду непромјенљивих ријечи – и не само непромјенљивих – најзахтјевнија, уједно и најкомплекснија појава конверзије, тачније раздвајање рјечничких одредница у случају преласка једне врсте ријечи у другу промјеном функције. Конверзија (*преобразба, мушација, трансозиција, трансфигурација, хијостиаза*) као творбени процес подразумијева настајање нових ријечи, у којем нова ријеч у односу на основну има друго лексичко и граматичко значење, измијењена граматичка својства, више синтаксичка а мање морфолошка (Тафра 2005: 99–160 према Ристић 2012: 90). Анализа мреже конверзије показала је да „именице и глаголи дају највећи број конверзива у виду граматичких речи”, док су „саме граматичке речи веома продуктивне као основне речи у процесу конверзије, добијања нових граматичких речи”. Именице у датом творбеном процесу дају прилоге, приједлоге, везнике и узвике, а глаголи партикуле, везнике, узвике и прилоге. Граматичке су ријечи веома продуктивне када је у питању дати творбени образац, с тим да су прилози, од којих настају све друге врсте непромјенљивих ријечи, најпродуктивнији (Ристић 2012: 91).

Анализирајући трансформације прилога као врсте ријечи, коју одликује велика функционална и семантичка раслојеност, у друге врсте ријечи у српском језику, Н. Ивановић (2009: 151) формулише важне закључке у вези са употребом прилога у служби других врста ријечи, прије свега да „развој семантичке структуре прилога има изванкатегоријалну природу, тј. да није нужно ограничен на једну граматичку класу”, што поткрепљује констатацију С. Ристић „да се прилози прилагођавају измењеном контекстуалном окружењу тако што развијају интегралне семе нових значењских парадигми” (Ристић 1990: 37). Ивановић примјећује да када је у питању употреба прилога у функцији ријечци и узвика „до промене граматичке класе којој припада семантички садржај прилога може доћи и услед измене комуникативне ситуације, тј. прагматичког контекста унутар кога је употребљен”, при чему прилошка ријеч представља лексичко средство којим се изражава говорников став о одређеној појави, или његово емоционално стање, стога су и промјене службе прилога мотивисане модализацијом, односно експресивизацијом контекста њихове употребе (Ивановић 2009: 157). На основу прикупљене грађе на материјалу *Речника САНУ* аутор долази до закључка да се у језику прилози најчешће користе у служби модалних ријечци, којима се исказује лични став говорника према предмету разговора, с напоменом да „функција модификације садржаја глагола, која је својствена прилозима, постаје функција модификације садржаја целог исказа, која је својствена речцама” (Ивановић 2009: 157). Судећи према прикупљеној грађи, Ивановић запажа да „модализација прилошког значења, употребљеног у функцији обележавања или модификације исказа, често подразумијева и његово апстраховање, при чему конкретни значењски елементи везани за просторну или временску локализацију радње, који су својствени прилозима, улазе у службу нијансирања односа између информације дате у исказу и говорниковог личног става, који се изражава речцама” (Ивановић 2009: 158).

С обзиром на то да су ријечце изразито хетерогена класа ријечи, те да није дан од критеријума помоћу којих се најчешће дефинишу није довољан да обухвати све јединице које се у ријечце уврштавају, логично је очекивати да и у нашим лексикографским дјелима постоје велике разлике како у погледу обима тако и у погледу репертоара лексичких јединица које се у ријечце убрајају. У раду посвећеном анализи лексичко-семантичких и функционалних карактеристика ријечци на темељу корпуса из двају дескриптивних рјечника српскохрватског језика

– Речник САНУ првих четрнаест томова и шестотомни Речник МС – С. Ристић констатује да су ове јединице у оба рјечника „недоследно и несистематски представљене, како у погледу одређивања њиховог граматичког статуса тако и погледу представљања њиховог лексичког значења” и да од укупно 133 прегледаних јединица само су 41 представљене као ријечце. Највећи број јединица, по ријечима ауторке, одређен је или као прилози (*збиља, вала, боџме, као, иџак, бар, само, свеједно, иначе, ионако, баш, једино* итд.), или као везници (*и, ем, ама, иџа*) или као узвици (*бре, (х)ајде, де, море, блаџо, ма* итд.), „при чему се њихова сличност са речцама углавном констатује и издваја у посебна значења” (Ристић 1994: 155).

Ослонивши се на резултате ове анализе, како би на значајном корпусу показао „да се један број јединица које се сматрају речцама може чвршће објединити једним другим својством – функцијом текстуалног конектора”, Ј. Чудомировић (2009) списак ријечци екскерпираних из РСАНУ и РМС допуњава укључујући у грађу и примјере регистроване у једнотомном Речнику српскога језика (све лексеме које су у РСЈ одређене као ријечце). При прегледању листе која садржи 175 јединица, аутор примјећује да постоје изразите разлике у схватању ријечци, па тако износи податке да „од 160 лексема које су, према списку С. Ристић, у РМС и/или РСАНУ означене као речце (у основном значењу или под неким од секундарних значења), у РСЈ чак 90 није означено као речца ни на који начин”, а да је „13 лексема одређених као речце у РСЈ у РМС и/или РСАНУ или нису одређене као речце или не постоје као засебне одреднице” (Чудомировић 2009: 283).

Ако, дакле, имамо на уму да су ријечце класа ријечи која се у граматицима најнеодређеније дефинише и како почесто и нису дио „стандардног каталога врста ријечи”, те да њихово одређење у великој мјери може бити „ствар приступа и традиције”⁵, онда не изненађује толико чињеница да их ни Вук у *Српској граматичкици*, која је дио *Српског рјечника*, ни у *Писменици* не помиње као посебну врсту ријечи.

Испитујући одлике језика у Вуковом *Српском рјечнику*, неријетко их поредећи са језиком његових списа, као врло карактеристичну Ивић (1991: 142–143) издваја и употребу постпозитивне партикуле *ли* у примјерима гдје би се данас обично употребио везник *а* испред ријечи којој Вук додаје *ли*, наглашавајући да „данашње језичко осећање не би одбацило овакве примере, иако у пракси даје преимућство обрту с везником *а*”:

И ће што будем погријешо поправићу, што *ли* не будем ..., бранићу стр. XVI, На Ђурђевдан не ваља спавати (да не боли глава); ако *ли* који спава, а о н треба на Марков дан ... да одспава на ономе истом мјесту (под речју *Ђурђевдан*), ако је који донијо прасе, а о н каже: .... Ако *ли* је кокош, он каже да је врана, или друга каква тица, ако *ли* је жив ован с роговима, а он ... (под речју *женидба*).

У свјетлу досад изнијетих чињеница о природи и специфичности ријечци као сасвим посебној категорији ријечи, можда не чуди толико податак да се у Вуковом *Српском рјечнику* лексема *р(и)јечца* појављује само једанпут, и то као деминутивни облик лексеме *р(и)јеч*,⁶ а да се само трипут појављује ријечћаршикула као елемент семантичких интерпретација лексема *ега, зар* и *ли* датих на њемачком језику – „*fragende (mit Wünschen verbundene) Partikel*”; „*eine Partikel, um zufragen*”:

5 О различитим одређењима термина и класификацији ријечци у сербокроатистичкој граматичкој и научној литератури в. Чудомировић (2009: 278–80).

6 речца, f. dim. v. реч.; ријечца, f. dim. v. ријеч.

еда [cf. 3 eja] 1. fragende (mit Wünschen verbundene) Partikel: *ега* га нађе? hast du ihn gefunden? invenisti eum? *ега* што? 2. wünschend: *ега* Бог да те не дође; *ега* Бога и спреће; *ега* Бог да вода га однијела!;

зар 1. eine Partikel, um zu fragen: etwa, nonne? an? num? ne? *зар* ти не знаш? *зар* ће и он доћи? *зар* има? 2. etwa, vielleicht, ni falor, ut puto: доћи ће *зар* и он; има *зар*;

ли 1. Fragerpartikel, ob? an? има *ли*? hater? habetne? хоће *ли* доћи, знаш *ли*? 2. кад *ли* те ухватим! да *ли* ми је знати; кад *ли* ће доћи; Мили боже, на свему ти вала! | Често *ли* се војске ударају.

Када је у питању граматичка идентификација осталих врста ријечи, можемо рећи да је она у Вуковом *Српском рјечнику* дата на сличан начин као и у савременој лексикографији: уз именице је наведена ознака рода (n., m. и f.); поред глагола је дат облик презента у првом лицу једнине и ознака глаголског вида (v. impf. и v. pf.); на придјевске ријечи указује се скраћеницом адј. уз наставке за облике сва три рода; именичке замјенице по правилу немају ознаку за врсту ријечи (изузетак је лична замјеница за прво лице једнине – *ја*, уз коју стоји скраћеница pron.), а слично је и са бројевима (осим редних). Од непромјенљивих врста досљедније су означени прилози употребом скраћенице adv. и узвици скраћеницом interj., док се уз приједлоге једино наводи информација о томе уз које се падежне облике користе, а уз везнике и ријечце нема никаквих посебних ознака.

С обзиром на то да су ријечце, поред везника, једина врста ријечи коју Вук по правилу граматички не идентификује, попис датих лексичких јединица у *Српском рјечнику* (онлајн издање⁷, даље само СР) извршили смо на темељу грађе ексерпираних из двају дескриптивних рјечника – *Речника* САНУ (20 томова, колико је до сада урађено, даље РСАНУ) и једнотомног *Речника српскога језика* (даље РСЈ), у коју су укључене све лексеме које су у њима (односно бар у једном од њих⁸) одређене као ријечце у свом основном или у неком од секундарних значења. Тако формирана листа лексема послужила је као основ за идентификацију ријечци у Вуковом *Рјечнику*. Циљ нам је био да напишемо и са аспекта реализованих лексикографских поступака опишемо дате лексичке јединице и утврдимо у којој су мјери заступљене будући да их Вук није издвојио као посебну врсту ријечи⁹. Важно је нагласити да смо сваку ријеч која је у РСАНУ и/или РСЈ одређена само као ријечца посматрали као ријечцу и у СР (чак и ако је она код Вука означена другачије). За ријечи које су у РСАНУ и/или РСЈ двојачко одређене (*ејвала* узвик и ријечца у РСАНУ) или се пак само у одређеном значењу јављају у служби ријечце (*збиља* прилог у служби ријечцеу РСАНУ под б; *нека* I. везник... II. ријечца у РСЈ), статус смо утврђивали на основу семантичких интерпретација које Вук даје на њемачком и латинском језику, примјера којима илуструје њихово значење и

7 Дигитално издање Вуковог *Српског рјечника* објављено је на платформи <http://raskovnik.org/> 2017. године и оно представља дигитализовану верзију његовог трећег (1. државног) издања из 1898. год. О разликама у садржају између првог, другог и трећег издања *Српског рјечника* в. у предговорима ових издања. Податке о дигиталном издању в. у Литератури.

8 Тако је *збиља* у РСЈ само прилог, а у РСАНУ може бити и ријечца (тј. у служби ријечце), ријеч *заиста* у РСЈ је прилог а у РСАНУ ријечца, док су ријечи *баиш*, *вала* и *оудиста* у РСАНУ прилози а у РСЈ ријечце (лексема *баиш* је означена као ријечца (прилошка)). На списку тако утврђених ријечци не налазе се, на примјер, ријечи *доиста*, *бар*, *нишошћо*, *свакако*, *чак* – јер ни у једном од консултованих рјечника (РСАНУ и РСЈ) нису означене као ријечце.

9 Вук у својој *Писменици* наводи девет врста ријечи – све оне које се јављају и у савременим граматикама, осим ријечци/партикула.

употребу (уколико су наведени) или на основу лексема на које уз одредничку ријеч упућује, тј. на основу синонимског низа у који је дата лексичка јединица лоцирана. На тај начин сачинили смо листу од 66 ријечци.

Код већине ријечи у СР дата су значења на српском, њемачком и латинском језику. Најкрупнија разлика у обради ријечци које смо идентификовали јесте та да нису навођена значења на српском језику, што и није необично будући да се ради о помоћним, граматичким ријечима.

На основу структуре рјечничког чланка издвојили смо неколико група регистрованих лексичких јединица. Прву групу чине ријечце чији је лексикографски портрет најпотпунији. Уз одредничку ријеч дата је семантичка интерпретација на њемачком и латинском језику, уз упућивање (ријечју *vide* или *скраћеницом cf.*) на лексичке јединице сличнога значења, и примјере као потврде њеног реалног постојања у језику и значења које има. На овај су начин представљене у *Рјечнику* следеће ријечце: *аја*, *баиш*, *да*, *ево*, *еда*, *ено*, *збиља*, *ја*, *мајде*, *макар*, *мањ*, *међер*, *не*, *немој*, *џуиш*, *се*, *шаман*, (*х*)*ајде*, с тим да ријечцу *аја* Вук одређује као узвик:

аја (**аја**)! interj. ach nein, nicht doch, minime: *аја* богме! [vide не 1].; 2. **баиш** 1. gerade, durchaus, ipsum, plane: *баиш* не ђу; нема *баиш* ништа; *баиш* сад дође. 2. [vide тик]; **да** ... 8. ja, ita, cf. [2] ja [1], [2 eja]: *да да*; *да* како, *да* Богме, allerdings, freilich, omnino, utique.; **ево**, sieh da, en: *ево* ме, *ево* га, *ево* новаца; *ево* ме о! Antwort auf's Rufen, responsum vocati. cf. [еве]; **ено**; **ењо**; sieh da! en! *ево* мени, *ето* теби, а *ено* њему. [cf. ани, ене, ени]; **збиља** ... 2. збиља! а пропос! noch eins! audi, heus, quidais. [cf. ђерчек]; 2. **ја** 1. ja, ita: А. Је ли тако? | Б. Јест *ја*. - *ја* богме. cf. [vide] да [8]. 2. *ја* *ја*, *ја* ти, entweder ich, oder du, aut ego, aut tu. [vide или 2]. 3. aber, at (ријетко се говори), cf. [vide] а [1]: оставио си отворена врата, *ја* да су дошли хајдуци; *Ја* да буде негде на мегдану. 4. у пјесмама на неким мјестима готово не значи ништа, него се додаје само да изиђе пуна врста, н.п. *Ја* када се понapiше вина - Када виђе Чупићу Стојане | *Ја* у боју Црнобарца Станка - *Ја* два врана, два по Богу брата.; **мајде** (**мајде**) (по југоз. кр.) vide заиста, gewiß, certe: Мајде Ченгић Смаил-ага не ђу - Мајде не ђеш, стари ђеде.; **макар**, und sollte auch, wen pauch, etiamsi [cf. 1 ма 2]: *макар* како било; *макар* ни један не дошао. Макар где, макар кад, макар ко, макар како, макар куд, макар чији, макар по што, макар што.; **мањ**, außer, ausgenommen, nisi, excerpt quod, vide осим, cf. до, само: Ту ми седи младо момче | Накићено, наређено, | *Мањ* што није ожењено.; **међер** [*] adv. folglich, also, igitur, ergo: *Међер* обила мајка родила обила јунака. (cf. обил.); **не** 1. nicht [nein], non; [cf. јок, није 1, аја, ајбо, хаир 2 (аир)]. 2. nicht, ne: не дирај у то; не на дијете; не дође и т. д. 3. in der Zusammensetzung un-, in-, z. В. неопран, некухан, неслан, и т. д. 4. н. п. гледај не ђеш ли га наћи, oder не би ли га нашао, man wünscht es. 5. statt нас, uns, pos: Оба ће не у одају наћи.; **немој**, немојте, nicht doch, noli, nolite, cf. мој: Душе наше губити *немојмо*; 3. сад овога пута, један пут, два пута, einmal, zweimal, semel, bis. [cf. ред 2].; **се**, асс. 1. sich, se (verhält sich zu себе wie me zu мене, und te zu тебе). [cf. себе 1]. 2. може се додати и средњијем глаголима, н. п. данас ми се нешто *става*; не *једе* ми се. 3. на се (у Дубр.) т. ј. натраг, zurück, | retro: пошао на се; *На се* као рак (кад ко побјегне натраг). 4. in einem Liedestatt собом: Међу *се* се хоће да поморе, | Злаћенима да пободу ножи.; 1. **таман***, gerade, eben, just, commode, recte, nec justo minus, nec plus [cf. угод]: *шаман* до кољена; *шаман* си дошао кад треба; А. Је ли ти дугачка та хаљина? | Б. Није, него *шаман*. **хајде** [*], хајдемо, хајдете, [ајде], gehen wir! (allons) eamus: *хајд*' одатле! араге: *хајде* нека буде тако како ти велиш; *хајде* да идемо. [cf. ходи 2].

У другој су скупини примјери ријечци чије се значење такође тумачи на њемачком и латинском уз упућивање на друге ријечи, без навођења контекстуалне потврде. Тако су у *Рјечнику* обрађене следеће лексеме: *ај бо*, *вала*, *џод*, *ђерчек*,

заиста¹⁰, дакле, еџо, инди, јок, ље, на, само, с тим да су поједине означене као узвици (ај бо, вала):

ај бо! interj. (у Дубр.) nein, non. [vide не 1]. cf. аја.; **вала (вала)!** interj.*bei Sott! hercle! [cf. валаа, валај]; **гоџ** (als Anhängesylbe) immer, irgend, -cunqueali- (cf. гођ [гође], годијер [годе, годи, годер, годир]), штогод, којигод, чијгод, кадгод, гдјегод.; **гоџ** (als Anhängesylbe) immer, irgend, -cunqueali- (cf. гођ [гође], годијер [годе, годи, годер, годир]), штогод, којигод, чијгод, кадгод, гдјегод.; **ђерчек**, *ebenrecht (a propos), quoniam de hac re loquimar. cf. [vide] збиља [2]; **заиста заисто**, wahrhaft, vere; gewiß, certe, [cf. доиста, заного, исто 2, јамачно, јурве, мајде, 2 мутлак, неборе, обиста, одиста]; **инди**, *also, demnach, igitur, itaque, ergo. cf. [vide] дакле; **ето**, sieh da, en! cf. [ete]; ено.; **јок**, *nein, non. vide не [1], cf. није.; **ље**, **eine Verstärkung der Verneinung, fortioris negationis vox.** [cf. 2 ле]. **2. на**, interj. da! en tibi; nate, da habt ihr's, en vobis. cf. нај [1], [2 ма 1, мај]. **само** [1.] nur, solum, nonnisi; [cf. 2 саде, салт 2.] **2. ide осим**].

Примјери лексема уз које се наводи семантичка интерпретација на њемачком и латинском без лоцирања у синонимском низу чине трећу групу, с тим да се у оквиру ње могу издвојити двије подгрупе према томе да ли су наведени и примјерица илустрованье значења и употребе (*ада*, *е*, *ејвала*, *еле*, *зар*, *јајшка*, *ли*, *на*, *нека*, *неиџо*, *ио*, *џа*, *џи*, *џо*) или нису (*еџоџи* (ето ти), *јели* (је ли), *наиме*, *џакођер*):

(а) **2. ада (а да)?** ада како? ја doch, freilich, wie anders? Imo vero: ада но? **1. е**, he, he: е! брате мој, шта ћемо сад? *е* то је што друго! *е* да! so? sic? *е* да, warum nicht gar? **ејвала** [!*], interj. gehorsamer Diener! Salve servo tuo! Свакој шуши *ејвала*, оста глава ћелава; *Ејвала* ти мени (говоре дјеца као у шали кад се послјије свађе мире, мјесто: ејвала ја теби); **еле...** **2. е**, ei, ei? schau, schau?, interjection increduli: en hominem! н. п. А. Јеси ли био данас код њега? | Б. Нијесам. | А. Ђеле, еле? **зађ** **1.** eine Partikel, um zu fragen: etwa, poppe? an? num? ne? *зар* ти не знаш? *зар* ће и он доћи? *зар* има? **2.** etwa, vielleicht, ni falor, ut puto: доћи ће *зар* и он; има *зар*; **јајтка!** [f. adj. von јадак тка тко]. interj. der Arme! misellus, остао сиротан *јајтка!*; **ли** **1.** Fragerartikel, ob? an? има *ли*? hat er? habet ne? хоће *ли* доћи, знаш *ли*? **2.** кад *ли* те ухватим! да *ли* ми је знати; кад *ли* ће доћи; Мили боже, на свему ти вала! | Често *ли* се војске ударају; **1. на**, mit loc. u. acc. ... **5.** прије божића на недјељу дана, auf eine Woche, ad. **нек, нека**, **1.** daß, aufdaß, ut: ... **3.** nur zu! immerzu, pergis pulcre: А. Одоше говеда у ливаду! | Б. *Нека* их! **нешто** ... **2.** etwa, forte: да *нешто* сад он дође. **1. по**, mit acc. u. loc. ... **13. ио** Турски, *ио* Бечки, auf -, nach Art, more. **1. та** **1.** interj. doch, sane: *џа* не ћеш ти то учинити, већ ако ја умрем; *џа* немој, човјече; *џа* помози ако си човјек! А. Ђе си био? | Б. *Та* ишао сам да зовнем Мирка, па га нема код куће. - А. Јеси ли ручао? | Б. *Та* јесам (али -). **2. ти**, ... **2.** дао сам *џи* сину, deinem Sohn, tuo filio: био сам *џи* код куће; видео сам *џи* брата. **1. то**, ... **2.** als conj. im Nachfaß (selten), so, -: ако ти дођеш, *џо* ће и он доћи, so wird auch er kommen, veniet et ille; ако тако буде, *џо* смо ми пропали (ако тако буде, пропали смо).

(б) **ето ти (ето ти)**, sieh da, en tibi; **јели? (је ли)** gelt it's so? Nicht wahr? an? nonne?; **наиме (на име)**, namentlich, nominativ.; **јакођер** (највише у војв.) ebenfalls, aequ.

Готово подједнако су заступљене лексичке јединице уз које се само упућује на другу ријеч, с тим да примјерица потврде значења и употребе већма изостају, такав је случај у одредницама у оквиру којих су обрађене лексеме *ваља да*, *дакако*, *еве*, *ене*, *еџе*, *као*, *можда*, *може бити*, *оно*, (*х*)*елбешена*, док се при обради лексема *еја*, *ела*, *заного*, *нај*, *неборе*, *ну*, *одиста* дају и контекстуалне потврде:

10 Ова ријеч у РСЈ је означена као прилог.

(а) [ваља да, vide бојсе.]¹¹; [дакако vide него не.]; **ѐвѐ** (у Ресави и у Лијевчу) vide ево; **ѐнѐ** (у Ресави и у Лијевчу) vide ено; **ѐтѐ** (у Ресави и у Лијевчу) vide ето; **1. каѓ** ... **2.** vide тобоже; *види s. v.* Ђоја; **можда** (у војв.) скраћено мјесто: *може бити га.* [vide бојсе.]; **можда** (у војв.) скраћено мјесто: *може бити га.* [vide бојсе.]; **ѐлбетена**, * (сф. хелбетена) vide да [7] ако.; **оно** videа 4.; **хелбетена** [(елбетена) *], да ако vide да 7;

(б) **ѐја** (у Ц. г.) vide еда: *Еја* би на хајтер учинио – *Еја* знадеш ђе л’јепе ђевојке; **ѐла** (рл. *ѐлате*, рл. *ѐламо*) vide дела: *ела* Бога ти; *Ела* пођи, драги господару: – Сви рекоше *ела*, капетане.; **зањаго** (у Ц. г.) vide заиста: Да се оће потурчит’ *занаго* – Али ћу га оженит’ *занаго*.; **нај 1.** vide [2] на: дај нај. **неборе**, у Црној гори и по околини говори се у говору, као *заиста*, *богме*, н. п. ој море *неборе!* Умије, *неборе*, и Лагинску, те да знаш како (рекао полага кад је лажа казао за некога да умије књигу).; **ну!** interj. додају Хердеговци у говору код гдје који је хријечи, н. п. *Ну* јадан човјече! *Ну* тако ти Бога! Да *ну* гледај те ми то учини; да *нуну* ходи! сф. [2] но. **ѓдиста** vide заиста : *Одиста* се ударити шћау.

Међу лексичким јединицама које Вук граматички не идентификује наша се и лексема *којајико*, која иначе припада слоју специфичних поетских ријечи за које Ивић каже да су искључиво „реквизити изражајног арсенала” народне поезије и да већина таквих ријечи данас не спада у књижевни језик, док поједине имају статус регионализма или архаизма, „или се асоцирају са вуковском фолклорном поезијом” (Ивић 1990: 167). Уз ову одредничку ријеч Вук даје објашњење – „припијева се гдјешто у пјесмама” и наводи примјер из народне поезије, који се, такође, наводи и у РСАНУ, гдје дата лексема има статус ријечце (*речца у пријеву, у народној пјесми: колико много, колико љуша*):

Ој! колико је уз море градова, | Ој! *којајико* уз море градова, | Ој! у сваки сам јунак долазио, | Ој! *којајико* јунак долазио.

Како проведена анализа показује, неке су ријечце у СР одређене као узвици. Такве су, према нашим налазима, лексеме *аја*, *ај бо*, *вала*, *ејвала*, *јајка*, *на*, *ну*, *ша*. Лексема *аја* у РСАНУ дефинисана је као *речца за одрицање: не, никако, а не; исј. ајабо(џ)ме, ајак, ајац, ајбо*, али је у оквиру друге одреднице одређена као *узвик за заустављање коза*. Примјер (*аја боџме!*) којим Вук потврђује дату лексичку јединицу није у довољној мјери илустративан да бисмо на основу њега поуздано могли пресудити која је врста ријечи у питању. Међутим, на основу неких контекстуалних потврда из народне поезије, које налазимо у РСАНУ, можемо устврдити да је осим као узвик у народном језику функционисала и као ријечца:

„Да те носим, побро, моме двору, | Мати моја да ти ране вида” | ... Проговара Смиљанић Илија: | „Аја Богме, драги побратиме! | Туђа мајка ране повећује” (НП Вук 3, 226). „Мојеш ли се, Марко, поуздати, | ... Да погубиш Мусу кесеџију?” | ... Вели њему Краљевићу Марко: | „Аја, Богме, царе господине! | Убила ме мемла од камена” (И. 2, 404). (РСАНУ, аја)

Слично је и са лексемом *ај бо* која је у РСАНУ једнолексемска јединица. Лексема *вала* (*вала*, *валаа*, *валај*) у РСЈ одређена као ријечца (турцизам) за потврђивање, карактеристична за разговорни стил, чије се значење поближе одређује поступком лоцирања у синонимском низу *заиста, одиста, баш* (пр. *Вала нећу ти дозволити*), док је у РСАНУ одређена као прилог, остварен у двије

¹¹ Деведесет примјера у Рјечнику у оквиру других одредница.

значањске реализације, при чему дефиниција прве садржи само синониме *боџме, одиста, заиста, баш, тје*.

Лексема *јајика*, осим код Вука као узвик, постоји и у РСАНУ дефинисана као ријечца за *изражавање сажаљења, самилости* и има само једну контекстуалну потврду, и то из Вуковог *Рјечника (Остјао сиротиан, јајика!)*. Слично је и са лексичком јединицом *на* са полисемантичком структуром, која је у оба рјечника¹² у свом примарном значењу одређена као ријечца *којом се указује да се некоме нешто даје, пружа, нуди и сл.: ево, држи, узми* (и у служби узвика, обично поновљено, у једном од секундарних значења – *којим се дозивају, вабе или смирују живојшине*), уз коју се, у скупини примјера којима се потврђује њено значење и употреба у РСАНУ, налази и примјер из СР. У низу ријечи на које Вук упућује у оквиру ове одреднице налазе се лексеме са којима је синонимна само једним дијелом своје значењске структуре – *нај, ма* и *мај*.¹³ Прва је ријечца присутна само у РСАНУ и одређена је као покрајинизам својствен разговорном стилу, синониман са ријечцом *на* у свом примарном значењу, а једна од потврда које се уз њу наводе је из народне поезије:

Нај ти, душо, свилен јаглук, | Опер' ми га, уб'јел' ми га (НП Вук 1, 392).

Лексема *ејвала* код Вука је искључиво одређена као узвик, што се дјелимично подудара са њеним одређењем у РСАНУ, гдје је осим као узвик одређена и као ријечца. Примјер који Вук наводи више оговара њеној употреби у служби ријечцеца исказивање одобравања, признања, дивљења:

Свакој шуши *ејвала*, оста глава ћелава; *Ејвала* ти мени (говоре дјеца као у шали кад се послје свађе мире, мјесто: *ејвала* ја теби).

Само је једна међу забиљеженим ријечцама одређена као прилог – лексема *међер* (*Међер* *обила мајка родила обила јунака*), која је у РСАНУ дефинисана као *речца за појачавање тврдоће, исказа (обично кад се у причању прелази на даље излагање, после неког задржавања или уметања)* и која има двије семантичке реализације – а. *збиља, заиста, стварно, боџме* и б. *дакле, значи*. Ова ријечца употријебљена је још на једном мјесту у СР у оквиру одреднице *Сибинанин Јанко*:

Кад се то Јанку досади он једном навали на своју матер да му каже ко је његов отац; на то му мати даде онај прстен, а кад он уњ загледа и проучи шта се на њему пише, он рече: „*међер* сам ја једнога цара син!” (СР, Сибинанин Јанко)

И полисемантична лексичка јединица *на* означена је у СР као приједлог, премда примјер наведен као потврда њеној петој по реду семантичкој реализацији указује да је употријебљена у служби ријечце – „*прије божића на* недјељу дана, *aufeine Woche, ad*”, што се подудара са оним што налазимо у РСАНУ у оквиру дијела одреднице (II 8. **ђ**) која обрађује значењске реализације ове приједлошке лексеме остварене уз акузативни падежни облик и ријечи изразе који значе мјере, мјерне односе или уз прилог, тј. у функцији ријечце за истицање мјере, количине:

На месец дана после боја на Дубљу, дођоше Сурепу Сима Катић и Чоњага. (РСАНУ)

Познато је да је Вук ради задовољавања растућих потреба модерног књижевног језика на различите начине попуњавао рјечнички фонд, а један од њих

12 У РСЈ са квалификаторима *нар.* и *разг.*

13 Лексеме *ма* и *мај* нису уврстили у списак ријечци будући да у РСАНУ нису означене као ријечцеца, иако су дефинисане на исти начин као и ријеч *на* (која је означена као ријечца).

био је и позајмљивање из других дијалеката, гдје је међу српским дијалектима главну улогу у томе имао војвођански (Ивић 1991: 153)¹⁴. Тако и уз поједине ријечце стоји податак о крају у којем су се оне употребљавале: *ај бо* („у Дубр.“), *еве* („у Ресави и у Лијевчу“), *ене* („у Ресави и у Лијевчу“), *еја* (у Ц. г.), *занаџо* („у Ц. г.“), *можда* („у војв.“), *шакођер* („највише у војв.“), *наирошиив* („у војв.“), *мајде* („по југоз. кр.“), *неборе* („у Црној гори и по околини“), а неке од њих су учврстиле свој статус у књижевном језику (*можда*, *шакође(р)*, *наирошиив*).

Прегледом материјала ексцерпираног из РСЈ установили смо и које ријечце данас припадају разговорном стилу, премда неке од њих нису тако оквалификоване у РСАНУ, па чак нису ни одређене као ријечце или у служби ријечце, већ само као прилози. Такве су слѣдеће лексичке јединице: *аја* (у РСАНУ без квалификатора разг.), *вала* (у РСАНУ прил. и без квалификатора разг.), *јок* (и у РСАНУ)¹⁵. Ријечца *ја* нема квалификатор употребе у РСАНУ, али је у РСЈ маркирана као народна. Такав је случај и са ријечцом *ну*, с тим да је у РСЈ осим као народна означена и као архаична.

Према подацима које налазимо у РСАНУ неке су ријечце из СР остале изван корпуса књижевног језика, и то лексема *ајбо* (у СР *ај бо*), *еве*, *ејвала*, *ели*, *ене*, *инди*, *ље*, *мајде*, *мањ*, (*х*)*елбешена* као покрајинизми, *неборе* као покарајинизам и лексема својствена разговорном стилу, *нај* као лексема својствена разговорном језику, *еле* као застарјела и покрајинизам, а *ваљада* (у СР *ваља да*) као варваризам¹⁶.

Међу забиљеженим јединицама код Вука су дволексемске *ај бо*, а *да* (уз варијанту *ада*), *ваља да*, *до душе* (у оквиру одреднице *до*), *ејшо ши*, *може биши*, *може да*, с тим што су неке наведене у загради као варијанта једнолексемских – *јели* (уз *је ли*), *ејшо ши* (уз *ејшоши* као главну одредничку ријеч), *наиме* (пored *наиме*).

Једна од битнијих одлика лексикографске обраде у СР јесу честа упућивања на фонетске варијанте одредничке ријечи или на ријечи које су са њом у синонимском односу, што представља или допуну описној дефиницији значења дате лексичке јединице или једини начин да се одреди њен семантички садржај. Овај поступак примичењен је у обради слѣдећих лексичких јединица: *аја* → *не*; *ај бо* → *не*, *аја*; *баи* → *шик*; *вала* → *валаа*, *валај*; *ваља да* → *бојсе*; *да* → *ја*, *еја*; *дакако* → *неџо* *не*; *дакле* → *инди*; *ђерчек* → *збиља*; *еве* → *ево*; *ево* → *еве*, *ено*; *еда* → *еја*; *ела* → *дела*; (*х*)*елбешена* → *да* 7; *ене* → *ено*, *еше* → *ејшо*, *ејшо* → *еше*, *ено*; *заистиа* → *доистиа*, *занаџо*, *истшо*, *јамачно*, *јурве*, *мајде*, *мушлак*, *неборе*, *обистиа*, *одистиа*; *занаџо* → *заистиа*; *збиља* → *ђерчек*; *инди* → *дакле*; *ја* → *да* 8; *јок* → *не*, *није*; *као* → *ђоја*; *ље* → *ле*; *ма* → *на*, *мај*; *мајде* → *заистиа*; *макар* → *ма*; *мањ* → *осим*, *до*, *само*; *међер* → *обил*; *можда* → *бојсе*; *можебиши* → *бојсе*; *на* → *нај*, *ма*, *мај*; *не* → *јок*, *није*, *аја*, *ај бо*, *хаир* (*аир*); *неборе* → *заистиа*, *бође*; *немој* → *мој*; *одистиа* → *заистиа*; *шаман* → *уџо*.

У обради малог броја ријечци у СР и РСАНУ наилазимо на исте синонимске дефиниције и/или упућивања на ријечи које имају иста или слична значења: *аја* (*не*), *ај бо* (*аја*), *ђерчек* (*збиља*), *еве* (*ево*), *ела* (*дела*), *ене* (*ено*), *ејшо* (*ејшо*), *заистиа* (*доистиа*), *инди* (*дакле*), *ја* (*да*), *јок* (*не*, *није*), *као* (*шобоже*), *мајде* (*заистиа*), *мањ* (*осим*), *неборе* (*заистиа*, *бође*). Ако би се класификација ријечци у РСАНУ

14 Ивић (1991:190) наглашава значај Вукових захвата из 1836. и 1839. у разбијању јединствености дијалекатске основице књижевног језика, закључујући да је јасно да је тај језик морао „црпсти из многих извора” како би заиста постао „истанчано и гипко оруђе које ће сједињавати прецизност, лепоту и снагу израза”.

15 *јок*прил. (тур. *юк*) разг. (понекад појачано са „вала” или сл.) *речца за одрицање* (обично у служби посебног исказа, без непосредног наслона на глагол или друге делове реченице): *не*, *није*.

16 Извјесно је да би међу ријечцама које не припадају књижевном језику биле и лексема *ђерчек*, *занаџо*, *јајка*, *међер* – иако у РСАНУ код ових ријечи нема квалификатора који би указивао на то.

кориговала према новијим лексиколошким сазнањима (многи прилози у РСАНУ заправо су (и) ријечце), онда би број таквих примјера био знатно већи, што много говори о томе колико је Вук добро разумијевао значења и ових ријечи. У прилог реченом иде, на примјер, лексема *јамачно* која се у СР, између осталог, појављује и као члан синонимског низа уз одредничку ријеч *заиста* (*заистио*), а у РСАНУ идентификована је као прилог чија семантичка индентификација садржи само синонимску дефиницију, гдје се наводи и лексема *заиста* иначе у овом рјечнику одређена једино као ријечца за *пошврђивање тачности неке претпоставке или за појачавале уверљивости неке тврдње: стварно, доиста, збиља*.

Када су у питању ријечце, Вук је понекад и прецизнији у примјени поступка *лоцирање у синонимском низу* него што је то случај у нашим савременим дескриптивним рјечницима. Нека његова упућивања поузданија су показатељ о којој врсти ријечи се ради него што је то случај у РСАНУ. Тако Вук *ваља да* упућује на ријеч *бојсе* чија дефиниција садржи само синониме *ваља да, може би* *vielleicht, kannsein, opinor*. У РСАНУ лексема *бојсе* је означена као прилог за *нагађање, несигурно тврђење*, а синонимски дио дефиниције садржи лексеме *ваљда, можда* које су одређене искључиво као ријечце (*ваљда речца којом се оно што се износи означава као једина природна, ођравдана претпоставка: ша, шреба претпоставиши; веровајно; можда речца којом се означава могућности, веровајноћа; може би* *(га), могуће је (га), постоји могућности (га), није искључено (га)*)¹⁷.

Коментаришући поступак илустровања ријечи у *Српском рјечнику*, Ивић примјећује да су дефиниције значења поткријељене примјерима само код једног дијела ријечи, „тамо где се то Вуку чинило потребним или где је имао примере на дохвату руке. А и сами примери су разнородни. Најчешће су то стихови народних песама, или типичне везе речи често употребљаване у свакодневном говору (...). У овој функцији нису ретке ни пословице или узречице (...); а давање примјера учињено је излишним „тамо где је само објашњење речи (на српском) врло детаљно” или гдје је дат неки етнографски или фолклорни прилог у вези са одредничком ријечи (Ивић 1991: 84–85). Прегледајући ексцерпирану грађу, уочили смо да уз поједине ријечце Вук не наводи примјере премда њима располаже. Регистровани смо неколико таквих случајева – ријечца *ејшо* појављује у саставу контекстуалне потврде лексема *погача, божјак, вранче, врсташи се, Годо-мин, Горанца, Дренопољац*, ријечца *даклем* у саставу одреднице *Магарчево Брдо*, а лексичка јединица *можда* уз глагол *замахати*:

Длака по длака, *ејшо* бјелача; зрно по зрно, *ејшо* погача; капља по капља, *ејшо* Морача (*погача*); *Ејшо* вама, божјаци (**божјак**); Док *ејшо* ти једног Латинина | На вранчету коњу пеливану. (**вранче**); Врстајте се, *ејшо* цара Мутапа. (**врстати се**); И *ејшо* их у Годомин, Ђоко! | Тодомин су поље напунили. (**Годомин**); *Ејшо* на те војске небројене: | Седам краља од седам земаља, | И њевојка Англијска краљица | С Дуком зетом од земаље Горанце. (**Горанца**); *Ејшо* иду Турци Дренопољци (**Дренопољац**); брдо код Карловаца (близу Магарчева брда има онђе један извор, који се зове Ешиковаца ешек у Турском језику значи магарац; *даклем* је Ешиковац род с Магарчевим брдом! (**Магарчево Брдо**; замахео коњ воду, т. ј. не може да мокри; Ти проходај коња каравранца, | Можда ти је воду замахео. (**замахати**).

С друге стране, неке лексеме које су данас одређене као ријечце (*међушим, дабоџме, дабоџда, додуше, забоџа, истина*) нису у СР задобиле статус посебних

¹⁷ Занимљиво је да је ријеч *бој се* упућена и на 3. значење глагола *бојати се* > *бојим се доћи ће, ш. ј. чини ми се, ich vermute, opinor*, који у наведеном примјеру има модално значење, као и ријеч *бој се*.

одредничких ријечи иако их Вук и сам употребава¹⁸, а доказ за то налазимо опет у самом *Рјечнику*. За потврду реченом наводимо дијелове одредница у оквиру којих налазимо ове лексеме:

... *међуштим* ђевојку облаче у вајату, и она једнако плаче и опрашта се с другарицама (под **женидба**).; *да Бође* (под **да**); *Да Боџ да га узјаали* Турци (под **узјаати**).; *до душе* ја не могу рећи да није тако (под **до**); „... (кажу да је повикао, кад је видио гдје граде носила: шта ће то, људи, за **Боџа!** још сам ја жив) ... (под **пириватра**); ... али сви говоре Српски, *исти*на заносећи мало на Бугарски ... (под **Крчава**).

Важно је поменути и то да су неке ријечце у РСАНУ и СР обрађене на веома сличан начин, а примјери наведени у РСАНУ преузети су из СР:

СР	РСАНУ
ѐтоги (ето ти), <i>sieh da, en tibi.</i>	етоги речца в. <i>ето</i> (1, 2) (Вук, Рј.).
јатка! [f. adj. von јадак тка тко]. interj. der <i>Agme!</i> <i>misellus</i> , остао сиротан <i>јајшка!</i>	јатка речца за изражавање сажаљења, <i>самилосџи</i> . – Остао сиротан, <i>јатка!</i> (Вук, Рј.).
којади ко! припијева се гдјешто у пјесмама: н. п.: Ој! колико је уз море градова, Ој! <i>којади</i> ко уз море градова, Ој! у сваки сам јунак долазио, Ој! <i>којади</i> ко јунак долазио.	којади ко речца у <i>пријеву</i> , у <i>народној пјесми</i> : <i>колико много, колико џуша</i> . – Ој! колико је уз море градова, Ој! <i>којади</i> ко уз море градова, Ој! у сваки сам јунак долазио, Ој! <i>којади</i> ко јунак долазио (Вук, Рј.). (Р-К 2).
неборе , у Црној гори и по околини говори се у говору, као <i>заиста</i> , богме, н. п. ој море <i>неборе!</i> Умије, <i>неборе</i> , и Латинску, те да знаш како (рекао полага кад је лажа казао за некога да умије књигу).	неборе покр. разг. (понекад у вези са „мој”) речца за <i>појачавање изражајности</i> ... б. <i>доиста</i> , <i>заиста</i> ; исп. богме. – Неборе, у Црној гори и по околини говори се у говору, као <i>заиста</i> , богме, н. п. ој море <i>неборе!</i> Умије, <i>неборе</i> , и Латинску, те да знаш како (рекао полага кад је лажа казао за некога да умије књигу) (Вук, Рј.).

Да закључимо. Поред везника, ријечце су једина врста ријечи коју Вук у *Српском рјечнику* по правилу граматички не идентификује, и једина врста коју у својим граматичким списима не издваја као посебну, што за изучаваоце језика не представља неочекиван податак с обзиром на то да је у питању класа ријечи која се у граматицама најнеодређеније дефинише, а у савременим лексикографским остварењима недосљедно и несистематски представља, како у погледу граматичког статуса тако и у погледу семантичке интерпретације. С обзиром на то да је циљ нашега рада био да опишемо и са аспекта реализованих лексикографских поступака опишемо дате лексичке јединице у СР и утврдимо мјеру њихове заступљености, као критеријум њихове идентификације послужио нам је списак јединица формиран на темељу грађе ексцерпираних из РСАНУ и РСЈ, у коју су укључене све лексеме које су у њима одређене као ријечце у свом основном или у неком од секундарних значења.

Према тако установљеном критеријуму, регистровани смо 66 лексичких јединица, међу којима су чак и оне које је Вук другачије одредио, нпр. као узвике (*аја*, *ај бо*, *вала*, *ејвала*, *јајшка*, *на*, *ну*, *џа*), прилог (*међер*) или приједлог (*на*), с тим да би у случају примјене критеријума идентификације заснованих на савременој лексиколошкој литератури тај број био свакако већи.

¹⁸ Познато је да у СР нема многих ријечи које је Вук и сам употребавао.

Од укупног броја забиљежених јединица, само су три одређене као партикуле (*еда, зар, ли*), и то у саставу дефиниције дате на њемачком језику, док се лексема *р(иј)ечца* уопште не појављује као термин, већ само као деминутивни облик лексеме *реч*. Према начину лексикографске обраде издвојили смо шест група. При томе је, у цјелини гледано, највише лексичких јединица уз које је дата семантичка интерпретација на њемачком и латинском језику са контекстуалном потврдом или без ње (*аја, баиш, да, ево, еда, ено, збиља, ја, мајде, макар, мањ, међер, не, немој, пуиш, се, шаман, (х)ајде; ај бо, вала, зод, ћерчек, заиста, дакле, еишо, инди, јок, ље, на, само*). Уз поједине ријечце у СР дат је и податак о њиховом дијалекатском поријеклу, а на основу увида у грађу РСАНУ и РСЈ сазнајемо и које су ријечце остале изван корпуса књижевног језика (*ај бо, еве, инди, ље, мајде, мањ, (х)елбешена, неборе, еле, ваља да*), а које су у њему учврстиле свој статус (*можда, шакође(р), најпрошив*), или су својствене само разговорном стилу (*аја, вала, јок*). Једна од битнијих одлика лексикографске обраде у СР јесу честа упућивања на ријечи које су у синонимском односу (*заиста → доиста, занадо, истио, јамачно, јурве, мајде, мушлак, неборе, обиста, одиста*). Међу забиљеженим јединицама код Вука су дволексемске *ај бо, а да, ваља да, до душе, еишо ши, може биши, може да*, с тим да су поједине од њих присутне и у једнолексемској форми (*јели, еишоши, наиме*).

Поједине ријечце немају у Рјечнику статус одредничких ријечи (*међушим, дабоџда, дабоме, додуше, забоџа, истина*) премда их Вук употребљава најчешће у примјерима које даје као контекстуалне потврде других лексичких јединица.

Литература

- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ивановић 2009: Ненад Ивановић, Прилози у служби других врста речи у српском језику (на материјалу из Речника САНУ), у: М. Ковачевић и др. (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности, година 1 / књига 1*, 149–166.
- Ломпар 1998: Весна Ломпар, Статус и класификација речци у сербокроатистичким грама-тикама, *Научни састјанак слависта у Вукове дане 27/2*, 239–246.
- Ристић 1993: Стана Ристић, Партикуле и њихови функционални еквиваленти (лексичко-семантичке у функционалне карактеристике), *Јужнословенски филолог* XLIX, 75–93.
- Ристић 1994: Стана Ристић, Речце као јединице лексичког система, *Научни састјанак слависта у Вукове дане 22/2*, 155–161.
- Ристић 2012: Стана Ристић, *О речима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српск(охрватск)и језик, Српска академија наука и уметности (први том изашао је 1959, а до сада је изашло двадесет томова).
- РСЈ: *Речник српског језика*, друго, измењено и поправљено издање, ур. М. Николић, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Чудомировић 2009: Јован Чудомировић, Речце као текстуални конектори у савременом српском језику, *Књижевност и језик*, год. 56, бр. 3/4, 277–295.
- Чудомировић 2013: Јован Чудомировић, Семантички и прагматички критеријуми за опис и класификацију речци и њихова ограничења, Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене, *Научни састјанак слависта у Вукове дане*, 43/3, 159–172.

Извори

СР: Караџић, Вук Стефановић, *Српски рјечник: дијигитално издање*. Тома Тасовац (уредник). Београд: Институт за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, 2017. <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>

PARTICLES IN VUK'S SERBIAN DICTIONARY

Summary

In this paper, we analyse the lexicographic status of particles in the corpus of Vuk's *Serbian Dictionary* (online edition) (VSD). Our goal is to list and describe the lexical units from the aspect of lexicographic processes involved and determine the extent to which the lexical units are represented, having Vuk did not define them as a separate part of speech lexemes, both in his grammatical writings and his lexicographical work. We made a list of lexical units on the basis of material excerpted from two descriptive dictionaries – the *SANU Dictionary* (SANUD) and the one-volume *Dictionary of Serbian Language* (DSL), which include all lexemes that are defined with their primary or secondary meaning. According to the established criteria, we registered 66 lexical units, among which are even those which Vuk defined differently, e.g. as interjections (*aja, ajbo, vala, ejvala, nego ne, jatka, na, nu, ta*), adverbs (*međer*) or prepositions (*na*). The tendency is that, in case of identification based on lexicological literature, there exist a higher number of lexemes. From the total number of units recorded, only three were denoted as particles (*eda, zar, li*) – as a part of the definition given in German, while the lexeme *r(ij)ečca* does not appear at all as a term, but only as a diminutive form of a lexeme *r(ij)eč*. According to the method of lexicographic processing, we singled out six groups. Thereby, viewed as a whole, the greatest number of lexical units are those that were given semantic interpretation in German or Latin with or without contextual confirmation (*aja, da, evo, eda, eno, zbilja, ja, majde, makar, manj, međer, ne, nemoj, put, se, taman, (h)ajde; ajbo, vala, god, đerček, zaista, dakle, eto, indi, jok, lje, na, samo*). Along with some words from the VSD, information of their dialectal origin is also given, based on the insight into the material of SANUD and DSL. We discover which words remained outside the corpus of literary language (*ajbo, eve, indi, lje, majde, manj, (h)elbetena, nebore, ele, valjati*), which have consolidated their status in the literary language (*možda, takode(r), naprotiv*), and which are unique to the spoken language only (*aja, vala, jok*). One of the most important features of lexicographic processing in VSD are frequent references to phonetic variants of the citation form lexemes or to lexemes that are synonymous with it (*zaista, doista, zanago, isto, jamačno, jurve, majde, mutlak, nebore, obista, odista*).

Key words: lexemes, Vuk's *Serbian Dictionary*, lexicographic processing, synonyms

Veselina V. Đurkin
Marijan J. Jelić

Јелена Р. Јовановић Симић¹

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

Ивана Р. Јовановић²

Филолошка гимназија у Београду

НЕКА ЗАПАЖАЊА О ПОЈМУ АУТОРСКЕ МОДАЛНОСТИ И О ЊЕГОВОМ ЗНАЧЕЊУ У ПОЕЗИЈИ

Аутори полазе од тезе да је за разраду типских методских начела анализе песме мање важно обратити пажњу из чега се она састоји, колико је важно проучавати како је сачињена, јер је стиховни текст сврховит производ који има циљну поставку, функционални смисао, и садржи 'ауторску модалност'. У суштини, свако саопштење садржи у себи не само информацију већ и однос аутора према информацији, а посебно је тај моменат истакнут у поетској поруци, те је проучавање 'ауторске модалности' од особито значаја и у утврђивању стилистичке и вербатолошке природе поетског текста, као и његове интерпретационе стране. Аутори су мишљења да појам 'ауторске модалности' ваља разликовати од лингвистичког појма модалности, и повезати га са идејом о 'ауторској индивидуалности' и 'ауторској субјективизацији', те и са идејом о 'фактолошкој' и 'нефактолошкој' семантичкој грађи.

Кључне речи: ауторска модалност, субјективизација, стих, фигура, слика, стилистика

1. Уводне напомене

1. Са методолошког аспекта посматрано – ни један текст па ни поетски није конгломерат саставница, већ ефицијентан вербатив са одређеном 'ауторском модалношћу'. Учинковитост поетског текста условљена је самом његовом фигурацијом, типом, жанром и естетским и вербатолошким циљевима.

а) Битну улогу овде ваља приписати 'ауторској модалности' (Валгина 2003), пре свега због тога што су везни елементи стиховног текста на нивоу садржаја управо ауторско осмишљавање и стилско оживљавање приказане предметности, а те везе су ауторске замисли, композиција, ауторска позиција или 'тачка гледишта' (уп. Женет 1995; Јовановић Симић, Симић 2015).

б) Према томе, у истраживању ауторске модалности у поезији треба поћи од стилске и ефицијенцијске вредности и усмерености стиховне структуре, а пре свега од модалитета 'представљања аутора' или 'начина изражавања персоналности', понајвише због тога што ауторска модалност уједињује све елементе садржаја песме. У наративном уметничком тексту то је 'лик аутора' – речено терминологијом В. В. Виноградова (1980), док је у неуметничком тексту – ауторска концепција или тачка гледишта, а у поезији – то је лирски субјект.

2. О ауторској модалности најбоље је расправљати као о додатним вербатолошким моментима који примарно не служе за разграничавање класа, али

1 jelenajo@beograd.com

2 vasdejks@gmail.com

доприносе разграничењу врста модалних значења (или 'немодалних', неутралних) од семантички 'активних'.

а) Поћи ћемо од идеја руских истраживача текста, тј. од њиховог разумевања 'функционално-семантичких типова речи' као носилаца модалних својстава. Важно методолошко упориште овде нам представља и разграничење семантичке грађе на 'фактолошку' (веритативну, дубитативну, хипотетивну, и сл., једном речи – асертивну) и 'нефактолошку' (потенцијалну, апелативну, императивну, и сл., једном речи – хомеостатски хабитуалну) – а према идејама Валгине (2003).

б) Дакле, не постоји само разлика између тврдње, наредбе, жеље итд., већ и градационе разлике у нпр. самој жељи, и те разлике свој израз обично налазе у модалним варијацијама. У суштини, оно што песник пева, може се мање или више убедљиво, из овог или оног угла излагати; и управо на те могућности излагања, и на начине како се реализују, усмерена је наша анализа категорија поетичког модуса.

в) Билерови 'знакови' (1978) – 'израз', 'апел' и 'опис' – могу се изделити на индикативне и модалне: први изражава човекова унутрашња стања, други је срачунат на утицај на саговорника, а трећи упућује на предметни садржај исказаног (исп. и: Морис 1975). Само овај последњи је упоредив са Женетовим 'индикативом' (1980), док би се претходна два могла прибројити његовом 'модусу', али су сва три укључива у нашу интерпретацију ауторске модалности.

3. Модалност поетичког дискурса – наше је уверење – представља изражавање односа аутора према ономе што саопштава (разуме се – у стиху), његову мисаону и емотивну концепцију (и ставове, неретко), те песникову позицију у стиховном излагању, па, на крају – и његове вредносне оријентације формулисане ради саопштења адресату. Дакле, реч је о ауторској индивидуалности, тј. о начину њеног испољавања у песми, и откривању песниковог субјекта. Песнички субјект – то је 'израз личности песника у његовом твораштву' (В. В. Виноградов 1980). Често се то назива и друкчије: субјективизација, тј. стваралачки ум ауторов у његовом односу према објективној стварности.

3. Дакле, као организацијски параметар одређен наративизацијом или поетизацијом – стил може имати појмовно-логичку или сликовно³-симболичку реализацију, препознатљиву на дискурзивном или исказно-стиховном плану. Са своје стране, свака дискурзивност подразумева одређену стилизацију приповедања, а само је уметничка нарација праћена (само)рефлексивном ауторском модуларацијом у оквирима емотивног регистра (неретко, и мисаоног). Ми ћемо овде стилистичким, вербатолошким и наратолошким методама – а на одабраним примерима – покушати испитати ауторску модалност у поезији.

2. О ауторској модалности у поезији

1. Ако бисмо упрошћено представили структурни нацрт поетског стила – онда бисмо рекли да њега чине три темељна описна параметара: лирски субјект, текст и слика (уп. и: РКТ 1992: s. v.). Управо се лирски субјект сагледава у односу према аутору, и као дериват поетског текста – тј. ентитет изведен из текстовних састојака који добијају значење у складу с сликовитошћу самог текста, док се текст

3 „Сликовна реализација почива на употреби пјесничке слике као корелације најмање двију речи које имају различите семантичке релације међу собом кад су ухваћене у аналошку релацију која се рецензијски овјерава различитим чулним импулсима код читатеља или слушатеља” (Лемац 2019: 12).

посматра као јединство садржаја и стила (Велек, Ворен 1985). Чињеница је да је лирски субјект најнепровиднија и најспецифичнија уметничка конструкција која ствара фиктивну илузију гласа којим говори. Из тога произлази да књижевни текст производи субјект као носиву лирску инстанцу (Милер 2004: 45), па би се, с тим у складу – конститутивна обележја лирског субјекта препознавала врсно, граматички, тонски, комуникацијски и семантички.

2. Врста субјекта, сматра Лемац (2019: 23), „заснива се на елиотовском разликовању персоналног и имперсоналног субјекта, а томе се може придружити објективизирани, плурални и трансвокални субјект”.

а) ’Објективизација’ субјекта представља такав облик ауторске модулације при којој неживи или апстрактни објекти предметног света задобијају лирски глас, тада се плурални субјект представља заменицом *ми*, док се у формирању трансвокалног субјекта дешава извесно просуђивање гласа неког другог субјекта, те говор ’протиче’ кроз његову семантичку призму. Ево стихова М. Црњанског (1993: 26) из песме *Вајшромей*, којим ћемо ову тезу илустровати:

Дошло је доба
да нам душа све лекове зна [...]
У телу нам је побуна.
У телу нам је гађење, понижење неверство зло.
Дошло је доба
да нам душа све воли и трпи.
На најгорој крпи сања [...].

Као што видимо, сем физичких стања постоје и душевна и друга унутрашња, и сва су предмет ’описа’. Овде није могуће стриктно међусобно разграничити ’опис’ и ’приповедање’, јер наративни и описни елементи прожимају језичку структуру песме у целини. Једини стварни детаљ којим се ’опис’ супротставља приповедању јесте његова ’затвореност’, уоквиреност временских и просторних детаља неким ограничавајућим моментима: *зна, воли, шрпи, сања*.

б) Граматичка ознака заправо је заменица или глаголски облик који указује на употребу одређене персоналности. Персонални субјекат обележен је заменицом *ја*, имперсонални – заменицом *ми* или безличним обликом лирског казивања, објективизовано *оно*, плурално *ми* и трансвокално *он*. Овде је на сцени *ми*, у присвојном облику *наш*:

да нам душа све лекове зна [...]
У телу нам је побуна.
У телу нам је гађење, понижење неверство зло.
[...] да нам душа све воли и трпи.

Као што видимо, нема физичких детаља доступних нашим чулима, па ипак ће сваки теоретичар књижевности, и сваки аналитичар ових стихова – признати да су они перспективизирани ауторском модалношћу: они, дакле, садрже опис унутрашњих стања песникових у тренуцима посрнућа, умора, разочарања или сл.

в) Тон се може разумети као ’функција аутора’, и објашњава се као квалитет, фреквенција и афективност који су сликовито повезани, као стил – са песмом у целини или неким стиховним блоком. Са аспекта естетске евалуације, овде се отвара питање реторичке ефективности⁴ стиховног дискурса: тј. селекције

4 Овде може бити говора и о изворима објективне процене песме, те се опис може окарактерисати као сентименталан, на пример, а не као конфузан или конвенционалан (Премингер, Брган, Варк 1993: 856).

језичке грађе и њеног квалитета на експресивном и емотивном плану (пре свега, избор лексике и поетизација исказних структура). У том смислу, очигледно је да Црњански у наведеним стиховима оперише метафорама и симболима као кључним елементима изградње свог света, па песников модалитет изражавања није тако херметичан да не бисмо препознали реални свет који га својим постојањем, својим рељефом, бојама и догађајима покреће на стваралачки чин. Уопште речено, категоријом тона лирски је субјект најближи аутору, но с њиме се не изједначава у позитивистичком смислу, већ се позиционира у емоционалну стратификацију песме, и мења се зависно од емоција које обликују исказну структуру песме (исп. Симић 2000).

г) Релација лирског субјекта према лирском *ми* као учеснику комуникације или лирском објекту – представља тзв. комуникацијску усмереност. Лирско *ми* у песми *Ваширомет* М. Црњанског у комуникацији је не толико са читаоцем колико са српским националним бићем: *да нам душа све лекове зна, да нам душа све воли и шрици, у шелу нам је побуна, у шелу нам је гађење*, – док је објект, заправо, предмет субјектове усмерености или опевавања: *душа све лекове зна [...], све воли и шрици, на најгорој крији сања [...], у шелу је побуна [...] гађење, понижење неверство зло*. Реч је овде о стабилној ауторској модалности јер се реализује у једном говорном регистру и са непроменљивим скупом дефинишућих ознака.

2. Није једноставно одгонетнути скривене поруке лирских приповести, и пронаћи право песниково место у њој.

а) Узећемо сада текст песме *Песник и месец* Добрице Ерића, чија унутрашња структура подсећа на алегоријску причу о свемоћи и лепоти природе (исп. Мукаржовски 1986).

а1) Сачињена је од низа симболичких слика, које се састоје од наизглед непомирљивих елемената, али који се ипак у ефектним пасажима склапају у стилски успеле мотивске сликорезе (исп. Женет 1985), тј. персонифициране фигуре које делују логиком поетских јунака:

Дан кад сјаше
са жарког ата
и ноћ зањише звездану љуљку
песник и месец
два нежна брата
сретну се негде на брежуљку.

Калеидоскопски преливи шире се даље на следећу слику: на травке које 'снене очице бришу', на цвеће устрептало од нежности, и невине брезе у којима су симболизоване 'заљубљене принцезе':

Травке снене очице бришу
и трепће цвеће;
и уздишу
заљубљене принцезе брезе.

Управо се у таквој присној атмосфери састају песник и месец да би разговарали о самоћи. Контраст између почетне и завршне слике је потпун, и наглашен. Разлучивање нарацијске нити од описа, и слике од звука – готово да није могуће, јер се звук и слика, покрет и мир, 'раж тишине' и 'попци': *О ко њих свици жиже носе / и појци раж тишине косе* – сливају у складну симфонију природе.

а2) Ако се сада запитамо о ауторској модалности – онда ћемо њено место одредити као актантско. Наиме, песник је уз 'месец' – као (свога) 'брата' – те

'принцезе' (брезе) и 'чобана' – главни актер лирске повести (са елементима прет-класичних легенди и народних прича). Дакле, песничково место двојаким је нитима укотвљено у причи. Један аспект ауторске модалности препознаје се у самој лирској причи, јер је аутор у њу увео лик песника збратимљеног са месецом, небеским светионичарем и неизлечивим сањаром, с којим се у ноћни сат састаје 'на брежуљку'. Други облик испољавања ауторске модалности води кроз песничков свет имагинације и кроз слике које чине тај свет⁵. Антропоморфична слика природе није обележена свим цртама, већ су одабране оне вредности које пред људским унутрашњим оком оцртавају топологију позитивних људских црта и високих хуманих обележја човекових.

б) Према томе, ауторска модалност је веома комплексна појава у песништву, те ју је најбоље разматрати, као што рекосмо, кроз општу, тј. тонску, релацијску: комуникацијско-стилистичку, садржајну и семиотичку, тј. вербатолошку ефицијентност.

б1) На вербатолошком и стилистичком плану посматрана – ауторска модалност варира као субјектив, објектив и текстив (исп. Јовановић Симић, Симић 2015, Лемац 2019).

(а) Када је усмереност лирског субјекта на себе самог – ауторску модалност одређујемо као 'субјектив'. Погледајмо љубавне стихове Милана Ракића у *Искреној пјесми* (1974):

Ја ћу ти, драга, опет рећи тада
отужну песму о љубави, како
чезнем и страдам и љубим те, мада
у том тренутку не осећам тако [...].

Овде налазимо и одређену меру прескриптивности, јер се субјективна модалност односи и на оцену песничкових, што значи и агенсових потенција у реализацији глаголског садржаја⁶: 'рећи', 'чезнем', 'страдам', 'љубим (те)', 'не осећам', на једној страни, и на вољу спремност аутора за реализацију предикатове радње, овде сопственом активношћу (а не преношењем на друго лице).

(б) Веома је у поезији честа усмереност лирског субјекта на лирско *ј*, или лирски објект, те у том случају ауторска модалност може бити схваћена као 'објектив'. Узећемо за пример изванредне стихове Васка Попе из песме *Каленић* (1997):

Откуда моје очи
На лицу твоме
Анђеле брате.

5 Тај свет добија антропоморфне црте, али само неке: породичну узајамност (*Дан кад сјаше са жарког ајша и ноћ зањише звездану љуљку*), живахну посвећеност послу (*Око њих свици жижке носе и појци раж пшичине косе; чобани... носе пуне торбице звезда и цветшова*), интимни живот прожет нежношћу, узајамном наклоношћу, љубављу (*Травке снене очице бришу и шрејће цвеће; и уздишу заљубљене принцезе брезе*).

6 У лингвистичком смислу, који ми лучимо стриктно од вербатолошког којим се овде бавимо – модус, како Белић наводи (1998: I, 215) – „значи могућност извршења какве радње или жељу да се она изврши”. У сваком случају, 'могућност' пре свега упућује на личне потенције или вољу субјекта ('компетитив', 'волитив') и сл., али и на оцену његову (као констатив): *Ја бих дошао* = 'Ја ћу се можда одлучити да дођем' / 'Ја имам снаге да дођем' и сл. У нашем горенаведеном примеру у првом је плану значење 'жеље', где се, очито, преплићу опис стања песничкових осећања и њихов директни израз.

У виду реторског питања, песник – служећи се вербатолошки медијативом⁷ – ’фактолошку’ семантичку грађу (фреску) модалитетски прекодира у ’нефактолошку’ (али индивидуално објективизовану).

(в) Лирски субјект може бити усмерен на поетски текст, тада говоримо о тзв. ’текстиву’, као ауторској модулацији. Погледајмо стихове Јарослава Сајферта из *Уводне пјесме* (1984):

Оштрих рубова слике патње
јесте град
и догађај велики пред твојим очима,
читаоче, расклапаш књигу, просту,
ненаметљиву
и песма почима.

У апелативној форми: ’читаоче’ – налазимо онеобичен асертив, тј. тврдњу са израженим квалификацијама означеног садржаја: *оштри рубови слике патње, књига, проста, ненаметљива*. Белић (1998: 243) тај начин исказивања назива ’индикацијом’, а облик у тој функцији индикативом: ’расклапаш књигу [...]’, јер је ауторова модалност асертивног типа оспособљена за индикацију денотата са поласком од неког момента исказаног у самој стиховној форми. У томе се овде огледа вербоцентричност модалитета субјекта, „у коме је круг субјективно-модалних значења врло широк, те су сама та значења скоро увек и експресивно обојена, и не могу увек бити строго и једнозначно утврђена” (исп. Шведова 1980: II, 214–215).

62) Без сумње су овде значајна разматрања о испољавању ’лика/личности аутора’ у песми, што се може свести на ’експонативност’, тј. изражавање унутрашњих стања аутора, његове воље и интенционалних момената. Тако на садржинском плану можемо разликовати дескриптив, рефлексив, ауторерефлексив, сигнификатив и метадискурзив (в. Јовановић Симић, Симић 2015: погл. 2.3.3, т. 1, и Лемац 2019). Када је на сцени опис предметне грађе, као у стиховима Васка Попе из песме *Белушак* (1997) – онда говоримо о дескриптиву:

Без главе без удова
Јавља се
Узбудљивим дамаром случаја
Миче се
Бестидним ходом времена
Све држи
У свом страсном
Унутрашњем заграљају

Поетским дескриптивом овде није приказана статичка ситуација, јер се Попин ’белушак’ *јавља и миче*, али ипак су ти покрети смисаоно мобилисани да оцртају слику, да симболизују природни феномен као социјално-психолошки (*све држи у свом страсном унутрашњем заграљају*). Дакле, дескрипција се у овим стиховима испољава као слика више различитих стања, која нити подразумевају симиларитет нити контраст, нити се „односе на једног и истог покретача или на исти елемент ’сетинга’” (Шмит 2003: 7).

У стиховима из песме *Манасија* Васка Попе (1997) – затичемо, у облику рефлексивне модулације – промишљање предметног света на релацији субјект–свет:

7 Исп. Билеров ’опис’ (1978), тј. просто упућивање на денотат.

Златно и плаво
 Последња звезда у души
 Последњи бескрај у оку

Овај рефлексивни сегмент уводи детаље од којих је саткана песничка слика, и то тако што су номинални вербативи увучени у мисаоне склопове самог 'лирског субјекта', у његов инспиративни амбијент. Два ментална процеса – слика и мисао – укрштају се и преклапају у ткиву дескрипцијског пасажа. Мисаони токови не чине сами ову слику, рекли бисмо – она је њима само преливена и тонски подржана, а њена 'материјална суштина' састоји се од описних сегмената који се један на други надовезују. Метафоричка слика прераста у симбол, тако да реална подлога и симболичка надградња стоје у односу дијалектичких супротности борећи се о превласт над семантичком грађом. Смењивањем адираних сегмената настаје нешто као ланчана, катенативна структура – у души, у оку, док импостација једних мотивских склопова у друге чини стиховну структуру смисаоно слојевитом и стратификативном – звезда, бескрај. Симболичка трансформација слике, међутим, има неку трећу структуру – коју ћемо назвати стопљеном, амалгамираном, сложеном формом.

Не напуштајући поезију Васка Попе, у наредним стиховима из песме *Очију твојих да није* (1997) – бележимо промишљање властитог бића и постојања, тј. аутореклексив:

Очију твојих да није
 Не би било неба
 У малом нашем стану

Овај модалитет лирског субјекта у потрази је за тзв. новим и вишим 'смилом' – и управо су због тога овде стихови представљени као 'метафизички' исказни облици: нису предмет логичке анализе, нити су искусствено проверљиви (Карнап 1999: 22). Они нису ни истина ни неистина јер леже потпуно ван поља знања, а упориште налазе само у интимном искуству песниковом и у интроспективном усмерењу. У унутрашњем свету песме постоји страна која је изнад маште, и у тој модулацији уметничке стварности испливава блистава мисао о интимној истини, а та је премиса снажнија од сваке реалне чињенице. Видимо слику очију као неба, инволвирану у стихове преко песникових искусствених резерви – тј. аутореклексивно, и укључену у смисао управо ауторовим 'углом посматрања' стварности. 'Перспектива' може се закључити – битан је начин регулације поетске информације, и представља ауторски модус.

У песми *Косово Поље* (2010) Матија Бећковић нам нуди изванредан пример сигнификативне ауторске модулације, тј. промишљање језика песме (боље: песмом):

Краду ми памћење,
 Скраћују ми прошлост,
 Отимају векове,
 Цамијају црке,
 Арају азбуку,
 Чекићају гробове,
 Издиру темељ,
 Размећу колевку.
 Куда да чергам с Високим Дечанима?

Пред нама су ефицијентне модификације рематских компонената – *краду, скраћују, ошимају, цамијају, арају, чекићају, издиру, размећу*, које су смисаоно изразито способне привући себи одредбено-квалитативна проширења – *памћење, прошлости, векове, цркве, азбуку, гробове, шемељ, колевку*. Ово заправо није само 'опис' у правом смислу речи већ 'тумачење' стварности, 'расуђивање' избором семантички пертинентних лексема, које појачајном функцијом уздижу интензитет и тон израза, допремајући енергију из дубине стилских резерви речи. Описивање даје утисак развоја догађаја јер доминирају структуре које скрећу пажњу на активне радње, процесе и последице збивања. Глаголи су овде увек акционални, они у пуном обиму преносе сопствена лексичка значења, а песничка слика одражава активну измену дешавања, градуативну смену људски и национално поражавајућих појава.

Дивећи се снази Бећковићева израза, додаћемо да стихове не чине једино чињенице и њихово сучељавање у мислима, и на основу тога емоционализација израза, већ и апсурдни контраст сачињен од приказаних реалности – исп. *красији памћење, ошимаји векове, размећати колевку* и др. Маштовите представе (и надахнута наслуђивања) одводе нас у дубину мисли и суштину реалности коју мисао обухвата, разлаже и поново је слаже у инспиративну слику. Закључићемо – вођени идејом Валерија (1980: 322–323) – да само онај језик чија је форма, то јест дејство и узбуђење гласа, једнаке снаге као и садржај, – представља суштинску модификацију ауторског духа.

Коначно, промишљање песме или поезије као метаобјекта – представља метадискурзив, и ми ћемо га илустровати стиховима из песме *Свест о песми* Бранка Миљковића (2005):

Цео један народ
Измишља речи за песму
Коју ће се усудити да напише
Један човек после сто година.
Не бој се речи
Није ти ништа.

Постоји језик као грађа за стиховну изградњу песме, и језик саме изградње, предмет певања – тј. језик као 'метавербатив'. Тако у Миљковићевој песми налазимо метајезички систем семантичких симбола из којих су изведени стихови несучљиви са стварношћу. Овакви стихови представљају перцептивне исказе без чврсто одређеног значења, али ипак смислене, те се, даље, оваква 'смисленост' не може друкчије схватити него да у њима постоји нешто скривено и само песницима познато о чему 'информишу'. То о чему информишу никако није 'значање' или 'предметни садржај' – већ неухватљива информативна енергија коју ћемо назвати 'смислом', а који може бити више или мање одвојен од значењске подлоге. Најмање што знајајемо из ових исказа јесте да се њиховим употребом нешто жели постићи код 'саговорника', те са тог аспекта нису сврховити. Међутим, смисао поетског метадискурзива као симболичке форме лежи у интенцији његове употребе, а под 'употребом' разумемо 'функцију' простијих састојака – лексема и ноема – у изградњи комплексне стиховне форме.

63) И семантички план пружа могућност да се о ауторској модалности говори у вербатолошким категоријама. У песми Милана Ракића са називом *Песнику* (1974) налазимо стихове који су констативи, и којима се песници квалификују као 'чуђење у свету':

Господ ти је дао свету искру. Кресни,
И обасјај таму где песници живе,
Мајушности своје нека буду свесни.

У овом сегменту стихови констативног типа откривају обележја, својства и особине песника, те је пред нама 'опис' – међутим, присуство директива: *кресни, обасјај, нека буду свесни* – одражавају динамику духовних процеса, те налазимо суптилно контекстуализоване и елементе 'наратива'. Додуше, и глаголи овде имају констативни смисао и представљајући карактер јер се помоћу њих утврђују општа својства песниковог хабитуса. У односу на ауторску модалност, то јест – позицију лирског субјекта у песми – узећемо да је констатив само полазна, нулта категорија излагања, је се смисаона важност исказа задржава на општем временском плану (без обзира што се смењују перфекат *је дао* и императив *обасјај*), те њихов однос према конкретним приликама остаје потпуно у сенци, тј. стихови сажимају песничково искуство о свим случајевима.

У песми Милоша Црњанског *Мизера* (1993) вербалним глаголима потврђује се пак мисао као тврђење:

О, не воли, не воли ништа,
ни књиге ни позоришта, к'о уцени.
Кажеш ли некад, изненада,
у добром друштву, још и сада,
на чијој страни си?

Овде је ауторска модалност изражена перформативом као типом вербалива. У првом случају ауторску модалност прати развој аутентичног субјекта и симболичка функција, а у другом – модалност је исказана рефлексивним субјектом и сликовитошћу.

64) Ако се апстрахује ефијентски ниво посматрања ауторске модалности – склони смо уочити и неке друге вербатолошке врсте и облике. На пример, излагање теме може бити експозитивног типа, тј. може тећи у одређеном тону у једној сажрајној матрици, као у песми *У мојој глави стјанујеш* Стевана Раичковића (1994):

У мојој глави станујеш: ту ти је
Соба и мали балкон с ког пуца
Видик на моје мисли најтананије.
Понекад слушаш како ми закуца
Срце ко живи лептир из кутије...
Ван тебе друге мисли не постоје.

Ауторска експонативност (Морис 1975) или експозитивност (Симић, Јовановић Симић 2015) заснована је на песниковим изјавама, естетизованим коментарима: *у мојој глави стјанујеш, понекад слушаш како ми закуца срце, ван тебе друге мисли не постоје* – то јест, на онаквим изјавама којима се упућује на унутрашње стање творца стихова. Разуме се да је експресивност директно изражавање тога унутрашњег стања, а извођење стихова из неутралности у надлежности је лексичких 'обележја' презента – *стјанујеш* и *слушаш*.

Песник може, међутим, изражајно диференцирати одређени део теме, реализујући свој вербатив као експресив – као у песми Бранка Миљковића, *Трип-тихон за Еуридику* (2005):

На дно слепог предела где ме нема,
језовити где су призори, с оне стране крви
Где воће отровно расте, сићош,

тамо где ускоро ноћ ће покрасти
сазвезђе суза које ће у оку ми зрити.

Готово сва свесна и несвесна дешавања песникава, укључујући и његове лингвистичке изразе, изражавају нешто од његових осећања, његових расположења. Зато ћемо узети сва његова душевна дешавања и језичке форме као симптоме из којих можемо закључити нешто о карактеру ауторске модалности. Из такве ауторове позиције ничу стихови као изрази одређеног стања духа који нешто тврди – *воће оштро расише*, предвиђа или пресуђује – *ноћ ће (ускоро) покрасити сазвезђа, суза ће ми у оку зријити*.

Директно изражавање унутрашњег стања песниковог експресивна је и афективна варијација модалности његова изрза – као у песми *Santa Maria della Salute* Лазе Костића (2018):

Тровало ме је подмукло, гњило,
ал' ипак нећу никога клет';
шта год је муке на мени било,
да никог за то не криви свет:
Јер, што је души ломило крило,
те јој у јеку душило лет,
све је то с ове главе са луде,
Santa Maria della Salute!

Носилац експресивног тона у овом стиховном сегменту практично су сви стихови, без обзира што је узвичником обележен само онај рефренског карактера: *Santa Maria della Salute!* – Сви стихови представљају експресивну изјаву, па је читав сегмент заправо нека врста експресивног декларатива.

На крају, ауторска модалност може бити мобилисана за уверавање некога у емотивно или значењско приклањање изложеном исказу, као у песми *Ојомена* (1985) – када се свом имагинарном саговорнику Десанка Максимовић персуазивно обраћа:

Чуј, рећи ћу ти своју тајну:
не остављај ме никад саму
кад неко свира.
Могу ми се учинити
дубоке и меке
очи неке
сасвим обичне.

У обраћајном тону песникава усмерава пажњу читаочеву у правцу сопствених унутрашњих стања: *Чуј, ... не остављај ме никад саму*. Императив *Чуј* не само да скреће пажњу на околним лексемама описан садржај, већ га и карактерише као вредан пажње. А и тип излагања је самим тим одређен као експликатив – а не као наратив. Као што видимо, експресија може бити изражена и предикацијским средствима (*чуј, не остављај*), те је она овде на неки начин парцијална јер се релизује мешовитим конструкцијама унапредовалих кохезионих процеса, али са противречним унутрашњим односима – *Могу ми се учинити дубоке и меке очи неке сасвим обичне*. Ауторску модалност овде одређујемо као уметнички дискурзив специфичне структуре који ћемо назвати унутрашњом хиперфразом.

3. Као што смо видели, када говоримо о ауторској модалности у поезији, нама се – вербатолошким методама и методама поетске стилистике (исп. Вуковић 2000; Ковачевић 2011; Лемац 2019; Симић, Јовановић Симић 2015) – открива

граматика емоција, тј. специфична поетолошка структура чији елементи стоје један према другом у оном осликавајућем унутрашњем односу који постоји између језика, лирског субјекта и света. Из тога излази да је ауторска модалност заправо стварност онаква какву ју је лирски субјект преломио кроз искуством оверени духовни хабитус.

3. Закључне напомене

1. Могли смо анализом утврдити да је стиховна структура уметничког текста у целини повезана са 'ауторском модалношћу', пошто свако поетско саопштење садржи у себи не само естетску информацију већ и однос аутора према тој информацији. Ово је од особитог значаја у утврђивању стилистичке и вербатолошке методе у анализи поезије, превасходно због тога што обе науке указују на интерпретациону потенцију и смисаону валенцу песме. Песник не само да уобличава своје стихове формалнојезички и идејно-мисаоно него и усмерава и контролише читаочеве рецептивне импULSE и каналише његову интерпретативну енергију. Уосталом, нема целовитости поетског текста без јединства тематског, концептуалног и модалног.

2. Све је ово повезано са циљном усмереношћу стиховног текста и његовом реализацијом у уметничком стилу и у формама представљања аутора у тексту као лирског субјекта. Ауторска модалност, према томе, уједињује све елементе садржаја песме, па у поетском наративу или дескриптиву лирски субјект постаје хабитуални репрезент мисаоне концепције аутора или његовог емотивно-психичког стања. Методолошки посматрано, ауторска модалност постаје платформна тачка поетске дескрипције или наратије, из које се дифузно разводе мотиви и слике да би се у хармонији сусрели у тзв. јединству теме. Другим речима, организација стиховних средстава ради презентовања естетског садржаја песме одиграва се управо под оним углом схватања које одражава ауторску позицију – и, разуме се – одређује смисаону целовитост песме. Лирски субјект, у том смислу – представља 'израз личности аутора у његовом твораштву', рекли бисмо стилистичком и вербатолошком терминологијом – израз субјективизације, или једноставно – израз стваралачког ума ауторовог у његовом односу према објективној стварности.

3. Несумњиво је да је најкомплекснија ауторска модалност у лирици, и на њу ваља гледати и са психолошког аспекта, тј. са аспекта који се тиче индивидуалних, онтогенетских, а такође и социјално-психолошких фактора који се укључују у вредносну скалу. Ауторска модалност свакако није екстерно, него интерно својство, иманентно знаку као структури у којој се искуствене чињенице јављају у разноврсним односима. Модалитети ауторског обликовања материјалних носилаца поетских структура могу се узети и као својство за себе, а и као симптом особености поетске поруке. Због тога се чини да је ауторска модалност у лирици индивидуализовано субјектово искуство у вези са светом, и саморефлексија посредована емотивним и афективним говором. Она се може дефинисати само у односу према аутору, те је опевана стварност у оној мери и на онај начин стилски и естетски сигнификантна, у којој је мери и на који начин интимно спознат(љив) а. Семантички сусрет текста и света одиграва се у зони модалности ауторског гласа, као супстанцијалном лирском идентитету поетског дискурса.

Извори

- Бећковић 2010: Матија Бећковић, *Косово Поље*, <<http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=203.0>> – 16. децембар 2010. [прилог доступан on-line].
- Костић 2018: Лаза Костић, *Santa Maria della Salute*. – У: Л. Костић, *Изабране песме*, Београд: Завод за уџбенике.
- Максимовић 1985: Десанка Максимовић, *Ојомена*. – У: Д. Максимовић, *Изабране песме*, Београд: БИГЗ.
- Миљковић 2005: Бранко Миљковић, *Свесћи о песми. Тривитихон за Еуридику*. – У: Б. Миљковић, *Изабране песме*, Београд: СКЗ.
- Попа 1997: Васко Попа, *Каленић. Белушак. Манасија. Очију твојих да није*. – У: В. Попа, *Сабране песме*, Вршац.
- Раичковић 1994: Стеван Раичковић, *У мојој глави стјанујеш*. – У: Ст. Раичковић, *Изабране песме*, Београд: БИГЗ.
- Ракић 1974: Милан Ракић, *Искрена песма. Песнику*. – У: М. Ракић, *Песме*, Београд: Просвета.
- Сајферт 1984: Јарослав Сајферт, *Уводна песма*. – У: Ј. Сајферт, *Изабране песме*, Београд: СКЗ.
- Црњански 1993: Милош Црњански, *Вашпромет. Мизера*. – У: М. Црњански, *Лирика ишаке и коментари*, Београд: Бигз и СКЗ.

Литература

- Белић 1998: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развијку I*, *Изабрана дела 1*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Билер 1978: К. Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache* (1934), Frankfurt/M. - Berlin - Wien: Ulstein.
- Валгина 2003: Н. С. Валгина, *Теорија текста*, Москва: Логос.
- Валери 1980: Пол Валери, *Песничко искуство*, Београд: Просвета.
- Велек, Ворен 1985: Р. Велек, О. Ворен, *Теорија књижевности*, Београд: Нолит.
- Виноградов 1980: В. В. Виноградов, *О языке художественной прозы*, Москва.
- Вуковић 2000: Н. Вуковић, *Пушеви стилистичке идеје*, Никшић: Јасен.
- Женет 1980: G. Genette, *Narrative Discourse: An Essay in Methode*, Ithaca: Cornell University Press.
- Женет 1985: Ž. Ženet, *Figure*, Beograd: Vuk Karadžić.
- Женет 1995: Ž. Ženet, *Перспектива и фокализације*, (prev. М. Vinaver), *Реč: часопис за књижевност и культуру*, 2/ 8, 83–86.
- Јовановић Симић, Симић 2015: Ј. Јовановић Симић, Р. Симић, *Вербалологија (теорија о вербализацији света)*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Карнап 1999: Рудолф Карнап, *Философија и логичка синтакса*, Никшић: Јасен.
- Ковачевић 2011: М. Ковачевић, *Стилска значења и зрачења*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Лемац 2019: Т. Lemac, *U ime autora. Prolegomena za teoriju i stil isповјedne lirike*, Zagreb: Biakova.
- Милер 2004: J. H. Miller, *Law, Justice, and Power: Between Reason and Will*. – In Sinkwan Cheng (ed.), Stanford University Press.

- Морис 1975: Ч. Морис, *Основе теорије о знацима*, Београд: Бигз.
- Мукаржовски 1986: Ј. Мукаржовски, *Структура песничког језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Премингер, Броган, Варк 1993: А. Preminger, V. F. T. Brogan, F. J. Warnke, *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, 3rd Edition, Princeton University Press.
- РКТ 1992: *Речник књижевних термина*, Београд: Институт за теорију књижевности.
- Симић 2000: Р. Симић, *Стилистика српског језика I*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Симић, Јовановић Симић 2015: Р. Симић, Ј. Јовановић Симић, *Општа стилистика*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Шведова 1980: Н. Ю. Шведова, *Русская грамматика*, Москва: Академия наук СССР Институт русского языка.
- Шмит 2003: В. Шмид, *Нарратологија*, Москва: Языки славянской культуры.

SOME OBSERVATIONS ABOUT THE NOTION OF *AUTHORIAL MODALITY* AND ITS MEANING IN POETRY

Summary

The authors argue that it is less important to look at what the text consists of, how important it is to study how it is made, because text is a purpose fulfilment product that has a target setting, functional meaning, and contains 'author modality'. Each statement contains not only information, but also the author's relationship to information, and the study of 'author modality' is of particular importance in determining the pragmatism of the text as well as its interpretation page. The authors believe that the notion of 'author's modality' should distinguish from the linguistic notion of modality, and associate it with the idea of 'author's individuality' and 'author's subjectivity', as well as the idea of 'factual' and 'non-factological' semantic build.

Key words: author's modality, subjectivity, verse, figure, image, stylist

Jelena R. Jovanović Simić
Ivana R. Jovanović

Соња М. Миловановић¹
Радио-телевизија Србије
Радио Београд

МОДАЛНОСТ У ПОЕЗИЈИ

Циљ истраживања је интерпретација модалности у песничком тексту као исказу, по узору на наративне модалитете у оквиру теорије и семантике могућих светова. То је условило да се најпре укратко теоријски размотри статус модалности у оквиру лирике као књижевног рода, а потом и да се одређена запажања примене на песничке текстове три савремена српска песника, у којима се тематизује писање/читање као вид егзистенције. Због тога се у раду највише користе семиотичке и наратолошке методе, као што се – због комплексности како феномена модалности тако и специфичности лирског текста – подједнако укључује лингвистичка терминологија, те резултати и традиционалих и савремених лингвистичких теорија које се баве овим феноменом. С обзиром на интердисциплинарни приступ, а посебно на статус текста као исказа, показало се да се одређена песма, па чак и шири поетички опсег неког аутора, начелно може одредити као епистемички или деонтички свет, али да механичка подела на типове модалности у поезији не само да није одржива већ да се уметнички квалитет песме заснива управо на прожимању и/или преклапању различитих модалних типова и модалних значења.

Кључне речи: модалност, поезија, песнички субјект, лирски модалитети, исказ

Модалност и лирски текст

Феноменом модалности, као што је познато, баве се различите научне дисциплине, при чему се неретко критеријуми модалности међу њима разликују, укључујући и схватање модалности у ширем и ужем смислу. Тако су, рецимо, савремена лингвистичка и семантичка истраживања показала како модална логика не може да реши све проблеме који се у вези са модалношћу јављају у природном језику, односно зашто формализовани систем не може увек адекватно да одговори потребама живог језика (исп. Трбојевић Милошевић 2004: 11–19). С друге стране, истраживања у области књижевности која су заснована на теоријском оквиру семантике могућих светова, омогућила су нове приступе и проширена поља у тумачењу књижевно-уметничког текста (в. Владислава Рибникар 1997; Ноцић 2013). Међутим, као и у лингвистици, и приликом преузимања премиса из модалне логике или филозофије, примећено је да је широка примена интердисциплинарних позајмица понекад доводила до механичких преузимања методолошких постулата и њихове неадекватне примене (2013: 59). Такође, у зависности од дисциплине, разликују се и критеријуми класификације модалности: тако се у филозофији модалности једна од уобичајених разлика прави између алетичке и неалетичке модалности (Прелевић 2017: 26)², док се у савременој лингвистици истиче дистинкција епистемичка: неепистемичка модалност (Трбојевић Милошевић 2004: 19–38).

1 sonja.kovljanic@googlemail.com

2 Како објашњава Д. Прелевић, алетичка модалност је „присно везана за чињенице које важе у актуелном свету, односно за то на који начин нешто може бити истинито [...], док се друга врста модалности одређује независно од тога”. Према тој подели, у „алетичку модалност спадају логичка, појмовна, физичка и метафизичка модалност, док су примери неалетичке модалности деонтичка, доклатичка и епистемичка модалност” (2017: 26).

Као један од диференцијалних критеријума у оквиру различитих теорија и приступа модалности истиче се дистинкција субјективна : објективна модалност. Наиме „субјективна модалност се може одредити као она врста модалности која је зависна од сазнаваоца, док је објективна модалност независна од сазнаваоца. Пример субјективне модалности била би епистемичка модалност, док би објективна модалност могла бити модалност која се односи на диспозиције (за које се претпоставља да постоје у природи) или пак метафизичка модалност, која је утемељена у природи ствари” (Прелевић 2017: 27). С лингвистичке тачке посматрања, ако се под објективном или базичном модалношћу сматра однос између садржаја исказа и реалности, субјективна модалност се различито схвата, при чему се и самилнгвисти руководе различитим критеријумима „субјективности исказа” : реални и нерелани догађаји, факултативно, односно нефакултативно обележје исказа, или ’степен поузданости садржаја исказа са становишта говорника” (Панфилов, према Трбојевић Милошевић 2004: 39), што би „значило да ’субјективна модалност’ јесте мера у којој говорник сматра да је нешто (мање или више) (не)извесно” (2004: 40). Поједини лингвисти једином правом модалношћу сматрају оно што неки називају субјективном, а неки епистемичком модалношћу (2004: 40).

Када је реч о параметрима субјективности и објективности у оквиру логичког система и природног језика, индикативни су резултати Лајонсовог истраживања, које је показало да субјективност као обележје уопште не постоји у традиционалним логичким системима (па према томе не игра улогу у разликовању епистемичке од деонтичке модалности), док се у лингвистици „у принципу може говорити о субјективности и објективности сваког типа модалности – те тако говоримо о субјективној и објективној епистемичкој модалности, односно субјективној и објективној деонтичкој модалности” (Трбојевић Милошевић 2004: 40). Дакле, за разумевање модалности, „субјективност је од највећег значаја” (Лајонс, према Трбојевић Милошевић 2004: 41), то је један од њених „основних критеријума” (Палмер, према Трбојевић Милошевић 2004: 41).

Испитујући песништво као уметност језика, односно *песмотворни језик*, Кете Хамбургер у *Логици књижевности* такође говори о степеновању субјективности³. Полазећи од појма исказног субјекта, односно исказа, она своју теорију заснива на структури исказа (субјект/објект структура исказа), као оном елементу који тек ствара контекстуалне односе (1976: 60). „Исказни садржаји, а тиме и контексти, су у погледу броја бесконачни, јер све што јесте, што може бити представљено и мишљено, може постати објект исказа. Структура језика се зато не да спознати из објекта исказа. Њен структурални елемент је исказни субјект” (Хамбургер 1976: 60).

Немачка теоретичарка прави систем на основу три типа исказних субјекта, односно исказа: историјског, теоретског и прагматичког (Хамбургер 1976: 60–65), при чему је посебно важно да је у оквиру датог система сваки исказ мање или више објективан, односно субјективан (Хамбургер 1976: 65).⁴ Такође, Хамбургер истиче

3 К. Хамбургер прави разлику између *песничког језика* као уметности речи, који одређује као песништво у ужем естетском смислу, и *песмотворног језика* који се односи на „језичко-логичке функције које њиме управљају док ствара облике пјесништва” (1976: 34). При томе, важно је нагласити да под *песнишћом* Хамбургер овде сматра сва три књижевна рода, а не само поезију.

4 „Тек у језичкој манифестацији, у (формулираној) реченици јавља се субјективитет у свом поларном односу на објективитет и, обратно, субјективна формулација се заиста показује као мање објективна и, обратно, објективна формулација као мање субјективна – при чему степен

и нешто што је важно за наше истраживање модалности у лирици, да „тек структура исказа расвјетљава много дискутирани однос језика и стварности, а тиме и однос пјесништва и стварности. Показаће се [...] да одлучујуће сврставање врста пјесништва не пружа појам саме стварности, него појам исказа стварности” (Хамбургер 1976: 67). Дакле, Хамбургер овде наглашава модалност *de dicto*, по чему би спадала у ред оних филозофа који сматрају да се модалност може приписати само исказима, а не стварима, што је пак у супротности са модалном логиком⁵, али што је блиско семиотичким теоријама књижевности и посмодернистичком становишту да је једина стварност стварност текста, односно исказа.

Ако гледиште Кете Хамбургер о појму исказа стварности применимо на лирски текст, али, супротно њој, не издавајмо лирику од осталих књижевних родова на основу критеријума фикционалности⁶, онда би оно могло бити блиско становишту које је у једном делу свог рада Лубомир Долежел изнео о наративним световима. Чешки теоретичар је систем наративних светова направио по моделу модалне логике, и поделио их на алетички, деонтички, аксиолошки и епистемички (1997: 84). Уз то, Долежал констатује да „модални систем одређује *наративни свет* у којем су прихватљиви само неки правци приповедане радње” (Долежал 1997: 84). То значи да су модална ограничења та која одређују оно што се може десити у датом свету, те да управо „утицај модалитета објашњава силу обликовања приче”. Конкретно, појашњава даље Долежел, „наративни појмови попут ’нарушавања’, ’казне’, ’задатка’ и ’награде’ смислени су (и могу се појавити) само у деонтичком свету, у којем важе имплицитне или експлицитне норме. У свету без норми овакве структуре прича не могу се генерисати. Постоји нужна веза између деонтичких модалитета и прича ’нарушавања’ и ’пробе” (Долежал 1997: 84). То исто важи и за епистемички, алетички и аксиолошки свет.

Друго важно својство наративних светова које Долежел издваја јесте њихова аутентичност. Он под аутентизацијом наративног света подразумева „приписивање истинитосних вредности описима који су уведени при конструисању света”, уз ограду да у приповедним текстовима то „приписивање истинитосних вредности није логички већ посебан наративни поступак, утемељен на општим својствима наративне структуре” (1997: 85). Сличан закључак могао би се извести и за лирску песму, с обзиром на метафоричну функцију дискурса (исп. Рикер 1981: 77–193, 245–278).

Међутим, док се у прози могу релативно једноставно одредити извори који саопштавају поменуте вредности – приповедач и ликови, при чему у класичној приповедној структури истинитосно објективно важење припада приповедачу, а оне које се приписује ликовима је субјективно – па се тако може одредити, у оквирам наративне структуре, објективна и субјективна модалност⁷, у лирском тексту се све везује за једну исказну инстанцу, песнички субјект. Да ли то значи

мањег или већег може досегнути границу апсолутно објективног, и то у (једином) случају математичког става у облику потврдне реченице” (Хамбургер 1976: 65).

5 „У модалној логици се обично сматра да се из модалности *de re* може извести модалност *de dicto*, али да обратно није случај” (Прелевић 2017: 21).

6 Водећи се чињеницом да је Аристотел у *Поетици* обрађивао еп и драму, али не и лирику (1976: 36), Хамбургер констатује да се мимезис није у основи лирског текста, већ да место лирике лежи у исказном систему језика” (Хамбургер 1976: 237), на основу чега и заснова своју теорију. Да су друге теорије то оспориле и лирику такође одредиле као фикцију в. у Корунувић 2017: 17–68, и даље.

7 Овде одлучујућу улогу игра ауторитет класичног приповедача, као поузданог. „У случају да се појави неслагање у процени истинитости приповедача и лика, као важећа се узима приповедачава тврдња” (Долежел 1997: 84).

да се само може говорити о субјективној модалности у оквиру поезије? И даље, да ли је модално тумачење поезије таутолошка операција? Иако је модалност, као обележје сваког исказа, па и песме као исказа, инхерентна поезији, а посебно пошто се у традиционалном поимању лирике она пре свега може одредити као субјективна модалност, ипак се поставља питање шта је са песмама у којима фигурира „мислећи субјект”, који није нужно песничко ја, већ над-Ја или пак лирско не-Ја?⁸ Шта је са песмама у којима је доживљајно поље (в. Хамбургер 1976: 266) облика интерсубјективности а не (чисте) лирске субјективности?⁹

Будући да комплексност феномена лирског ја кроз историју лирске поезије од (нео)романтизма па надаље¹⁰ у својој свеобухватности овде не може бити разматран у контексту модалности, наше испитивање одређујемо у складу са гледиштима која сматрају да је исказ, па тако и песма, ствар дискурса а не језика (исп. Бахтин 2013: 158–168, 208 и даље; Рикер 1981: 77–88 и даље). Проблем референције који се ту јавља као споран, Рикер разрешава референцијом другог ступња, или новом пертиненцијом (1981: 179–180) указујући, следећи Бенвениста, да је референција „дијалектички феномен; у оној мери у којој се дискурс односи на неку ситуацију, искуство, стварност, свијет, укратко на изванјезично, он се односи и на свог властитог говорника, и то помоћу поступака који су битно постуци дискурса, а не језика” (1981: 86–87).

Пренебрегавајући шире филозофске и књижевно-теоријске импликације овог питања, које би ваљало да буде предмет једног обухватнијег истраживања када је феномен модалности у питању, усредсредимо се на понуђени теоријски модел наративних светова као оквир за разматрање лирског текста. Устројство сваког од наведених наративних светова (деонтички, алетички, епистемички, аксиолошки) подразумева категоријалне појмове – дозвола: забрана, вредност: безвредност, што се, у контексту поезије егзистенције, или постмодернистичких поетика које преипитују статус лирског субјекта и његов идентитет, не може узимати у строгом подвајању. Оно је чак, можемо слободно рећи, за књижевност, а посебно за лирски текст, у естетском смислу неделотворно, па и погрешно. Када се пак рецимо аксиолошки став прожима са епистемичким или деонтичким, лирска се песма неће, чак и онда када истиче поенту, исцрпљивати у једнодимензионалности. Зато се чини да је за лирски текст сврсисходније говорити о прожимању или преклапању различитих лирских модалитета, јер се тек таквим поступком могу откривати нијансе једног исказа, односно става једног исказног субјекта. То је блиско погледу унифицираних теорија модалности у оквиру лингвистике, које оперишу са градијентом модалности, или скаларним вредностима (исп. Трбојевић Милошевић 2004: 38–39 и даље). Пошто су савремена семантичка истраживања у оквиру лингвистике традиционални четвороделни модални систем, проистекао из логике, свела на дводелни (епистемичку и неепистемичку модалност, односно епистемичку и деонтичку), ми ћемо ипак

8 Поводом објективне и субјективне модалности Ратај упућује на то да извор модалности не мора бити говорник већ нека трећа страна, мислећи субјект (према Трбојевић Милошевић 2004: 40), а поводом тачке гледишта и наративног гласа Корунувић указује, између осталог, и на над-Ја инстанцу (2017: 67).

9 Овде се као неизбежно поставља питање лирског идентитета, његових есенцијалних и акциденталних особина (в. Прелевић 2017: 51, Ноцић 2013: 51–55).

10 О феномену лирског субјекта детаљно код Г. Корунувић (2017). Он на основу репрезентативних књижевних теорија показује распон и диференцијације према феномену лирског субјекта – од неоромантичарских схватања до посмодерних заокрета у погледу његове традиционалне природе и статуса.

задржати традиционалну поделу као показатељ изнијансираности која се губе ако све сводимо на једну лингвистичку теорију. Дакле, типови наративних, односно лирских модалитета биће задржани ради могућности да се говори о више различитих модалитета у оквиру једног текста. С друге стране, тамо где буде потребно, преузећемо лингвистичке појмове, посебно код анализе евиденцијала. Јасно је, дакле, да ће граматикизована средства модалности овде бити одређена с обзиром на шире схватање модалности, односно да ће тзв. права модалност бити сагледана у контексту модалности у ширем смислу.

Песништво егзистенције

Као грађа послужиће неколико песама наших савремених стваралаца, у којима долази до преклапања више типова модалности, а које се у перцепцији целине песме доживљавају у различитим модулацијама: дозволе, способности, могућности... Та три песника су Живорад Недељковић, Војислав Карановић и Новица Тадић. Песме које смо одабрали, свака на свој начин, тематизују и тему стваралаштва, или писања, односно спреге читања и писања, а уједно одражавају важан део поетике датог песника. Осим тога, реч је песништву егзистенције, које се, шире посматрано, тиче питања егзистенције као такве или, уже, говори о „тесној узајамној зависности теме егзистенције и самог певања” (Коруновић 2017: 125).

Песништво егзистенције „подразумева појединца у првом плану”, али тај појединац, односно песнички субјект, не мора нужно бити” у релацији према друштвеном контексту, већ у широком распону стања – од интроспекције и солипсистичкихсамопреспитивања, до потраге за метафизичким ослонцем индивидуалног постојања (Коруновић 2017: 125–6). Тако је унутар „широког спектра егзистенцијалистичког профила” (Коруновић 2017: 224) могуће разликовати више контекстуализација лирске субјективности: од оних са „космогонијско-метафизичком „оквиром”, преко оних који контекстуализују модусе егзистенције и оних у којима тема лирике добија приметно, чак круцијално пеетичко место (Коруновић 2017: 126). Будући да је наш корпус оквирама рада сужен, те и само илустративан за неко детаљније и обухватније сагледавање модалности у оквиру лирике, могли бисмо наш одабир подвести под круг текстоцентричних песама, у којима су у узајамној, и мање-више условљеној спреси питања аутопоетике, егзистенције и чина певања (Коруновић 2017: 126). Но иако није реч о песмама с космогонијском, цивилизацијском или националном тематиком, већ оних која преиспитују интимна стања и доживљаје, ипак се у некима од њих лирски субјект одређује према заједници, па се према критичкој димензији може говорити и о њиховој ангажованости¹¹.

Анализа грађе

Песма „Прича о зеби” Живорада Недељковића пример је песникове оријентисаности на простор маште и имагинације као стваралачке, али и егзистенцијалне нужности.¹² Недељковићеве и раније и касније песме сведоче о песни-

11 Пуно је примера таквих песника и њихових поетика у савременом стваралаштву, а као индикативан издвајамо поезију Ане Ристовић. Она вешто из интимне спознаје или необичног детаља свакодневице улази у однос према друштвеним нормама и одређује се према њима, те њен претежно епистемички свет бива прожет упечатљивом аксеолошком и деонтичком димензијом.

12 Овде користимо појам нужност због тога што се и као лексема појављује у песми, али је у контексту феномена модалности и његових савремених полазишта и резултата у односу на

ковом *морању* за песмом, потреби која је константна нит (само)конституисања лирског субјекта и његовог света, посебно оног утемељеног на знању¹³, а која је можда најбоље илустрована оксимороном „убручана слобода“¹⁴. На том укрштају нужности и могућности, односно различитом пореклу и природи „присиле“ (исп. Трбојевић Милошевић 2004: 45–52), указује се и распон и преплет деонтичког и епистемичког света. Потреба за досезања до „дубинског значења“ и одбацивањем наталоженог знања песника присиљава на потрагу за доказом именована, што је у основи потреба за суштинама¹⁵. И овде изабрана „Прича о зеби“ у којој се песнички субјект поиграва именом и словима покушава да де-стабилизује усвојена значења песничком инвентивношћу и индивидуалном креацијом. Имплицирајући сосировску поставку о арбитрарности језичког знака као и опреку језик – говор, односно колективни – индивидуално, она укључује и укршта деонтички, аксеолошки и епистемички свет, иако би се по томе што је оријентисана на извор знања у „смештена у говорнику“ уже сврстала у епистемички модализован исказ (Трбојевић Милошевић 2004: 64). Нагласака је више у песми, а један почива на проблематизацији извора знања, па с тим у вези најпре треба говорити о евиденцијалима. Но, погледајмо песму у целини:

Увучен у *бездан*, опрезно поништавам
Уобичајено значење шест нехајем слепљених
Слова, спремних да у провалији творе
И другачије речи.

Зеба, певачица, примерице, лако би осветлила
Бар четири слова ако не и читав амбис,
Дотичући лавиринт ушне шкољке
И остале теснаце без нити. Не памтим
Да сам икад чуо или видео зебу. Нешто факата
Црпим из речника, то да је сродна врапцу,
Та *Fringilla coelebs*, и слично.

Али ја измишљам и њу, и креју и дрозда
И жалосну врбу у блажном поседу потока,
Све да бих докрајчио дубинско значење.
Нужна је машта без дна, јер небрижна слова
Граде шкрте могућности. Тек неколико, што виђених,
Што недотакнутих: *зеба, назеб, базд, беда...*

Бездан је, показаше песма у целини, простор игре и имагинације. Но, и за креативну игру потребно је неко чињенично, емпиријско искуство. Песник полази у то преиспитивање комбиновањем различитих модалних значења, у

традиционала реч о коренској модалности како је Свистерова образлаже за потврду свог становишта о „систему сила и препрека“. Он се не везују за обавезе и дозволе у класичном схватању тих модалних појмова, већ се премисе из социофизичког света одражавају на ум говорника, односно епистемички свет (Трбојевић Милошевић 2004: 45–52).

13 Више о томе в. Миловановић (2020а: 94–103).

14 Ова синтагма која се налази у пролошкој песми књиге *Улазак*, „Нити“, структурно, смисаоно и симболички има повлашћено место како за дату збирку, тако и за Недељковићево певање уопште. У њој се налази разума и срца могу сагледавати кроз деонтичко-епистемичке координате.

15 Да ли се нужност дефинише преко есенције, или обрнуто уп. Прелевић (2017: 35–39): „Есенцијално својство неке ствари је оно својство које та ствар нужно поседује... С друге стране, нужна својства се често дефинишу помоћу есенцијалних својстава, и каже се да су нужна својства она која су есенцијална“. Такође, Прелевић указује и на то да је питање есенције уско везано за проблем идентитета (2017: 39)“.

оквиру којих се издвајају и различити типови евиденцијала. Он најпре метафорички имплицитно упућује на именовање као арбитрани чин и на произвољност језичког знака: *убичајено значење шестī нехајем слейљених слова*. Значења могу опстати уколико су општеприхваћена, а произвољност језичког знака, односно језички систем утврђује колектив (Сосир 1996: 119). Дакле, реч као конвенција представља колективни језик, па је извор информације, као једног од кључних појмова евиденцијалности¹⁶, неупитан – то је свима разумљив језик, онај који сви припадници једног колектива користе, дакле инструмент комуникације који се састоји од своје устаљене употребе, односно „убичајених значења”. Када пак песник започне поетску игру како би пронашао свој индивидуални језик, дакле онај који се конвенцији опире или је преиспитује, он је – за разлику од почетне могућности (произвољности) „нехајно слепљених слова” а која је временом (употребом) постала нужност – одабрао могућност стваралачке слободе, игром словне редуције и словне замене: *сїремних да у провалији шворе/ И другачије речи*. Тај чин слободе је ипак омеђен простором песме, јер песник у игру улази сам, „опрезно поништавајући” конвенцију. Реч је дакле о имплицитном укрштају деонтичко-алетичкимодализованог света: опрезно поништавање је одређени облик нарушавања норми, али могућности таквог нарушавања, будући да се одвијају у осами, не доводи у питање такав свет, на нужности заснован.¹⁷

Међутим, иако је дакле реч о песничком *бездану*, односно *провалији* у којој су могућности отворене, не треба сметнути с ума да је песник у тај бездан *увучен*. Ко га је ту увукао? Да ли је тај пад био вољан или невољан; да ли је био случајност, или пак нужност догађаја. То метафизичко питању расправља великим делом читава Недељковићева поезија.

Погледајмо за ову прилику најпре неке изворе информација које песнички субјект износи у својој потрази за доказом постојања и начина тог постојања. На почетку наредне строфе сазнајемо да је реч пронађена у амбису *зеба*, она се призива звучном сликом, упућујући на чуло слуха као доказ о постојању амбиса и света. Но песник се ту преиспитује, покушава да се сети да ли је зебу непосредно доживео: *Не памћим/ Да сам икад чуо или видео зебу. Нешићо факаћиа/ Црћим из речника, шћ да је сродна врайцу./ Та Fringilla coelebs, и слично*. Нефактивни глагол памтити (сетити се) као непосредни извор знања стоји насупрот речнику, дакле посредном, али у овом контексту, ипак јачем извору, чиме песник прави инверзију у хијерархији евиденцијала.¹⁸ Увођењем стручног имена за зебу песник суптилно опонира врсте знања: непосредно (искуствено) и посредно (из другог извора), односно, путем перцептивне и имперцептивне модалности, две слике света: објективну, научну и субјективну представу о том свету¹⁹. Но иако заснован на чињеницама, тзв. објективном свету, песнику докази који почивају

16 Сажет преглед интеракције епистемичког и евиденцијалног домена в. Зејниловић (2019: 802–806).

17 У томе је, према теорији Свистерове, разлика између епистемички и деонтички модализованог исказа: „[у] социофизичком свету, дакле реалном свету, на цени је слобода, те се сила принуде увек доживљава као нешто непријатно, за разлику од епистемичког света у коме настојимо да се наши закључци сврстају у оквире система (дедукције, индукције, итд.) који су по својој суштини рестриктивни, јер нам то улива већу сигурност када је у питању вредновање знања” (према Трбојевић Милошевић 2004: 49).

18 У рангирању директних и индиректних доказа најпоузданијим типом информације сматра онај добијен чулом вида, док су она добијена посредним путем најмање поуздана (в. нпр. Зејниловић 2019: 804–805).

19 Уп. Миловановић 2020а.

на индиректном знању нису довољни да у такав штур свет до краја поверује, па пошто нема довољно доказа на основу личног искуства, он ће изабрати да зебу измисли. Поново нефактивни глагол измислити (замишљати) сугерише да се превласт, макар и у индивидуланом свету, даје машти спрам конвенције²⁰. Иако тај чин не нарушава првобитно именовање, реч је, као што је горе назначено, о другачијој природи референције у односу на примарну. Да би се превладала нужност именовања, *нужна је и машта без дна*, односно *бездан*, слобода песничког избора у преописивању света. У том чину „реалност пренесена на језик уједињује манифестацију и креацију” (Рикер 1981: 271), јер метафорички дискурс има двоструку функцију: „оно што ствара, он открива; а оно што налази, он изналази и измишља” (Рикер 1981: 270). За аутентичност конвенција није довољна. Да би речи оживеле, мора им се приступити субјективно, морају се преиспитати њихова „устаљена значења”.

Пределу маште, тематизовање читања, писања, песме доследна је тема и поезије Војислава Карановића. Колебање између слојева реалности као поетичкој константи односи се и на питање граничности између емпиријског и виртуелног света као два подједнако снажна искуства, међусобно прожимајућа. Зато би се Карановићева поетика у целини могла окарактерисати као поезија која тематизује можда-ситуације²¹. Већ сама та чињеница говори да је модалност једна од најчешћих карактеристика његове поезије, и то како у погледу онтолошког статуса песме тако и по употреби модалних речи и израза²². Код је о емпиријској димензији његове поезије реч, могло би се уопштено рећи да је сензорни план (чуло вида или слуха, али и тактилно чуло) окидач спознаје. У том смислу занимљив је Карановићев песнички поступак да се доживљај и рефлексивна поводом њега деликатно преплићу и стапају тако да постају симултани, те читалац има утисак да песма управо настаје.²³ Мада у остварењу пред нама, „Додиривање”, није акценат на таквом предочавању стварности, у њој се сугестивно дочарава „додиривање” света емпирије и света фикције:

Дани и ноћи у којима сам горео
Над страницама пуним топлог жагора,
Пролазак кроз пределе маште
Који су деловали стварније
Од предела кроз које сам ходао –

Шта ми је то донело?
И шта ми је однело
То додиривање света
Не само јагодицама прстију
Него и вршцима речи?

20 Исп. Прелевић: са становишта конвенционализма „извор нужности модалног исказа треба тражити у језичким конвенцијама које одређују значење израза” (2017: 79), као што „промена конвенције не нарушава нужност исказа који је првобитно био успостављен конвенцијом” (Прелевић 2017: 82).

21 Карановићева „отвореност језика, или речника, реализована ‘потенцијалним, кондиционалним, модалним исказима и конструкцијама’ (Стојановић Пантовић 1997: 17) и погодује различитим доживљајима лиминалности, тзв. ‘можда ситуацијама’ (Бошковић 2000: 107). Читавим својим досадашњим песничким стваралаштвом, као што то чини и у својим поетичким ставовима, Карановић предочава речник као отворену, имагинарну књигу, дајући му статус повлашћеног почетка” (в. Миловановић 2021).

22 Довољно је погледати било коју од досада девет објављених Карановићевих песничких збирки па видети колико је честа фреквенција модалног прилога *можда*, али и других модалних средстава.

23 О томе детаљније у Миловановић 2021.

Грмљавину и хук ветра,
Звонки смех и кораке што замиру
Успевао сам да чујем у смени
Вокала и сугласника.

Шум крви мешао се
Са жамором реченица;
У телу кости и жиле пуцкетале
Као гране бачене у ватру.

Гледајући свет не само
Кроз зеницу ока
Него и кроз прозирна тела
Неких лепих речи,
Речи као: грана, зеница, ветар...

Да ли сам тако видео више,
Или сам видео мање?

Да ли сам уопште видео
Како изгледа то тело, свет,
Када је голо, када са себе

Скине сву одећу, све речи,
И мазно се промешкољи
У празнини?

Наведена Карановићева песма варијација је његове тематске константе о значењу и значају речи, у хиршовском смислу говорено, а „надношење над поједине речи” јесте трагање за извором, што је нераскидиво повезано са „интересовањем за ја које је носилац тог трагања” (Де Ман 1975: 152, в. у Миловановић 2021). То ја, песнички субјект, јесте извор знања, али је он нестабилан, децентриран, јер због свести да је антопоцентрично усмерен и сам доводи у питање степен поузданости знања о таквом свету.²⁴ Будући да се „са стилског аспекта, Карановић [се] служи поступком ’чисте реторике’ – она која измиче установљавању значења, а која по својој природи стоји насупрот ’чисте логике’, као одклону од ’универзалне истине значења’ (в. Радовић 2008: 16)”, његова поезија „отвара провокативно поље не само опозиције унутрашњег и спољашњег”, већ и „теже ухватљиве супротности између могућности и нужности, [...] а нарочито између знања и постављања” (Де Ман 2008: 104, в. у Миловановић 2021). Пошто ове тврдње превазилазе овде основни задатак – да се говори о лирским модалитетима, усредсредимо се само на аспекте модалности који са тим циљем стоји у непосредној вези.

У песми „Додиривање” тактилност је посредна и непосредна, прва када се држи књига у рукама, друга када се свет из књиге одвија у читаочевим мислима као стварни свет, тако интензивно да се физичка и виртуелна егзистенција додирују и претапају до сједињавања. И у овој песми, као и код Недељковића, свет текста (речи) и, уз то, свет имагинације има продорну моћ у саму егзистенцију лирског ја. Смер је, међутим, у Карановићевој песми супротан у односу на онај какав је био код Недељковића. Док се Недељковићев песнички субјект вољно определио

24 У песми „Salto mortale” рећи ће: *Дубоко сумњам / Да реч најпољу значи / Оно што ми мислимо / Да значи. // Не кажем да је свеш / Закључан у људској лобањи; / Али нисам сигуран да је граница / Тамо где смо је ми / Замислили. И поукли. // Наши дах је сувише уроњен у ваздух. / Чула су нам простио зајљуснутиа / Постојањем. [...]* (Карановић 2020: 42).

за могућности имагинације као песничке слободе у оквиру примарне референцијалности, па је његова „уобручена слобода” епистемичког модалитета,²⁵ у контексту које нужност песничког чина није спољашња већ унутрашња потреба, тако да „потреба може да постане жеља” (исп. Трбојевић Милошевић 2004: 52–56), дотле је Карановићев песнички субјект непоуздан у знање стечено и од посредног извора (књига) и оног које је непосредно, емпиријско искуство, јер су се извори знања – директно и индиректно – претопили. Моменат близине два света, физичког и виртуелног, указује на песникову (не)способност правилне спознаје света текста али и његовог самеравања према сопственој егзистенцији: *Грмљавину и хук ветира/ звонки смех и кораке шћо замиру/ Усјевао сам да чујем у смени/ Вокала и сугласника*. Суптилна драма у малом указује на подривање властите перцепције реалности, и зато нешто што је *способност* песничког субјекта, исказана глаголом успети, као семантичким дериватом нефактуалног глагола знати²⁶, показује и наличје у могућој неспособности да се осети непосредно искуство.

Додиривање два света – емпиријског и текстоцентричног – предочено је, дакле, глаголима перцепције и знања, али тако што перцептивни доказ добијен чулом вида (видети)²⁷, полисемијом постаје евиденцијалност заснована на закључивању – видети у значењу „схватити, закључити”. Према Гивоновоепистемичкој скали (в. Трбојевић Милошевић 20004: 38–39), ова песма укршта различите градијенте: готово сва чула (вид, слух, тактилно чуло, осећање), емпиријско искуство и спекулативност (закључивање), укључујући контраст близу: далеко.

Када се моћ имагинације укине, шта остаје? Да ли је таква спознаја чињеница да је видео (схватио) више или мање, пита се песник, оствљајући одговор отвореним. Да ли га је моћ уобразиље коју лепа књижевност нуди навела не само на странпутицу доживљаја емпирије већ и на погрешну мисао о њој? Ако је уживљавање у виртуелни свет недвосмислено, уверење у извор знања о овом свету је проблематизовано.

Уколико песму „Додиривање” превасходно одредимо као епистемички свет, којој је својствена прича с тајном (Долежел 1997: 84), заснована на трансформисању незнања (или погрешног веровања) у знање, видимо да епистемичка основа овде бива изневерена, односно да је овакво одређење епистемичког света преуско за доживљај песничког субјекта будући да песма остаје отворена, модализована његовим питањем, односно недоумицом у погледу „знања” о аутентичној природи властите егзистенције.²⁸ Иако изразито интимистичког набоја, овај тип песме указује колико на „мислећег субјекта”, или на интересубјективност, толико и на превладавање класичног лирско ја подривањем поузданости саме његове природе/перцепције себе и света.

Тип непоузданог лирског субјекта налазимо и у поезији Новице Тадића. Оријентација ка говорнику као и поигравање степена поузданости казаног, те

25 Овде се може говорити о пресецању и других типова или подтипово-modalности: буломаичка, волитивна, нпр. Све то говори у прилог тези да се у ширем исказу какав је целина једне песме тешко могу подвајати одређени типови модалности, већ пре треба говорити о њеној вишезначности (Стојилков 2016: 642). Заправо, лирска песма, када је добра, управо свој квалитет и постиже захваљујући таквим прожимањима и преклапањима.

26 Према теорији семантичких промена и конвенционализацији имлицираног значења о томе в. у Трбојевић Милошевић (2004: 52–56).

27 Претапање та два света такође је испуњено путем речи, преносника у пределе маште, али се и саме те речи активирају као знаци текста који се непосредно „виде”.

28 Зато Карановићев песнички свет усмерен на онтолошка пре него на епистемолошка питања (в. Бошковић 2000).

чест мотив лудила и сна, приказује нам претежно деонтички, или алетички свет. Већ сам принцип дијалогичности уводи другачијег песничког субјекта, али и другачији модални оквир. Скала Тадићевих директивних исказа изузетно је разноврсна: ту су императиви, прохИБитиви, оптативи, хортативи, адмонтиви, пермисиви. Но како је и природа саговорника разноврсна (од уличног сапутника до Господа), као што долази и до удвајања лирског ја, „променом саговорника долази до преклапања различитих врста императивних исказа и њихових облика, типа савет и упозорење, претња и упозорење, молба и препорука, забрана и савет, забрана и упозорење итд., па је најчешће основно значење императива, а то је заповест, помешано с неким другим директивним значењима” (Миловановић 2020б: 180). Зато је Тадићев свет изразито деонтички. У песми пред нама, „Наопако ми било”, нема непосредног обраћања другоме, али клетвени образац на крају песме, будући упућен на самога себе, поред још неких сигнала, уводи мотив удвајања лирског ја, а тиме директно и питање степена његове поузданости. Зато се у остварењима овога типа може говорити о прожимању деонтичког и алетичког света, са његовом подврстом интермедијалности (в. Долежел 1997: 85).

Ноћ је ветровита. Живци с уми
пустили. Бриге ме троше.
Утваре се смеју. Ум ми се

растресао. Видим тамна бића
како скачу и пиште. Духови злобе
криве мој рукопис. Не могу
да прочитам што напишем.

Њишу се прозорски капци.
Неко уздахне, можда ја:
Наопако ми било,
И све се против мене окренуло.

За разлику од песме Војислава Карановића у којој је узорак дестабилизације и колебљивости стваран свет, у песми Новице Тадића „Наопако ми било” узорак је спољашњи – ветровита ноћ доводи до психичке ослабљености лирског субјекта. Међутим, узимајући у обзир след наредна два исказа (*Утваре се смеју. Ум ми се растресао*), остаје упитно да ли су утваре последица таквог стања или њихов узорак (в. Миловановић 2020б: 182–183), због чега лирски субјект не може да прочита, да докучи свој рукопис. Овде се, самим увођењем халуцинантних или наднаравних бића, што код Тадића није значењски једнодимензионално, имплицитно успоставља и однос према написаном, према истини текста, што је језички изражено модалним прилогом *можда*. „Удвајање лирског гласа, назначено у стиху *Неко уздахне, можда ја*, проблематизује и смисао обраћања, с обзиром на недоумицу да ли се лирско ја свесно обраћа двојнику или себи самом упућује клетву због помисли да би тај двојник могао бити он. Заправо, овде је врло вероватно да се клетвеним обрасцем исказује лажна клетва, односно преокреће основна илокутивна функција. Тиме се усложњава унутрашњи план песме” (Миловановић 2020б: 183). Оваквим моделовањем стварности, код Тадића доминантним, омогућава да се, уз деонтички, говори и о алетичком лирском свету.

Закључак

Будући да поезија по дефиницији исказује став песничког субјекта, те да јој је модалност инхерентна одлика, циљ рада био је да се прво теоријски размотри

на које начине се о модалности у оквиру лирике може говорити, а потом и да се на на корпусу неколицине песама савремених српских песника сагледају лирски модалитети, односно да се види колико је систем наративних модалитета применљив у лирици. Интердисциплинарни приступ тексту као исказу условио је да се модалност посматра у ширем смислу, док су њена ужа значења била уочена и описана. Како с обзиром на корпус песама које тематизују однос писања/читања и егзистенције – али тако да песнички субјект преиспитује изворе знања о свету, а тиме и своје место у њему, као и природу истине у тексту – тако и текст као исказ, указали су да се о модалности унутар њих може говорити на више начина. Прво, опозицијама нужност: могућност, сила: дозвола и сл., успоставља се подлога да се модалност сагледава и на бази традиционалних приступа, као и савремених теорија. Друго, могу се, на основу модела наративних светова, презетих из система модалне логике, условно успостављати типови лирских модалитета, мада ће се приликом такве поделе неретко типови међусобно преклапати. Та чињеница можда најпре иде у прилог савременим лингвистичким теоријама, али пре свега указује на то да је квалитет песме управо у том претапању различитих модалних типова и модалних значења.

Извори

- Недељковић 2011: Живорад Недељковић. *Неумерени рад година*, Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”: Чачак
- Недељковић 2014: Живорад Недељковић. *Улазак*, Аргипелаг: Београд
- Карановић, Војислав, 2020: *Загрљај у коме нема никога*. Задужбина „Десанка Максимовић”, Народна библиотека Србије: Београд
- Тадић 2012: Новица Тадић, *Сабране песме* (I–V), приредио Драган Хамовић, Подгорица – Београд: Матица српска, Друштво чланова у Црној Гори, Издавачки центар – Службени гласник.

Литература

- Бахтин 2013: М. Бахтин. *Естетика језичког стваралаштва*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- Бошковић 2000: Д. Бошковић, Песма изван текста: Поетички вртлози Војислава Карановића. *Повеља* 1 (2000): 97–119.
- Де Сосир 1996: Ф. де Сосир: *Курс оштите лингвистике*. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Долежел 1997: Л. Долежел, Наративни светови. *Реч*, бр. 32, 83–87.
- Зејниловић 2019: Л. Зејлиновић, Лексикализовани експоненти модалности у дескриптивним текстовима правне струке, *Српски језик XXIV*, 799–818.
- Коруновић 2017: Статус лирског субјекта у јужнословенским књижевностима (1970–1980) (докторска дисертација), одбрањена 19. 9. 2017. године на Филолошком факултету у Београду, <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/9026>.
- Ман 1975: П. де Ман. *Проблеми модерне лирике*. Београд: Нолит.
- Миловановић 2020а: С. Миловановић. *Стил као свети дела*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани”: Краљево.

- Миловановић 2020б: С. Миловановић. *Текстеме као стилске доминанције у поезији Новице Тадића*: Андрићев институт: Андрићград.
- Миловановић 2021: С. Миловановић, Карановићев речник као исходиште стила у: Светлана Шеатовић (ур.), *Поезија Војислава Карановића*, Задужбина „Десанка Максимовић”, Народна библиотека Србије: Београд.
- Ноцић 2013: В. и Ј. Ноцић, Модална логика и логика фикције. *Theoria* бр. 4, 47–62. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0351-2274/2013/0351-22741304047N.pdf>.
- Прелевић 2017: Душко Прелевић, *Метифизичке основе модалног мишљења*, Српско филозофско друштво: Београд.
- Радовић 2008: Миодраг Радовић, „Књижевна реторика – нова и стара”. *Књижевна реторика*. Прир. М. Радовић, Београд: Службени гласник, 2008, 7–22.
- Рибникар 1997: В. Рибникар, Могућни светови и теорија фикције. *Реч*, бр. 32, 69–73.
- Рикер 1981: П. Рикер, *Жива метифора*, Графички завод Хрватске: Загреб.
- Стојилков 2016: А. Стојилков. Рок култура и модалност. Компаративна анализа семантичке категорије модалности у енглеском и српском језику, у: Д. Бошковић (ур.), *Rock'n'roll*, књ. 2, Филум: Крагујевац, 637–656.
- Трбојевић Милошевић 2004: И. Трбојевић Милошевић. *Модалности, суг, исказ. Епистемичкамодалности у енглеском и српском језику*, Филолошки факултет, Београд.
- Хамбургер 1976: К. Хамбургер: *Логика књижевности*. Нолит: Београд.

MODALITY IN POETRY

Summary

The aim of the research is to interpret modality in a poetic text as an expression, following the example of narrative modalities within the theory and semantics of possible worlds. This conditioned firstly to briefly theoretically consider the status of modality within lyric poetry as a literary genre, and then to apply these observations to poetic texts of three contemporary Serbian poets, in which writing / reading as a form of existence is thematized. Therefore, semiotic and narratological methods are mostly used in the paper, just as - due to the complexity of both the phenomenon of modality and the specificity of the lyrical text - linguistic terminology and results of both traditional and modern linguistic theories dealing with this phenomenon are equally included. Given the interdisciplinary approach, and especially the status of the text as a statement, it will be shown that a certain poem, and even a wider poetic scope of an author, can in principle be defined as an epistemic or deontic world, but that the mechanical division into types of modality in poetry is not only not sustainable, but also that the artistic quality of a poem is based precisely on the permeation or overlap of different modal types and modal meanings.

Key words: modality, poetry, poetic subject, lyrical modalities, expression

Sonja M. Milovanović

Бранимир В. Станковић¹

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депаршман за србисшику

Лидија С. Тасић²

Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању

МОРА ДА БРИНЕШ, КАД МОРАШ ДА БРИНЕШ: МОДАЛ МОРАТИ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОМ ДИЈАЛЕКТУ

Рад се бави специфичном употребом модалног глагола *морати* у призренско-тимочком дијалекту у примерима попут „Па мора¹/мораш да се преладиш, кад си јуче трчао по кишу”, за које је карактеристично колебање говорника између финитне (*мориш*) и безличне форме (*мора*). Детаљном анализом типичних компоненти значења епистемичких и коренских модала показујемо да у оваквим примерима модал *морати* нема ни чисто епистемичку, ни чисто коренску интерпретацију значења. Како је употреба финитног облика глагола *морати* у српском језику повезана са коренском, а употреба безличне форме са епистемичком интерпретацијом модалног глагола *морати*, резултати иду у прилог тези да узрок колебања говорника између личне и безличне форме представља сама природа анализираних примера, која је делом епистемичка, а делом коренска.

Кључне речи: *морати*, модални глаголи, финитни и инфинитни облици, епистемичкамодалност, коренска модалност, призренско-тимочки дијалекат

1. Увод

Епистемички употребљен глагол *морати* у презенту не конгруира са субјектом реченице ни у призренско-тимочком дијалекту (ПТД), ни у стандардном српском језику (ССЈ) (за ССЈ, в. Пипер 2005: 639–644³; Хансен 2007: 40; Веселиновић 2017: 507).

- (1) Мора/*Мораш да завршаваш факултет на време, чим си тако добар студент. (ПТД/ССЈ)
- (2) Мора/*Мораш да си држала дијету, чим си толико смршала.

У примерима (1) и (2) глагол *морати* употребљен је са епистемичким⁴ значењем нужности у безличном (*мора*) и личном облику (*мораш*). Као што можемо

1 branimir.stankovic@filfak.ni.ac.rs

2 lidijat@pfvr.ni.ac.rs

3 Пипер (2005) не говори експлицитно о конгруенцији. Ипак, он наглашава да је лична епистемичка употреба присутна у прошлом времену и потенцијалу глагола *морати*, док у презенту наводи само примере безличне употребе. Проблем конгруенције епистемички употребљених модала у перфекту са субјектом је засебан и премашује дозвољени обим овог рада. Када је реч о употреби епистемичког *морати* у презенту, примери којима је овај аутор илуструје упућују на то да је истог става као и Хансен (2007) и Веселиновић (2017).

4 Епистемички модални контексти су контексти који садрже скуп доказа релевантних за епистемичку интерпретацију модала (више о томе у 3. одељку рада). У примерима (1) и (2) као доказ фигурирају клаузе *чим си јако добар студент* и *чим си толико смршала*.

приметити, безличне формемодала у немаркираној, тзв. подразумеваној (default) форми 3. лица јединине су граматичне, док су финитни облици у ПТД и у ССЈ неприхватљиви у истом окружењу.

Насупрот овоме, када је модални глагол *морати* употребљен у презенту у коренским модалним контекстима⁵, у ССЈ конгруира са субјектом, док у ПТД конгруенција није обавезна:

- (3) а. Мора/Мораш да завршаваш факултет на време ако оћеш да се запослиш што пре. (ПТД)
б. *Мора/Мораш да завршаваш факултет на време ако хоћеш да се запослиш што пре. (ССЈ)
- (4) а. Мора/Мораш да држиш дијету ако оћеш да смршаш. (ПТД)
б. *Мора/Мораш да држиш дијету ако хоћеш да смршаш. (ССЈ)

У примерима изнад глагол *морати* употребљен је у једном од коренских модалних контекста и у финитном и у безличном облику. Очигледна је асиметрија између стања у ПТД, у коме су граматичне обе форме, (3.а) и (4.а), и ситуације у ССЈ, где је једино прихватљива варијанта реченице у којој се модал слаже са субјектом реченице, (3.б) и (4.б). Стање у ПТД може бити објашњено фонолошком ерозијом, појавом која се типично јавља приликом граматикализације (Хансен 2004: 261).

Међутим, у ПТД постоји једна група примера која се понаша другачије у односу на представљено. У контексту у ком су, наизглед, околности основ модалности, говорници ПТД-а предност дају безличним формама глагола:

- (5) Марко одлучује да оде на јутарњи тренинг, упркос киши, и упркос Анином убеђивањуда остане код куће. Сутрадан, Марко почиње да кија, и каже Ани да се прехладио. Ана одговара:
– Па мора/²мораш да се преладиш, кад си јуче трчао по кишу. (ПТД)
- (6) Ана је на ригорозној дијети коју Марко критикује. Након неколико дана изгладњивања, Ана каже Марку да се осећа лоше. Марко, љут на њену тврдоглавост, одговара:
– Па мора/²мораш да се осећаш лоше, кад ништа ниси јела целу недељу.

Оно што је занимљиво у овим примерима јесте да се говорници ПТД-а колебају између ПТД безличних облика и ССЈ финитних форми, при чему конгруирајући модал оцењују као мање прихватљив. Другим речима, код говорника ПТД-а интуиције из примера (5) и (6) нису исте као у (3) и (4). У (3) и (4) су овим говорницима обе варијанте модалног глагола потпуно прихватљиве. С друге стране, у примерима (5) и (6) говорници ПТД-а предност дају ПТД формама. Ова разлика у интуицији говори нам да разлог за употребу имперсоналне форме у (3) и (4) вероватно није исти као разлог за употребу безличног облика у (5) и (6).

У овом раду покушаћемо да понудимо одговор на питање због чега говорници ПТД-а у контекстима попут (5) и (6) преферирају безличне форме глагола *морати*. Водећи се тиме да тип модалности утиче на конгруенцију модалног глагола *морати* у презенту (како смо већ показали у (1)–(4)), претпоставка од које полазимо је да *морати* у примерима (5) и (6) нема ни чисто коренско, ни чисто

5 Коренски модални контексти су контексти који садрже скуп околности релевантних за неку од коренских интерпретацију модала (в. 3. одељак). У примерима (3) и (4) околности су исказане клаузама *ако (х)оћеш да се запослиш што пре* и *ако (х)оћеш да смршаш*.

епистемичко читање, што доводи до колебања говорника приликом слагања модалног глагола.

Други одељак рада посвећен је класичном, крацеровском приступу модалима. У трећем одељку постављамо теоријско-методолошки оквир анализе која ће бити спроведена у четвртном одељку. Пети одељак доноси дискусију и закључак.

2. Класична формалносемантичка анализа модалних глагола

У класичном формалносемантичком приступу модалима (Крацер 1991, 2012) значење модалних глагола не сматра се фиксним, већ релационим. Неколико елемената учествује у одређењу њиховог значења: модална рестрикција (modal restriction), модални опсег (modal scope) и модална снага (modal force). Сва три елемента тичу се пропозиција и њиховог статуса у свету евалуације w (the world of evaluation). Модална рестрикција је функција $f(w)$ која свету евалуације w додељује скуп пропозиција⁶. Ова функција назива се *конверзациона позадина* (conversational background). Конверзационе позадине могу бити реалистичке, тотално реалистичке, нереалистичке и празне. Реалистичке конверзационе позадине свету евалуације додељују пропозиције које су истините у свету евалуације, тотално реалистичке му додељују пропозиције које су истините само у свету евалуације, нереалистичке додељују пропозиције које у самом свету евалуације не морају бити истините, док празне конверзационе позадине не додељују пропозиције свету евалуације⁷. Међу световима денотираним додељеним пропозицијама⁸ конверзациона позадина уноси ред на два начина: као модална база (modal base) или као извор ређања (orderingsource). Кад функционише као модална база ($\cap f(w)$), конверзациона позадина је реалистичка или празна, а њоме се одређује скуп доступних могућих светова (set of accessible worlds) из света евалуације. Доступни могући светови су они светови у којима су све пропозиције из света евалуације истините. Према томе, у модалној бази не може се наћи ниједан свет у ком макар једна од пропозиција истинитих у свету евалуације w није истинита. Када пак функционише као извор ређања ($g(w)$), конверзациона позадина не мора бити реалистичка и може бити празна, а њоме се рангирају доступни могући светови с обзиром на њихову блискост идеалу формираном на неком од следећих основа: нормалност/вероватноћа, пожељност, законитост, способност, циљеви. Када је реч о модалном опсегу, њега чини пропозиција обухваћена модалом (нпр. φ у *мора да* φ) тј. скуп могућих светова у којима је истинита. Модална снага, са друге стране, изражава модалну релацију између пропозиције φ (скупа могућих светова у којима је пропозиција у опсегу модала истинита) и пропозиција у модалној бази (скупа доступних могућих светова најближих идеалу према неком стандарду који су додељени свету евалуације). Она може имати различите вредности на скали од нужности до могућности, при чему сенужност повезује са универзалном квантификацијом ($\forall$) над могућим световима, а могућност са егзистенцијалном квантификацијом ($\exists$). Пропозиција је нужна у свету евалуације w с обзиром на конверзациону позадину f и извор

6 Ове пропозиције функционишу као премисе из којих се изводи закључак (пропозиција које су у опсегу модала).

7 Празне конверзационе позадине су такође реалистичке (в. Крацер 2012: 33).

8 Будући да се пропозиција у семантици могућих светова изједначава са скупом могућих светова у којима је истинита, конверзационе позадине свету евалуације w посредно додељују скуп могућих светова у којима су додељене пропозиције истините.

ређања g акко⁹ је истинита у свим доступним могућим световима у свету евалуације w најближим идеалу (Крацер 2012: 40). Пропозиција је могућност у свету евалуације w с обзиром на конверзациону позадину f и извор ређања g ако њена негација није нужност у свету евалуације w (Крацер 2012: 40). Пропозиција, такође, може бити мање или више могућа у свету евалуације w с обзиром на конверзациону позадину f и извор ређања g у зависности од тога у којој је мери блиска идеалу одређеним извором ређања g .

Генерално је прихваћено да постоји супстантивна разлика између две групе модала, епистемичких и коренских модала (Крацер 1981: 2012). И код једних и код других модална база је реалистичка (Крацер 2012). Другим речима, модално резонување се заснива на скупу чињеница које реалистичка конверзациона позадина додељује свету евалуације. Међутим, упркос овој сличности, постоје две важне разлике међу њима. Прва разлика у вези је са природом ових чињеница. Тако, епистемички модали квантификују над скупом светова који су доступни с обзиром на доказе у свету евалуације. Другим речима, епистемичку модалну базу (*epistemic modal base*) чини скуп могућих светова денотираних пропозицијама које имају статус доказа и установљеног знања у свету евалуације. Коренски модали пак квантификују над скупом могућих светова који су доступни с обзиром на неки скуп истинитих околности у свету евалуације. То значи да коренску модалну базу (*root modal base*) чини скуп могућих светова денотираних пропозицијама које се, као чињенице, тичу својстава особа и просторно-временских одређишта. Друга разлика у вези је са типом конверзационих позадина са којима модалне базе интерагују. Епистемичке модалне базе углавном се комбинују са стереотипичним и информативним конверзационим позадинама, док се коренске модалне базе углавном комбинују са деонтичким, булетичким и телеолошким конверзационим позадинама. Стереотипичну (*stereotypical*) конверзациону позадину чини скуп пропозиција које се тичу нормалног тока догађаја у свету евалуације; информативну (*informational*) – скуп пропозиција сазнатих посредно, преко неког извора; деонтичку (*deontic*) – скуп пропозиција које се тичу правила, обавеза и законитости у свету евалуације; телеолошку (*teleological*) – скуп пропозиција које се тичу циљева у свету евалуације; булетичку (*bouletic*) – скуп пропозиција које се тичу жеља у свету евалуације. Будући да су све ове конверзационе позадине нереалистичке, оне функционишу само као извори ређање, те можемо рећи да другу разлику међу модалним базама чини заправо тип извора ређања са којим се могу комбиновати. Када је пак реч о празном конверзационом пољу, оно може функционисати и као модална база и као извор ређања, а у потоњем случају се може комбиновати и са епистемичком и са коренском модалном базом.

У следећем одељку поставићемо теоријско-методолошки оквир рада, на основу којег ћемо у четвртном одељку спровести анализу специфичне употребе модала *морати* у ПТД-у.

3. Епистемичко јако и ослабљено мора да ϕ и коренска модалност

Епистемичко *мора да ϕ* повезује се са сазнањем о могућем присуству нових чињеница с обзиром на неки скуп утврђених чињеница које фигурирају као докази (Крацер 2012: 54). Јавља се у два вида: као закључак¹⁰ абдуктив-

⁹ акко = „ако и само ако“

¹⁰ Према Коуц (1983), слабо *мора да ϕ* се јавља у виду *претпоставке*. Међутим, њен став није сукобљен са наведеним. Абдуктивни закључак, будући невалидан, и јесте претпоставка о

ног резоновања (Винанс 2016) или као закључак дедуктивног резоновања (Фон Финтели Гилис 2010, Гудхју 2017). Први вид употребе илустрован је примером (7), а други примером (8).

- (7) Кели види човека који улази у зграду држећи мокар кишобран, али она сама не види какво је време напољу. Кели изговара:
– Мора да пада киша. [Гудхју 2017]
- (8) Професор објашњава студенту да постоји само један број који је и паран и прост број:
– Непознато x је паран број и x је прост број. Дакле, x мора да је два. [Гудхју 2017]

И у једном и у другом случају реч је о епистемички употребљеном модалном глаголу *морати*¹¹. *Међуиштим, интјуиштивно, мора да φ* у (7) делује слабије у односу на *мора да φ* у (8). Управо због тога предложено је да се примери попут (8) анализирају засебно (в. Гудхју 2017). Ми ћемо у овом поглављу такође провизорно одвојити употребу *мора да φ* у ова два контекста. За *мора да φ* у типично епистемичким контекстима (попут (7)) користимо термин „ослабљено *мора да φ* ”. За *мора да φ* у дедуктивним контекстима (попут (8)) користимо термин „јако *мора да φ* ”.

У литератури је истицано да ослабљено *мора да φ* карактерише сумња¹² у истиносну вредност пропозиције¹³, као што се види из примера (1), (2) и (7). Ова интуиција интерпретирана је на различите начине: као резервисаност говорника према пропозицији (Лајонс 1977: 799), као исказивање суда о пропозицији (Палмер 2001: 8), као одсуство директног доказа за пропозицију (Фон Финтели Гилис 2010, 2021), или као одсуство знања о томе да ли је пропозиција истинита или није (Гудхју 2017).

У крацеровском приступу, ослабљено *мора да φ* квантификује над епистемичком модалном базом са стереотипичним извором ређања (Крацер 2012). Иако је ослабљено, *мора да φ* има модалну снагу *нужности*. То значи да је φ истинито у свим доступним могућим световима у свету евалуације који су близу идеалним нормалним/вероватним могућим световима. Интуиција ослабљене

највероватнијем узроку φ .

- 11 То да је у оба случаја у питању епистемичка модалност није сасвим решено питање. Неки мисле да у примерима типа (8) *мора да φ* није епистемичко, већ алетичко (в. Јанакидуи Мари 2016, за контрааргументе в. Гудхју 2017). Неки примећују да постоје како сличности, тако и разлике између примера типа (7) и (8), али нису склони да (8) изједначе са алетичком модалношћу (в. Гудхју 2017, Лајонс 1977). Неки подразумевају да је у питању епистемичка модалност (в. Фон Финтел и Гилис 2010, 2021). За нас је у овом тренутку ова дебата ирелевантна.
- 12 То што постоји сумња код типичног (ослабљеног) *мора да φ* не представља мали проблем за формалносемантички приступ. Ово питање је у литератури познато под именом *проблем Каршунена*, по аутору који га је први приметио. Он произилази из третирања модала *морати* као универзалног квантификатора. Наиме, универзални квантификатор у традиционалној логици квантификује над свим могућим световима. Дакле, он гарантује да је пропозиција истинита не само у актуелном свету, већ и у свим могућим световима. Очекивало би се, стога, да говорник изговоривши *мора да φ* исказе чак и већу увереност у истинитост φ него кад само тврди φ . Ипак, интуиције су обрнуте – *мора да φ* делује мање убедљиво од обичног тврђења φ (уп. *Мора да је Џон дошао* и *Џон је дошао*). Налажење адекватног решења за овај проблем наметнуло се као централно место при каснијој семантичкој анализи модала *морати*.
- 13 У наставку ћемо, због сажетости, говорити само о пропозицији, подразумевајући да се мисли на њену истиносну вредност.

нужности Крацер објашњава тиме што се квантификација не врши над целом модалном базом, већ само над најбољим могућим световима.

Јако *мора да φ* не даје повода за интуицију да се у истинитост пропозиције сумња. Међутим, упркос овој некој разлици, у литератури се тек спорадично говори о јаком *мора да φ*.¹⁴ Примећено је да се, за разлику од ослабљеног *мора да φ*¹⁵, код јаког *мора да φ* говорник обавезује на истинитост пропозиције (Лајонс 1977: 799, Гудхју 2017)¹⁶, као и да *морати* може бити под фокусом (Јанакиду и Мари 2016)¹⁷.

Из угла семантике модалних глагола коју нуди Крацер, јако *мора да φ* квантификовало би над епистемичком модалном базом са празним извором ређања (Крацер 2012).¹⁸ То би значило да је *φ* истинито у свим доступним могућим световима у свету евалуације. Стога, интуиција јаче нужности у односу на ослабљено *мора да φ* произилази из тога што се квантификација не врши само над најбољим могућим световима, већ над свим доступним могућим световима у свету евалуације. Гудхју (2017), међутим, сматра да јако *мора да φ* треба издвојити као посебан тип модалности, са другачијом нијансом (*flavour*) значења. Према њему, код јаког *мора да φ* квантификација се врши над световима у којима су премисе наглас изговорене и сматрају се истинитим. Интуиција јаче нужности у односу на ослабљено *мора да φ* произилази из тога што се премисе сматрају истинитим, те и *φ* мора бити истинито.

Са друге стране, глагол *морати* употребљен у коренским модалним контекстима изражава нужност догађаја у контексту различитих околности, које могу бити и посебно издвојене као правила, закони и обавезе (деонтичко *морати*), жеље (булегичко *морати*) циљеви (телеолошко *морати*) (Крацер 1981, 2012; Лајонс 1977: 824). Ова употреба илустрована је у примерима (3.6) и (4.6) из ССЈ-а, које понављамо у (9) и (10):

(9) Мораш да завршаваш факултет на време ако хоћеш да се запослиш што пре. (СЈ)

(10) Мораш да држиш дијету ако хоћеш да смршаш.

Коренски употребљен глагол *морати* универзално квантификује над коренском модалном базом са деонтичким, булетичким, телеолошким или празним извором ређања, у зависности од контекста (Крацер 2012). Догађај који произилази из ових околности *оријентисан је ка будућности* (Крацер 2012: 51; в.

14 Чак и кад се говори о њему, примери се користе као аргумент или контрааргумент за ставове о ослабљеном *мора да p*.

15 Фон Финтел и Гилис (2010, 2021) нуде аргументе да је и ослабљено *мора да p* заправо јако и фактивно.

16 Лајонс за јако *мора да p* користи термин *објективна модалност*. Према њему, објективно модални исказ може се оповргнути, прихватити или преиспитати. Међутим, тај тест је проблематичан због два разлога. Први разлог је тај што закључак (у ком се налази модални исказ код објективне модалности) произилази из истинитих премиса, и говорник са њим, напротив, мора да се сложи. Може да се не сложи једино са премисама. Други разлог је тај што тестови не успостављају разлику између објективне и субјективне модалности. Субјективно модализован исказ може без проблема бити оповргнут, прихваћен или преиспитан, као што се види у следећем примеру:

А: Мора да је опет пијан, чим су му очи кржаве.

Б: Не бих се сложио. Мислим да је само тужан.

17 Ауторке то сматрају аргументом да је у питању алетичко *мора да p*.

18 Крацер (2012) каже да је празан извор ређања добро решење за математичку и логичку нужност, за које не постоји алтернативни начин реферисања у природном језику. Фон Финтел и Гилис (2021) сматрају да се ово решење односи и на јако *мора да φ*.

исто Лајонс 1977: 824), односно, *није актиуелизован* (Палмер 2001: 70). Коренски модали имају силу која приморава субјекта на испуњење овог догађаја. Због тога се на прагматичком плану често повезују са директивима (Палмер 2001: 70–71; Коуц 1983: 32–33; Лајонс 823–827). Веза са директивима присутна је код свих интерпретација коренских модала, осим када су употребљени са празним извором ређања тј. када говоре о објективним склоностима људи, ствари и места, независних од ичије воље.^{19, 20}

4. Анализа модалног глагола *мораши* у ПТД-у

Водећи се изложеним теоријско-методолошким оквиром, у овом одељку анализирамо примере употребе *мора да φ* у ПТД-у о којима је било речи у уводу, а које овде понављамо у (11) и (12).

- (11) Марко одлучује да оде на јутарњи тренинг, упркос киши, и упркос Анином убеђивању да остане код куће. Сутрадан, Марко почиње да кија, и каже Ани да се прехладио. Ана одговара:
– Па мора/²мораш да се преладиш, кад си јуче трчао по кишу. (ПТД)
- (12) Ана је на ригорозној дијети коју Марко критикује. Након неколико дана изгладњивања, Ана каже Марку да се осећа лоше. Марко, љут на њену тврдоглавост, одговара:
– Па мора/²мораш да се осећаш лоше, кад ништа ниси јела целу недељу.

У уводном делу рада пошли смо од претпоставке да је разлог за колебање говорника између ПТД варијанте (*мора*) и ССЈ варијанте модалног глагола *мораш* (*мораши*), али и за давање предности ПТД варијанти то што ПТД примери нису ни чисто епистемички, ни чисто коренски. Имајући у виду да суштину епистемичког читања модала чини епистемичка модална база, а коренског значења коренска модална база, у фокусу овог одељка биће анализа компоненти значења релевантних за идентификацију модалне базе. Очекујемо, стога, да ће ПТД примери садржати и компоненте епистемичког и компоненте коренског значења.

Две компоненте значења су централне: да ли пропозиција на основу које се резонује има статус доказа [$\pm D$] или представља околност [$\pm O$]. Ови критеријумскиључни за прелиминарно разграничење епистемичке и коренскемодалне базе. У погледу потенцијалног епистемичког читања провераваћемо: (а) да ли је резонување дедуктивно [$\pm RDE$] или абдуктивно [$\pm RABD$]; (б) да ли постоји говорников суд о истинитости пропозиције [$\pm C$]; (в) да ли се ϕ зна [± 3]; (г) да ли је доказ директан [$\pm DD$] или индиректан [$\pm ID$]; (д) да ли говорник изражава резервисаност према истинитости пропозиције [$\pm P$]. Када је у питању потенцијално коренско читање, тестираћемо: (а) да ли је ϕ актуализовано [$\pm A$]; (б) да ли постоји директивност [$\pm DIR$].

19 Ову употребу можемо илустровати примером *Вода мора да кључана 100 степени*. У овом примеру је инхерентно својство воде као материје такво да на 100 степени кључа, и не зависи од било чије воље да је на то натера.

20 До овог проблема долази због тога што се у традиционалној литератури дуго говорило само о епистемичким и деонтичким модалима као двама супротстављеним типовима. Касније постаје јасно да модали могу имати и друге нијансе значења, које су сродне, али не идентичне деонтичком значењу, те почиње да се употребљава и термин *коренски модали*, као термин надређен овим типовима. Последица овога је да се запажања из дескриптивне традиционалне литературе, која се претежно тичу, конкретно, деонтичких модала, сада не могу општити за све типове коренских модала.

Најпре анализирамо компоненте значења везане за епистемичку интерпретацију модала. Вредности обележја за епистемичко ослабљено *мора да φ* су [+Д], [-О], [+РАБД], [-РДЕД], [+С], [-3], [-ДД], [+ИД] и [+Р], а за јако *мора да φ* [+Д], [-О], [-РАБД], [+РДЕД], [+С], [+3^{иа}]²¹, [-ДД], [+ИД] и [-Р].

Компоненте [+Д], [+ДД] и [+ИД] анализираћемо упоредо. Наиме, у ПТД примерима јављају се два типа доказа, директни и индиректни доказ. Као директни доказ функционише сама тврдња *φ* – тако, у (11) директан доказ представља Маркова тврдња да се прехладио, а у (12) пропозицијада се Ана осећа лоше. С друге стране, индиректним доказом можемо сматрати пропозицију *ψ* из клаузе *кад ψ*: у (11) као нека врста индиректног доказа [+ИД] фигурира Анино знање да је Марко трчао по киши, а у (12) Марково знање да се Ана данима изгладњивала.

Међутим, питање је могу ли се оба ова типа сматрати доказом за истинитост *φ*. Док директни докази у обама примерима тривијално јесу доказ за истинитост *φ*, ситуација са индиректним доказом није једноставна – у (11) Ана каже да Марко *мора да се прехлади* будући да је трчао по киши, а у (12) Марко тврди да Ана *мора да се осећа лоше* будући да се изгладњивала недељу дана. Запажамо да се доказ у овим примерима пре односи на истинитост исказа *мора да φ* него на истинитост самог *φ*. С друге стране, када се сагледа целокупни контекст, уочава се да је и претходно потврђена истинитост *φ* – а не само истинитост *ψ* – разлог да говорници изговоре *мора да φ*. Другим речима, чини се да је, поред компоненти [+Д], [+ДД] и [+ИД], и компонента [+3] неопходна да би говорник могао да изговори *мора да φ*. Илустроваћемо ово следећим двама примерима. Било би прагматички неподесно да Марко изговори изрицај (13) или да Ана каже (14) у контекстима у којима се *φ* не зна поуздано.

(13) Марко одлучује да оде на јутарњи тренинг, упркос киши, и упркос Анином убеђивању да остане код куће. Сутрадан, Ана му каже:
– #Мора да се преладиш, кад си јуче трчао по киши. (ПТД)

(14) Ана је на ригорозној дијети коју Марко критикује. Након неколико дана Аниног изгладњивања, Марко јој каже:
– #Мора се осећаш лоше, кад ништа ниси јела целу недељу.²²

Примери (13) и (14) показују да је говорниково директно знање да је *φ* истинито неопходно како би могао да изговори *мора да φ*. Ово значи да, на неки начин, исказ *мора да φ* у ПТД примерима зависи од истинитости *φ*. Стога, иако се на основу индиректног доказа *ψ* не процењује директно истинитост *φ*, међу њима постоји веза која није занемарљива.

Природа ове везе делимично се расветљава анализом обележја [+Р] и [+С]. Када је реч о компоненти [+Р], примери (11) и (12) показују да говорник не исказује резервисаност према истинитости пропозиције, [-Р]. Напротив, говорник не само да је уверен да је *φ* истинито, већ је потпуно уверен да је свакако морало бити истинито. Другим речима, примери (11) и (12) сугеришу да је говорник већ унапред могао знати да ће *φ* бити истинито, те да, у тренутку када је *φ* потврђено,

21 Према Лајонсу (1977), говорник себе обавезује на истинитост пропозиције када изговори јако (у његовој терминологији *објективно*) *мора да φ*. Прихватањем да је обавезивање на истинитост пропозиције једнако знању, морамо прихватити и то да је дато знање стечено индиректно, на основу истинитости премиса (в. Фон Финтел и Гилис 2010). Ово ћемо обележје означавати као [+3^{ИД}].

22 Пример (14) звучи добро уколико му се припише значење ослабљеног *мора да φ*. Међутим, то није нијанса значења која је тренутно релевантна за ову анализу.

он његову истинитост већ *подразумева*. Погледајмо следеће парафразе изричаја из примера (11), односно (12):

- (15) Подразумева се {да си се преладио / да ће се преладиш}, кад си јуче трчао по кишу.
- (16) Подразумева се {да се осећаш лоше / да ће се осећаш лоше}, кад ништа ниси јела целу недељу.

Могућност да се примери (11) и (12) парафразирају као (15) и (16) указују на то да се истинитост φ у ПТД примерима може подразумевати. Уједно, из примера се види да допуне у парафрази, поред садашњег, могу бити и у будућем и у прошлом времену. Ова чињеница може бити релевантна приликом анализе обележјакојим се маркира да ли је φ актуализовано, $[\pm A]$.

Поред тога што препознају подразумевање истинитости φ , примери (15) и (16) такође указују и на позитивно спецификовано обележје постојања говорничког суда о истинитости пропозиције $[+C]$. Наиме, подразумевајући φ , говорник не може а да истовремено не изрази и свој суд о истинитости φ . Погледајмо примере (17) и (18), који представљају још један пар могућих парафраза изричаја из (11) и (12):

- (17) Наравно {да си се преладио / да ће се преладиш}, кад си јуче трчао по кишу.
- (18) Наравно {да се осећаш лоше / да ће се осећаш лоше}, кад ништа ниси јела целу недељу.

Парафразе (17) и (18) у потпуности одговарају ПТД примерима (11) и (12). Оне нам, како смо већ поменули, показују даје обележје постојања говорничког суда о истинитости пропозиције позитивно спецификовано, $[+C]$. Поред тога, допуне и у овим парафразама могу бити у прошлом, садашњем и будућем времену.

Проанализирајмо сада начине резонувања у ПТД примерима. Претпоставимо, најпре, да се у њима резонује абдуктивно. Абдукција представља резонување од резултата или ефекта ка његовом узроку (Винанс 2016: 41), односно, резонување о најбољем могућем објашњењу узрока неког ефекта (Винанс 2016: 40). Уколико је резонување у основи наших примера абдуктивно, то би значило да φ мора да служи као најбоље могуће објашњење за ψ . Међутим, у анализираним примерима φ није најбоље могуће објашњење за ψ јер φ није узрок за ψ – у (11) Марково прехлађивање није најбоље могуће објашњење за његово трчање по киши, а у (12) Анино погоршање здравственог стања није најбоље могуће објашњење за њено изгладњивање. Напротив, важи обрнуто: у (11) је трчање по киши најбоље могуће објашњење за Марково прехлађивање, а у (12) је Анино целонедељно изгладњивање најбоље могуће објашњење за погоршање њеног здравственог стања. Дакле, немогућност примене абдукције на анализу резонувања у ПТД примерима открива нам да је однос између φ и ψ обрнут од очекиваног: уместо да φ буде објашњење за ψ , ψ је нека врста објашњења за φ , и то таквог да гарантује нужност φ .

На основу реченог, логично би било претпоставити да у ПТД примерима абдукција постоји, с тим што је однос међу премисама обрнут од очекиваног. Међутим, уколико би заиста било тако, то би значило да ψ представља закључак изведен из φ . Ипак, у нашим примерима ни ово није случај: у (11) Ана *не закључује* да је Марко трчао по киши (чим се прехладио), већ претходно *зна* да је он трчао по киши, те тако и у (12) Марко *не закључује* да се Ана изгладњивала целе недеље, већ *зна* да је то био случај. Било би сасвим нелогично тврдити да Марко

и Ана закључују нешто што већ знају. С друге стране, на основу ове анализе има места размотрити да ли се у ПТД примерима, који имају форму *мора да φ кад ψ*, заиста, у неком неабдуктивном смислу, резултат *φ* повезује са узроком *ψ*.

Претпоставимо сада да се у анализираним примерима резонује дедуктивно. Дедукција представља резонување од истинитости узрока ка истинитости резултата²³ (Винанс 2016: 43). Уколико је резонување у основи наших примера дедуктивно, то би онда значило да *φ* представља резултат који следи из узрока *ψ*. На први поглед, чини се да у ПТД примерима *φ* јесте резултат узрока *ψ* – у (11) Марково прехлађивање јесте резултат његовог трчања по киши, док у (12) Анино погоршање здравственог стања јесте резултат њеног изгладњивања. Дакле, могућност примене дедукције у овим примерима открива нам да је однос између *φ* и *ψ* у њима типично дедуктиван – *ψ* је узрок за *φ*; *ψ*, дакле *φ*.

На основу реченог, логично би било претпоставити да је дедукција резонување које је у основи ПТД примера. Међутим, уколико би заиста било тако, то би значило да сада *φ* представља закључак изведен из *ψ*. Ипак, наши се примери не могу интерпретирати ни на тај начин: у (11) Ана не закључује да се Марко највероватније прехладио с обзиром на то да је трчао по киши – она већ претходно поуздано *зна* да се он прехладио; док у (12) Марко не закључује да се Ана највероватније осећа лоше с обзиром на то да се изгладњивала целе недеље – он већ претходно поуздано *зна* да се она осећа лоше. И овде би, као и у случају абдукције, било чудно тврдити да Марко и Ана закључују нешто што већ поуздано знају. Уместо тога, и овај део анализе указује на то да је опсег закључка у ПТД примерима целокупно *мора да φ*, а не само *φ*.

Досад је било речи о еписемичким обележјима значења у ПТД примерима. Анализа је показала да *мора да φ* у ПТД-у има следеће вредности: [+Д], [+ДД], [+ИД], [-Р], [+С], [+З], [+²ДЕД] [-АБД]. Констатовали смо и да у анализираним примерима треба имати у виду и парафразу *поздравља се да φ*, затим опсег закључка, те природу узрочно-последичне везе између *φ* и *ψ*. У наставку ћемо анализирати компоненте коренске интерпретације модала. Вредности обележја за типичне коренске модале требало би да буду [+О], [-А] и [+ДИР].

Најпре ћемо тестирати обележје [±О], којим се маркира да ли пропозиција на основу које се резонује представља околност. Анализа примера (11) и (12) показује да *ψ* може бити интерпретирано и као околност – у (11) Марково трчање по киши може представљати околност која условљава Марково прехлађивање, док у (12) Анино целонедељно изгладњивање може представљати околност која условљава погоршање Аниног здравственог стања. Дакле, досадашња анализа показује да *ψ* може бити схваћено и као доказ, и као околност.

Приликом анализе обележја којим се маркира да ли је *φ* актуализовано, [±А], наилазимо на занимљиву ситуацију. Наиме, како је већ речено, ово обележје је код коренских модала негативно спецификовано. Да би и у ПТД примерима вредност била [-А], потребно је да догађај *φ* не буде актуализован, тј. потребно је да остварење догађаја *φ*, условљеног околношћу *ψ*, буде везано за неки будући тренутак у односу на тренутак говора. Постоје макар два разлога зашто је обележје актуализованости догађаја у ПТД примерима позитивно спецификовано,

23 Дедукција се типично одређује као форма валидног закључивања код ког истинитост премиса гарантује истинитост закључака. Међутим, дедуктивна схема резонувања, на начин на који је управо описана, може бити примењена и на сет премиса код којих је претходно примењено абдуктивно правило (в. Винанс 2016: 42). Будући да се дедуктивно може резонувати и на основу премиса код којих је претходно примењена абдукција, те да то може унети забуну у интуицијама читаоца, ми се одлучујемо за Винансино одређење дедукције помоћу односа узрока и ефекта.

[+A]. Први разлог је чињеница да је φ у (11) и (12) очигледно актуализовано, што оба саговорника знају: у (11) је већ актуализован догађај у ком се Марко прехладио, што Ана сазнаје непосредно од Марка, док је у (12) већ актуализован догађај у ком се Анино здравствено стање погоршава и Марко то сазнаје непосредно од Ане. Други разлог за [+A] је тај што говорници уопште немају намеру рећи како је неопходно да φ у неком будућем тренутку буде актуелизовано: у (11) Ани није циљ да каже како ће се Марко нужно прехладити у неком будућем тренутку – он се већ прехладио, и она то зна; док у (12) Марку није циљ да каже како ће се Ана нужно осећати лоше у неком будућем тренутку – она се већ осећа лоше, и он то зна. Уместо тога, оно што највероватније јесте намера говорника јесте тврдити да се φ у будућности типично очекује сваки пут кад је ψ тачно. То очекивање да се φ реализује у будућности ипак би могло значити да је вредност актуализованости можда ипак негативно спецификована, [-A]. На основу реченог се чини да је φ у ПТД примерима актуализовано, али је ипак повезано са будућношћу, телелује као да вредност обележја $[\pm A]$ није недвосмислено позитивна нити негативна. У прилог томе стоји и морфолошки облик φ у примерима (15)–(18), односно (11) и (12). Како је већ било речи, у (15)–(18) допуне у парафразама могу бити и у прошлом и у будућем времену, и пренети исто значење. Могућност употребе допуне у перфекту сугерише да је обележје актуализованости позитивно, док могућност употребе допуне у футуру имплицира да би оно могло бити и негативно спецификовано. Такође, у (11) и (12) допуне могу садржати глагол и свршеног и несвршеног вида. Могућност употребе допуне са глаголом несвршеног вида био би подесан и за [+A], и за [-A]. С друге стране, могућност употребе допуне са глаголом свршеног вида сугерише да је ова компонента значења одсутна, [-A]. Можемо констатовати да је ово још једна од специфичности модала *морати* у ПТД-у, по којој се разликује од осталих типичних коренских употреба глагола *морати*.

Трећа компонента коренског модалног значења, [+ДИР], повезује овемодале са директивима. Д а би и у нашим примерима било потврђено позитивно спецификовано обележје директивности, потребно је да модал *морати* изражава неку врсту принуде над саговорником да φ учини испуњеним. Ово читање, међутим, није доступно – у (11) Ана не покушава да натера Марка да се прехлади, баш као што у примеру (12) Марко не покушава да натера Ану да се осећа лоше. Уместо тога, и једно и друго само констатују да је φ нужно с обзиром на то да је ψ истинито, потпуно независно од воље/жеље/мишљења субјекта. Према томе, ПТД примери имају негативно спецификовану вредностовог обележја, [-ДИР]. Одсуство овог обележја, међутим, није дистинктивно. Разлог за то је постојање једне несумњиво коренске интерпретације код које такође не постоји компонента директивности (в. одељак 3). Резултат, стога, сугерише да је коренски аспект значења ПТД примера повезан са овом мање типичном коренском интерпретацијом.

Имајући у виду горепоменуто, можемо констатовати да је наша анализа показала да *мора да* φ у ПТД-у има вредности [+O], $[\pm A]$ и [-ДИР]. С друге стране, претходно смо утврдили да овај модал карактеришу и обележја [+Д], [+ДД], [+ИД], [-Р]; [+С], [+З], [+²ДЕД] и [-АБД]. Анализа је показала и да код анализираних примера треба имати у виду и парафразу *поодразумева се да* φ , опсег закључка, те природу узрочно-последичне везе између φ и ψ . У наредном, последњем одељку рада продискутоваћемо ове резултате и донети коначан закључак.

5. Дискусија и закључак

Однос ПТД примера са ослабљеним и јаким епистемичким *мора да φ* је следећи: слични су епистемичком јаком и епистемичком ослабљеном *мора да φ* по обележјима [+C] и [+ИД]; слични су само епистемичком јаком *мора да φ* по компоненти [-P]; различити су и од епистемичког јаког и од епистемичког ослабљеног *мора да φ* по обележју [+ДД]; различити су само од епистемичког ослабљеног *мора да φ* по компонентама [+З], [+ДД], [+P] и [-РАБД]; гранично су слични епистемичким јаким и епистемичким ослабљеним *мора да φ* по обележју [+²Д]; и гранично су слични епистемичким јаким по компонентама [+З] и [+²ДЕД].

Поред тога, анализирани примери имају и одређене компоненте значења које очигледно нису препознате у семантичкој литератури о модалности. Реч је о значењу које се добија тестирањем парафразом *подразумева се да φ*, те о специфичној узрочно-последичној вези између φ и ψ и опсегу закључка. По њима се наши примери разликују и од епистемичког јаког и од ослабљеног *мора да φ* (в. Табелу 1)²⁴.

Компоненте епистемичке интерпретације модала <i>морати</i>							
	[±Д] [±О]	[± РДЕД] [±РАБД]	[±С]	[±З]	[+ДД] [-ИД]	[±P]	[±Π]
О	[+Д], [-О]	[+РАБД]	[+С]	[-З]	[-ДД] [+ИД]	[+P]	[-Π]
Ј	[+Д], [-О]	[+ДЕД]	[+С]	[+З ^{ИД}]	[-ДД] [+ИД]	[-P]	[-Π]
ПТД	[+Д] [+О]	[-РАБД] [+ ² ДЕД]	[+С]	[+З ^Д]	[+ДД] [+ИД]	[-P]	[+Π]

Табела 1. Компоненте епистемичке интерпретације ослабљеног епистемичког *мора да φ* (О), јаког епистемичког *мора да φ* (Ј), те *мора да φ* у ПТД-у

С друге стране, анализа обележја коренског читања модала *морати* показала је да *мора да φ* у ПТД-у има вредности [+О], [±А] и [-ДИР]. Однос ПТД примера са коренским *мора да φ* је следећи: слични су им по обележју [+О], гранично су им слични према неспецификованој компоненти [±А], а разликују се од њих по негативној вредности обележја директивности, [-ДИР] (в. Табелу 2).

Компоненте коренске интерпретације модала <i>морати</i>			
	[±Д] [±О]	[±А]	[±ДИР]
К	[-Д] [+О]	[-А]	[+ДИР]
ПТД	[+Д] [+О]	[+А] [-А]	[-ДИР]

Табела 2. Компоненте коренске интерпретације коренски употребљеног *мора да φ* (К) и *мора да φ* у ПТД-у

Резултати показују да би се ПТД примери могли интерпретирати и помоћу коренске модалне базе и посредством епистемичке модалне базе, јер садрже и нека типично епистемичка и поједина коренска обележја, међу којима су најважнија [+Д] и [+О]. Поред тога, они садрже и неке компоненте значења које нису идентификоване у литератури о епистемичким и коренским модалима. Због тих разлога, анализирани примери не могу се изједначити ни са епистемичким ослабљеним, ни са епистемичким јаким, али ни са коренским *мора да φ*. У вези

²⁴ У табели је независно представљена само компонента *подразумева се да φ* [±Π]. Остале специфичности нису засебно представљене, јер њихов тачан утицај на семантику ПТД примера на основу досадашње анализе још увек није у потпуности јасан. Оно што се засад може са сигурношћу тврдити је само то да ће се утицај ових специфичности у неком смислу тицати форме закључивања. На то ће у табели бити сугерисано само упитником, приликом навођења обележја дедуције, [+²ДЕД].

с тим, они не могу бити објашњени постојећим комбинацијама модалних база и извора ређања, о којима је било речи у другом одељку рада.

Најпре, ПТД примери не могу имати епистемичку модалну базу и стереотипични извор ређања. Код стереотипичног извора ређања свет евалуације није део скупа идеалних могућих светова над којима модал квантификује. С друге стране, компоненте значења [+3] и [+ДД] указују на то да би свет евалуације морао бити део скупа идеалних могућих светова у случају интерпретације ПТД примера. Будући да су [+3] и [+ДД] услови за истинитост *мора да φ* у ПТД-у, стереотипични извор ређања није примењив на анализу наших примера.

Специфична употреба модала *морайи* у ПТД-у не може имати ни коренску модалну базу у комбинацији са типичним коренским изворима ређања – деонтичким, булетичким и телеолошким. Сва три извора ређања повезана су са компонентом [+ДИР]. Код деонтичког извора ређања директивност произилази из правила и закона, код булетичког је повезана са испуњењем жеља, а код телеолошког – са испуњењем циљева. ПТД примери, међутим, не задовољавају услове за интерпретацију помоћунити једног од трију извора ређања. С друге стране, комбинација коренске модалне базе и празног извора ређања, која се такође може срестиприлично коренске интерпретације, није у потпуности искључива. У прилог томе, као што је већ поменуто, нарочито иде компонента [-ДИР]. Међутим, не можемо рећи ни да је ова комбинација одговарајућа. Њоме не може да се објасни присуство осталих додатних компоненти значења које дијалекатски примери имају, а које не постоје код нити једне коренске интерпретације.

На крају, представљена анализа указује и на могуће решење почетног проблема овог рада – колебање говорника између личне и безличне форме глагола *морайи* у *мора да φ кад ψ* типу контекста, те давање предности безличној форми глагола *морайи*. Наиме, резултати показују да ПТД примери немају ни чисто епистемичке, ни чисто коренске компоненте значења. Будући да је употреба личне форме глагола *морайи* повезана са коренском, а употреба безличне форме са епистемичком интерпретацијом, резултати иду у прилог тези да узрок колебања говорника између личне и безличне форме представља сама природа ПТД примера, која је делом епистемичка, а делом коренска.

Из анализе је произашао још један проблем – проблем проналажења прве комбинације модалних база и извора ређања у случају ПТД примера. Овај проблем остаје отворен. Један корак ка његовом решењу чине резултати анализе спроведене у овом раду. Од значаја би могле бити како издвојене компоненте значења ПТД примера, тако и питања која су произашла из анализе: каква је природа узрочно-последичне везе између φ и ψ , и на какво закључивање у ПТД примерима упућује? Шта је тачно опсег закључка и како је повезан са семантиком анализираних примера? Како у контексту наших примера треба разумети неспецификовано обележје [$\pm A$]? Ова питања једнако су релевантна за формално одређење семантике ПТД примера као и одговори који су у раду понуђени.

Литература

- Веселиновић 2017: D. Veselinović, Structural differences between epistemican drootmodality: Evidence from BCS, Proceedings from the Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society, Volume 52, Issue 1, Chicago: Chicago Linguistic Society, 501–515.
- Винанс 2016: L. D. Winans, *Inferences of will*, PhD dissertation, Los Angeles: University of California in Los Angeles.

- Гудхју 2017: D. Goodhue, Must ϕ is felicitous only if ϕ is not known, *Semantics and Pragmatics*, Volume 10, Washington: Linguistic Society of America, 1–27.
- Јанакиду и Мари 2016: A. Giannakidou & A. Mari, Epistemic Future and Epistemic MUST: Nonveridicality, Evidence and Partial Knowledge, у: J. Blaszczak, A. Giannakidou, D. Klimek-Jankowska & K. Migdalski (уп.) *Mood, Aspect, Modality Revisited: New Answers to Old Questions*, Chicago: University of Chicago Press, 1–28.
- Коуц 1983: J. Coates, *The Semantics of the Modal Auxiliaries*, London: Croom Helm.
- Крацер 1981: A. Kratzer, The Notional Category of Modality, у: H. J. Eikmeyer и H. Rieser (уп.) *Words, Worlds, and Contexts*, Berlin: De Gruyter, 38–74.
- Крацер 1991: A. Kratzer, Modality, у: A. von Stechow & D. Wunderlich (уп.), *Semantik/Semantics. An International Handbook of Contemporary Research*, Amherst: University of Massachusetts, 639–650.
- Крацер 2012: A. Kratzer, *Modals and Conditionals: New and Revised Perspectives*, Oxford: Oxford University Press.
- Лајонс 1977: J. Lyons, *Semantics* (Volume 2), Cambridge: Cambridge University Press.
- Пипер и остали 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: прости реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београд: Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Фон Финтел и Гилис 2010: K. von Fintel & A. S. Gillies, Must... stay... strong!, *Natural Language Semantics*, volume 18, New York: Springer Link, 351–383.
- Фон Финтел и Гилис 2021: K. von Fintel & A. S. Gillies, Stillgoing strong, *Natural Language Semantics*, volume 18, New York: Springer Link, 351–383.
- Хансен 2007: B. Hansen, A morpho-syntactic typology of constructions with modals in Serbian, *Lingvističke sveske 6: Sintaksička istraživanja (dijahrono-sinhroniplan)*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Novi Sad, 31–43.

YOU MUST BE WORRYING WHEN YOU MUST WORRY: THE MODAL VERB MORATI 'MUST' IN PRIZREN-TIMOK DIALECT

Summary

The paper deals with a specific use of the modal verb *morati* 'must' in Prizren-Timok dialect in examples such as "Pa mora/moraš da se preladiš, kad si juče trčao po kišu", characterized by speakers' dubitation between the finite (*moraš*) and non-finite form (*mora*). On the basis of a detailed analysis of the typical semantic components of epistemic and root modals we show that in these examples the modal verb *morati* does not have a clear epistemic, nor a clear root interpretation. Given the fact that in Serbian language the use of the finite form of this verb is related to its root, while the non-finite form is related to its epistemic interpretation, the results turn out to be in line with our assumption that the cause of speakers' dubitation between the finite and non-finite form is based on the very nature of the analysed examples, which is partly epistemic, and partly with a root modality semantics.

Key words: *morati*, modal verbs, finite and non-finite forms, epistemic modality, root modality, Prizren-Timok dialect

Branimir V. Stanković
Lidija S. Tasić

Даница М. Јеротијевић Тишма¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за енглески језик и књижевност

ФОНЕТСКО-ПРОЗОДИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И КОМУНИКАТИВНА ФУНКЦИЈА РЕЧЕНИЦЕ ИЗГОВОРЕНЕ ШАПАТОМ

Рад феномену модалности приступа из фонетско-фонолошке перспективе, посматрајући шапат као безвучни облик фонације модалног гласа. Како се шапат одликује одсуством вибрације гласних жица, на спектрограму се неће очитати фундаментална фреквенција, која представља један од поузданијих параметара перцепције интонације. У вези с тим, у истраживању се фокусирамо на перцепцију реченице у шапату на српском и енглеском језику, те на тачност идентификације њене комуникативне функције, тј. упитног или потврдног облика у нашем конкретном случају. У домену продукције у раду испитујемо разлике у трајању читаве реченице и сегмената у иницијалној и финалној позицији, померању вредности форманата вокала, брзини говора и интензитету код упитних и изјавних реченица на српском и енглеском језику у модалном гласу и шапату. За тестирање тачности перцепције коришћен је задатак идентификације реченица, док је анализа тражених акустичких параметара спроведена у софтверу за акустичку анализу говора, *Praat*, верзија 6.1.33. Резултати перцепције показују отежано разликовање комуникативног типа реченице у шапату нарочито на страном језику. Што се нивоа продукције гиче, консонанти имају тенденцију да трају дуже у шапату и то нарочито на примерима енглеског језика, мада дати параметри нису конзистентни. Вокали показују доследно повишење вредности прва два форманта у шапату, док је трајање исказа нешто дуже, а брзина говора спорија у односу на нормалан говор, опет, пре свега, на страном језику. У модалном гласу упитне реченице нешто краће трају и брзина говора је већа, док је интензитет значајно мањи у шапату, што је у складу са налазима претходних истраживања.

Кључне речи: српски, енглески, перцепција и продукција шапата, прозодија, акустичка фонетика

1. Уводна разматрања

Модерне студије посебно препознају значај проучавања шапата у ери развоја дигиталне технологије, паметних мобилних телефона и аутоматског препознавања говора, па се тако развијају разне технике за конвертовање шапата у нормални говор истовремено имајући у виду потребу за разумљивошћу и пригодношћу (Тран и др. 2010). У датом процесу важно је знати до којих модификација долази у самом говорном апарату као и шта се дешава са фундаменталном фреквенцијом. Ипак, без обзира на то што шапат сакрива информацију о фундаменталној фреквенцији, још ранија истраживања су показала да је релативно лако уочити карактеристике интонације (Мејер-Еплер 1957: 104–106), што је, заједно са чињеницом да се шапато релативно лако може пренети жељена језичка информација, показано и пола века касније (Лим 2010). У шапату се могу препознати гранични тонови у нетонским језицима (Херен, Ван Ховен 2014), али и интонација (Жигис и др. 2017). Још је у ранијим студијама показано да се

1 danica.tisma@filum.kg.ac.rs

релативно добро може препознати пол говорника на основу изолованих прошапутаних вокала и фрикатива (Шварц 1968), мада је било и опречних резултата који су показали да тачност перцепције пола опада у шапату (Лас и др. 1976). Са друге стране, шапат може олакшати препознавање емоција, односно говора са осмехом и уз мрштење (Тартер, Браун 1994).

Имајући у виду одсуство фонације, а самим тим и информације о основном тону/фундаменталној фреквенцији, наш рад се фокусира на друге фонетске и прозодијске елементе који би могли указати на комуникативну функцију реченице, тј. на препознавање упитних и изјавних реченица. У раду приступамо модалности из перспективе фонетике и фонологије, јер шапат одсуством фонације стоји насупротив модалном/нормалном гласу. Фонетско-прозодијским карактеристикама шапата приступамо из двоструке перспективе, како перцепције тако и продукције, а посебно узимајући у обзир недовољну истраженост шапата у српском научном контексту из лингвистичке перспективе.

2. Комуникативна улога шапата

У ранијим истраживањима комуникативна функција шапата била је занемарена, те су се прве студије углавном базирале на дескриптивној методи (Милер 1934). Скорија експериментална истраживања показала су да је шапат важно средство преносења информација о емотивном стању говорника али да никако не може бити замена модалном гласу. Разлог томе је, пре свега отежано процесуирање и разумљивост јер га је лако надјачати позадинском буком, тј. низак је однос сигнала и буке (енгл. *signal-to-noiseratio* (SNR)) (Морис, Клеменц 2002; Кирило 2004). Шапат се одликује слабом звучном снагом, те је магнитуда у ниским регијама спектра слабија у односу на нормални говор.

Ако изузмемо физичка оштећења и шапутање као обавезни вид комуникације изазван обољењима ларингалног тракта, када је у питању комуникативна функција и улога шапутања у говору, свакако се предност даје његовим паралингвистичким својствима. На сцени, глумци користе шапат као технику не би ли одали утисак тајности у односу на остале ликове у представи, али тако да их истовремено публика може чути. У том случају неопходна је већа пулмонална снага, што поједини аутори називају шапатом више енергичности (енгл. *high-energy whisper*) (Соломон и др. 1989). Са друге стране, када говорник поштује социјалне конвенције и свесно користи шапат како би спречио ометање других, нпр. у библиотеци или чекаоници (Јовичић, Шарић 2008), или како би избегао могућност да га неко прислушкује јер жели да прикрије одређену информацију, користи се слабија пулмонална снага и у питању је шапат ниже енергичности (енгл. *low-energy whisper*) (Соломон и др. 1989). Шапат доприноси разумевању нарочито код проблема са муцањем, али је значајан и за контекст учења страних језика, јер помаже разликовање непознатих звучних и безвучних фонолошких контраста (Ингам и др. 2009).

Управо због чињенице да је могуће разликовати звучне и безвучне гласове у минималним паровима када се изговоре шапатом иако гласне жице не вибрирају, важно је направити дистинкцију између звучности као фонолошке категорије и модалног гласа и шапутања као модалитета говора (Милз 2009). Међутим, велика је сличност у поставци вокалног тракта и у једном и другом случају, с тим што шапутање нужно искључује вибрирање гласних жица и за њега је неопходно на располагању имати више различитих конфигурација вокалног тракта.

3. Физичке карактеристике продукције шапата

За разлику од продукције модалног гласа, код шапата су аритеноидне хрскавице развучене тако да стварају конфигурацију у облику обрнутог слова „У”. Глотис је отворен, па Бернулијев ефекат спречава вибрирање гласних жица које се додирују готово читавом дужином (Землин 1998). Отвореност глотиса поједине ауторе наводи на поистовећивање дисања и шапата, али је видна разлика у конфигурацији ларинкса и глотиса, која се пре свега огледа у ужем отвору глотиса и већој тензији у ларинксу код шапата (Еслинг, Харис 2003: 1051). Услед јаче тензије, а самим тим и турбуленције у ларинксу, долази до повећања амплитуде, стога је шапат значајно чујнији од дисања.

Осим што га карактерише одсуство вибрирања гласних жица, шапат се такође одликује ниским трансглоталним ваздушним током и малим глоталним отпором, као и апериодичношћу и слабом акустичком енергијом (Милз 2003). Када је у питању аеродинамика, за шапат се може рећи да је спорији у односу на нормални говор и да захтева већи утрошак ваздуха по слогу. Студије показују опречне резултате у вези са ваздушним притиском у усној дупљи. Док поједине говорне о нижем притиску (Статопулос и др. 1991), друге наводе да је при шапату ваздушни притисак у устима виши (Клич 1982), али се зато слажу да је код шапата већи проток ваздуха (Статопулос и др. 1991).

Услед различитих механизма настанка, разликују се и акустичке карактеристике шапата и модалног гласа – издисај је извор звука и фаринкс се намешта тако да гласне жице не вибрирају (Коно и др. 1996). У шапату се говори спорије како би се поспешило разумевање, док се истовремено чува ваздух (отуд нпр. дуже трајање оклузије код пловива) (Шварц 1968: 2025). Сматра се да је шапат 15–20 dB тиши у односу на нормални говор, да показује нагиб спектра од 6 dB и захтева више напора (Тронмилер, Ериксон 2000).

У зависности од комуникативне функције, код изјавне наспрам упитне реченице конкретно, у идентичним нивозима фонема оцртаваће се различите формантске вредности. Формантске фреквенције вокала у шапату подижу се навише и то посебно код вокала са природно ниским формантским фреквенцијама, а разликују се и границе равни првог и другог форманта. Варијације тона при шапутању одговарају истовременом подизању или спуштању формантских фреквенција вокала.

С обзиром на одсуство вибрације гласних жица, проблем у анализи шапата настаје приликом разликовања звучних и беззвучних консонаната, иако су студије дошле до закључка да на разликовање обележја звучност/беззвучност може утицати и подешавање супраларингалне регије при шапутању (Јовичић, Шарих 2008; Јошиока 2008). Студије су показале и да је одређене консонанте лакше разликовати по звучности (нпр. /d-t/ од /z-s/), али и да одређени начини артикулације уносе већу забуну (нпр. фрикативи у односу на пловиве) (Даненбринг 1980; Милз 2009). Генерално је уочена већа варијабилност консонаната, што указује и на већу варијабилност конфигурације глотиса, при чему је очувана разлика у величини глоталног отвора при продукцији звучних и беззвучних консонаната. Уопштено, консонанти су дужи у шапату, а код фрикатива и пловива уочавају се значајне разлике у трајању у односу на назале (Јовичић, Шарих 2008). Када је у питању место артикулације, звучни фрикативи локализовани су антериорније у односу на беззвучне парњаке, центар гравитације је на вишој фреквенцији и контакт артикулатора је јачи (Фукс и др. 2007). Такође, алвеоларни пловиви

показују мању артикулаторну прецизност и јачи додир палатума од алвеоларних фрикатива. Слог је у шапату дужи, а такође је још раније уочено продужено трајање оклузије код билабијалних пловива у односу на билабијални назал (Шварц 1972). Код звучног и беззвучног билабијалног пловива уочена је разлика у брзини отварања усана као и убрзање при врхунцу отварања чиме се смањује турбуленција и мења се изглед спектра скраћеног праска. Како је код звучног билабијала брзина отварања усана већа, смањују се амплитуде високих фреквенција те је прасак тиши и има мање фриктије. Раздвајање усана је веће код звучног билабијалног пловива, при чему разлике у истом параметру нису уочене у модалном гласу (Хигашикава и др. 2003). Информације о времену наступа звучности нису доступне у шапату, те се може десити да говорник појача разлике у интензитетима како би слушалац направио јаснију разлику у звучности. Ипак, готово најдетаљнију акустичку анализу консонаната у шапату, и то за све консонанте српског језика, дају Јовичић и Шарић (2008). Звучни пловиви, фрикативи и африкате трају знатно дуже од беззвучних, а дужи су и назвали у односу на модални глас, што аутори објашњавају прилагођавањем сонаната оближњем правом, те звучном консонанту. Дакле, беззвучни консонанти иначе трају дуже и у нормалном гласу и у шапату од звучних, али је повећање трајања веће код звучних консонаната. За разлику од билабијалних, денталних, алвеоларних и палаталних консонаната, лабиодентали и веларни гласови не показују повећање трајања у шапату, а такође је примећен значајан продужетак времена наступа звучности звучних пловива у односу на нормални глас. Промене у времену наступа звучности код беззвучних пловива у шапату у односу на нормални говор нису уочене. Поменути аутори сматрају да до продуженог трајања долази услед потребе за већом прецизношћу артикулације и веће моторне контроле, те се сматра да су звучни консонанти тежи за изговор у шапату од беззвучних. Да се звучни гласови мењају више од беззвучних потврдиле су и касније студије, као и то да им је спектар равнији у шапату (Ито и др. 2005).

4. Интонација енглеског и српског језика и комуникативна функција реченице

Енглески језик има тенденцију да акцентоване слоге ређа у правилним интервалима, чиме се формира специфичан ритам (Халидеј 1967). Што се интонације тиче, различити теоријски модели приступали су анализи из другачијих перспектива. За управо поменутог аутора функција интонације у енглеском језику није лексичке природе већ на њу снажно утиче граматички склоп реченице. Говорни нивои деле са на интонационе фразе (Велс 2006), тонске групе (Халидеј 1967) или тонске јединице (Роуч 2009), опет у зависности од аутора. За Велса (2006) интонациона фраза може садржати и већу јединицу од клаузе, али се у истој клаузи може наћи и више интонационих фраза. У енглеском, према датом аутору, постоје силазни (падајући) и несилазни (непадајући) тонови. Роуч (2009), са друге стране, тонове класификује на просте и сложене, при чему су прости силазни или узлазни (падајући или растући), а сложени комбинација силазни-узлазни, узлазни-силазни. Литература се углавном слаже да се изјавне реченице изговарају силазним (финалним, падајућим) тоном, док се питања изговарају узлазним (нефиналним, растућим) тоном (Велс 2006). У енглеском свакако има изузетака, па тако има питања која се изговарају силазном интонацијом, а има и изјавних реченица које се изговарају узлазном или комбинацијом силазне и узлазне интонације.

Разликовање модалности реченице, односно њене комуникативне функције, конкретно изјавне и упитне, може се постићи морфолошким и синтаксичким али и интонационим средствима. Генерално се силазна интонација користи за изјавне, заповедне и узвичне реченице, питања која почињу Wh- речцом, и појединим упитним фразама (енгл. *question tags*), док се узлазна интонација користи у питањима са да/не одговором, изјавним реченицама које значе охрабрење, декларативним питањима, и узлазним изјавама (енгл. *up talk*) (Ејвери, Ерлик 1992; Велс 2006). Српски свој четвороакцентски систем реализује на нивоу прозодије речи (Ивић, Лехисте 1996), а код простих изјавних реченица најчешћа је силазна интонација. Код декларативних питања и нефиналних клауза уочава се силазно-узлазно кретање тона, с тим што је у првом случају доминантно узлазна, а у другом доминантно силазна. Слично томе, детаљном експерименталном анализом различитих типова реченица, Средојевић (2011) налази силазну интонацију у обавештајним реченицама, али, супротно налазима Ивић-Лехисте (1996), у декларативним питањима налази силазну интонацију. У узвичним реченицама и директивима Средојевић (2011) налази силазно кретање основног тона.

За језике који комуникативну функцију изражавају искључиво интонацијом, као што је италијански нпр. студије су потцртале значај проучавања варијација фундаменталне фреквенције (Петроне 2008). Међутим, у типовима говора када су слушаоци лишени препознавања вредности фундаменталне фреквенције, као што је то случај у шапату, фонетски параметри попут трајања индивидуалних сегмената, трајања исказа или опште брзине говора утичу на разликовање изјавних и упитних реченица у романским, германским и појединим неиндоевропским језицима (Риаланд 2007; Петроне 2008; Хенриксен 2012).

Аутори су указали на чињеницу да, с обзиром на доминантност интонативних обележја у модалном типу говора, остала обележја остају у сенци, али и да се двосмисленост у шапату решава продужавањем трајања, те што је дужа реченица, биће мање двосмислености (Лин 1988). У студији на холандским говорницима, која донекле дотиче и тему нашег рада, показано је да се изјавне и упитне реченице препознају изнад границе случајности, али и да је теже препознати питања, као и да са високим и ниским граничним тоновима корелирају вредности првог и другог форманта вокала, и интензитет (Херен, Ван Ховен 2009: 2412). Иако је питања било теже препознати, успешност препознавања била је око 70%, те аутори сматрају да се растући гранични тон може пренети у шапату. Иако је сасвим јасно да одређени акустички параметри морају компензовати недостатак фундаменталне фреквенције али и подстаћи разумевање, није разјашњено да ли дати параметри утичу на препознавање шапата или су подједнако присутни и у нормалном говору. Варирањем акустичких обележја говорници преносе намеравану интонацију тако што одређена обележја више наглашавају (Жигис и др. 2017: 69). Према Лехисте (1970: 3), квантитет (темпо), тонска (фонација, фундаментална фреквенција и висина тона) и акценатска обележја најрелевантнија су за проучавање прозодије, па је интонација тако заправо у функцији тонских обележја на реченичном нивоу, док је темпо повезан са квантитетом. За Лада (2008) појам интонације укључује широк спектар фонетских обележја који се односе на читав супрасегментални ниво (фундаментална фреквенција, интензитет и трајање), а не само на интонацију. Код обају поменутих аутора, разлике у трајању (наравно оне које нису лексичке природе) указују на паралингвистичке карактеристике говора, као и на расположење говорника.

5. Методологија

5.1. Циљеви рада

Наш рад има за циљ да феномену шапата приступи из перспективе експерименталне фонетике, истовремено сагледавајући обе перспективе, и перцепцију и продукцију. Наиме, у домену перцепције, циљ нам је да испитамо да ли српски студенти англистике препознају комуникативну функцију реченице уколико је она изговорена шапатом и да ли то чине на исти начин у матерњем и страном језику. Када је продукција у питању, циљ нам је анализирати параметре на сегменталном и супraseгменталном нивоу који би се могли сматрати релевантним за однос модални глас – шапат, а опет у домену разликовања комуникативних функција реченице. Као фокус рада постављене су упитне и изјавне реченице, док су остали типови реченица изостављени услед структуралних и формалних ограничења, о чему ће детаљније бити речи у одељку који се тиче инструмената коришћених у истраживању.

5.2. Истраживачка питања

Како се циљеви истраживања тичу перспективе перцепције и продукције и сама истраживачка питања сврстана су у две групе:

- Колики је проценат тачности препознавања упитних и изјавних реченица изговорених шапатом код српских студената англистике? Има ли разлике у препознавању комуникативног типа реченице изговорене у шапату на матерњем и страном језику? Има ли разлике у перцепцији шапата у зависности од пола испитаника?
- Има ли разлике у трајању реченице и појединачних сегмената у иницијалној и финалној позицији у реченици, померању вредности форманата вокала, брзини говора и интензитету у модалном гласу и шапату на енглеском и српском језику? Како на дату разлику утиче комуникативни тип реченице?

5.3. Испитаници

С обзиром на то да је истраживање подељено на два дела, односно да истражујемо и ниво перцепције и продукције, број испитаника није јединствен за оба дела, већ је у истраживању перцепције учествовало двадесет четворо испитаника, студената прве године англистике са минимално десет година формалног учења енглеског језика, десет мушког и четрнаест женског пола, просек година 19.96.

Са друге стране, што се нивоа продукције тиче, четири студента женског пола прве године англистике имало је задатак да прочита реченице на српском и енглеском језику модалним гласом и шапатом, просек година 19.25. Имајући у виду да је за изговор реченица у тестирању продукције требало бити упознат са варирањем интонације и силазним и узлазним тоном, овога пута нам је било важно постигнуће испитаника, те су за испитанике узети они са вишим нивоом постигнућа на предмету *Фонетика енглеског језика*. Свакако то није гарантовало познавање српске интонације, али смо се ослањали на интуицију изворних говорника.

Како задатак који су испитаници имали пред собом није захтевао опсежно лингвистичко предзнање нити висок ниво познавања енглеског језика, нисмо сматрали неопходним урадити дијагностичко тестирање о нивоу постигнућа на страном језику, али узимамо као релевантну чињеницу да су сви испитаници

положили квалификациони испит који је садржао питања из енглеског (отприлике на Б1/Б2 нивоу Заједничког европског оквира за живе језике) и српског језика.

5.4. Инструменти и процедура

Перцепција. Што се тиче теста перцепције испитаници су пред собом имали једноставни тест идентификације са понуђеним одговорима који су означавали упитну или изјавну реченицу. У задатку је било укупно двадесет реченица (по десет на сваком језику) за препознавање комуникативне функције, а све реченице изговорене су шапатам. С обзиром на структуру енглеске реченице, питања имају одређену форму која се разликује од изјавне, те се већ формално може препознати да ли је у питању изјавна или упитна реченица само на основу реда речи. Имајући то у виду трудили смо се да саставимо реченице које имају потврдни ред речи али се разликују по комуникативној функцији само на основу интонације. За реченице на српском језику смо се водили сличним принципом (примери реченица за препознавање: *Марко данас иде на тренинг после школе.* и *Gina visited Oxford University last week.*). Због истог разлога су из испитивања изостављене заповедне реченице, јер енглески језик формално захтева императив, те би га било лако препознати без обраћања пажње на фонетске финесе. У самом тесту препознавања изостављени су знаци интерпункције. Испитаници су слушали снимак изговорених реченица по три пута и бирали понуђену опцију на основу онога што су чули.

Производња. Имајући у виду да је тестирање производње шапата далеко сложенији задатак, барем у поређењу са задатком перцепције који смо ми употребили, требало је пажљиво осмислити реченице како би садржале све елементе које смо желели испитати (примери реченица за изговор: *Бетса је са Сапом прошле године превезла шовар уз камп.* и *Ben didn't go back to close the door last night.*). У вези с тим, инструмент за тестирање производње била је листа од укупно четрнаест реченица (по седам на сваком језику) које су садржале већину циљних вокала, пловиве, фрикативе и назал у иницијалној и финалној позицији, а које се нису разликовале по форми, тј. и упитна и изјавна су имале потврдни облик. Узети су за пример пловиви (билабијални, алвеоларни), фрикативи (алвеоларни) и назал (билабијални) јер су они највише истраживани у претходним студијама (Шварц 1972; Јовичић, Шарић 2008), са једне стране, а са друге стране нисмо желели да оптеретимо испитанике великим бројем примера како бисмо им очували концентрацију на пажљив изговор. Апроксиманте нисмо укључили у анализу због дистрибуционих ограничења двају језика, али и због саме природе датих гласова који умногоме подсећају на вокале. Како се африкате структурно састоје из пловива и фрикатива и њих смо искључили из анализе како бисмо растеретили испитанике. При одабиру правих консонаната водили смо рачуна да их има у обама језицима на бар сличним местима артикулације (зато је нпр. изостављен енглески дентални фрикатив). Задатих четрнаест реченица требало је изговорити природно и пажљиво модалним гласом и шапатам (једном као изјавну реченицу, а једном као питање, дакле исту реченицу у две комуникативне функције и у два модалитета гласа, што је формирало корпус од укупно педесет шест реченица на обама језицима по сваком испитанику). Будући да су се испитаници снимали сами, добили су детаљне инструкције о начину снимања, те о програму који би требало користити. Како је шапат осетљив на било коју врсту позадинске буке, све снимке смо обрадили у програму Audacity 2.2.1 пре саме акустичке анализе.

5.5. Анализа података

Тачност перцепције мерили смо дескриптивном статистиком, односно процентуалним рачуном. Акустичка анализа снимљених реченица вршена је у програму Praat 6.1.33 (Бурзма, Вининк 2020) у складу са устаљеним принципима анализе одређеног параметра. Неопходна статистичка обрада података (т-тест и Ман Витнијевне параметријски тест) урађена је у програму SPSS, верзија 24.

6. Резултати и дискусија

У наставку рада ће најпре бити представљени резултати тестирања перцепције реченица у шапату, а затим резултати анализе фонетских и прозодијских елемената продукције шапата.

6.1. Резултати перцепције шапата

У табели 1 наведена је тачност препознавања типа реченице у зависности од њене комуникативне функције за српски (С) и енглески језик (Е) одвојено. Као што је већ напоменуто, испитаници су слушали само упитне и изјавне реченице, јер би у свим осталим случајевима на основу форме било јасно о ком типу се ради. У табели су такође приказани резултати статистичке анализе, односно поређења резултата у односу на пол испитаника и језик.

Табела 1. Тачност идентификације реченица

Тачност препознавања (%)	Тип реченице			
	Изјавне (С) (N=10)	Изјавне (Е) (N=10)	Упитне (С) (N=10)	Упитне (Е) (N=10)
Мушки испитаници (N=10)	50%	42%	44%	32%
Женски испитаници (N=14)	68.6%	55.7%	51.4%	35.7%
Поређење женских и мушких испитаника	U=1425 z=-2.046 p=0.041	U=1510 z=-1.475 p=0.140	U=1620 z=-0.799 p=0.424	U=1685 z=-0.421 p=0.674
Поређење тачности у зависности од језика	F=5.862 t=1.691 p=0.016		F=12.813 t=2.243 p=0.001	

Интересантно је да само код изјавних реченица на српском и то код женских испитаника проценат тачности једва достиже постигнутих 70% из претходне студије (Херен, Ван Ховен 2009). У свим осталим случајевима препознавање је на отприлике 50%, док код упитних реченица на енглеском језику код обеју група испитаника силази на око 30%, што значи да је тачно препозната само трећина упитних реченица у шапату. Дати подаци говоре о отежаном препознавању комуникативне функције реченице у шапату, нарочито питања, вероватно јер недостаје информација о интонацији. Уочавамо такође да се проценат тачно препознатих реченица готово правилно смањује идући од изјавних реченица на српском до упитних реченица на енглеском језику. Можемо закључити даје изјавне реченице на матерњем језику најлакше, а питања на страном језику најтеже препознати.

Већ на први поглед уочавамо да постоје разлике у тачности препознавања између мушких и женских испитаника, које показују предност на страни женских испитаника. Дата разлика није статистички значајна осим у првом случају

где је анализа показала статистички значајну разлику у препознавању изјавних реченица на матерњем језику у корист женских испитаника ($p=0.041$ ($p<0.05$)). Гледајући стриктно резултате статистичке анализе, пол се не може узети као значајан предиктор тачности препознавања, али је у нашем корпусу евидентна тенденција да женски испитаници нешто боље препознају комуникативни тип реченице изговорене шапатам у односу на мушке испитанике. Са друге стране, када је у питању однос матерњи – страни језик, релевантна статистичка анализа показује статистички значајну разлику у препознавању изјавних и упитних реченица на матерњем и страном језику ($p=0.016$ и $p=0.001$ ($p<0.05$)). На основу наших резултата можемо закључити да студенти англистике боље препознају комуникативну функцију реченице изговорене у шапату на матерњем него на страном језику, што је донекле и разумљиво уколико у обзир узмемо језичко искуство, интуицију изворних говорника, али и језичко самопоуздање.

6.2. Резултати продукције шапта

Резултате анализе продукције шапата представљамо у наредне три табеле. За прве две табеле (табела 2 и 3) биће приказани резултати анализе на сегменталном нивоу, док ће у трећој табели (табела 4) бити представљене вредности за одабране прозодијске параметре. У свакој табели дате су одвојене вредности за изјавне и упитне реченице, као и за српски (С) и енглески језик (Е).

У табели 2 наводимо резултате анализе трајања појединачних сегмената у иницијалној и финалној позицији у реченици. Када говоримо о сегментима, у конкретном случају мислимо само на консонанте, јер ће вокали бити анализирани на другачији начин. Трајање безвучних пловива мерено је од праска до почетка наредног вокала у иницијалној позицији, док је у финалној позицији мерен од праска до завршетка шума добијеног отпуштањем ваздуха. Код звучних пловива је ситуација слична с тим што је у обзир узет и мали део звучне греде која ја претходила праску. Трајање фрикатива мерено је од почетка до краја турбулентног шума и за звучне и за безвучне. Мерење трајања назала је представљало најзахтевнији задатак будући да је познато да је на спектрограму слика форманата назала бледа те се не може јасно сегментирати од претходног вокала. Зато је за мерење трајања назала разматран пре свега аудио критеријум, али и почетак и крај назалних форманата. Осцилограмска и спектрограмска анализа за праве консонанте такође је рађена паралелно са аудио провером. У табелама су наведене просечне вредности за све испитанике у секундама.

Табела 2. Трајање сегмената у иницијалној и финалној позицији

Консонанти		Трајање сегмената (s) : модални глас			
		Тип реченице			
		Изјавне (С) (N=7)	Изјавне (Е) (N=7)	Упитне (С) (N=7)	Упитне (Е) (N=7)
Пловиви	Иницијално /b/	0.12	0.08	0.08	0.10
	Финално /b/	0.18	0.12	0.15	0.15
	Иницијално /p/	0.14	0.15	0.10	0.18
	Финално /p/	0.30	0.25	0.24	0.28
	Иницијално /d/	0.19	0.05	0.12	0.08
	Финално /d/	0.12	0.19	0.08	0.18
	Иницијално /t/	0.12	0.12	0.10	0.10
	Финално /t/	0.19	0.25	0.18	0.22

Фрикативи	Иницијално /s/	0.21	0.17	0.25	0.19
	Финално /s/	0.38	0.42	0.35	0.33
	Иницијално /z/	0.19	0.15	0.15	0.20
	Финално /z/	0.25	0.25	0.42	0.32
Назали	Иницијално /m/	0.13	0.15	0.08	0.18
	Финално /m/	0.21	0.28	0.25	0.35
Трајање сегмената (s) : шапат					
Консонанти	Тип реченице				
		Изјавне (С) (N=7)	Изјавне (Е) (N=7)	Упитне (С) (N=7)	Упитне (Е) (N=7)
Плозиви	Иницијално /b/	0.22	0.22	0.18	0.12
	Финално /b/	0.31	0.31	0.30	0.35
	Иницијално /p/	0.15	0.35	0.12	0.29
	Финално /p/	0.44	0.38	0.23	0.37
	Иницијално /d/	0.21	0.15	0.25	0.14
	Финално /d/	0.20	0.32	0.18	0.31
	Иницијално /t/	0.18	0.18	0.15	0.12
	Финално /t/	0.15	0.32	0.17	0.40
Фрикативи	Иницијално /s/	0.25	0.35	0.31	0.42
	Финално /s/	0.46	0.35	0.56	0.62
	Иницијално /z/	0.21	0.25	0.22	0.32
	Финално /z/	0.32	0.66	0.35	0.58
Назали	Иницијално /m/	0.23	0.27	0.16	0.22
	Финално /m/	0.35	0.46	0.38	0.40

Судећи према резултатима из Табеле 2, у модалном гласу је трајање безвучних плозива дуже у обема позицијама у односу на звучне плозиве и то у свим типовима реченица на обама језицима, што је и очекивано. Интересантно је најпре погледати да се у модалном гласу вредности безвучних плозива малтене уопште не разликују на матерњем и страном језику, што може указати на одсуство обавезне аспирације у енглеском језику и негативни трансфер из матерњег језика. Када упоредимо резултате мерења у односу на комуникативни тип реченице, уочавамо да је ситуација врло слична и на матерњем и на страном језику, односно да готово нема разлике у трајању сегмената у изјавним и упитним реченицама. На енглеском језику уочавамо благо скраћење трајања у случају алвеоларног безвучног плозива, док је у осталим случајевима трајање углавном продужено у упитним реченицама. Исто се не може рећи за српски језик, јер ту до скраћења долази код свих плозива без обзира на место артикулације.

Када је у питању однос модални глас – шапат, уочавамо да код већине плозива долази до продужетка трајања и на српском и на енглеском језику и у иницијалној и у финалној позицији. Нешто је израженији продужетак трајања код звучних плозива, што је био случај и у ранијим истраживањима (Шварц 1968; Јовчић, Шарих 2008). И у случају шапата видљива је тенденција скраћења трајања сегмената у упитним реченицама и на српском и на енглеском језику.

Што се тиче фрикатива, у српском језику се у модалном гласу уочава продужетак трајања у упитним реченицама, мада се не може рећи да је дата тенденција конзистентна. У енглеском пак уочавамо доследно продужење трајања код свих фрикатива у упитним реченицама. Слично плозивима, и фрикативи продужавају трајање у шапату у односу на нормални говор и код звучних и код безвучних гласова. На основу резултата се чини да је израженија разлика код енглеских

гласова. Међутим, ни овде не можемо говорити о уопштеној тенденцији и конзистентности што упућује, на динамичну и комплексну структуру консонаната.

Билабијални назал је занимљив зато што у енглеском језику показује доследно повећање трајања код упитних реченица у модалном гласу, док у шапату показује скраћење и у иницијалној и у финалној позицији. На српском језику није уочена таква доследност. Ипак, трајање назала у шапату у односу на модални глас доследно се продужило у свим примерима, што је опречно резултатима претходне студије (Јовичић, Шарић 2008), можда управо због поменуте сложености сегментације.

Пре него што пређемо на објашњење вредности форманата вокала, ваљало би напоменути да је у истраживању фокус био на разликама у зависности од комуникативног типа реченице, стога нису разматрани вокали са сва четири акцента, већ смо се само трудили да обратимо пажњу да одабране варијанте буду под дугим акцентом (и то дугоузлазним у српском) како би одговарали одабраним примерима из енглеског језика. Услед већ наведених разлога ефикасности и утрошка минималног напора од стране испитаника, корпусом нису обухваћени сви вокали енглеског језика, те за њих у табели 3 не наводимо вредности форманата. Такође, тренутно у обзир нисмо узели квантитет вокала као варијаблу, те је из сваког пара вокала у енглеском језику узет дужи вокал за пример. У табели 3 се налазе просечне вредности фреквенција првог и другог форманта (F1 и F2) добијене одсецањем средишњег, најстабилнијег дела спектра вокала. Први формант указује на кретања језика у усној дупљи у равни горе-доле, док други формант илуструје кретање језика у равни напред-назад.

Табела 3. Вредност форманата у модалном гласу и шапату

Модални глас				Шапат			
Тип реченице				Тип реченице			
Изјавне (C)(N=7)		Изјавне (E)(N=7)		Изјавне (C)(N=7)		Изјавне(E)(N=7)	
F1	F2	F1	F2	F1	F2	F1	F2
/a/ 850	/a/ 1450	/ɑ:/ 640	/ɑ:/ 1210	/a/ 1150	/a/ 1380	/ɑ:/ 850	/ɑ:/ 1310
/e/ 550	/e/ 1710	/æ/ 690	/æ/1600	/e/ 885	/e/ 2090	/æ/ 920	/æ/ 1720
/i/ 355	/i/ 1840	/i:/ 380	/i:/ 2200	/i/ 550	/i/ 2500	/i:/ 640	/i:/ 2600
/o/ 545	/o/ 1180	/ɔ:/ 650	/ɔ:/ 1230	/o/ 855	/o/ 1510	/ɔ:/ 1100	/ɔ:/ 1670
/u/ 385	/u/ 955	/u:/ 340	/u:/1060	/u/ 655	/u/ 1480	/u:/ 755	/u:/ 1340
Упитне (C)(N=7)		Упитне (E)(N=7)		Упитне (C)(N=7)		Упитне (E)(N=7)	
F1	F2	F1	F2	F1	F2	F1	F2
/a/ 780	/a/ 1260	/ɑ:/ 585	/ɑ:/ 1250	/a/ 1080	/a/ 1420	/ɑ:/ 780	/ɑ:/ 1480
/e/ 480	/e/ 1700	/æ/ 620	/æ/ 1650	/e/ 705	/e/ 2150	/æ/ 900	/æ/ 2150
/i/ 370	/i/ 1790	/i:/ 350	/i:/ 2100	/i/ 575	/i/ 2320	/i:/ 620	/i:/ 2655
/o/ 620	/o/ 1320	/ɔ:/ 575	/ɔ:/ 1050	/o/ 780	/o/ 1100	/ɔ:/ 1150	/ɔ:/ 1450
/u/ 350	/u/ 980	/u:/ 380	/u:/950	/u/ 675	/u/ 1480	/u:/ 650	/u:/ 1280

За разлику од консонаната, вокали показују значајно доследније понашање, те се може говорити о општим тенденцијама у обама језицима. Судаћи према резултатима из табеле 3, и у матерњем и у страном језику долази до померања вредности првог и другог форманта у шапату у односу на модални глас независно од комуникативног типа реченица, односно вредности форманата у шапату расту. Такође треба напоменути да су померања израженија на страном језику. Када упоредимо вредности форманата у модалном гласу у зависности од језика,

занимљиво је уочити да формантске вредности одступају, тј. да испитаници уочавају разлике у изговору српских и енглеских вокала. Међутим, дата разлика се смањује у шапату, јер се вредности форманата вокала на енглеском приближавају вредностима српских вокала, што може указати на чињеницу да су испитаници више пажње усмерили на преношење комуникативне функције реченице, а мање на изговор вокала. За разлику од српског језика, у изговору енглеских вокала примећујемо тенденцију снижавања вредности обају форманта у упитним реченицама, нарочито у модалном гласу.

Након анализе сегменталног нивоа, у Табели 4 представљамо резултате одабраних прозодијских елемената који су, на основу претходних навода литературе, релевантни за разликовање говора у шапату (Шварц 1968; Шварц 1972). Под трајањем исказа подразумевамо временски период од изговора иницијалног до финалног гласа изражено у секундама. Темпо или брзину говора мерили смо рачунањем броја речи у јединици времена, односно укупан број речи у реченици подељен је вредношћу трајања читавог исказа. Дата мерења вршена су на основу осцилограма и спектрограма потпомогнуто аудио методом. Трајање исказа и брзина говора дате су за сваку реченицу посебно (P1, P2, P3...), док је за интензитет дата средња вредност јер није било значајнијих одступања у зависности од примера. Вредност интензитета добијена је подацима из *Praat*-а.

Табела 4. Трајање, брзина говора и интензитет у модалном гласу и шапату

Модални глас					
Тип обележја		Тип реченице			
		Изјавне (C) (N=7)	Изјавне (E) (N=7)	Упитне (C) (N=7)	Упитне (E) (N=7)
Трајање исказа (s)	P1	4.24	4.69	3.49	3.11
	P2	3.51	4.33	2.91	3.51
	P3	2.80	3.34	2.31	2.53
	P4	4.69	3.56	2.25	3.67
	P5	3.10	2.85	2.89	2.83
	P6	3.75	3.12	2.51	2.98
	P7	5.29	3.07	4.01	2.24
Брзина говора (речи/s)	P1	2.36/s	2.13/s	2.87/s	3.22/s
	P2	1.99/s	1.85/s	2.41/s	2.28/s
	P3	2.14/s	2.7/s	2.60/s	2.56/s
	P4	1.71/s	2.25/s	3.56/s	2.18/s
	P5	2.26/s	2.81/s	2.42/s	2.83/s
	P6	2.13/s	1.92/s	3.19/s	2.01/s
	P7	1.51/s	1.63/s	1.99/s	2.23/s
Интензитет (dB) (средња вредност)		65	65	66	66
Шапат					
Тип обележја		Тип реченице			
		Изјавне (C) (N=7)	Изјавне (E) (N=7)	Упитне (C) (N=7)	Упитне (E) (N=7)

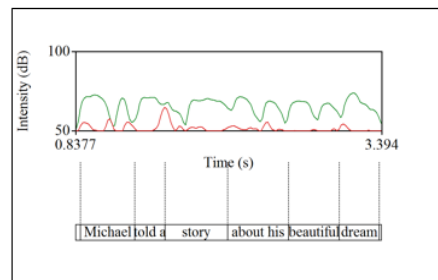
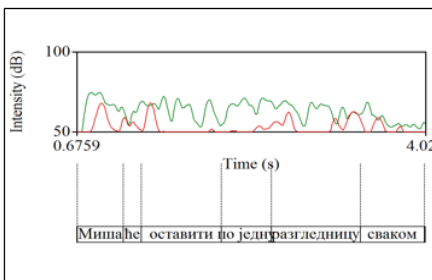

Трајање исказа (s)	P1	4.13	5.12	3.37	4.36
	P2	3.64	4.80	3.18	6.27
	P3	3.01	3.92	2.63	5.45
	P4	3.37	4.23	2.87	4.87
	P5	3.48	3.45	3.01	4.36
	P6	5.25	3.64	4.13	4.33
	P7	5.90	4.15	5.58	2.88
Брзина говора (речи/s)	P1	2.42/s	1.95/s	2.97/s	2.29/s
	P2	1.92/s	1.67/s	2.20/s	1.28/s
	P3	1.99/s	2.3/s	2.28/s	1.65/s
	P4	2.37/s	1.89/s	2.79/s	1.64/s
	P5	2.01/s	2.32/s	2.33/s	1.83/s
	P6	1.52/s	1.65/s	1.94/s	1.39/s
	P7	1.36/s	1.20/s	1.43/s	1.74/s
Интензитет (dB) (средња вредност)		50	52	54	52

У енглеском језику уочава се јасна тенденција продужетка трајања исказа у шапату и код изјавних и код упитних реченица, док у српском та тенденција није доследна, мада се у већини примера такође види продужетак трајања. Недоследност се може објаснити како методолошким дизајном, у смислу да је одређени пример довео до скраћења трајања услед склопа гласова, али и индивидуалним карактеристикама испитаника који су пример читали на другачији начин од осталих. У логичној вези са трајањем исказа је и брзина говора, те се у резултатима уочава смањење темпа у шапату нарочито у енглеским примерима независно од типа реченице. У обама језицима уочавамо тенденцију да и у модалном гласу и у шапату упитне реченице краће трају и даје брзина говора већа. Овакви резултати иду у прилог налазима литературе по којима је говор спорији у шапату, слог краћи као и трајање појединачних сегмената, а самим тим и читавог исказа (Шварц 1968; Јовичић, Шарић 2008). Када је у питању интензитет, јасна је разлика у интензитетима модалног гласа и шапата што се види и из бројчаних података у Табели 4. Дата разлика у појединим случајевима достиже 15 dB, што је у складу са наводима литературе (Тронмилер, Ериксон 2000). За разлику од шапата, у модалном гласу се у обама језицима показује благо повишење интензитета у упитним реченицама.

Ради боље прегледности, разлике у интензитету модалног гласа и шапата и у српском и у енглеском језику представљамо на Графикону 1.

Графикон 1. Илустрација разлика у интензитету модални глас (зелено) : шапат (црвено) у упитној реченици на српском (лево) и изјавној реченици енглеском језику (десно)

Илустрација разлика у интензитету приказана на Графикону 1 визуелно осликава квантитативне податке из Табеле 4, те се јасно оцртава значајан пад интензитета у шапату, што је показано и раније у релевантним студијама (Трон-милер, Ериксон 2000).

7. Закључак

Разлике модалног гласа и шапата лако је приметити једноставном аудитивном методом. Ипак, модификације до којих долази у шапату доста су сложеније и њихова анализа захтева приступ из више перспектива. У раду смо покушали да анализирамо разлике у перцепцији и продукцији шапата на матерњем и страном језику, узимајући додатно у обзир и комуникативну функцију реченице.

Резултати теста идентификације реченица показују отежану перцепцију комуникативног типа реченице у шапату, нарочито код упитних реченица које имају форму изјавних, вероватно јер недостаје информација о кретању фундаменталне фреквенције, односно о интонацији која је суштинска за разликовање таквог типа реченица. Ако бисмо на основу резултата направили неку врсту скале тежине препознавања, она би ишла од изјавних реченица на српском језику, преко изјавних на енглеском, упитних на српском до упитних на енглеском језику, које је уједно било најтеже препознати код обе групе испитаника. На основу нашег корпуса можемо закључити да женски испитаници нешто прецизније препознају комуникативни тип реченице од мушких, али да је проценат тачног препознавања нижи у страном у односу на матерњи језик.

Када је продукција шапата у питању, на сегменталном нивоу уочено је продужено трајање пловива, фрикатива и назала, нарочито у страном језику. Када је у питању комуникативни тип реченице, не можемо рећи да је уочено доследно понашање консонаната, мада се примећује продужено трајање појединих консонаната у упитним реченицама у модалном гласу. Са друге стране, вокали показују пораст вредности првог и другог форманта, независно од типа реченице у обама језицима. У енглеском језику примећен је продужетак трајања исказа у шапату и код изјавних и код упитних реченица, док у српском та тенденција није доследна, мада се у већини примера такође видео продужетак трајања. Независно од типа реченице, резултати су показали смањење брзине говора нарочито у енглеским примерима, што сведочи о потреби говорника да што пажљивије пренесе поруку, а уједно и дочара комуникативну функцију реченице. Подаци мерења интензитета указали су на евидентну разлику у шапату и модалном гласу, при чему је у шапату интензитет слабији и до 15 dB. Уопштено се може закључити да се све карактеристике шапата интензивирају у страном језику, вероватно јер га говорници пажљивије изговарају.

У потенцијална ограничења нашег истраживања можемо сврстати одабир примера, који су могли укључити вокале у свим акценатским позицијама, али и више примера консонаната. Будућа истраживања би се могла позабавити мерењем дужине слогова и речи, као и сегмената унутар реченице. Такође би се додатне разлике модалног гласа и шапата могле видети уколико би се анализирали и остали акустички параметри релевантни за консонанте различитих места и начина артикулације.

Проучавање шапата важно је како за перцепцију и продукцију говора, тако и за идентификацију говорника који шапуће. Стога се може закључити да проучавање шапата има важне теоријске, али и практичне импликације. Имајући

претходно наведено у виду, будуће студије би се могле позабавити и социо-културолошким аспектима шапата, као и његовим прагматичким функцијама.

Литература

- Бурзма, Вининк 2020: Boersma, P., Weenink, D. *Praat: Doing phonetics by computer* [Computer program]. [преузето 25. новембра 2020. са <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/>]
- Велс 2006: Wells, J. C. *English Intonation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Даненбринг 1980: Dannenbring, G. L. Perceptual discrimination of whispered phoneme pairs. *Perceptual and Motor Skills*, 51(3), 979–985.
- Ејвери, Ерлик 1992: Avery, P., Ehrlich, S. *Teaching American English pronunciation*. Oxford: Oxford University Press.
- Еслинг, Харис 2003: Esling, J. H., Harris, J. G. An expanded taxonomy of states of the glottis. *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*, Barcelona, Spain: UAB, 1049–1052.
- Жигис и др. 2017: Żygis, M., Pape, D., Koenig, L., Jaskuła, M., Jesus, L., Segmental cues to intonation of statements and polar questions in whispered, semi-whispered and normal speech modes. *Journal of Phonetics*, 63, 53–74.
- Землин 1998: Zemlin, W. R. *Speech and Hearing Science: Anatomy and Physiology*. (4thed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Ивић, Лехисте 1996: Ivić, P., Lehiste, I. *Prozodija reči i rečenice u srpskohrvatskom jeziku*. Srem-ski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ингам и др. 2003: Ingham, R. J., Bothe, A. K., Jang, E., Yates, L., Cotton, J., Seybold, I. Measurement of Speech Effort During Fluency-Inducing Conditions in Adults Who Do and Do Not Stutter. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 52(5), 1286–1301.
- Ито и др. 2005: Ito, T., Takeda, K., Itakura, F., Analysis and recognition of whispered speech. *Speech Communications* 45, 139–152.
- Јовичић, Шарих 2008: Jovičić, S. T., Šarić, Z. Acoustic analysis of consonants in whispered speech. *Journal of Voice*, 22, 263–274.
- Јошиока 2008: Yoshioka, H. The role of tongue articulation for /s/ and /z/ production in whispered speech. *Acoustics '08 Paris Proceedings*, Paris: Société Française d'Acoustique, 2335–2338.
- Кирило 2004: Cirillo, J. Whispering: communication by unvoiced speech. *Annals of the Brazilian Academy of Sciences*, 76, 413–423.
- Клич 1982: Klich, R. J. Effects of speech level and vowel context on intraoral air pressures in vocal and whispered speech. *Folia Phoniatrica*, 34, 33–40.
- Коно и др. 1996: Konno, H., Toyama, J., Shimbo, M., Murata, K. The effect of formant frequency and spectral tilt of unvoiced vowels on their perceived pitch and phonemic quality. *IEICE Technical Report*, SP95-140; 39–45.
- Лад 2008: Ladd, D. R. *Intonational Phonology* (2nd edition). First published 1996. Cambridge: Cambridge University Press.
- Лас и др. 1976: Lass, N.J., Hughes, K. R., Bowyer, M.D., Waters, L.T., Bourne V. T., Speaker sex identification from voiced, whispered and filtered isolated vowels. *Journal of the Acoustical Society of America*, 59, 675–678.
- Лехисте 1970: Lehiste, I. *Suprasegmentals*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Лим 2010: Lim, B. P. *Computational Differences in Whispered and Non-Whispered Speech*. Doctoral dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign, unpublished draft of November 29, 2010.
- Лин 1988: Lin, M. C., Putonghua shengdiao de shengxuetexing he zhijue zhengzhao [The acoustic characteristics and perceptual cues of tones in Standard Chinese]. *Zhongguo Yuwen [Chinese Linguistics]*, 204 (3), 182–193.
- Мејер-Еплер 1957: Meyer-Eppler, W., Realisation of prosodic features in whispered speech. *Journal of the Acoustical Society of America*, 29, 104–106.
- Милер 1934: Miller, C. B. An experimental phonetic investigation of whispered conversations, considered from a linguistic point of view. PhD Thesis, University of Hamburg.
- Милз 2003: Mills, T. I. P. *Cues to voicing contrasts in whispered Scottish obstruents*. M. A. Thesis, University of Edinburgh. [Доступно на: <http://www.lel.ed.ac.uk/~tmills/files/TimothyMillsMSc.pdf>]
- Милз 2009: Mills, T. I. P. *Speech motor control variables in the production of voicing contrasts and emphatic accent*. Doctoral dissertation, University of Edinburgh. [Доступно на: www.ling.ed.ac.uk/~tmills/files/TimothyMillsPhD.pdf]
- Морис, Клеменц 2002: Morris, R. W., Clements, M. A. Reconstruction of speech from whispers, *Medical Engineering & Physics*, 24 (7–8), 515–520.
- Петроне 2008: Petrone, C. Le rôle de la variabilité phonétique dans la représentation des contours intonatifset de leursens. Ph.D. dissertation, Université de Provence.
- Риаланд 2007: Rialland, A. Question prosody: an African perspective, In Tomas Riad & Carlos Gussenoven (eds.), *Tones and Tunes: Studies in Word and Sentence Prosody*. Berlin: de Gruyter, 35–62.
- Роуч 2009: Roach, A. *English Phonetics and Phonology: A practical course* (4th edition). First published 1983. Cambridge: Cambridge University Press.
- Соломон и др. 1989: Solomon, N. P., McCall, G. N., Trosset, M. W., Gray, W. C. Laryngeal configuration and constriction during two types of whispering. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 32, 161–174.
- Средојевић 2011: Средојевић, Д. Експериментално-фонетско испитивање прозодијских карактеристика новосадског говора (Непубликована докторска дисертација). Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад.
- Статопулос и др. 1991: Stathopoulos, E. T., Hoit, J. D., Hixon, T. J., Watson, P. J., Solomon, N. Respiratory and Laryngeal Function during Whispering. *Journal of Speech and Hearing Research*, 34(4), 761–767.
- Тартер, Браун 1994: Tartter, V.C., Braun, D., Hearing smiles and frowns in normal and whisper registers. *Journal of the Acoustical Society of America*, 96, 2101–2107. doi: 10.1121/1.410151.
- Тран и др. 2010: Tran, V.A., Bailly, G., Loeenbruck, H., Toda, T., Improvement to a NAM-captured whisper-to-speech system. *Speech Communications*, 52, 314–326. doi: 10.1016/j.specom.2009.11.005.
- Тронмилер, Ерикссон 2000: Traunmuller, H., Ericksson, A. Acoustic effects of variation in vocal effort by men, women, and children. *The Journal of Acoustical Society of America*, 107(6), 3438–3451.
- Фукс и др. 2007: Fuchs, S., Brunner, J., Busler, A. Temporal and spatial aspects concerning the realizations of the voicing contrast in german alveolar and postalveolar fricatives. *Advances in Speech Language Pathology*, 9(1), 90–100. [Доступно на: hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/37/13/21/PDF/Fuchs_et_al__to_T_F.pdf]
- Халидеј 1967: Halliday, M. A. K. Notes on transitivity and themes in English. Part 2. *Journal of Linguistics*, 3, 199–244.

- Хенриксен 2012: Henriksen, N. The intonation and signaling of declarative questions in Manchego Peninsular Spanish. *Language and Speech*, 55(4). 543–576.
- Херен, Ван Ховен 2009: Heeren, W. F. L., Van Heuven, V. J., Perception and production of boundary tones in whispered Dutch, *INTERSPEECH 2009, September 6–10, Brighton, UK, Proceedings*, 2411–2414.
- Херен, Ван Ховен 2014: Heeren, W. F. L., van Heuven, V. J., The interaction of lexical and phrasal prosody in whispered speech. *Journal of the Acoustical Society of America*, 136, 3272–3289. doi: 10.1121/1.4901705.
- Хигашикава и др. 2003: Higashikawa, M., Green, J., Moore, C. A., Minifie, F. D. Lip kinematics for /p/ and /b/ production during whispered and voiced speech. *Folia Phoniatrica et Logopaedica*, 55, 17–27.
- Шварц 1968: Schwartz, M. F. Identification of speaker sex from isolated, voiceless fricatives. *Journal of the Acoustical Society of America*, 43, 1178–1179.
- Шварц 1972: Schwartz, M. F. Bilabial closure durations for /p/, /b/, and /m/ in voiced and whispered vowel environments. *Journal of the Acoustical Society of America*, 51, 2025–2029.

THE ANALYSIS OF WHISPERED SENTENCE MODALITY AND ITS PHONETIC AND PROSODIC FEATURES

Summary

The present paper analyzes the phenomenon of modality from a phonetic and phonological perspective, regarding whisper as a voiceless mode of modal voice. Since whisper is characterized by the absence of vocal fold vibration, the fundamental frequency, which is one of the more reliable parameters of the perception of intonation, will not be visible on the spectrogram. Having the previously mentioned in mind, the research focuses on the perception of a whispered sentence, esp. on the accuracy of the identification of its communicative function/modality, i.e. questions vs. statements in our particular case. In the domain of production, we examine the differences in sentence duration and the duration of individual segments in the initial and final position, shifts in vowel formant frequencies, speech rate and intensity in interrogative and declarative sentences in Serbian and English taking both modal voice and whisper into consideration. The sentence identification task was used to test the accuracy of perception, while the analysis of the required acoustic parameters was performed in *Praat*, version 6.1.33. The results of perception testing underscore the difficulty Serbian EFL students face when distinguishing whispered sentence modality, especially in a foreign language. As far as the production levels concerned, consonants tend to last longer in whisper, especially considering the examples in English, although the given parameters were not consistent. Vowels, however, exhibit a consistent increase in the value of the first two formants in whisper. The duration of the utterance is somewhat longer, while the speech rate is slower compared to normal speech, again primarily in the target language. In modal voice, the interrogative sentences last somewhat shorter and the speech rate is higher, while the intensity is significantly lower in whisper, which is in line with the findings of the previous research.

Key words: Serbian, English, perception and production of whispered speech, prosody, acoustic phonetics

Danica M. Jerotijević Tišma

Јелена М. Јосијевић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за енглески језик

МОДАЛНИ СУПЕРЛАТИВИ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се испитују и пореде појавни облици модалне суперлативности у српском и енглеском језику. Корпусна анализа енглеског језика спроведена је на грађи електронског корпуса COCA (*Corpus of Contemporary American English*), а корпусна анализа српског језика на електронском корпусу КССЈ 2013 (*Корпус савременог српског језика*). Иако су корпусне анализе суштински по својој природи независне, у раду се за проверу и илустрацију еквиваленције облика у два језика користи и паралелни корпус ЕСПК 2012 (*Енглеско-српски паралелни корпус*). Анализа ће указати на потребу да се у оквиру категорије модалних суперлатива уведе класификација на имплицитне и експлицитне модалне суперлативе. Показаћемо и да се у два језика у конструкцијама са значењем модалне суперлативности поред морфолошких суперлатива могу јавити и морфолошки компаративи (српски језик) и позитиви (енглески језик). Најзад, овај рад ће указати на сличности и разлике које два језика испољавају у погледу форми реализације модалне суперлативности.

Кључне речи: модална суперлативност, суперлатив, компаратив, позитив

1. Уводна разматрања

Суперлатив у оквиру тростепене граматикализоване градације (*позитив – компаратив – суперлатив*) показује да појам који он одређује поседује својство или особину у највишем степену у односу на све појмове с којима се пореди (Зендвурт и Ван Ек 1975, Кверк и Гринбаум 1976, Кверк и др. 1985, Гринбаум и Кверк 1991, Палмер и др. 2002, Иствуд 2002, Даунинг и Лок 2006, Хадлстон и Пулам 2007 и Алтенберг и Ваго 2010). Такво значење може бити изражено морфолошки (суперлативним облицима придева и прилога), али и различитим лексичко-синтаксичким средствима (Хадлстон и Пулам 2002, Јесперсен 2007):

- (1) Он је *виши од свих дечака* из разреда. → Он је *највиши* дечак у свом разреду.
He is *taller than every other boy* in his class. → He is *the tallest* boy in his class.
- (2) *Нико* у разреду *није виши* од њега. → Он је *највиши* дечак у свом разреду.
Nobody in his class *is taller than him*. → He is *the tallest* boy in his class.
- (1) *Нико* у разреду *није висок* као он. → Он је *највиши* дечак у свом разреду.
Nobody in his class *is as tall as him*. → He is *the tallest* boy in his class.

У оваквим формама лексичко-синтаксичке суперлативности, *чисто*² суперлативно значење (нпр. *највиши* и *the tallest*) изражава се конструкцијама које у

1 jelena.josijevic@filum.kg.ac.rs

2 Под појмом *чисто* суперлативно значење подразумевамо непостојање додатних семантичких обележја, каква се јављају код, рецимо, *елатива*.

свом саставу имају морфолошке компаративе (*Примери 1 и 2*) и позитиве (*Пример 3*) (Ковачевић 2003, Јосијевић 2016, Куљанин 2017, Јосијевић 2019). Суперлативност ових облика почива на посебној интеракцији морфолошких компаратива и општих заменица и детерминатора којима се селекује читав скуп у којем се врши поређење (*Пример 1*), односно интеракцији морфолошких компаратива и позитива и одричних заменица и детерминатора којима се негира постојање појма који наведено својство има у истом или у вишем степену (*Примери 2 и 3*).

Суперлативне конструкције које су анализиране у овом раду поседују додатна семантичка обележја. Осим што означавају суперлативни степен, оне садрже и значењску компоненту модалности. У семантичкој литератури у модалне суперлативе сврставају се форме попут „the largest possible” и „the best you can” (Шварц 2005, Алрена и Кенеди 2013, Ромеро 2010). Прегледом досадашње литературе установљено је да форме модалне суперлативности у српском и енглеском језику до сада нису биле предмет озбиљнијих контрастивних проучавања. Због тога је овај рад посвећен управо овој теми.

У раду су прво независним корпусним анализама два језика изоловани и структурално дефинисани модели модалних суперлатива. Корпусне анализе спроведене су на независним корпусима двају језика како би се избегли сви могући недостаци рада на паралелним корпусима (нпр. утицај форме употребљене на језику оригинала на изабрану форму у језику превода). За корпусну анализу енглеског језика одабран је електронски корпус COCA (*Corpus of Contemporary American English*), док је корпусна анализа српског језика спроведена на електронском корпусу КССЈ 2013 (*Корпус савременог српског језика*) Природно-математичког факултета Универзитета у Београду. У раду је коришћен и паралелни електронски корпус двају језика ЕСПК 2012 (*Енглеско-српски паралелни корпус*) за проверу и илустрацију еквиваленције форми које су уочене у два језика.

2. Теоријска разматрања

У семантичкој литератури појам модални суперлатив користи се да означи конструкције попут *the largest possible* и *the best you can* које у свом саставу имају морфолошке суперлативе (овде *the largest* и *the best*) и модалне елементе: модалне придеве (*possible*) или модалне глаголе (*can*) (Шварц 2005, Ромеро 2010, Алрена и Кенеди 2013, Ромеро 2013). Други могући видови изражавања модалне суперлативности у енглеском језику овде се не обрађују. Сва пажња се заправо углавном поклања формама са модалним придевом *possible*, док се форме са модалним глаголом *can* тек мимогред спомињу. Модални суперлативи са придевом *possible* завредили су ту пажњу захваљујући одређеним специфичностима које испољавају на синтаксичком и семантичком плану, односно у интеракцији ова два плана. Наиме, када је модални придев употребљен преноминално, могуће су две интерпретације (Шварц 2005, Ромеро 2010):

- (1) I bought the **largest possible** present_{NOUN}.
‘Out of objects that were possible presents, I bought the largest one.’
‘I bought as large a present as it was possible for me to buy.’
- (2) I talked to the **fewest possible** guests_{NOUN}.
‘Out of the individuals that were possible guests, I talked to the fewest.’
‘I talked to as few guests as it was possible for me to talk to.’

Када се исти придев нађе у постноминалној позицији, као у *Примерима 3* и *4*, форме имају само једно значење, и то значење модалне суперлативности (Шварц 2005, Ромеро 2010):

(3) I bought the **largest present**_{NOUN} **possible**.

*'Out of objects that were possible presents, I bought the largest one.'

'I bought as large a present as it was possible for me to buy.'

(4) I talked to the **fewest guests**_{NOUN} **possible**.

*'Out of the individuals that were possible guests, I talked to the fewest.'

'I talked to as few guests as it was possible for me to talk to.' (Ромеро 2013)

Уз то, да бисмо при преноминалним употребама придева *possible* имали значење модалне суперлативности, нужно је да он буде локализован уз сами суперлативни облик придева (Ромеро 2010). Наредни пример доказује да структуре немају значење модалне суперлативности када модални придев у преноминалној позицији не прати директно облик суперлатива:

(5) I bought the **largest affordable possible present**_{NOUN}.

*'Out of objects that were possible presents, I bought the largest one.'

'I bought as large a present as it was possible for me to buy.'

Најзад, структуре са преноминално употребљеним модалним придевом имају значење модалне суперлативности само у случају суперлатива творених флективном морфемом *-est* (6) (Шварц 2005). Код аналитичких суперлатива (*most* + позитив придева) такве интерпретације изостају:

(6) I bought the **most expensive possible present**_{NOUN}.

*'Out of objects that were possible presents, I bought the most expensive one.'

'I bought as expensive a present as it was possible for me to buy.'

Другим речима, аналитички суперлативи могу имати додатну семантичку компоненту модалности само када је модални придев *possible* употребљен постноминално (Ромеро 2010):

(7) I bought the **most expensive present**_{NOUN} **possible**.

'Out of objects that were possible presents, I bought the most expensive one.'

'I bought as expensive a present as it was possible for me to buy.'

Исто важи и за придевске сложенице у којима је први елемент суперлативни облик придева, а који модификује садашње или прошле партиципе који се јављају као други елементи оваквих придевских сложеница (нпр. *fastest-growing* или *fastest-paced*). Такви придеви се обично тумаче као обични суперлативи, али налик на аналитичке суперлативе, немају значење модалне суперлативности када је модални придев употребљен преноминално (Шварц 2005):

(8a) I bought the **fastest-growing possible plant**_{NOUN}.

(8b) We play the **fastest-paced possible game**_{NOUN}. (Шварц 2005)

Реченица (8a) не значи 'I bought the fastest-growing plant I could, nor can', као што реченица (8b) неће бити интерпретирана као 'we play the fastest-paced game we can'. Таква значења имамо само када се модални придев *possible* јави у постноминалној позицији, као у примерима (9a) и (9b):

- (9a) I bought the **fastest-growing plant**_{NOUN} **possible**.
(9б) We play the **fastest-paced game**_{NOUN} **possible**. (Шварц 2005)

У србистичкој литератури, иста значењска категорија најчешће се одређује као *зранична сујерлативност могуће* (Пипер и др. 2005: 862). Кључни елемент оваквих структура у српском језику јесте партикула *што*. Партикула *што* одређује се, између осталог, и као интензификаторска партикула која долази уз компаратив (Силић и Прањковић 2005: 255, Пипер и др. 2005: 862):

- (10a) Пливај **што брже**.
(10б) Певај **што гласније**.

У потоњим формама модални елемент није присутан у самој структури, али се истоветно значење може изразити и формама у којима су присутни модални придеви или допуне које у свом саставу имају модалне глаголе (Куљанин 2017a: 91–94):

- (11) Пливај **што брже**.
‘Пливај **што брже можеш**.
‘Пливај **што је брже могуће**.

Структура *Певај што гласније* значењски је подударна конструкцијама *Певај што гласније можеш* и *што је гласније могуће*.

Прегледом досадашње литературе о модалној суперлативности у енглеском и српском језику, установили смо да су истраживања и анализе модалне суперлативности тек у својим зачецима. Потребне су на првом месту дескриптивне анализе којима би се употпунили досадашњи пописи форми и структура којима се семантичка категорија модалне суперлативности реализује. Опус контрастивних проучавања оваквих суперлативних облика у српском и у енглеском језику још је и оскуднији. Р. Ђорђевић (2007: 234) описује такве форме у два језика кроз поделу на: 1) модалне компаративе и 2) модалне суперлативе. У прве убраја српске конструкције *што* + компаратив + модална лексема (нпр. *што је боље могуће*) којима као еквиваленте поставља енглеске форме еквивалент + модална лексема (нпр. *as good as possible*). У модалне суперлативе она убраја српске и енглеске форме са морфолошким суперлативом и модалним лексемама (нпр. *најбоље могуће*, *the best possible*). Овај рад ће показати да оваква класификација нема упориште ни у теорији ни у пракси. Са становишта теорије, показаће се да је неодржива и на плану форме, и на плану значења. Овај рад је заснован на резултатима до којих је ауторка дошла при изради своје докторске дисертације *Перифразистичка компарација у српском и енглеском језику* (Јосијевић 2020). Рад је у односу на опис који је дат у докторској дисертацији модификован, продубљен и проширен.

Након прегледа оскудне литературе о модалној суперлативности, ваља нешто рећи и о општим типовима модалности. У овом раду коришћена је класификација Ф. Р. Палмера (1990). Ова класификација обједињује типове модалности о којима су претходно говорили Џ. Лајонс (1977) и фон Рајт (1951), уз додатне подкатегоризације које уводи Ф. Р. Палмер (1990). Наиме, Џ. Лајонс (1977) прави разлику између епистемичке и деонтичке модалности. Епистемичка модалност одређује се као „мишељење или став говорника према пропозицији реченице или ситуацији коју та пропозиција описује” (ибид. 452), док се деонтичка модалност тиче „неопходности или могућности извођења чинова од стране морално одговорних агената” (ибид. 823). Како ова класификација не обухвата све уочене типове модалности (нпр. оне који се изражавају модалним глаголима *can* и *will*), Ф. Р. Палмер (1990) уводи и категорију *динамичке модалности* о којој је претходно

говорио и фон Рајт (1951). Ф. Р. Палмер (1990) даље прави разлику између динамичке могућности (енгл. *dynamic possibility*) и динамичке неопходности (енгл. *dynamic necessity*). У оквиру обеју категорија јављају се два подтипа динамичке модалности: 1) неутрална модалност (енгл. *neutral* или *circumstantial modality*) и 2) модалност оријентисана према субјекту (енгл. *subject-oriented modality*) (ибид. 83). Прва категорија односи се на општу, генералну могућност да се изврши каква радња или да се оствари нека ситуација (нпр. *These technical problems can be solved quite easily*), док се други тип модалности односи на могућности неког конкретног лица (нпр. *John can solve these technical problems quite easily*).

3. Методологија анализе

У овом раду спроведена је контрастивна анализа која се према критеријумима које даје Р. Ђорђевић (2004) може одредити као интерлингвално, структурално, микролингвистичко (синтагматско), објективно, селективно, парцијално и теоријско контрастивно проучавање. У раду су спроведене независне корпусне анализе двају језика. Рад на независним корпусима омогућио је изолацију примера из оба језика у њиховом природном окружењу чиме је избегнута могућност да употреба одређене форме у језику превода буде директно мотивисана обликом који је употребљен у оригиналном тексту.

За корпусну анализу енглеског језика одабран је електронски корпус (*Corpus of Contemporary American English*)³, док је корпусна анализа српског језика спроведена на електронском корпусу *КССЈ 2013 (Корпус савременог српског језика)*⁴ Природно-математичког факултета Универзитета у Београду. Из корпусне грађе изоловано је по хиљаду примера модалних суперлатива у двама језицима. Након тога дефинисани су структурални модели модалних суперлатива који су забележени у корпусној грађи. У раду није извршена квантитативна обрада података јер се таква анализа не чини ни нужном ни сврсисходном у односу на језичку појаву која је одабрана за анализу. Другим речима, у раду је спроведена само квалитативна анализа изоловане корпусне грађе. Након утврђивања свих забележених форми модалне суперлативности приступљено је њиховом контрастирању. За проверу еквиваленције структуралних модела модалне суперлативности и илустрацију сличности и разлика између два језика коришћен је паралелни електронски корпус два језика *ЕСПК 2012 (Енглеско-српски паралелни корпус)*⁵.

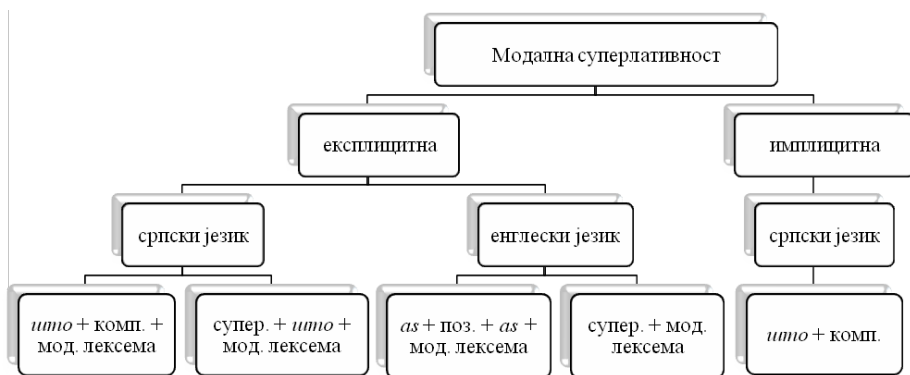
4. Модални суперлативи у српском и енглеском језику

Упоредна анализа модалне суперлативности у српском и енглеском језику, на првом месту, указала је на потребу да се у семантичкој литератури уведе подела на експлицитну и имплицитну модалну суперлативност. Експлицитна модална суперлативност обухватала би све реченичне конструкције у којима је модални придев или глагол експлицитно дат, односно присутан у реченичној структури. Имплицитна модална суперлативност обухватала би форме у којима је суперлативно значење имплицитно обогаћено модалном компонентом. Дијаграм 1 сумира системе модалне суперлативности у двама језицима са структуралним моделима који су забележени у корпусној грађи:

3 Доступан на: <http://corpus.byu.edu/coca/>.

4 Доступан на: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>.

5 Доступан на: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>.

Дијаграм 1: Модална суперлативност у српском и енглеском језику

Као што се може закључити из приложеног графичког приказа, форме експлицитне модалне суперлативности забележене су и у српском и у енглеском језику. Облици имплицитне модалне суперлативности уочени су само у српском језику. У наставку рада ове две категорије анализирани су засебно.

4.1. Експлицитни модални суперлативи

Експлицитну модалну суперлативност у српском језику могуће је изразити на два начина. Први и основни структурални модел заснива се на интеракцији морфолошког суперлатива и модалне компоненте која је експлицирана. У конструкцијама су присутни модални придев *могући*, *могућа*, *могуће* или модални глагол *моћи*:

Убрзо сам схватио да је то *најбоље што је могло* да ми се догоди. Одговори ми *најбрже што можеш*. Могу мирно да спавају јер верујем да ће копредседник радити *најбоље што је могуће*. А то је нешто *најлепше што може* да ми се догоди. Ако одиграмо *најбоље што можемо*, победићемо. Једино сам себи дала задатак да певам *најбоље што могу*. То је нешто *најгоре што може* снаћи један брод. (КССЈ 2013)

Истог значења су и форме које уместо морфолошких суперлатива садрже морфолошке компаративе:

Потрудићу се наравно, да нацтрам његов лик *што је могуће верније*. Мораш ме извинити, драга моја, *што је могуће учинивије*. Јасно је да ћемо после тога приређивати свадбе и то на *што је могуће свечанији начин*. Треба наставити протесте *што је масовније могуће*. Будите штедљиви, прецизније, носите их умерено и *што је суштинскије могуће*, најбоље само један комад са шљокицама водећи рачуна о слагању боја [...]. Стојећи, ваљда, наред собе и говорећи *што гласније може!* [...] а знаци би могли опет да ишчезну, брзо, ти који имаш добре очи, препиши их *што верније можеш*, можда и мало крупније. (КССЈ 2013)

Иако се у забележеним структурама јављају морфолошки компаративи, реченице имају значење суперлатива. То доказују и реконструкције претходних примера:

што је могуће верније [→ *најверније могуће*]
што је могуће учинивије [→ *најучинивије могуће*]
на што је могуће свечанији начин [→ *најсвечанији могући начин*]
што је масовније могуће [→ *најмасовније могуће*]

ишћо је суйћилније моћуће [→ најсуйћилније моћуће]
ишћо ёласније може [→ најёласније ишћо може]
ишћо верније можеш [→ најверније моћуће] (КССЈ 2013)

У енглеском језику експлицитни модални суперлативи забележени су у реченичним структурама које у свом саставу имају морфолошке суперлативе:

Second, to provide *the dearest possible* guidance for high school teachers, each state must develop a single set of reading [...]. [...] we advocated for *the speediest possible* review. Framing this responsibility in *the noblest possible* terms kept journalists and copywriters, at least, fully employed. That was *the most joy they could* muster out of it. This is *the most charitable you could* ever be in your life! Currency trading was *the most fun you could* have sitting up, some people said. And I'm wondering why as a society we have decided *the shallowest possible* measure is the most important. The proximity of death produces *the starkest possible* contours of life [...]. (COCA)

Као модалне компоненте забележени су придев *possible* и модални глаголи *can* и *could*. Овај структурални модел није стран англистичкој литератури, која је заправо сву своју пажњу и усмерила на њега. Наша корпусна анализа показала је да се истоветно значење може изразити и реченичним структурама које у свом саставу имају еквативне конструкције са позитивима:

Grocery stores make these grab-and-go sections *as easy as possible*. I planned to act *as normal as possible*. I extended my hands, trying to keep my center of gravity *as low as possible*. He slumped to the rocky ground, getting his head *as low as possible*, downslope. The scenarios tested in this paper were kept *as simple as possible* to provide consistent and reproducible results. I mean, this is about *as bad as you can* be. Okay, I mean, that's *as close as you can* get. So set your expectations *as high as you can*. Cut to Paris *as quick as you can*. We struggled into the sleeping bag and made ourselves *as comfortable as we could*. It was about learning the game and trying to be *as competitive as we could*. With season 1, we wanted to be *as original as we could*. (COCA)

Реконструкције наредних примера из корпусне грађе илуструју значењску подударност форми са суперлативом и оних које садрже позитиве:

as easy as possible [→ *the easiest possible*]
as low as possible [→ *the lowest possible*]
as simple as possible [→ *the simplest possible*]
as bad as you can [→ *the worst you can*]
as close as you can [→ *the closest you can*]
as high as you can [→ *the closest you can*] (COCA)

На семантичком плану нема ни најмање разлике између форми са морфолошким суперлативом и структура које садрже еквативне конструкције са позитивом. Једина разлика уочена је на плану њихове дистрибуције. И један и други структурални модел јављају се у предикативним употребама:

Cut to Paris *as quick as you can* [→ *the quickest you can*]. We struggled into the sleeping bag and made ourselves *as comfortable as we could* [→ *the most comfortable we could*]. I planned to act *as normal as possible* [→ *the most normal I could*]. I extended my hands, trying to keep my center of gravity *as low as possible* [→ *the lowest possible*]. The scenarios tested in this paper were kept *as simple as possible* [→ *the simplest possible, the simplest they could*] [...]. (COCA)

Са друге стране, форме са синтетичким суперлативом и придевом *possible* масовно се бележе у атрибутивним употребама:

Below are 10 steps you can take to ensure *the best possible experience*. The end result could be *the best possible outcome* for Brown [...]. Let me assure you, we will deal with this in *the strongest possible terms*. [...] the policy will essentially operate at *the lowest possible cost* going forward. I need to have this status within *the shortest possible time*. The eBay has *the widest possible audience* and it is so global and so accessible [...]. We ask you permission to call the banns for their nuptials at *the earliest possible date*. Developing a wide base of experiences will allow a learner to respond to *the wildest possible range* of situations. The preservation of freedom requires the elimination of such concentration of power to *the fullest possible extent* [...]. Fundamentalism in *the broadest possible sense* may thus be said to thrive upon a belief that God sanctions attitudes [...]. (COCA)

Исто се не може рећи и за еквативне форме са позитивом придева, али и суперлативне конструкције са глаголима *can* и *could*. Није забележен ниједан пример модалних суперлатива оваквих структура у атрибутивној употреби.

За сам крај овог поглавља сумираћемо да се експлицитни модални суперлативи бележе у обама језицима. У обама језицима забележене су по две структурне форме:

- ▶ Српски језик:
  1. *што* + компаратив + модална лексема
  2. суперлатив + *што* + модална лексема
- ▶ Енглески језик:
  1. *as* + позитив + *as* + модална лексема
  2. суперлатив + модална лексема

Овакви резултати наше анализе указују да подела на модалне компаративе и модалне суперлативе коју даје Р. Ђорђевић (2007: 234) није одржива. Прво и основно, са семантичког становишта нема основа за ову поделу јер без обзира на то који је морфолошки облик придева употребљен у структури, реченичне структуре имају суперлативно значење. Друго, осим суперлатива, у српском језику се у такозваним модалним компаративима јављају и морфолошки компаративи, али у енглеском језику се, поред суперлативних облика придева, јављају и еквативне конструкције са позитивом. У том смислу оваква подела нема упориште ни на плану форме. Најзад, како све форме означавају модалну суперлативност, у преводилачкој пракси, сасвим оправдано, јављају се као унакрсни преводни еквиваленти једне другима. То доказују и наши примери из паралелног корпуса:

- (1) The olde man dropped the line and put his foot on it and lifted the harpoon *as high as he could* [...].
→ Старац испусти конопац, стаде на њега ногом и подиже харпун *што је више могао* [...].
- (2) [...] that the investments into equipment must be *as low as possible*;
→ [...] да инвестиције у опрему буду *што ниже могуће*;
- (3) [...] response scenario should be performed *as fast as possible*.
→ [...] одговор треба да се одвија *најбрже могуће*.
- (4) [...] treatment *as favourable as possible* [...].
→ [...] *најповлашћенији могући* третман [...].
- (5) [...] and be crucified under *the worst possible* circumstances.
→ [...] и бити разапет под *што је могуће зорим* околностима.

- (6) But she was very anxious to have it done with *the least possible* pain to him and Elizabeth.
 → Но њој је било веома стало да се то изведе тако да он и Елизабет *што* је *могуће* мање пате.
- (7) Get FRY wired for new technologies so youth have *the best chance possible* of getting on the advantaged side of the digital divide.
 → Повезати СРЈ са новим технологијама, тако да млади добију *најбољу могућу* прилику за учествовање у напредном дигиталном свету.
- (8) Automatic systems for searching for information are used to decrease information overload and to provide access to data needed in *the fastest way possible*.
 → [...] Аутоматизовани системи за претраживање информација се користе да би се смањила преоптерећености и да би се до траженог податка дошло на *најбољи могући* начин. (ЕСПК 2012)

Као преводни еквиваленти енглеског модалног суперлатива са еквативном конструкцијом која садржи позитивне придева и прилога јављају се српске форме са компаративом (*Примери 1 и 2*) и суперлативи (*Примери 3 и 4*). Као еквиваленти енглеских конструкција са обликом морфолошког суперлатива јављају се српски облици са компаративом (*Примери 5 и 6*) и суперлативом (*Примери 7 и 8*). Другим речима, и реченичне структуре са компаративом (у српском језику) и позитивом (у енглеском језику) имају скаларну вредност суперлатива којој је, уз то, придодата и модална компонента.

4.2. Имплицијни модални суперлативи

Форме имплицитног суперлатива забележене су само у српском језику. Кон-трастивном анализом енглеског језика није установљено постојање ниједног језичког средства којим би се модална суперлативност изражавала имплицитно. У српском језику то су форме у којима се уз компаратив придева и прилога јавља партикула *што*:

Циљ: *што бољи* пласмани норме за велика такмичења. И да би задржао *што дуже* то опојну слику, он покри лице рукама. Недавно сам, да бих био *што декадентнији*, почео да пишем пером и мастилом. Тачније, морају се утврдити и омогућити *што бољи* услови набавке машина. А то све зато да би била *што даље* од њих. Десет година је трајала борба опозиције за *што бољи* пословник. И то понављање истог стиха са запушеним једним увом, да би им гласови били *што силнији, јачи*, као да су у селу, у планини [...]. Ова жена, која је прва препоручивала кћери *што повученије и ошменије држање*, на крају није могла издржати [...]. (ЕСПК 2012)

У свим примерима јављају се лексички спојеви партикуле *што* и компаратива придева и прилога. Прво специфично обележје ових реченичних структура је свакако то да морфолошки компаратив у споју са партикулом *што* има скаларну вредност компаратива. У том смислу ове форме с пуним правом могу се третирати као посебан облик лексичко-синтаксичке суперлативности. Друга специфичност ових форми огледа се на плану модалности. У свим претходно наведеним примерима из реченичних структура изостаје модална лексема, али оне ипак имају модално значење. Наредни примери из корпуса са понуђеним реконструкцијама јасно илуструју да лексички спој *што* + *компаратив* и без модалног придева или глагола означава модалну суперлативност:

[...] морала је сасвим да се одвоји од њега и спава доле, са свекром и свекрвом, само да би он могао *шито одвојенији и мирнији* да буде [→ *најодвојенији и најмирнији шито је могао да буде*]. Тек у трећој фази смиривања пијанцу се могло слободно ласкати, *шито неумереније* [→ *најнеумереније могуће*] [...]. [...] Јевреји и њихове породице кретали су се по граду мало, па и тада су се трудили да буду *шито неприметнији* [→ *најнеприметнији шито су могли да буду*]. Та Свака ће гледати да буде *шито луђа, шито ватренија* [→ *најлуђа и најватренија могућа*] [...]. [...] да покупи све што је донела са собом, торбицу, амрел, своју вештину, мржњу, па да се *шито достојанственије* изгуби [→ *најдостојанственије могуће*], а после извуче плач и грдњу од огорчене кћери. (КССЈ 2013)

Као додатни доказ да форме *шито* + компаратив означавају модалну суперлативност узећемо и примере из изабраног паралелног корпуса:

- (1) [...] тако да се осигура *шито шира заштитица* од злоупотребе [...].
→ [...] should be interpreted so as to extend *the widest possible protection* [...].
- (2) [...] служи ефикаснијем обавештавању *шито већег броја* студената [...].
→ [...] in order to efficiently inform *the largest possible number* of students [...].
- (3) [...] у тежњи да се постављени задаци обаве на *шито бољи начин* [...].
→ [...] in the striving to accomplish the established assignments in *the best possible manner* [...].
- (4) [...] могуће је предвидети и образовање *шито већег броја наставника* [...].
→ Training of *the largest possible number* of teachers [...]. (ЕСПК 2012)
- (5) [...] већ и да у *шито краћем року* омогући власнику несметано коришћење имовине.
→ [...] to ensure that victims are able to repossess their property with *the least possible delay*.
- (6) He wanted to create this document *as good as possible*, so the help of friends was valuable.
→ Желели смо да документ урадимо *шито квалитетније*, па је помоћ пријатеља била драгоценца.
- (7) Стога сви морамо бити *шито веселији* [...].
→ So we must all be *as merry as we can* [...].
- (8) [...] како да буде *шито веселија*.
→ [...] being *as merry as possible*.
- (9) Он је такође позвао суседе Турске да [...] буду *шито транспарентнији* [...].
→ He also urged Turkey's neighbours to [...] be *as transparent as possible* [...].
- (10) [...] али брините се *шито мање*.
→ [...] but be *as little uneasy as you can*.
- (11) Недавно сам, да бих био *шито декадентнији*, почео да пишем пером и мастилом.
→ Recently, in order to be *as decadent as possible*, I began writing with a quill and ink.
- (12) Карамалис је такође поновио решеност своје владе да учини Олимпијаду *шито безбеднијом*.
→ He also reiterated his government's resolve to make the Games *as secure as possible*.

Као еквиваленти српске конструкције имплицитне модалне суперлативности *шћио* + компаратив, овде се јављају форме експлицитне модалне суперлативности са морфолошким суперлативима (*Примери 1–5*), али и оне са еквативним структурама (*Примери 6–12*). Ни у паралелном корпусу нису уочене посебне форме имплицитне модалне суперлативности у енглеском језику, које би на истоветан начин као што то чини лексички спој *шћио* + компаратив имплицитно означавале модалну суперлативност.

3.3. Модалности модалних сујерлатива

За сам крај ваља нешто више рећи и о самом својству модалности које форме модалног суперлатива у српском и енглеском језику испољавају. Модалност ћемо овде анализирати на следећим хипотетичким типским примерима употребе модалних придева *моћући, моћућа, моћуће* и *possible* и модалних глагола *моћи* и *can*:

1. Трчи *шћио* је брже *моћуће*.
2. Трчи најбрже *моћуће*.
3. *Run the fastest possible*.
4. *Run as fast as possible*.
5. Трчи *шћио* брже *можеш*.
6. Трчи најбрже *шћио* *можеш*.
7. *Run the fastest you can*.
8. *Run as fast as you can*.

Према типологији Ф. Р. Палмера (1990: 35–38), све конструкцијама које су овде анализирани сврстали бисмо у *динамичку модалности*. Поред типа модалности (енгл. *kind of modality*), постоји и друга димензија која одређује природу саме модалности – степен модалности (енгл. *degree of modality*). Према степену модалности, конструкције које су забележене у нашој корпусној грађи можемо одредити као *модалности могућности* (енгл. *possibility*).⁶

Све конструкције које су овде анализирани подразумевају, дакле, динамичку модалност. У обама језицима присутна је неутрална динамичка модалност (енгл. *neutral dynamic modality*), која се односи на опште, генералне могућности (*Примери 1–4*) и динамичка модалност оријентисана ка субјекту (енгл. *subject-oriented dynamic modality*), која се односи на могућности неког конкретног лица (*Примери 5–8*). Неутрална динамичка модалност углавном се јавља код форми са модалним придевима *possible* и *моћући (моћућа, моћуће)*, а динамичка модалност оријентисана ка субјекту код реченичних структура у којима су носиоци модалности модални глаголи *can* и *моћи*. Реченичним структурама са овим модалним глаголима ређе се изражава и неутрална динамичка модалност. Да би се изразила оваква значења неопходно је да дате реченичне конструкције буду безличне или обезличене. Узмимо, на пример, реченице *Одибрао је најбоље шћио се могло имајући у виду сурове и ужасно нејоволне услове* и *We are doing it the best one could do in the given circumstances*). Тумачење ових реченица било би: *одибрао је најбоље шћио се уопшћиено могло одибраићи* и *we are doing it the best anyone could generally do*. Могућност се овде не односи на конкретно лице, већ на уопштене могућности у датим околностима, те је њима изражена неутрална динамичка модалност.

6 Њој је супротна *модалности нужности* (енгл. *necessity*).

4. Закључна разматрања

У овом раду анализирани су и упоређени структурални модели модалне суперлативности у српском и енглеском језику. Појам *модална суперлативност* користи се да означи структуре којима се изражава скаларна вредност суперлативности, али које су додатно семантички обogaћене и модалном значењском компонентом. Анализа је показала да се у оквиру семантичке категорије модалне суперлативности може увести јасна подела на експлицитне и имплицитне модалне суперлативе. Експлицитни модални суперлативи у својој реченичној структури имају модалне лексеме, те је модалност експлицирана. Имплицитна модална суперлативност односи се на структуре које имају значење модалне суперлативности, али је модална значењска компонента имплицирана. Другим речима, у структурама изостаје модална лексема. Лексички спој имплицитивне партикуле *шћио* и морфолошког компаратива у српском језику има ту моћ да изрази модалну суперлативност, чак и када у реченици изостаје модална лексема.

Ово је уједно и први допринос овог рада и то конкретно семантичкој теорији која под појмом модалне суперлативности увек и без изузетка анализира форме које смо овде сврстали у експлицитне. Главни разлог зашто у семантичкој теорији нису уочене конструкције којима се модална суперлативност изражава имплицитно, а самим тим није препозната ни потреба за увођењем поделе на имплицитну и експлицитну модалну суперлативност, почива на сужености опуса језика који су до сада били предмет анализа. У семантичкој литератури аутори су углавном анализирали енглески језик. Чак и када су предмет анализе били други језици (увек раме уз раме са енглеским конструкцијама), коришћени су хипотетички примери творени по моделу који је препознат у енглеском језику. Такве анализе су по правилу ограничене јер су под утицајем форми које се узимају као модел (овде су то конструкције из енглеског језика). Само детаљна корпусна испитивања на живој језичкој грађи могу да открију и потврде разноврсност облика којима се у језику изражава исто значење. Допринос овог рада англистичким проучавањима огледа се и у детаљнијем испитивању фокалних партикула које би у лексичком споју са позитивом, компаративом или суперлативом имале ту моћ да имплицитно означе модалну суперлативност. Таква лексичка средства, међутим, нису уочена овим корпусним истраживањем. Ипак, не можемо са сигурношћу тврдити да таква средства и не постоје. Будућа англистичка истраживања могла би да се окрену у том правцу.

Уз то, овим радом категорију која се традиционално у србистичкој литератури одређује као *гранична суперлативности могуће* позиционирали смо у термино-систем који је опште прихваћен на светском лингвистичкој сцени у интерлингвалним семантичким проучавањима. Ова категорија одговара *модалној суперлативности* која је описана у семантичкој литератури. Терминолошко решење које нуди савремена семантика адекватније је у том смислу да директно доводи у везу модалност и суперлативност (као један од аспеката градације). Обе језичке категорије (модалност и скаларност) постале су изузетно актуелне теме у савременој лингвистици, на првом месту због своје комплексности. Њихова комплексност огледа се на плану значења, али и на плану форме. И једна и друга семантичка категорија сложене су у том смислу да обухватају широк спектар специфичнијих значења која граде читаве системе унутар обеју категорија. Са друге стране, и једна и друга категорија изражавају се разноврсним језичким средствима па их одликује и изузетна комплексност на плану форме. Свака

језичка појава која овако битне језичке категорије показује у њиховим међусобним интеракцијама утолико је више интересантна и примамљива за изучавање.

И у србистичкој и у англистичкој литератури форме модалне суперлативности до сада су углавном биле описане. Сви извори, међутим, имали су партијални приступ проблему. Анализе енглеског језика селективно су посвећивале пажњу појединачним формама. Са друге стране, у србистичкој литератури, у зависности од првобитних циљева истраживања, пажња је посвећена или експлицитним или имплицитним модалним суперлативима. У овом раду све су те форме, најпростије речено, пописане и описане на једном месту; уз то су и класификоване према актуелним терминолошким одредницама које су опште прихваћене на светској лингвистичкој сцени. Поврх свега, рад је увео и посебну класификацију унутар категорије модалне суперлативности која у семантичкој литератури до сада није забележена. У том смислу слободно можемо тврдити да је овај рад јединствен по томе што нуди свеобухватан преглед форми модалне суперлативности у обама језицима уз неизоставну систематизацију према њиховим структуралним својствима.

Контрастивни приступ ове анализе омогућио нам је да обогатимо опус контрастивних проучавања два језика. Према нашим сазнањима, модални суперлативи нису били предмет контрастивних проучавања до сада. Помињу се само у упоредној граматици двају језика Радмиле Ђорђевић (2007). Систем који је описан у овом граматичком приручнику може се графички представити на следећи начин:

Српски језик		Енглески језик
модални компаративи		
<i>ишћо</i> + компаратив + модална лексема		<i>as</i> + позитив + <i>as</i> + модална лексема
модални суперлативи		
суперлатив + <i>ишћо</i> + модална лексема		суперлатив + модална лексема

У овом раду смо показали да су терминолошка решења и класификације ових облика у овој упоредној граматици у много чему спорни. Оваква решења наводе на погрешне закључке да поред модалних суперлатива постоје и модални компаративи. Даље, оваква класификација наводи на закључке да су српске форме са морфолошким суперлативом еквивалентне само енглеским формама које такође садрже морфолошке суперлативе, док су српске форме са компаративом придева и прилога еквивалентне само енглеским еквативним конструкцијама са модалном лексемом. У овом раду доказано је да, без обзира на морфолошки облик придева који се јавља у структури (позитив, компаратив или суперлатив), све конструкције имају истоветно значење модалне суперлативности. Систем који предлаже овај рад може се представити на следећи начин:

Српски језик	Енглески језик
<i>ишћо</i> + компаратив + модална лексема	<i>as</i> + позитив + <i>as</i> + модална лексема
суперлатив + <i>ишћо</i> + модална лексема	суперлатив + модална лексема

Дакле, са становишта значења, категорија модалног компаратива не постоји. Тачно је да се у српском језику као једно од средстава за изражавање модалне суперлативности може јавити морфолошки компаратив. То међутим важи искључиво за српски језик. Све форме које су овде описане имају значење модалне суперлативности и све су међусобно значењски еквивалентне. Уместо релација *један*

на један које представља Р. Ђорђевић, стварне релације у двама језицима (што је потврђено и на паралелном корпусу), суштински су унакрсне. Иако је ова контрастивна анализа по својој природи теоријска, добијени резултати могу имати значајне импликације како за унапређење наставе, тако и у преводилачкој пракси.

На самом крају, досадашње анализе модалне суперлативности нису залазиле у детаљније одређење типа модалности који се јавља у овим конструкцијама. Ова анализа даје допринос и на том плану. Показали смо да је у питању динамичка модалност могућности. Забележена су и оба подтипа динамичке модалности могућности – неутрална динамичка модалност и динамичка модалност оријентисана ка субјекту.

Извори

- СОСА 2008 – : M. Davies, *The Corpus of Contemporary American English: 450 million words, 1900 – present*. Доступан на: <http://corpus.byu.edu/coca/>.
- Корпус савременог српског језика (2013), Математички факултет Универзитета у Београду. Доступан на: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>.
- Енглеско-српски паралелни корпус (2012), Математички факултет Универзитета у Београду. Доступан на: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>.

Литература

- Алрэнга и Кенеди 2013: P. Alrenga and C. Kennedy, No More Shall We Part: Quantifiers in English Comparatives, *Natural Language Semantics*, 22, 1–53.
- Гринбаум и Кверк 1991: S. Greenbaum and R. Quirk, *A Student's Grammar of the English Language*, London: Longman.
- Даунинг и Лок 2006: A. Downing and P. Locke, *English Grammar: University Course*, London, New York: Routledge.
- Зендвурт и Ван Ек 1975: R. W. Zandvoort and J. A. Van Ek, *A Handbook of English Grammar*, London: The English Language Book Society.
- Иствуд 2002: J. Eastwood, *Oxford Guide to English Grammar*, Oxford: Oxford University Press.
- Јесперсен 2007: O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London: George Allen.
- Јосијевић 2016: J. Јосијевић, Значења конструкција са компаративом придева/прилога и афирмативним универзалним квантификаторима у српском и енглеском, *Контексти 2015*, Зборник радова III међународног интердисциплинарног скупа младих научника друштвених и хуманистичких наука, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, 185–198.
- Јосијевић 2019: J. Јосијевић, Модели афирмативне лексичко-синтаксичке суперлативности у српском и енглеском језику, У: М. Ковачевић (ур.), *Вуков српски рјечник и 200 година савременог српског језика*, Зборник са XIII међународног научног скупа Српски језик, књижевности, уметности, 195–212.
- Јосијевић 2020: J. Јосијевић, *Перифразичка комјарација у српском и енглеском језику*, докторска дисертација одбрањена на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу.
- Кверк и Гринбаум 1976, R. Quirk, S. Greenbaum, *A University Grammar of English*, New York: Longman.

- Кверк и др. 1985: R. Quirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London / New York: Longman.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, Перифрастичка компарација у српском књижевном језику, У: *Грамађичке и стилстичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга, 9–46.
- Куљанин 2017: С. Куљанин, *Компјарација крозу лексику и семантику*, Београд: Јасен.
- Лајонс 1977: J. Lyons, *Semantics*, Cambridge: CUP.
- Палмер 1990: F. R. Palmer, *Modality and the English Modals*, New York and London: Routledge Taylor and Francis Group.
- Палмер и др. 2002: F. Palmer, R. Huddleston and G. K. Pullam, Inflectional Morphology and Related Matters, In: R. Huddleston and G. K. Pullam, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 1565–1620.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 830–868.
- Ромеро 2010: М. Romero, Decomposing Modal Superlatives, In: Y. Fainleib, N. LaCara and Y. Park (eds.), *Proceedings of North East Linguistic Society (NELS)*, 41, 151–164.
- Силић и Прањковић 2005: J. Silić i I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga, 138–140.
- Фон Рајт 1951: G. H. Wright, *An Essay in Modal Logic*, Amsterdam: North-Holland.
- Хадлстон и Пулам 2002: R. Huddleston and G. K. Pullam, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Хадлстон и Пулам 2007: R. Huddleston and G. Pullam, *A Student's Introduction to English Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Шварц 2005: В. Schwarz, Modal Superlatives, In: В. Schwarz, Е. Georgala and J. Howell (eds.), *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory (SALT)*, 15/1, 187–204. Доступно на: <file:///C:/Users/Win8/Desktop/3094-3566-1-SM.pdf> (5. 7. 2019).

MODAL SUPERLATIVES IN SERBIAN AND ENGLISH LANGUAGE

Summary

The paper investigates and compares the forms used to express modal superlativity in the Serbian and English language. The term *modal superlativity* is used to refer to those sentential structures which have the superlative scalar value, but are also additionally semantically enriched with modality. The corpus analysis of the English language was conducted on COCA (*Corpus of Contemporary American English*), whereas the electronic corpora KSSJ 2013 (*Korpus savremenog srpskog jezika*) has been used for the corpus analysis of the Serbian language. We have opted for the independent corpus analyses of the given languages since the available parallel corpuses were expected to limit the scopes of the study (i.e. at least some L2 forms would be selected under the influence of the given L1 forms). However, we have also used an electronic parallel corpus here (ESKP 2021, *Englesko-srpski paralelni korpus*), but only to prove the equivalence between the models and for the extraction of illustrative examples.

The analysis shows that the semantic category of modal superlativity should be divided into two sub-categories: explicit and implicit modal superlativity. The language means of expressing explicit modal superlativity are found in both languages. In addition to *superlative + modal lexeme* model which is present in both languages, modal superlativity can be expressed explicitly via *comparative + modal lexeme* constructions (in Serbian) and equivative constructions *as + positive + as* (in English). Implicit modal superlativity is found only in the Serbian language. Modal superlativity is expressed implicitly with the lexical coinages of the implicative particle *što* and morphological comparatives.

Key words: modal superlativity, superlative, comparative, positive

Данијела Д. Ђорђевић¹
*Универзитет у Београду
Пољопривредни факултет
Кабинет за стране језике*

Тијана С. Весић Павловић²
*Универзитет у Београду
Машински факултет*

МАРКЕРИ ЕПИСТЕМИЧКЕ МОДАЛНОСТИ У НАУЧНИМ РАДОВИМА НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет рада је употреба маркера епистемичке модалности у научним радовима на енглеском и српском језику из трију различитих области (машинство, пољопривреда, психологија). Основу за истраживање представља системска функционална граматика у којој се епистемичка модалност посматра као вероватноћа у оквиру које се разликују три вредности (ниска, средња и висока). Циљ рада је да се утврди степен употребе епистемичких маркера у двама језицима, као и у одабраним научним областима. Истраживање је извршено на корпусу од по четири научна рада из сваке области на енглеском и на српском језику. Резултати показују да се епистемички маркери нешто више користе у радовима на енглеском него у онима на српском језику. У обама језицима, највећи број епистемичких маркера употребљава се у радовима из области психологије. Такође, епистемички маркери ниске и средње вредности заступљенији су него они високе вредности, што указује на то да су аутори у обама језицима опрезни приликом изношења категоричких тврдњи, што је у складу са постулатима писања научног рада и налазима ранијих истраживања.

Кључне речи: епистемички маркери, научни дискурс, машинство, пољопривреда, психологија, енглески језик, српски језик

1. Увод

Научни радови настају као производ различитих врста истраживања, како теоријског тако и теренског рада. Аутори користе разноврсна средства и технике приликом писања радова како би на адекватан начин представили своја истраживања одређеној научној заједници и прилагодили их специфичностима различитих области и публике којој је рад намењен. Веома важан аспект приликом писања научних радова јесте и начин на који аутор исказује свој став према ономе што пише. У литератури, појам епистемичке модалности користи се да опише став аутора према истинитости неког исказа, при чему се опредељење мери степеном сигурности у неку тврдњу (Лајонс 1977; Коутс 1983; Палмер 1986). Такође, епистемичка модалност може се користити да би се снага одређеног исказа смањила или повећала, односно ублажила или појачала, што се постиже различитим маркерима епистемичке модалности (Волд 2006; Василева 2001).

Предмет овог рада је употреба маркера епистемичке модалности у научним радовима на енглеском и српском језику из трију различитих области (машинство,

1 ddj@agrif.bg.ac.rs

2 tvesic@mas.bg.ac.rs

пољопривреда, психологија). Као теоријски оквир користи се системска функционална граматика (СФГ) где се епистемичка модалност посматра као вероватноћа у којој се разликују три вредности: ниска, средња и висока (Халидеј, Матиесен 2014). Под епистемичким маркерима у овом истраживању подразумевамо језичке јединице које су носиоци значења епистемичке модалности (глаголи, придеви, прилози и именице), самостално или у оквиру ширих конструкција.

Циљеви рада су следећи:

- (1) утврдити да ли постоји разлика у употреби епистемичких маркера у научним радовима на енглеском и српском језику, као и међу различитим научним областима анализираним у корпусу;
- (2) утврдити да ли постоје разлике у погледу умањивања, односно појачавања снаге исказа између употребљених маркера епистемичке модалности кроз утврђивање три степена вероватноће (о којима ће касније бити више речи).

Рад је организован на следећи начин: у другом одељку разматрају се различите дефиниције појма епистемичке модалности и епистемичких маркера и представљају се ранија истраживања у овој области; у трећем одељку објашњена је методологија по којој је урађено истраживање; у четвртм делу дају се резултати анализе, док пети део садржи закључна разматрања.

2. Теоријски оквир

2.1. Појам епистемичке модалности

Постоји велики број истраживања посвећен различитим аспектима епистемичке модалности (Хајне 1995; Иган, Ведерсон 2011; Вон Финтел, Гилис 2007; Вилер 2013). У литератури наилазимо и на различите дефиниције појма епистемичке модалности међу којима постоје мања или већа преклапања. Овде ћемо навести одређења која су најважнија за наше истраживање.

Лајонс (1977: 797) епистемичку модалност дефинише као „исказ у коме говорник експлицитно исказује своје опредељење према истинитости пропозиције изражене реченицом коју изговара”, а слична је и дефиниција коју даје Коутс (1983: 18), према којој епистемичка модалност указује на „увереност говорника (или недостатак исте) у истинитост изражене пропозиције”. Бајби и др. (1994: 179) такође дефинишу епистемичку модалност као опредељење према исказу и указују на то да постоје различити степени тог опредељења. Даље, Нојтс (2001: 21–22) овај појам дефинише као говорникову процену вероватноће да се одређено стање ствари обистини.

Као што је раније наведено, у оквиру СФГ, епистемичка модалност посматра се као вероватноћа коју је могуће квантификовати. Халидеј и Матиесен наводе да између онога што јесте и што није постоји распон „мора бити / биће / може бити” (енгл. „*it must be, it will be, it may be*”) (2014: 176), односно, да постоје степени вероватноће „могуће/вероватно/сигурно” (енгл. „*possibly/probably/certainly*”) (2014: 177). Ово нам указује на постојање три вредности вероватноће – високу, средњу и ниску.

Типични маркери епистемичке модалности јесу модални глаголи, али се овај тип модалности може исказати и лексичким глаголима, као и другим врстама речи (именице, придеви, прилози) (видети нпр. Трбојевић-Милошевић 2004). Показује се да и неки граматички облици попут футура, императива и потенцијала могу да врше функцију епистемичких маркера у појединим језицима (нпр. у

грчком и италијанском, в. Ђанакиду, Мари 2018, у српском, в. Трбојевић-Милошевић 2004; Станојчић, Поповић 2008).

У овом истраживању усмеравамо се на језичке јединице којима се изражава епистемичка модалност, тј. вероватноћа обистићења даог исказа. У конкретном контексту научног рада, овим јединицама се показује различит степен опредељења аутора научног рада према исказу. Јенг и др. (2015: 1–2) указују на дво-струку функцију епистемичке модалности. Једна је семантичка и она укључује степен уверености, у овом случају, аутора научног рада у истинитост пропозиције. Друга је интерперсонална/прагматичка и укључује стратегију учтивости, односно, успостављање везе са саговорником, у нашем случају, читаоцем.

2.2. Ранија истраживања маркера епистемичке модалности

Маркери епистемичке модалности много су више проучавани на материјалу енглеског него на материјалу српског језика. Један од најчешће истраживаних жанрова управо су научни радови. У анализи радова из области медицине на енглеском језику, Јенг и др. (2015) утврдили су да аутори углавном користе епистемичке маркере ниске и средње вредности, што може бити одраз њиховог настојања да своје тврдње изнесу на тентативан и објективан начин. Новаков (2015) показује да се у научним радовима из области лингвистике на енглеском и српском језику за исказивање епистемичке модалности такође највише користе модални глаголи слабије снаге који указују на већу уздржаност аутора, па тако у радовима на енглеском, преовлађује глагол *can* слабије снаге, а у радовима на српском језику најчешће је употребљаван глагол *моћи*.

Многи аутори усмерили су се на проучавање маркера епистемичке модалности у функцији ограда и појачивача, тј. средстава за ублажавање или појачавање исказа. Уопштено говорећи, оградањем говорник ублажава свој исказ и на неки начин указује на могуће недостатке својих тврдњи, док појачавањем категорички и врло самоуверено исказује свој став према ономе што пише. У претходним анализама (нпр. Хајланд 1996; Василева 2001) појмови оградања и појачавања се донекле преклапају са појмом епистемичке модалности. Нарочита пажња усмерава се на разлике у употреби ових средстава у различитим научним областима, будући да се показује да постоје разлике између тзв. „чврстих” и „меких” дисциплина (Хајланд 1998а). У чврсте дисциплине Хајланд сврстава, на пример, астрофизику и микробиологију као науке које се баве темама које су јасно разграничене од других и прецизно дефинисане, што за последицу има то да аутори радова из тих области другачије користе реторичке стратегије³ од аутора из области које се могу подвести под „меке” науке, на пример, маркетинга или лингвистике (Хајланд 1998а: 447–449).

Бројна ранија истраживања управо указују на разлике међу дисциплинама у употреби епистемичких маркера у функцији ограда. У анализи радова на енглеском језику показало се да се ова средства најмање користе у области машинства, умерено у области биологије, а највише у области маркетинга (Васкез, Хинер 2008). Васкез и Хинер (2008) то објашњавају самом природом истраживања и врстом података коју износе аутори у тзв. „чврстим” дисциплинама, као што је машинство, који су обично прецизнији него предмет истраживања у „меким” наукама. У истраживању Д. Ђорђевић (2017) на материјалу радова из енглеског и српског језика такође се показало да постоје разлике у погледу учесталости

³ На пример, јављају се разлике у употреби метадискурских маркера (Хајланд 1998а) или у употреби конструкције декомпонованог предиката (Ђорђевић, Весић Павловић 2020).

употребе епистемичких ограда према дисциплинама и међу језицима, па су аутори из области лингвистике највише користили ова језичка средства у својим радовима на обама језицима, док су аутори из области грађевинарства то чинили у најмањој мери. Међутим, у неким радовима значајније разлике у зависности од области нису регистроване, већ се само показало да постоје разлике у употреби епистемичких ограда у зависности од језика (Волд 2006).

Имајући у виду наведена истраживања, усмеравамо се на маркере епистемичке модалности у научним радовима на енглеском и српском језику из трију различитих области, које се могу класификовати као „чврста” – машинство, „мека” – психологија и област која се налази између „чврстих” и „меких” – пољопривреда.

3. Методологија и корпус

Корпус за истраживање чинили су радови из области машинства, пољопривреде и психологије на енглеском и српском језику. Изабрана су по четири рада из сваке области на енглеском и српском језику објављена у периоду од 2015. до 2019. године, укупно 24 рада (n=114.984 речи). Иако је одабран једнак број радова, прикупљен корпус радова на енглеском језику састоји се од знатно већег броја речи (n=76.933) него корпус радова на српском језику (n=38.051), па су, ради поређења добијених резултата, у анализи коришћене нормализоване фреквенције (број епистемичких маркера на 1000 речи).

Радови⁴ су преузети из реномираних часописа одговарајућих научних области (списак часописа по областима дат је у Прилогу 1). Одабрани часописи на енглеском језику налазе се у бази научне мреже (енгл. *Web of Science*), док се радови на српском језику налазе на листи категорисаних часописа Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије за ове научне области.

Када је корпус био сачињен, ауторке су самостално (свака за себе) ишчитале све радове и обележиле потенцијалне маркере епистемичке модалности имајући у виду следећи критеријум: под епистемичким маркерима подразумевале смо глаголе, придеве, прилоге и именице (као и шире изразе у оквиру којих се појављују) који представљају носиоце епистемичког модалног значења. Након тога, ауторке су упоредиле издвојене маркере и ретка неслагања разрешиле заједничким поновним ишчитавањем примера и разговором о супротстављеним гледиштима. Затим су добијени маркери најпре разврстани према врстама речи (глаголски, придевски, прилошки и именички маркери епистемичке модалности), а онда и према вредности (маркери епистемичке модалности ниске, средње и високе вредности). Подаци су обрађени квантитативно, рачунањем апсолутних и нормализованих фреквенција употребе маркера епистемичке модалности.

4. Резултати истраживања

У прегледу резултата истраживања најпре се осврћемо на употребу епистемичких маркера у двама језицима у посматраним областима, затим се усмеравамо на анализу употребљених маркера према граматичким класама, а у завршном делу представљамо налазе анализе маркера према вредностима (ниска, средња, висока).

4 При одабиру радова, водило се рачуна о томе из које земље долази аутор рада; водећи се Вудовим критеријумом (Вуд 2001), аутор је требало да има афилијацију у земљи где се енглески, односно, српски говори/користи као први језик. Уколико је било више аутора, онда је први аутор требало да буде изворни говорник енглеског, односно, српског језика.

4.1. Употреба маркера епистемичке модалности

У Табели 1 дате су апсолутне и нормализоване фреквенције употребе маркера епистемичке модалности у радовима из трију научних области за два анализирана језика. Уочавамо да се епистемички маркери више користе у радовима на енглеском (9,37 на 1000 речи) него у онима на српском језику (7,41 на 1000 речи).

Табела 1: Учесталост употребе маркера епистемичке модалности у анализираном корпусу

Област	Енглески језик		Српски језик	
	Апсолутна фреквенција	Нормализована фреквенција	Апсолутна фреквенција	Нормализована фреквенција
Психологија	337	11,43	189	9,08
Пољопривреда	190	8,29	47	5,89
Машинство	194	7,91	46	4,97
Укупно	721	9,37	282	7,41

У обама језицима, највећи број епистемичких маркера употребљава се у радовима из области психологије, а потом следи област пољопривреде, док је најмањи број маркера употребљен у радовима из области машинства. Међутим, и у енглеском и у српском језику, разлика у броју маркера употребљених у радовима из области пољопривреде и из области машинства није велика. Добијени налази у складу су са ранијим анализама у којима је утврђено да се у тзв. „меким” наукама, попут психологије, епистемички маркери користе у већој мери (Хајланд 1998а; Васкез, Хинер 2008; Ђорђевић 2017).

4.2. Употреба глаголских, прилошких, придевских и именичких маркера епистемичке модалности

У Табели 2 приказана је учесталост употребе глагола, прилога, придева и именица као маркера епистемичке модалности у анализираном корпусу. Уочава се да постоје сличности у заступљености међу маркерима за изражавање епистемичке модалности у обама језицима у погледу дистрибуције граматичких класа. Најбројнији маркери епистемичке модалности јесу глаголске јединице, и то у обама језицима (нормализована фреквенција 7,85 у енглеском, односно, 5,94 у српском језику), што је и очекиван налаз, док најмање заступљена група маркера у анализираним радовима јесу именички маркери. Укупно гледано, у обама језицима, знатно мање примера је забележено за прилошке, придевске и именичке маркере епистемичке модалности.

Табела 2. Учесталост употребе различитих граматичких класа као маркера епистемичке модалности у анализираном корпусу

Граматичка класа	Енглески језик		Српски језик	
	Апсолутна фреквенција	Нормализована фреквенција	Апсолутна фреквенција	Нормализована фреквенција
Глагол	604	7,85	226	5,94
Придев	72	0,94	28	0,74
Прилог	31	0,40	15	0,39
Именица	14	0,18	13	0,34

У корпусу радова на енглеском језику, најчешће коришћени глаголски маркери епистемичке модалности били су модални глаголи *may, can* и *might*, а затим лексички глаголи *assume, believe, suggest, show, conclude* и *demonstrate*; у српском језику, то су били глаголи *моћи, шребајти, изгледајти, сугерисајти, показати* и *закључити*. Најзаступљенији придеви у функцији епистемичких маркера у енглеском корпусу били су *possible, potential* и *likely*, а у српском придев *могућ*, самостално и у оквиру ширих конструкција. Најфреквентнији прилошки маркери у енглеском језику јесу *possibly, probably, seemingly*, а у српском *могуће, свакако* и *вероватно*. Најзад, најчешћи именички маркери у радовима на енглеском језику су *fact, assumption* и *possibility*, док су у српском то именице *ипретијоставка, чињеница* и *могућности*.

Подаци о дистрибуцији граматичких класа епистемичких маркера према областима и језицима приказани су у Табели 3. Поред тога што су глаголски маркери најзаступљенији генерално гледано, они су доминантни и у свакој појединачној области у оба језика.

Табела 3. Нормализоване фреквенције употребе граматичких класа као маркера епистемичке модалности у различитим областима

Граматичка класа	Психологија		Пољопривреда		Машинство	
	енг.	срп.	енг.	срп.	енг.	срп.
Глагол	10,28	7,16	6,02	4,76	6,64	4,21
Придев	0,75	0,96	1,09	0,63	1,02	0,32
Прилог	0,20	0,53	0,92	0,25	0,16	0,22
Именица	0,20	0,43	0,26	0,25	0,08	0,22

Уочава се да су у области психологије глаголски маркери учесталији у енглеском језику, док се придевски, прилошки и именички маркери у овој области нешто више појављују у српском језику. У области пољопривреде, све класе маркера према врстама речи више се користе у енглеском него у српском језику. У области машинства, глаголски и придевски маркери учесталији су у енглеском језику, а прилошки и именички маркери нешто су чешћи у српском.

4.3. Употреба маркера епистемичке модалности ниске, средње и високе вредности

Као што смо раније нагласили, у последњем делу осврнућемо се на анализу вредности употребљених маркера епистемичке модалности према класификацији СФГ на ниску, средњу и високу. Када употребљавају маркере ниске и средње вредности, аутори се ограђују од својих исказа, показујући мању сигурност и остављајући простора за друга тумачења, али и за могуће грешке у раду (Хајланд 1998а; Јенг и др. 2015). Супротно томе, када користе маркере високе вредности, показују самоувереност у тачносу изнесених тврдњи и тако појачавају снагу својих исказа, не остављајући простор за другачија мишљења и интерпретације (Хајланд 1998а, Јенг и др. 2015).

У Табели 4 приказана је учесталост различитих вредности маркера епистемичке модалности у наведеном корпусу. Преовлађују маркери епистемичке модалности ниске вредности у обама језицима (нормализована фреквенција 5,64 у енглеском, односно, 4,10 у српском језику), што је у складу и са претходним налазима у литератури (нпр. Јенг и др. 2015). У енглеском корпусу, маркери средње вредности заступљенији су него маркери високе вредности, што није случај и у

корпусу радова на српском језику, где се ове две врсте маркера употребљавају са сличном учесталошћу.

Табела 4. Учесталост употребе различитих вредности маркера епистемичке модалности у анализираном корпусу

Вредност	Енглески језик		Српски језик	
	Апсолутна фреквенција	Нормализована фреквенција	Апсолутна фреквенција	Нормализована фреквенција
Ниска	434	5,64	156	4,10
Средња	229	2,98	60	1,58
Висока	58	0,75	66	1,73

Као што се може видети у Табели 5, маркери ниске вредности најзаступљенији су у радовима из психологије на енглеском језику (са нормализованом фреквенцијом од 6,1), док су најмање заступљени у радовима из области машинства на српском језику (2,16 на 1000 речи). У погледу маркера средње вредности, уочавају се неке сличности и разлике међу језицима и дисциплинама, и то: у обама језицима, најзаступљенији су у радовима из психологије (нормализована фреквенција 4,88 у енглеском и 2,40 у српском), док је најнижа забележена нормализована фреквенција у радовима из пољопривреде на српском језику (0,38).

Табела 5. Учесталост употребе различитих вредности маркера епистемичке модалности у различитим областима и језицима

Вредност	Психологија		Пољопривреда		Машинство	
	енг.	срп.	енг.	срп.	енг.	срп.
Ниска	6,10	4,85	4,98	4,39	5,70	2,16
Средња	4,88	2,40	2,40	0,38	1,22	0,76
Висока	0,44	1,83	0,92	1,13	0,98	2,05

Када погледамо фреквенције маркера високе вредности, уочавају се разлике међу језицима – ови маркери су чешћи у корпусу радова на српском него у онима на енглеском језику. У српском језику, ових маркера је највише било у радовима из машинства (нормализована фреквенција 2,05). У корпусу на енглеском језику, маркери високе вредности су најзаступљенији у радовима из машинства (0,98). Добијени налази могу да указују на постојање разлика у стилу писања рада и излагања добијених резултата у двама анализираним језицима и три научне области.

У наставку ћемо илустровати маркере епистемичке модалности различитих вредности, наводећи примере из научних радова на обама језицима.

Маркери епистемичке модалности ниске вредности указују на могућност обистићења тврдњи наведених у исказу. Прагматички гледано, употребом ових језичких јединица, аутор рада се заправо оградајује од онога што је навео у исказу и представља то пре као могућност него као чињеницу (примери 1–4). У примеру (1), на енглеском језику, јавља се комбинација епистемичког глаголског маркера *тау* и перфектног инфинитива, који указује на извођење епистемичког суда о прошлом догађају са којим аутор није тачно упознат (в. Трбојевић-Милошевић 2004: 80). Прецизније, аутор рада овде наводи као могућност да су одређени догађаји допринели датој појави. Тиме се, с једне стране, показује ниска увереност у тврдњу која се износи, а, с друге, аутор се оградајује и тако штити себе од могућих неслагања са члановима исте научне заједнице. Сличну ситуацију уочавамо и у примеру (2),

где аутори конструкцијом са придевом *possible* указују на могућност, али и ниску увереност да потпуна пластичност овсене метлице није истражена.

- (1) Subsequent rainfall events however, *may have* additionally contributed to increased emergence over the duration of the peak [...].⁵ (CP)
- (2) *It is possible that* the full extent of the plasticity of the oat panicle was not explored [...]. (FCR)
- (3) Nalazi *sugerišu* da koeficijent izuzetnosti pruža mogućnost za precizno i objektivno procenjivanje kreativnosti [...]. (ПпП)
- (4) [...] roditeljstvo vide kao nešto što bi ih ispunilo, a dete kao osobu sa kojom bi razvile povezanost, koja je, *možda*, manje izražena u partnerskom odnosu. (ПИ)

Пример (3) показује слабије опредељење аутора према ономе што уводи конструкција са глаголом *сугерисају* као носиоцем епистемичког значења. Додатно удаљавање аутора од одговорности за дати исказ постиже се употребом неаниматног субјекта, у овом случају именице *налази*, па се стиче утисак да се аутор рада „крије” иза својих налаза, што је честа појава у академском дискурсу (в. нпр. Хајланд 19986). У примеру (4), наилазимо на употребу модалног прилога *можда*, којим се назначавача ниска увереност аутора која се износи као могућност, и на тај начин се даје простора и за другачија тумачења.

Маркери епистемичке модалности средње вредности указују на умерену увереност аутора, односно, умерено опредељење према истиности пропозиције. Прагматички посматрано, они се могу подвести под ограђивање као и претходна група маркера. У примерима (5–8) илуструјемо употребу ових маркера у корпусу.

- (5) These results *indicate* that this is a viable approach [...].(MT)
- (6) *It is also likely that* Cajeme’s Ppd-D1b allele may have been influential [...].(FCR)
- (7) Ovi rezultati pokazuju da se zone ZTMU i ZUT mogu precizno odrediti u ovom testu, *verovatno* preciznije nego metodom merenja raspodele tvrdoće [...].(ЗиЗК)
- (8) [...] pri čemu rezultati *ukazuju* na to da je nizak kvalitet braka povezan s niskom motivacijom i manje kvalitetnim oblicima motivacije za roditeljstvo. (ПИ)

У примеру (5), лексички маркер *indicate* имплицира средњу увереност аутора у истиност исказа, али се, у исто време, овим маркером аутор ограђује од садржаја исказа. Као и у примеру (3), уочава се додатно удаљавање аутора коришћењем неаниматног субјекта *These results*. Пример (6) указује на вероватноћу обистињења исказа који следи после израза *It is also likely that*. У примеру (7), аутори указују на умерено опредељење употребом прилошког маркера *вероватно*. Глаголски маркер *указују* у примеру (8) поред одређеног ограђивања показује да аутори у први план такође стављају своје резултате, а прикривају себе.

За разлику од претходних двеју група маркера, маркерима високе вредности, аутори истичу увереност у оно што је написано и појачавају снагу исказа, што можемо видети у примерима из корпуса (9–12).

- (9) Our results *show* that the RL-based controller delivers better comfort [...]. (MT)

5 Знак [...] означава да део оригиналног текста недостаје, односно, да смо навеле само део који сматрамо корисним за илустровање употребе маркера епистемичке модалности.

- (10) *Certainly* separate experiments confirmed that the cultural regime was adequate [...]. (FCR)
- (11) Можемо да закључимо да наши резултати, *svakako*, највише говоре највише у прилог [...]. (ПИИ)
- (12) *Činjenica je da se* potencijal sektora mlekarstva za ruralni razvoj može znatno pogoršati [...]. (СПТ)

Пример (9) нам указује на то да је аутор сигуран у оно што његови резултати показују (употреба енглеског глагола *show*), иако се може тврдити да, као и у горе поменутих примерима, постоји одређена додатна дистанца због употребе неаниматног субјекта *Our results*. У примеру (10) такође примећујемо високу увереност приликом употребе прилошког маркера *certainly*, а сличну ситуацију имамо и у српском језику у примеру (11), где се снага исказа појачава прилогом *svakako*. Именичким маркером *чињеница* у примеру (12), сугерише се да је наведени исказ чињенично стање, те да се његова валидност не доводи у питање.

5. Закључна разматрања

У овом раду испитале смо употребу маркера епистемичке модалности у научним радовима на енглеском и српском језику из трију научних области. Налази показују да су епистемички маркери заступљенији у корпусу енглеских него у корпусу српских радова, што би делом могло да се објасни и културолошким разликама, тј. да се повеже са различитим образовним системима и стилевима писања у оквиру различитих култура (Сиепман 2006).

У обама језицима, маркери епистемичке модалности највише се користе у научним радовима на енглеском језику из области психологије, а затим у области пољопривреде и машинства. Овакав налаз у складу је са резултатима ранијих истраживања да се у тзв. меким наукама више употребљава стратегија ограничавања, што је условљено различитом природом истраживања која се спроводе у овим областима (Васкез, Хинер 2008; Ђорђевић 2017). У погледу граматичких класа којима се исказују епистемички маркери, у обама језицима, највише је забележено примера са глаголским маркерима, који се најчешће јављају и по дисциплинама. Ово је такође очекивани налаз пошто се и у литератури глаголске јединице наводе као главни носиоци епистемичке модалности (Трбојевић-Милошевић 2004). Најређе се у обама језицима користе именице, и то нарочито у енглеском језику.

Када се погледају вредности епистемичке модалности, и у енглеском и у српском доминирају ниска и средња вредност. Пошто се, прагматички гледано, и ниска и средња вредност могу тумачити као опрезан начин изношења тврдњи, можемо рећи да се аутори приликом употребе маркера епистемичке модалности примарно ограничавају. С друге стране, налаз који привлачи пажњу јесте да су маркери епистемичке модалности високе вредности били чешћи у српском него у енглеском корпусу, на основу чега се може закључити да се аутори научних радова на српском језику пре опредељују да своје исказе појачају, тј. да их самоуверено искажу у односу на ауторе који пишу на енглеском.

У обама језицима, маркери ниске и средње вредности највише су се јављали у области психологије, што додатно указује на специфичност академског писања у тзв. „меким” наукама. У конкретном случају, иако аутори у области психологије користе квантитативне методе, природа њихових истраживања ипак се

разликује од предмета анализе у областима пољопривреде и машинства, где се углавном не ради са људима већ, генерално говорећи, са биљкама и животињама и машинама и механизмима, што онда утиче на начин на који ће аутори представити резултате својих истраживања.

Ограничење истраживања лежи у томе да је одабран мањи број научних радова из сваке области, те би се на обимнијем корпусу могли проверити добијени налази. Поред тога, испитивање дистрибуције епистемичких маркера у различитим деловима научних радова (увод, метод, резултати и дискусија, закључак) би такође било значајно, пошто се у литератури указује и на постојање разлике у том погледу (нпр. Јенг и др. 2015). У будућим истраживањима, пажњу би требало усмерити и на друга језичка средства која се могу користити као маркери епистемичке модалности (нпр. условне клаузе и епистемичка употреба потенцијала према Трбојевић-Милошевић 2004) у научним радовима, посебно на српском језику.

Литература

- Бајби и др. 1994: J. Bybee, R. Perkins, W. Pagliuca, *The Evolution of Grammar: Tense, aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Василева 2001: I. Vassileva, Commitment and detachment in English and Bulgarian academic writing. *English for Specific Purposes*, 20(1), 83–102.
- Васкез, Хинер 2008: I. Vázquez, D. Giner, Beyond Mood and Modality : Epistemic Modality Markers as Hedges in Research Articles. A Cross-Disciplinary Study. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 21(1), 171–190.
- Вилер 2013: M. Willer, Dynamics of epistemic modality. *Philosophical Review*, 122(1), 45–92.
- Волд 2006: E. T. Vold, Epistemic modality markers in research articles: a cross-linguistic and cross-disciplinary study. *International Journal of Applied Linguistics*, 16(1), 61–87.
- Вон Финтел, Гилис 2007: K. Von Fintel, A. Gillies, An opinionated guide to epistemic modality. *Oxford studies in epistemology*, 2, 32–62.
- Вуд 2001: A. Wood, International scientific English: The language of research scientists around the world. In J. Flowerdew & M. Peacock (Authors), *Research Perspectives on English for Academic Purposes* (Cambridge Applied Linguistics, pp. 71–83). Cambridge: Cambridge University Press. *Natural Language & Linguistic Theory*, 36(1), 85–129.
- Ђорђевић 2017: D. Đorđević, Epistemic modality markers used as hedges in research articles. *Belgrade English Language & Literature Studies*, IX, 25–47.
- Ђорђевић, Весић, Павловић 2020: Д. Ђорђевић, Т. Весић Павловић, Употреба декомпонованог предиката у научним радовима на српском језику, У Шаранац Стаменковић, Ј., Скробић, Љ. Илић, М. и Каличанин, М. (ур.), *Наука и савремени универзитет 9: Нови правци истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама*. Ниш: Филозофски факултет (455–467).
- Иган, Ведерсон 2011: A. Egan, B. Weatherson, (Eds.), *Epistemic modality*. Oxford: Oxford University Press.
- Јенг и др. 2015: A. Yang, S. Zheng, G. Ge, Epistemic modality in English-medium medical research articles: A systemic functional perspective. *English for Specific Purposes*, 38, 1–10.
- Коутс 1983: J. Coates, *The semantics of the modal auxiliaries*. London and Canberra: Croom Helm Ltd.

- Лажонс 1977: J. Lyons, *Semantics* (Vol. 2). Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Новаков 2015: П. Новаков, Модални глаголи у енглеском и српском научном дискурсу. У Б. Мишић Илић и В. Лопичић (ур.), *Језик, књижевности, дискурс: језичка истраживања* (пп. 435–448). Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Нојтс 2001: J. Nuyts, *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Палмер 1986: F. R. Palmer, *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Сипман 2006: D. Siepmann, Academic writing and culture: An overview of differences between English, French and German. *Meta*, 51(1), 131–150.
- Станојчић, Поповић 2008: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматишка српскога језика за гимназије и средње школе* (Једанаесто издање). Београд: Завод за уџбенике.
- Трбојевић-Милошевић 2004: И. Трбојевић-Милошевић, *Модалности, суд, исказ: епистемичка модалности у енглеском и српском језику*. Београд: Филолошки факултет, Београд, Чигоја штампа.
- Хајланд 1996: K. Hyland, Talking to the Academy: Forms of Hedging in Science Research Articles. *Written Communication*, 13(2), 251–281.
- Хајланд 1998а: K. Hyland, Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse. *Journal of Pragmatics*, 30(4), 437–455.
- Хајланд 1998б: K. Hyland, *Hedging in Scientific Research Articles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Хајне 1995: B. Heine, Agent-oriented vs. epistemic modality. *Modality in grammar and discourse*, 17, 53.
- Халидеј, Матиесен 2014: M. A. K. Halliday, M. I. M. Matthiessen, *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group.

Прилог 1

- Списак часописа из којих су преузети чланци од којих је сачињен корпус
- Психологија (енглески језик, 29487 речи): *British Journal of Psychology* (БЈОП), *Political Psychology* (ПП)
- Психологија (српски језик, 20818 речи): *Примењена психологија* (ПрП), *Психолошка истраживања* (ПИ)
- Машинство (енглески језик, 24540 речи): *Mechatronics* (МТ), *Mechanism and Machine Theory* (МаМТ)
- Машинство (српски језик, 9256 речи): *Термотехника* (ТТ), *Заваривање и заварене конструкције* (ЗиЗК)
- Пољопривреда (енглески језик, 22906 речи): *Field Crops Research* (FCR), *Crop Protection* (CP)
- Пољопривреда (српски језик, 7977 речи): *Летњопис научних радова Пољопривредног факултета* (ЛНРПФ), *Савремена пољопривредна техника* (СПТ)

EPISTEMIC MODALITY MARKERS IN ENGLISH AND SERBIAN RESEARCH ARTICLES

Summary

The paper deals with epistemic modality markers in English and Serbian research articles covering three different scientific fields (mechanical engineering, agriculture, and psychology). The research is based on a Systemic Functional Grammar within which epistemic modality is viewed as a probability implying three values (low, median and high). The aim is to determine the degree of the use of epistemic markers in two languages, as well as in the selected scientific fields. The research was conducted on a corpus of four research articles from each field in English and Serbian. The results show that the use of epistemic markers is somewhat higher in English than in Serbian research articles. As for both languages, epistemic markers are mostly used in research articles in the field of psychology. In addition, epistemic markers of low and median values are more common than those of high value, which indicates that both English and Serbian authors are cautious when making categorical claims, which is in line with the guidelines of academic writing, in particular pertaining to a research article, and the findings of previous research.

Key words: epistemic markers, scientific discourse, mechanical engineering, agriculture, psychology, English, Serbian

*Danijela D. Đorđević
Tijana S. Vesić Pavlović*

Александра М. Радовановић¹

Универзитет у Крагујевцу

Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи

МОДАЛНОСТ У ЈЕЗИКУ ТУРИЗМА – АНАЛИЗА ВЕБ-САЈТОВА БАЊСКИХ ДЕСТИНАЦИЈА НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

По својим стилским, језичким (лексичко-семантичким и синтаксичким) и функционалним особеностима језик туризма представља специјализован тип дискурса, жанровски веома разуђен. У овом раду бавимо се једним од електронских жанрова, веб-сајтом туристичке дестинације, на енглеском и српском језику с намером да испитамо модалне глаголе у жанру који, осим информативне намене, има и изразиту промотивну сврху. Квантитативна и квалитативна анализа спроведена на корпусу сачињеном од текстова са званичних веб-сајтова туристичких организација двеју бањских дестинација, Бата и Врњачке Бање, ослања се на централне семантичке појмове релевантних теорија модалности, као и на поједине увиде анализе дискурса. Резултати упућују на закључак да модали представљају квалитативно значајне елементе испитиваног жанра. Приметне су, међутим, како одређене сличности тако и значајне разлике у употреби модала са циљем остваривања комуникативне сврхе жанра у испитиваним језицима. Мада би се далеко већа бројчана заступљеност енглеских модала могла донекле објаснити уоченим међујезичким разликама у погледу тенденција изражавања модалности различитим средствима, могло би се и тврдити да се модали у материјалу на српском језику недовољно користе као средства за постизање персуазивности. У прилог томе говори и уочена далеко ређа употреба модала за остваривање интеракције са читаоцем у овим текстовима.

Кључне речи: модални глагол, епистемичка модалност, динамичка модалност, деонтичка модалност, дискурс туризма, веб-сајт дестинације, промотивни жанр, персуазивност

1. Увод

Туризам је значајна економска грана која обухвата бројне и веома разноврсне привредне и непривредне услужне делатности. По својим стилским, језичким (лексичко-семантичким и синтаксичким) и функционалним особеностима језик туризма представља специјализован тип дискурса који се разликује од општег језика и од осталих стручних дискурса (Едо-Марза 2012, Мачи 2018, Суау-Хименез 2012). Имајући у виду сложеност и хетерогеност „индустрије туризма” (Мачи 2018), убрзан развој бројних туристичких ниша, а посебно снажан утицај информационо-комуникационих технологија на туристичко пословање (Едо-Марза 2012, Суау-Хименез 2016), једнообразност дискурса тешко би се могла очекивати, те не чуди што је језик туризма жанровски веома разуђен. У једној од утицајнијих таксономија (Калви 2010: 18–19) текстуални жанрови у области туризма груписани су у три тематска блока према томе да ли се односе на: 1) теоријска промишљања о феномену туризма и његовим главним одликама, 2) жанрове повезане са управљањем (менаџментом) и 3) опис и промоцију туристичких дестинација. Ослањајући се на поставке анализе жанра које је поставио Батија (1993, 2004), ауторка предлаже хијерархијски модел који обухвата и више

1 aleksandra.radovanovic@kg.ac.rs

категорије (породице жанрова и макрожанрове) и поджанрове. Тако посматрано, веб-сајтови туристичких организација и институција представљају илустративни пример макрожанра (Калви 2010: 23–24).

У савременом туристичком пословању, у коме су ефекти глобализације све присутнији, дигитална промоција је увелико постала опште прихваћен начин привлачења туриста првенствено зато што има многобројне практичне предности у односу на традиционалне промотивне алате. Стога, са становишта управљања туристичком дестинацијом, веб-сајт дестинације представља неизоставно маркетиншко средство. Веб-странице комбинују промотивну снагу штампаних промотивних материјала различитог обима информација (летака, брошура, водича), користећи притом предности које интернет пружа у погледу флексибилности и интерактивности (слике, видео снимци, претраживачи, линкови) (Калви 2010, Суау-Хименез 2012). Будући да обухвата и дескриптивни водич (информације о историји, уметности, спорту, догађајима) и практични водич (специфичне информације о хотелима, ресторанима, итд.) (Калви 2010: 25), веб-сајт дестинације је „хибридни жанр” (Батија 2004: 12) који се сматра и „сајбер жанром у правом смислу речи” (Едо-Марза 2012: 54). Жанрови се суштински одређују у односу на комуникативну сврху коју обично задовољавају, а коју реализују комбинацијом реторичких функција, односно генеричких вредности (аргументи, наративи, описи, објашњења и упутства) (Батија 1993). Мада веб-сајт дестинације обилује информацијама, обично доминира промотивна сврха, што га сврстава у промотивне жанрове (Калви 2010).

Настојање да што већи број посетилаца веб-сајта, потенцијалних туриста, постану и стварни посетиоци дестинације, дакле потрошачи, намеће уметност уверавања, персуазију, у први план. Но, није то специфична одлика овог жанра, већ усмереност ка формирању и мењању ставова и перцепција других како би се они подстакли на жељену активност, која у крајњој линији доноси економску корист, прожима и дискурзивно обликује стручни језик туризма у целини. Крајњи циљ је да дестинација која се рекламира привуче пажњу читалаца, подстакне њихово интересовање, учини туристички производ пожељним и убеди их да предузму одређене активности да би тог производа дошли или га купили (Манка 2016: 64). То се, наводи Суау-Хименез (2016: 210), остварује кроз својеврсни скривени дијалог између писца и читаоца, тј. „подразумеваног потрошача” (Фустер-Маркез, Грегори-Сигнес 2018), у коме се оцене и повратне информације читалаца добијају и преносе путем њихових реакција на туристичке производе и услуге.

Иако веб-сајт своју промотивну функцију умногоме реализује путем визуелних и аудио садржаја, улога лингвистичких средстава није безначајна јер језик неретко може бити информативнији од слике, штедећи притом простор на веб-страници (Едо-Марза 2012: 55–56). Како показују претходне студије, комбинације различитих лексичко-граматичких и дискурзивних форми могу обављати пресуазивну улогу. Мада се посебно издваја употреба карактеристичне лексике, првенствено придева који се понекад и претерано употребљавају (Едо-Марза 2012), важну улогу могу имати и синтаксички елементи (нпр. кондиционали (Фустер-Маркез, Грегори-Сигнес 2018)). Експоненти модалности у овом контексту нису били предмет засебних истраживања (в. Радовановић 2020), иако спадају у значајније синтаксичке одлике дискурса туризма (Мачи 2018: 35). Међутим, детаљније лингвистичке анализе веб-сајтова дестинација, првенствено на енглеском језику, показују да се и модални глаголи (модали) могу користити како би се постигао циљани ефекат повећања пожељности туристичког производа (Мачи

2018, Манка 2016). Будући да метадискурс обухвата бројне језичке елементе којима се постиже кохерентност, разумљивост и персуазивност пропозиционог садржаја (Хајланд 2005: 39), ваља истаћи и да анализе које се ослањају на теоријски апарат интерперсоналног метадискурса (Хајланд 2005) потврђују ове увиде. Сагледавајући персуазију као дискурзивну макрофункцију која је део интерперсоналних односа између пошиљаоца и примаоца поруке, Суау-Хименез (2012, 2016) указује да и модални имају улогу у повећању персуазивности текста.

Стога, наша основна намера је да подробније испитамо употребу модала у текстовима на званичним веб-страницама туристичких организација на енглеском и српском језику. Комбинирујући традиционалне теоријске, дескриптивне и компаративне приступе модалним глаголима са приступима анализе дискурса/жанра, покушаћемо да понудимо целовит опис обједињујући више нивоа језичка анализе, те сагледати семантичко-прагматичке аспекте и реторичке функције модалних глагола и покушати да утврдимо сличности и разлике између испитиваних језика у погледу употребе модала ради остваривања комуникацијске сврхе жанра.

2. Теоријски оквир

2.1. Модални глаголи у енглеском и српском језику

Од објављивања Палмерових типолошких студија о модалности (1986), интересовање за средства којима се ова „појмовна” (Палмер 1986), тј. „семантичко-прагматичка” (Пипер и др. 2005), категорија изражава, чини се, не јењава.² Далеко највише радова је посвећено централним граматичким експонентима категорије, модалним глаголима, поготову у енглеском језику. Енглески модални неретко су били и полазиште студија које су имале за циљ да пруже увиде о изражавању модалности у српском језику (в. Радовановић 2017а: 274–275). Анализирајући епистемичку модалност из енглеско-српске контрастивне перспективе, Трбојевић-Милошевић (2004) пружа, рекли бисмо, најисцрпнији преглед разлика у приступима одређењу модалности, као и категорисању и описивању њених језичких израза, у дескриптивној и нормативној граматичкој традицији у англистичкој и србистичкој/србокроатистичкој литератури. На слична разматрања наилазимо и у потоњим релевантним радовима (Новаков 2012: 157–158, 2015: 436–437, Хансен 2007: 32–33) који сагледавају и литературу која је уследила након Трбојевић-Милошевићеве публикације, а ту, посебно ваља истаћи, најновију *Синтаксу српског језика* (Пипер и др. 2005) која разматра модалности комбинујући класични приступ са савременим увидима. Отуда, овде ћемо указати само на аспекте који су значајни за одређење предмета овог истраживања.

Опште је место да енглески језик поседује утврђен скуп модалних помоћних глагола (енг. *modal auxiliary verbs*), који чине модални систем (Палмер 2003: 2), и који се од осталих помоћних глагола разликују на основу специфичних формалних и синтаксичких обележја (в. Депретере 2016: 373). Приметне су пак одређене неусаглашености у погледу критеријума на основу којих се издвајају централни чланови система (уп. Палмер 1986 и Бајбер и др. 1999). Разлике у одређењу и класификацији још су очите када је реч о осталим глаголским изразима који су им семантички и функционално блиски (полумодални, модални идиоми, квази-модални). Овде следимо приступ који примењују Бајбер и сарадници (1999) у својој граматичкој сачињеној коришћењем метода корпусне лингвистике. Следствено,

² Детаљан преглед литературе нуди Депретере (2016).

у модале убрајамо девет централних модала (*can, could, may, might, must, shall, should, will, would*) и полумодале (енг. *semi-modals*) који обухватају како маргиналне помоћне глаголе тако и остале глаголске изразе (*have to, (had) better, (have) got to, be supposed to, be going to*) (Бајбер и др. 1999: 73).

За разлику од енглеског језика, у вези са српским може се говорити не само о „проблематици модалних реченица” (Ивић 1973) већ и о проблематици модалних глагола. Постоји, међутим, усаглашеност да се „модус” (Стевановић 1967) и „модалан” доводе у везу са ставом субјекта према радњи, стању или збивању, односно оценом информације коју реченица даје (Ивић 1973: 85). Овако широк поглед на модалност изнедрио је и различите начине сагледавања њених граматичких експоната. Осим што се означавају другачијим називима, глаголи модалног значења, у зависности од опредељења аутора, обухватају различити број чланова који неретко није потпун и коначан. Илустрације ради, Стевановић (1967: 40) у „медиајалне глаголе” убраја *хћеиши, моћи, морати, шребаиши*, а Пипер и др. (2005: 636) указују на „модалне глаголе *моћи, смеиши, хћеиши, морати...*”.

Начелно, модали не добијају централно место у нормативним граматикама будући да не чине јасно одређен језички скуп са посебном морфосинтаксичком парадигмом. У том погледу, приметно се разликују од граматичких описа креираних под снажним утицајем филолошких традиција других језика. Рецимо, у првој граматици језика држава насталих након распада Југославије, Александер (2006) модалима посвећује засебно потпоглавље. Значајно је што овде, као и у радовима Трбојевић-Милошевићеве (2004) и Хансена (2007) који такође налазе упориште у англистичкој литератури, налазимо понуђене дистинктивне семантичко-синтаксичке параметре који би модале издвојили од осталих чланова глаголског система у нашем језику. Александер (2006: 239–240) модале одређује као глаголе који изражавају став према могућности, пожељности, или потреби за неком радњом, а који су праћени глаголом који указује на ту радњу (допуном), правећи при томе разлику између модала који имају само модална значења од оних који могу имати и немодална значења.³ На сличну поделу наилазимо и у друга два, чини се, комплементарна приступа. Релевантни критеријуми за сврставање глагола у групу модалних глагола које нуди Трбојевић-Милошевић (2004: 155) у потпуности кореспондирају са одликама које модали испољавају на синтаксичком плану које издваја Хансен (2007: 35). Одређујући модал као полифункционално средство којим се изражава модалност, што је приступ који смо и овде усвојили, Хансен (2007: 36) разликује централне модалне глаголе (енг. *fully-fledged modal auxiliaries*) који могу изражавати више модалних значења од полумодала (енг. *semi auxiliaries*) којима се приписује само једно модално значење, те у прву групу убраја глаголе *моћи, морати, шребаиши* и *ваљаиши*, док у групу полумодала укључује глаголе *хћеиши, имаиши* и *смеиши* (Хансен 2007: 36). Ову класификацију следимо и овде јер на одговарајући начин мири погледе на модалност у савременој србистици са сагледавањем модала и њихових значења у типолошким студијама које су полазиште наше анализе.

2.2. Модална значења

Доступна литература нуди бројне таксономије модалних значења које се мање или више разликују по броју категорија и номенклатурама (в. Депрете-ре 2016: 373–378). Окосницу овог рада чине теоријски увиди и терминолошки

3 Интересантно, скуп укључује глаголе *умеиши, ваљаиши* и *знаиши*, док *хћеиши* не налазимо.

апарат Палмерових (2¹⁹⁹⁰, 1986) студија прихваћени не само у горе поменути контрастивним студијама већ и у утицајним дескриптивним граматицама (нпр. Хадлстон, Пулам 2002). Дакле, анализу заснивамо на „стандардној класификацији модалног значења израженог модалима” (Депретере 2016: 373–375) и разликујемо три типа модалних значења (*епистемичка*, *деонтичка*, *динамичка*) као и три степена модалности (*могућности*, *нужности*, *вољитивности*) (Палмер 2¹⁹⁹⁰). Као модалност пропозиције епистемичка модалност јасно се разликује од друга два типа која се односе на модалност догађаја (Палмер 2²⁰⁰¹) што се одражава и у синтаксичким и дистрибуционим својствима епистемичких модала. У вези је са знањем, тачније недоставком знања и, са становишта логике, бави се односом говорника према статусу (фактуалности или истинитосној вредности) пропозиције (Палмер 2²⁰⁰¹: 8). Епистемичким модалима говорник исказује свој суд да је пропозициони садржај могуће или нужно истинит, односно изражава став одређеног нивоа епистемичког опредељења према пропозицији. Деонтичка модалност тиче се обавезе или дозволе која произилази из неког спољашњег извора (Палмер 2²⁰⁰¹: 8–9). Оријентисана је према дискурсу, што деонтичке модале чини у основи перформативним, док је динамичка модалност оријентисана ка субјекту (Палмер 2¹⁹⁹⁰: 36–45). Динамичка модалност представља модалност догађаја који нису деонтички условљени, те обухвата појмове способности, вољитивности и диспозиције у општем смислу (Хадлстон, Пулам 2002: 178). Уз то, односи се и на догађаје чија је актуализација условљена околностима (Палмер 2¹⁹⁹⁰: 39).

3. Анализа веб-сајтова

3.1. Корпус и процедура

За потребе овог рада у јуну 2020. године, сачињен је корпус преузимањем промотивних текстова са званичних веб-сајтова туристичких организација двеју бањских дестинација, Врњачке Бање (<http://www.vrnjackabanja.co.rs/srpski/>) и Бата (<https://visitbath.co.uk/>).⁴ Имајући у виду разлике у погледу бројчане заступљености текстова на сајтовима, садржај и број речи материјала на српском језику условио је и креирање поткорпуса на енглеском језику, те је након креирања поткорпуса *VB* (21.040 речи) сачињен и подкорпус *VTH* (21.077) од тематски сродних текстова. Модали идентификовани у корпусу анализирани су квантитативно и квалитативно комбиновањем мануелне и рачунарске анализе помоћу софтвера *AntConc* (Антони 2018). Након отклањања нерелевантних примера из генерисаних резултата, уследила је детаљна мануелна анализа модала у контексту употребе.

Како бисмо понудили систематичну анализу, усвајамо приступ Бајбера и др. (1999: 485), лако применљив и на српски језик, по коме се издвајају три функционалне групе модала: модали дозволе/могућности/способности (енг. *permission/possibility/ability*), модали обавезе/нужности (енг. *obligation/necessity*), модали вољитивности/предикције (енг. *volition/prediction*). Примењујући, због практичних разлога, нешто другачија терминолошка решења (*модали могућности*, *нецеситативни модали*, *вољитивни модали*), идентификоване чланове сваке групе у испитиваним језицима обједињено анализирамо. С обзиром на уједначеност поткорпуса по броју речи, нормализована фреквенција (на 1.000 речи) приказана је само у вези са општим прегледом заступљености модала, док се у даљим разматрањима ослањамо на сирове податке. Будући да јасно разграничење типа

⁴ Текстови који немају промотивну намену, као ни коментари читалаца, нису предмет ове анализе.

модалних значења није увек могуће, модалима смо приписали значење које је у контексту најистакнутије. Анализу поткрепљују илустративни примери написани на језику, односно писму, употребљеном у извору.

3.2. Анализа и дискусија

3.2.1. Заступљеност модала у корпусу

Како приказују резултати представљени у Табели 1, модали се готово четири пута чешће појављују на веб-страницама на енглеском него на српском језику. Ове разлике донекле се могу приписати већ уоченим тенденцијама (нпр. Радовановић 2017а, Трбојевић-Милошевић 2004) да се у српском језику модална значења чешће преносе осталим граматичким и лексичким средствима које говорници имају на располагању. Нецеситативни модали најмање су заступљени на испитиваним веб-страницама што се подудара са налазима претходних испитивања (Мачи 2007, Суау-Хименез 2012). У ВТН најзаступљенији су волитивни модали, а у VB модали могућности. Поново, објашњење би се могло тицати разлика између глаголских система у испитиваним језицима, но не можемо искључити ни друга тумачења, о чему ће даље бити речи.

Табела 1. Заступљеност модала

	ВТН		VB	
	бр. примера	фреквенција	бр. примера	фреквенција
Нецеситативни модали	8	0,38	10	0,48
Модали могућности	102	4,84	62	2,95
Волитивни модали	131	6,21	12	0,57
Укупно	241	11,43	84	3,99

3.2.2 Нецеситативни модали

Како видимо из Табеле 2, значења обавезе/нужности на промотивним веб-страницама типично се преносе централним модалним глаголима у српском језику, док у енглеском делу корпуса подједнако често налазимо и полумодале. Значајнија је разлика то што су у енглеском делу корпуса нешто заступљенији модали слабије семантичке снаге, док у српском језику чешће наилазимо на модал јаке снаге. Штавише, глагол *морати* употребљен је двоструко чешће него његови семантички еквиваленти у енглеском.

Табела 2. Нецеситативни модали

	ВТН		VB	
	модал	бр. примера	модал	бр. примера
Централни модали	<i>must</i>	1	<i>морати</i>	7
	<i>should</i>	3	<i>шребати</i>	2
			<i>ваљати</i>	1
Полумодали	<i>have to</i>	2		
	<i>need to</i>	2		
Укупно		8		10

Док се у три примера *must* појављује као префикс девербалних придева (*must-see*) и именица (*must-sees, must-visits*), функцију модала има само у једном примеру (1) где преноси значење деонтичке обавезе при чему правила и прописи представљају извор облигаторности. Интересантно је да је у примеру (1) нелингвистичким средством, овде ортографским, облигаторност додатно истакнута. Будући да у деонтичкој употреби *must* може имплицирати одређени ауторитет на који се говорник ослања (службени положај који објективно наводи институционална правила при пружању услуга), употребом пасивне конструкције аутор се ипак дистанцира од захтеване радње, чиме се умањује и илокуциона снага директивног исказа. За разлику од централног модала, полумодал *have to* преноси значење неутралне динамичке модалности, прецизније модалности условљене околностима. У обама примерима појављује се у одричном контексту, што потврђује запажање (Радовановић 2020: 289) да *have to* може бити прилично погодно средство за привлачење пажње читалаца (2). Пошто указује на одсуство неопходности да се реализује неповољна ситуација (пропустити посету) услед констатованих повољних околности (даље следи: „*the Roman Baths is 90% accessible to wheelchair users*”), овако употребљен модал има јасну персуазивну намену.

- 1) ...tickets *MUST be collected* from our office BEFORE you use your package...and completed entries *should be sent* or delivered to the Bath BID office at...
- 2) Don't feel you *have to* miss out on one of Bath's most iconic attractions if you have accessibility needs.

За разлику од ових глагола, глагол *морати* појављује се као полифункционалан модал што свакако има везе са бројем појављивања. У по једном примеру преноси значење епистемичке нужности, изражавајући потпуну опредељеност аутора према истинитости пропозицији (3), и значење деонтичке модалности (4). Мада у примеру (4) адверб додатно појачава снагу обавезе, јасно је да се исказом издаје снажна препорука, а не намеће обавеза за извршење радње, те прагматички ослабљен модал (Хадлстон, Пулам 2002: 177) овде има метадискурзивну функцију обележивача којим се изграђује интеракција са читаоцем. У преосталим примерима *морати* преноси значења неутралне динамичке модалности оријентисане према субјекту. Осим једне употребе са негацијом сличној примеру (2), остали примери су у вези са информативном сврхом текста, укључујући и текстове о прошлости дестинације што објашњава и два примера употребе овог глагола у перфекту.

- 3) *Mora* biti da su austrijske vlasti tek sad saznale ...
- 4) ..., uz kratak predah i divljenje zamku Belimarković, pored koga obavezno *morate* proći...

У поређењу са *must* и *have to*, модали слабије снаге нешто су присутнији у ВТН. Глагол *should* налазимо у деонтичкој функцији. У горе наведеном примеру (1), употребљен је у контексту правила и прописа управо као и *must*. Мада се чини да су два модала међусобно заменљива, употребом *should* читаоцу се оставља простор да обавезу избегне, што је случај и са једном употребом полумодала *need to*. Преосталим примерима са глаголом *should* указује се на пожељно понашање које би читаоци требало да следе, односно дају се савети. Примери са деонтичким *should*, као и са *need to* у функцији динамичког модала (5), уз субјекат

you преко посредне илокуционе снаге представљају препоруку или подстицај и на тај начин реализују реторички функцију промотивног текста.

5) ... we know just where you *need to go* to seek out the very best vantage points.

Један од два примера глагола *trebati* (6), јесте у вези са препоруком, но не са ефектом уверавања. Тај ефекат изостаје и у другом примеру употребе овог глагола у перфекту, као и у једином примеру глагола *moći*, који се могу тумачити у терминима неутралне динамичке модалности, а којима се просто указује на потребу да субјекат, који није потенцијални туриста, изврши одређену радњу.

6) Mineralne vode *treba* konzumirati isključivo uz konsultaciju lekara!

3.2.3. Модали могућности

Како приказује Табела 2, значења дозволе/могућности/способности преносе се искључиво централним модалима у обама поткорпусима уз приметну велику разлику у учесталости употребе.

Табела 2. Модали могућности

	ВТН		VB	
	модал	бр. примера	модал	бр. примера
Ц е н т р а л н и модали	<i>can</i>	90	<i>moći</i>	62
	<i>could</i>	3		
	<i>may</i>	7		
	<i>might</i>	2		
Укупно		102		62

Најзаступљенији модал могућности, глагол *can*, налазимо искључиво уз прост инфинитив, управо као и његов дистални пар, глагол *could*, а са негацијом се оба глагола појављују у по једном примеру. Употребљени су у готово пуном спектру својих значења, што је умногоме резултат колоцирања са неаниматним субјектима. Пример (7) илуструје епистемичку употребу глагола *could* који изражава суд аутора при чему је степен опредељења нижи него у случају употребе глагола *can*. Значење епистемичке могућности могло би се препознати и код 10 примера глагола *can* са неаниматним субјектима када је праћен пасивним конструкцијама (*be found*⁵, *be made up*...)⁵. Чини се пак да неки од ових примера балансирају између епистемичког и динамичког читања. Рецимо, динамичка интерпретација примера (8) је вероватнија јер се исказом не изражава став аутора већ просто исказује могућност коју подразумевани агенс, читалац/посетилац, има на располагању што и потврђује парафраза *'It is possible for you to take tea'*. Синтаксички сличан пример (9) намеће другачије тумачење. Како се овде деонтички извор (пружалац услуга) може одредити *can* је у везу са појмом дозволе, дакле деонтички модал.

7) ...The Gainsborough *couldn't* get any closer to the action.

8) Afternoon tea *can be taken* in three elegant lounges...

9) They *can also be submitted* via the festival website.

5 Када се лексема појављује више од једног пута, суперскриптом означавамо број појављивања.

Значење динамичке могућности оријентисане према субјекту *can* преноси у три примера са аниматним субјектима (*staff², we*) када изражава способности субјекта пропозиције, као и у четири случаја употребе са неаниматним субјектима када, као у примеру (10), указује да субјекат поседује потребне квалитете који омогућавају реализацију догађаја (Палмер ²1990: 85). Док ови примери имају персуазивни ефекат, употреба *can* у значењу *понекад*, тј. као експонента егзистенцијалне модалности (Хадлстон, Пулам 2002: 184), у примеру (11) (*'Weekends sometimes are...'*) има чисто информативну сврху. Исту намену имају и три примера који садрже глагол *see* као допуну и у којима *can* и нема право модално значење, као и пример (12) у коме се намеће значење неутралне динамичке могућности јер су наведене околности које чин визуелне перцепције омогућавају.

- 10) All buses *can* accommodate one wheelchair.
- 11) Weekends at the Market *can* be busy and bustling.
- 12) On a clear day, you *can* see as far as the Westbury White Horse...

Ефекат убеђивања најочитији је у примерима у којима је субјекат лична заменица у 2. лицу, што је случај са чак 58 примера у ВТН од којих је један са *could*. Тај ефекат изостаје у два примера са деонтички употребљеним модалом којим се даје дозвола (13), док је очигледан у примерима са динамичким значењем (14).

- 13) ... you *can* park at the Podium Shopping Centre car park from 8pm to 8am...
- 14) You *can* immerse yourself in the world of Bath's most famous literary resident at the Jane Austen Festival...

Мачи (2007: 58) нуди нешто другачији поглед на примере попут (14) и наводи да *can* изражава неконвенционални индиректни позив чиме постаје деонтички модал. Овде, следећи Палмера (²1990: 86), примере у којима се *can* употребљава не само да искаже шта неко може или шта је могуће већ да заправо имплицитно предложи извршење могуће радње, сматрамо импликацијом динамичког *can*. Тиме илокуцију не занемарујемо, јер се и деонтичка и динамичка модалност директно односе на потенцијалност догађаја исказаног пропозицијом тако да се могу посматрати као „директивне” – извршити радњу (Палмер 2003: 7). Слично тумачење важи и за примере динамичког *can* уз аниматне субјекте којима се просто указује на активности које је у дестинацији могуће упражњавати, а са намером да се одређена циљна група читалаца (*runners and joggers, Enthusiasts, Kids*) покрене да предузме туристичко путовање.

За разлику од ових модала, *may* и *might* претежно функционишу као епистемички модала (15). Глагол *might* налазимо као синтаксички мотивисану (слагање времена), односно као тентативну форму глагола *may* којом се изражава субјективни суд о прошлом догађају на кога се односи перфекатски инфинитив. Значење динамичке модалности могуће је приписати једном примеру у коме је *may* употребљен као стилски пожељнија алтернатива од глагола *can* (16). Како указује на могућност актуализације догађаја услед одређених околности, те је реч о догађају који је циркумстанцијално и искуствено, а не концептуално могућ, *may* овде има улогу динамичког модала.

- 15) Please note: additional charges *may* apply for some activities.
- 16) ... fans and followers *may* recognise local scenery from their videos.

Глагол *моћи*, који је и најфреквентнији модал у VB, експонент је сва три типа модалних значења и има исте функције као модали *can* и *could*. Од 11 примера употребе са рефлексивном конструкцијом, елеменат *се* је знак безличности у шест примера, те се овде епистемичка интерпретација намеће као једина исправна (Трбојевић-Милошевић 2004: 160). Модал указује на средњи степен уверености, а у (17) фразом *у неку руку* говорник се додатно ограђује. У једном примеру појављује се у својству деонтичког модала где, упркос безличном облику глагола, контекст намеће значење дозволе (18).

17) ... *što se, u neku ruku, može smatrati* заčetkom banjskog parka.

18) ... *do mraka je već lupao doboš: ... da se ulicama može ići samo do 6 časova uveče...*

Као и *can* и *could*, и глагол *моћи* најчешће изражава динамичку модалност (55 примера). У 13 примера, укључујући и сва три примера употребе у перфекту, изражава динамичку могућности оријентисану према субјекту. У једном од примера у којима преноси значења физичке или менталне способности аниматног субјекта налази се у 1. лицу и указује на могућност реализације догађаја који би госта привукао (19). Исти подтип модалног значења препознајемо и у четирма примерима употребе *моћи* са неаниматним субјектима, у једном у комбинацији са потенцијалом, који пружају информације о туристичким објектима (20). Информације о смештајним капацитетима типично се дају реченицама са рефлексивним конструкцијама у којима елеменат *се* припада повратном глаголу (*сместишћу*⁵), а присутан је и синтаксички субјекат (број особа). Овде, међутим, *моћи* преноси значење неутралне динамичке могућности, што и јесте значење које у корпусу најчешће изражава. И овде се употребом модала имплицитно предлажу активности и туристички садржаји дестинације, најчешће уз субјекат *гостини*⁴. Такође, приметна је усмереност ка остваривању односа са читаоцем која се постиже употребом глагола у 2. лицу множине (21). Међутим, у поређењу са ВТН, у српском делу корпуса та тежња је слабије изражена – 56,82% примера употребе *can* и *could* има ову реторичку функцију, а 37,09% примера са глаголом *моћи*.

19) ... *a u dogovoru možemo* pružiti i usluge organizacije manjih banketa.

20) ... *sobe pružaju izuzetan komfor tako da mogu* da zadovolje i želje ...

21) *Sir i kajmak možete* kupiti kod ljubaznih domaćina...

3.2.4. Волитивни модали

У корпусу су регистрована само три модала ове групе како приказује Табела 3.

Табела 3. Волитивни модали

	ВТН		VB	
	модал	бр. примера	модал	бр. примера
Централни модали	<i>will</i>	116		
	<i>would</i>	15		
Полумодали			<i>хтећи</i>	12
Укупно		131		12

Глагол *will*, најзаступљенији модал у корпусу, налазимо у пуном облику, од чега у два примера са негацијом, и у енклитичким облицима (*'ll* у 19, а *won't* у шест примера). У два примера *will* је праћен прогресивним инфинитивом док перфекатски налазимо у три примера глагола *would*.

Само се *would* појављује као недвосмислено епистемички модал, и то у четирма примерима, од којих у два са перфекатским инфинитивом. Уз нефактивни глагол *think* у примеру (22) исказује претпоставку о догађају исказаном прошлом пропозицијом, тј. епистемичку вероватноћу. Како нема примера *will* у значењу предиктабилности, епистемичко значење последица је модалне обојености домена футуралности (в. Радовановић 20176). Када се јавља у предиктивном значењу, модална квалификација је мање или више истакнута. Свакако, најмање је присутна у примерима који читаоце упознају са будућим манифестацијама у дестинацији, типично уз временске прилоге у непосредном или ширем лингвистичком контексту (23). Нешто виши степен модалности налазимо у примерима којима се дочаравају производи и услуге које читалац може конзумирати, при чему се подразумева ако, односно када, дестинацију посети (24), а посебно ако је присутан неки лексички елемент који повећава епистемичку вредност исказа (у једном примеру: *no doubt*).

22) ... and many think this is where the wine *would have been* sold!

23) The first five months of 2020 *will see* an exciting new exhibition arrive ...

24) You *will find* bursts of autumn colours...

Мада увек постоји могућност да актуализација будућих догађаја буде спречена, што је, знамо, случај са примером (23), глагол *will* у предикцијама о будућим догађајима обично се повезује са епистемичким појмом сигурност, извесност. Мачи (2007: 57) примећује да увек када *will* преноси утисак сигурности, постоји равнотежа између активне и пасивне улоге потенцијалног туристе тако да *you* има функцију субјекта ако је колокат искуствени глагол, а ако ово није случај, узима положај објекта. Док у ВТН нема примера који би ово запажање поткрепили, наш материјал потврђује уочену сличност између употребе глагола *can* и *will* у погледу експлицитног помињања циљног потрошача *you* (Мачи 2007: 57), што је случај са 32 примера *will*, од којих 15 садржи модал у енклитичком облику.

Искази којима се упућује на будућност инхерентно су предиктивни, те се епистемичка и волитивна значењска компонента обично прожимају (Радовановић 20176). У једином примеру уз субјекат у 1. лицу (25), *will* је неоспорно динамички модал оријентације према субјекту (Палмер ²1990: 133–134). Мада би се ово значење могло приписати и примерима попут (26) који дозвољавају тумачење *'are prepared/willing to ...'*, овде је, ипак, волитивно значење веома слабо јер се глаголом просто исказује очекивана будућа радња коју ће субјекат извршити, а која ће читаоцу ићи у прилог. Значења динамичке модалности су истакнутија у примерима са *would*. Као динамички модал *would* налазимо у седам примера који обухватају изражавање уобичајеног понашања субјекта, употребу у функцији индиректног перформатива уз глагол *recommend*, као и употребе у устаљеним фразама када уз глаголе позитивних емоција (*prefer*², *like*,² *love*) представља тентативни облик глагола *want*.

25) ... we *will help* to extend the initiative in the future.

26) Local guides *will escort* you safely along the city...

Глаголи *will* и *хћеџи* имају исто порекло и синтаксичке функције тако да деле и семантичка обележја (Радовановић 2017б: 133–134). Пошто се футур I појављује и у аналитичким и синтетичким облицима, мања заступљеност волитивног модала у материјалу на српском језику не изненађује. У само двама примерима глагол *хћеџи* употребљен у пуном облику функционише као динамички модал који изражава жељу или спремност субјекта да реализује радњу, док се у 10 примера појављује у енклитичком облику као саставни део глаголског облика којом се изражава будућа радња. Пример (27) илуструје обе употребе.

27) *Sad će da čine od nas što god hoće!*

Како се као допуна појављује конструкција *ga+*презент, глаголу у енклитичком облику приписујемо значење динамичке модалности, а примере употребе уз инфинитив лексичког глагола сагледавамо као епистемичку модалност. У односу на ВТН, приметна је далеко ређа употреба модала као средства којим се читалац укључује у процес преношења поруке. Материјал нуди само три примера, и то у оквиру истог пасуса, са глаголским обликом у 2. лицу множине.

4. Закључна разматрања

У раду смо покушали да сагледамо модале у текстовима на веб-сајтовима бањских дестинација на енглеском и српском језику из угла примењене анализе дискурса. Налази, надамо се, допуњују постојеће увиде о употреби модала у стручним дискурсима на наведеним језицима, истовремено указујући на даље могуће правце испитивања. Наша анализа показује да је употреба модала у оба поткорпуса у вези са истим генеричким вредностима: описи, објашњења и препоруке. Како су то реторичке функције којима се у тексту остварују промотивни циљеви, можемо тврдити да модали представљају квалитативно значајне елементе испитиваног жанра. Међутим, резултати показују да постоје одређене сличности, али и велике разлике у начинима на које се ови елементи заиста и употребљавају са циљем остваривања комуникативне сврхе жанра.

Најпре, налази потврђују резултате претходних контрастивних студија (в. део 2.1.) о сличностима на семантичко-прагматичком плану. У материјалу на обама језицима примећујемо тенденцију да се модална значења чешће преносе централним модалима. Имајући у виду налазе претходних обимних анализа корпуса општег енглеског језика (Бајбер и др. 1999), као и неке увиде о употреби модала у дискурсу туризма (Радовановић 2020), рекли бисмо да то одликује испитивани жанр. Такође, испитиване текстове одликује ређа употреба нецеситативних модала, као и честа употреба модала могућности. Донекле у вези са тим је и запажање да се модали генерално ређе појављују као носиоци епистемичких значења, а чешће као експоненти динамичке модалности. Интересантно је да ни у једном поткорпусу употреба модала уз субјекат у 1. лицу не представља значајну одлику, мада то чешће срећемо у материјалу на енглеском језику. Са једне стране, то може бити изненађујуће јер би се могла очекивати чешћа употреба модала у исказима са комисивном илокуционом снагом. Са друге стране, може се објаснити тиме да се интенционални искази којима се субјекат у 1. лицу обавезује на извршење радње у дестинацији пре односе на пружаоце услуга, тј. трећа лица, него на организације чије смо веб-сајтове испитивали.

Најочитије разлике, свакако, налазимо на нивоу учесталости употребе. Мада се, како је наведено, објашњење може наћи у ученим међујезичким

разликама у погледу тенденција изражавања модалних значења, има простора и за закључак да се у материјалу на српском језику модали недовољно користе за постизање персуазивности. Велика разлика у употреби волитивних модала, чини се, завређује пажњу. Иако се може објаснити разликама између футурских форми на синтаксичком плану, чињеница да глагол *will* срећемо готово 10 пута чешће него *хитићи* оставља простора и за друга тумачења. Будући да, како указује Суау-Хименез (2012), избор језичких елемента у промотивним текстовима на шпанском и енглеском језику одражава и културолошке особености језичких заједница које се огледају и у различитим поимањима туристичких вредности, можемо тврдити да аутори текстова на енглеском језику догађаје који ће уследити и потенцијална будућа искуства у већој мери сагледавају као туристичке вредности које могу привући посетиоце него што то чине аутори текстова на српском.

Циљ сваке персуазивне комуникације је изградња односа између пошиљаоца и примаоца поруке (Батија 1993: 110), те су посебно значајне уочене разлике у употреби модала као средстава за постизање интеракције са читаоцима. Пошто се у вези са волитивним модалима и овде можемо ослонити на већ наведено објашњење, индикативне су наведене разлике у употреби модала могућности. Оне би се могле сматрати потврдом претходних тврдњи (Суау-Хименез 2012) да је интерперсоналност језички условљена социо-културолошким разликама, те, у том смислу, можда и представљати подстицај за испитивања интерперсоналног метадискурса у стручним жанровима. Свакако, наредни правац истраживања могао би се односити и на компаративна испитивања експонената модалности у другим жанровима језика туризма.

Литература

- Александер 2006: R. Alexander, *Bosnian, Croatian, Serbian, a grammar: With sociolinguistic commentary*, Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Антони 2018: L. Anthony, *AntConc (Version 3.5.2)* [Computer Software], Tokyo: Waseda University. <<https://www.laurenceanthony.net/software.>>. 18. 5. 2019.
- Бажбер и др. 1999: D. Biber, S. Johansson, G. Leech, S. Conrad, E. Finegan, *Longman grammar of spoken and written English*, London: Longman.
- Батија 1993: V. K. Bhatia, *Analysing genre: Language use in professional settings*, London/New York: Routledge.
- Батија 2004: V. K. Bhatia, *Worlds of written discourse: A genre-based view*. Bloomsbury Publishing.
- Депретере 2016: I. Depraetere, Modality, in: N. Riemer (Ed.), *The Routledge Handbook of Semantics*, London/New York: Routledge, 370–386.
- Едо-Марза 2012: N. Edo-Marzá, Páginas web privadas e institucionales: el uso de la adjetivación en un corpus inglés-español de promoción de destinos turísticos, in: J. Sanmartín Sáez (Ed.), *Discurso Turístico e Internet*, Madrid: Iberoamericana/Vervuert, 51–79.
- Ивић 1973: М. Ивић, Проблематика модалних реченица, *Otázky slovanské syntaxe III, Sborník symposia Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích*, Brno, 85–91. <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/120832/SpisyFF_180-1973-1_12.pdf> Ivić, M. >. 15. 10. 2019.
- Калви 2010: M. V. Calvi, Los géneros discursivos en la lengua del turismo: una propuesta de clasificación, *Ibérica*, 19, 9–32.

- Манка 2016: E. Manca, *Persuasion in tourism discourse: Methodologies and models*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Мачи 2007: S. M. Maci, Virtual touring: The web-language of tourism, *Linguistica e Filologia*, 25, 41–65.
- Мачи 2018: S. M. Maci, An Introduction to English Tourism Discourse, *Sociolinguistica*, 32(1), 25–42.
- Новаков 2012: П. Новаков, Употреба модала у савременом енглеском језику и њихови српски еквиваленти, у: *Језици и културе у времену и простору, Тематски зборник I*, С. Гудурић (ред.), Нови Сад: Универзитет у Новом Саду Филозофски Факултет, 157–166.
- Новаков 2015: П. Новаков, Модални глаголи у енглеском и српском научном дискурсу, у: Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ред.), *Језик, књижевност, дискурс, Језичка истраживања*, Ниш: Филозофски Факултет, 435–448.
- Палмер 1986, ²2001: F. R. Palmer, *Mood and Modality*, Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Палмер ²1990: F. R. Palmer, *Modality and the English Modals*, New York/London: Longman Linguistics Library.
- Палмер 2003: F. R. Palmer, Modality in English: Theoretical, descriptive and typological issues, in: R. Facchinetti, M. Krug, F. R. Palmer (Eds.), *Modality in contemporary English*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1–17.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица* (ред. М. Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Радовановић 2017а: А. Radovanović, Dynamic Modals – English and Serbian Contrasted, *Facta Universitatis – Linguistics and Literature*, 15(2), 273–285.
- Радовановић 2017б: А. М. Радовановић, Футур I – Фазилингвистичка категорија. *Наслеђе, Крагујевац*, 14(38), 125–139.
- Радовановић 2020: А. Radovanović, The modal expression of necessity in English for tourism, *ESP Today*, 8(2), 275–296.
- Стевановић 1967: М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд: Научно дело.
- Суау-Хименез 2012: F. Suau-Jiménez, Páginas web institucionales de promoción turística: el uso metadiscursivo interpersonal en inglés y español, in: J. Sanmartín-Sáez (Ed.), *Discurso Turístico e Internet*, Madrid: Lingüística Iberoamericana Vervuert, 125–154.
- Суау-Хименез 2016: F. Suau-Jiménez, What can the discursive construction of stance and engagement voices in traveler forums and tourism promotional websites bring to a cultural, cross-generic and disciplinary view of interpersonality?, *Ibérica*, 31, 199–220.
- Трбојевић-Милошевић 2004: И. Трбојевић-Милошевић, *Модалности, суд, исказ*, Београд: Филолошки факултет.
- Фустер-Маркез, Грегори-Сигнес 2018: M. Fuster-Márquez, C. Gregori-Signes, Persuading consumers: The use of conditional constructions in British hotel websites, *Discourse & Communication*, 12(6), 587–607.
- Хадлстон, Пулам 2002: R. Huddleston, G. Pullum, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Хајланд 2005: K. Hyland, *Metadiscourse: Exploring interaction in writing*, London / New York: Continuum.

Хансен 2007: B. Hansen, A Morpho-syntactic Typology of Constructions with Modals in Serbian, у: J. Grković-Major, V. Ružić, S. Pavlović (ур.), *Lingvističke sveske 6: Sintaksička istraživanja (dijahrono-sinhroni plan)*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 31–44.

MODALITY IN THE LANGUAGE OF TOURISM – AN ANALYSIS OF SPA DESTINATION WEBSITES IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

There is a widely held view that the language of tourism is a type of specialised discourse which boasts a remarkable genre variety. It differs from general language and other specialised discourses in terms of prominent functional and linguistic (lexical-semantic and syntactic) features, including the frequent use of modal verbs (modals) (Maci 2018).

This study focuses on a destination website, possibly the most representative tourism discourse genre, which, in addition to being highly informative, mainly serves a promotional purpose. It intends to shed additional light on the use of modals in the promotional texts on the official tourism websites in English in Serbian. In an attempt to offer a detailed account of the investigated items, we have looked into the semantic-pragmatic aspects and rhetorical functions of modal verbs and tried to determine the similarities and differences between the investigated languages in terms of using modals to realise the communicative purpose of the genre in question. To this end, an analysis was carried out on a corpus compiled by retrieving promotional texts from the official websites of two spa destinations, Bath (BTH 21,077 words) and Vrnjačka Banja (VB 21,040 words). Following Biber et al.'s (1999) classification of modals, and thereby distinguishing between possibility modals, necessity modals, and volitional modals, the identified instances were analysed based on a three-fold (epistemic-deontic-dynamic) distinction of modal meanings (Palmer 1990, 1986) incorporating some principles of (applied) discourse analysis (Bhatia 2014).

The analysis has confirmed that modals in English and Serbian share common semantic properties and revealed that they also realise the same “generic values” (Bhatia 2014): descriptions, recommendations, and evaluations. These are rhetorical functions which aid in pursuing promotional aims. We can thus claim that modals serve the communicative purpose, which makes them qualitatively significant elements in the investigated genre. Overall, the findings show that there are some similarities, as well as great differences, between English and Serbian texts, in the ways modals are used in the creation of persuasive texts aimed at converting readers, potential tourists, into actual tourists. Generally, both sub-corpora are characterised by infrequent use of necessity modals as well as great frequencies of possibility modals. In comparison to other types, epistemic modality seems to be least prominent, whereas dynamic modality meanings appear to be prevalent. Also, dynamic modals tend to be most strongly associated with persuasive aims. The most striking difference relates to the overall frequency with English modals outnumbering Serbian ones almost by four to one. Although this can be attributed to the already observed different tendencies of expressing modal meanings in the two languages, it might indicate that modals in the Serbian language material are insufficiently used as effective means for realising the persuasive intent of promotional texts. The goal of any persuasive communication is to build a relationship between the sender and recipient of the message (Bhatia 1993), hence relatively scarce use of Serbian modals, particularly possibility modals with dynamic modality readings, aimed at establishing rapport and engaging readers is particularly significant. Although our findings are fairly limited by the corpus size they might be indicative of where future research could focus.

Key words: modal verb, epistemic modality, dynamic modality, deontic modality, tourism discourse, destination website, promotional genre, persuasion

Aleksandra M. Radovanović

Милица С. Баџић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Катедра за англистику

ИЗРАЖАВАЊЕ ДЕОНТИЧКЕ МОДАЛНОСТИ У ПОЛИТИЧКИМ ПРЕДИЗБОРНИМ ПОРУКАМА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се бавимо анализом лексичко-граматичких средстава којима се изражава деонтичка модалност у предизборним порукама политичких странака које су учествовале на последњим парламентарним изборима у Србији. Основни циљ истраживања јесте да испитамо њихове структурно-синтаксичке и семантичке одлике, учесталост употребе, као и сличности и разлике у изражавању модалних ставова политичких актера у изборним контекстима. Корпус чине транскрипти кратких одговора представника листа на одређена питања у вези са њиховим програмом. Квантитативна и квалитативна анализа показује да је изражавање деонтичке модалности у предизборним порукама условљено карактером дате комуникативне ситуације. Учестала употреба модализатора којима се исказују градирана деонтичка значења неретко доводи до информативне редундантности, али је степен исказане нужности са становишта адресанта у складу са изразитом персуазивношћу политичког дискурса. Деонтички модализатори се не могу посматрати изоловано, већ у спрези са другим језичким ресурсима да би се утврдило како обликују илокутивни напон исказа. Истраживање доприноси бољем разумевању дисперзивне природе овог типа модалности у српском, као и систематичне употребе језика у представљању (не)пожељних верзија друштвено-политичке стварности у политичком дискурсу.

Кључне речи: предизборна порука, деонтичка модалност, персуазивност, политички дискурс, српски језик

1. Уводне напомене

Политика и језик су нераскидиво повезани и велики део политичког деловања остварује се путем језика. Наше знање, перцепције и мишљења о политичким актерима, како појединцима тако групацијама, непрестано обликују и мењају различити облици писане и усмене комуникације којима смо изложени у процесу социјализације, формалног и неформалног образовања, кроз медије и разговоре (Ван Дајк 2008: 155). Такву употребу језика, схваћену као праксу која је условљена политичким и ширим друштвено-културним контекстом, карактером комуникативне ситуације и њеним учесницима, као и референтним оквирима очекиваног знања, оквирно можемо означити као *политички дискурс*.² Иако је овај тип дискурса првенствено одређен тиме ко комуницира са ким, у којим улогама, каквим приликама и са којим циљевима, а не толико темом и стилем,

¹ milica.bacic@filum.kg.ac.rs

² Сам термин *политички дискурс* није једноставно дефинисати. Вилсон (2015: 775–776) наводи да се у ужем смислу он може схватити као тип дискурса који производе политички актери у политичке сврхе (нпр. подужи текст којим се представља програм кандидата на председничким изборима), а у ширем смислу као било какав исказ о некој политичкој теми или који је политички мотивисан (нпр. породични разговор о парламентарним изборима). Нагињемо првом схватању зато што друго повлачи питање језичке употребе уопште као инхерентно политичке и самим тим додатне потешкоће у лингвистичким анализама политичког језика.

језик је битан јер активира когнитивне репрезентације политичких ставова и идеологија код адресата (Ван Дајк 2008: 175–176). Зато политички актери свесно и систематично бирају одређене језичка средства (нпр. лексичке јединице, граматичке структуре, интерпункцију итд.) зарад постизања циљаног прагматичког ефекта. Будући да је политички дискурс као такав погодно тло за језичку манипулацију, комуникација политичара са грађанима у приступним говорима, новинским текстовима, интервјуима, парламентарним дебатама, предизборним порукама и сл. увек поприма карактеристике својеврсног перформанса са инхерентном персуазивношћу.

У српском вишепартијском систему, политичке странке редовно делују кроз једну или неколико кључних фигура чији је задатак да представе и преносе ставове дате групације и тако утичу на формирање јавног мњења. Кроз систематичан избор језика и опробаних језичких стратегија ове индивидуе граде лингвистички, али и идеолошки профил своје политичке странке. Они по правилу настоје да одрже равнотежу између формалног изражавања, тако да одају утисак учене особе, и донекле неформалног, разговорног стила, којим се усаглашавају са грађанима. Овакво политичко позиционирање нарочито је активно у предизборним кампањама када учесници иступају са програмом будућих друштвено-политичких и економских активности. Политички актери знају да ће јавност или бар један део ње схватити њихову поруку у зависности од тога како језички квалификују дате активности (нпр. као обавезне и нужне за бољитак друштва или, пак, као необавезне, а препоручљиве), те да ће у складу са тим гласати. Због тога је потребно испитати какве лингвистичке изборе оне чине да би одређену верзију будуће стварности представили на одређени начин.

2. Теоријска разматрања модалности

У литератури се модалност дефинише на различите начине. Најчешће се истиче да је то квалификација коју говорник даје о свом исказу и/или стању ствари које је означено њиме (Пипер и др. 2005: 636), односно да је израз говорничког става о садржају исказане пропозиције (Бајби, Флајшман 1995: 74). Лингвистичко схватање модалности потиче из модалне логике која се превасходно бави концептима нужности и могућности (Портнер 2009: 10), те је ова сложена категорија истовремено појмовно-логичка и семантичко-прагматичка (Бабић 2012: 115). Под модалношћу као семантичко-прагматичком категоријом може се подразумевати исказивање читавог низа значења (нпр. вероватноћа, могућност, увереност, обавеза, нужност, дозвола, забрана, вољност, намера, предвиђање, способност итд.) чија је идентификација увек условљена ширим комуникативним контекстом (Бајби, Флајшман 1995: 74; Пипер и др. 2005: 442). Испитивања ове појаве у природним језицима додатно усложњава чињеница да се модална значења могу реализовати разноврсним средствима која се разликују по облику и степену граматикализације, укључујући модалне глаголе и друге модалне речи, именице, придеве, прилоге и партикуле у одређеним синтаксичким конструкцијама, глаголски начин, као и прозодију у говору (Факинети и др. 2003: vi). У српстичкој и англистичкој литератури, као и контрастивним истраживањима ових двају језика, фокус је до сада првенствено био на глаголима (Бајби, Флајшман 1995; Хансен 2007; Портнер 2009; Бабић 2014; Новаков 2015; Јањић, Стаменковић 2016), али су обрађивани и други модални изрази (Пипер и др. 2005; Ковачевић 2009; Бабић 2012; Фроли 2006; Јанићијевић 2013; Новаков 2014). Модалност се

у лингвистичкој теорији и пракси нарочито везује за глаголски начин који се одређује као њено граматичко језгро, мада је њихов однос знатно сложенији од тога (в. Нојтс, ван дер Аувера 2016). Такође су успостављане синхронијске и дијахронијске корелације са другим квалификативним категоријама, попут глаголских времена, глаголског вида, кондиционала и негације (Бајби, Флајшман 1995; Портнер 2009), што додатно показује да је у питању плодно, али крајње комплексно поље истраживања.

Постоје различите теоријске и термилошке неусаглашености у приступима класификацији модалних поткатегија на основу исказаних значења. У традиционалној литератури најчешће се издвајају три основна типа: (1) епистемичка или модалност знања, која се заснива на степену уверености говорника у истинитост пропозиције; (2) деонтичка или модалност обавезе, којом се ситуација означена исказом квалификује као потребна, обавезна, неопходна, морално пожељна итд.; и (3) динамичка или модалност способности, која подразумева приписивање одређене физичке способности, вештине, капацитета, могућности или вољности неком субјекту (Фроли 2006: 2–6). Схватања епистемичке и деонтичке модалности преузета су из модалне логике, док се динамична издваја у новијим типологијама. Друга димензија која се редовно наводи јесте разлика између објективне или модалности у ужем смислу и субјективне или модалности у ширем смислу. Првом се исказује однос пропозитивног садржаја исказа и реалности (тј. садржај се представља као реалан или таква квалификација изостаје), док се друга односи на став говорника према садржају исказа (нпр. да је оно о чему говори корисно) (Пипер и др. 2005: 637, 643). Понекад се епистемичка модалност наводи као подтип субјективне, а деонтичка као подтип објективне, али постоје и унакрсна одређења у зависности од тумачења појединачних категорија (Нојтс, ван дер Аувера 2016: 45–46). За епистемичку модалност неретко се везују и појмови алетичке или модалности истине и евиденцијалности, при чему се прва тиче неопходне истине пропозиције исказа, а друга подразумева карактеризацију извора знања коју говорник има о пропозицији, те се још наводи као подтип епистемичке. Поједини аутори здружују епистемичку и издвојену евиденцијалну модалност у суперкатегију пропозиционе модалности, која се односи на статус саме пропозиције, и контрастирају је са модалношћу догађаја, која је директивна и укључује деонтичку и динамичку модалност (Факинети и др. 2003: 8; Фроли 2006: 8–12). У англистичкој литератури се насупрот епистемичкој појављује и категорија основне/коренске модалности која је првенствено везана за деонтичку, али покрива поједина значења и динамичке модалности (Нојтс, ван дер Аувера 2016: 41). Ове и друге сложене класификације³ говоре у прилог ширини семантичко-прагматичког домена модалности. Осим тога, будући да се појединим језичким средствима могу изразити различити типови ове појаве, неопходно је у лингвистичкој анализи контекстуално их раздвожити.

За разлику од епистемичке која се издваја у готово свим класификацијама и предмет је бројних студија, деонтичка и динамичка модалност показале су се

3 Наводимо две које нам се чине нарочито слојевитим. Пипер и др. (2005: 636–649) издвајају модалност реалности/иреалности (тзв. објективну или асертивну), са деонтичком и опгативном као подтипovima, и субјективну, која се даље дели на епистемичку, имперцептивну (везану за евиденцијалност), метајезичку, аксиолошку, експресивну и друге подтипове модалности. Портнер (2009: 2–3, 133–137) у свом формалном семантичком приступу говори о подели на реченичну, подреченичну и дискурсну модалност, при чему под реченичном издваја епистемичку, приоритетну (са деонтичком, булетичком и телеолошком као подтипovima) и динамичку модалност (са вољном и квантификационалном као подтипovima). Детаљна објашњења датих категорија излазе из оквира овога рада, те читаоца упућујемо на њих за будућа истраживања.

захтевнијим за истраживање. За деонтичку модалност се наводи да је користан логички појам за лингвисте, али да мапирање те категорије у природним језицима није једноставно будући да су значења која покрива и средства којима се она исказују разнолика (Бајби, Флајшман 1995: 4–5). У ужем, традиционалном смислу дефинише се као модалност наметања обавезе или давања дозволе, али уопштеније може означавати степен моралне пожељности ситуације или стања ствари означених исказом. Најчешће се односи на став самог говорника о пропозицији, иако он може извештавати о другом субјекту као извору деонтичке модалности (Нојтс, Ван дер Аувера 2016: 36). Поједини аутори у извору модалности виде разлику између субјективне и објективне деонтичке модалности (Факинети и др. 2003: 53) или, пак, перформативности и дескриптивности (Нојтс, ван дер Аувера 2016: 46–47). Морална пожељност се мери како у погледу друштвених норми тако и личних етичких критеријума субјекта чији је модални став исказан. Ова категорија подразумева континуум од апсолутне неопходности преко степенова пожељности до прихватљивости, са једне стране, и од непожељности до апсолутне неприхватљивости, са друге стране (Ibid. 36). Тако се нека ситуација или радња може различитим модалним језичким средствима квалификовати као мање или више пожељна, потребна, нужна, неопходна, обавезна, дозвољена, забрањена итд. (уп. нпр. употребу глагола *шребати* и *морати* у реченици Србија *шреба/мора да задржи* војну неутралност у односу са НАТО пактом). Деонтичка или нецеситативна/облигаторна модалност (Пипер и др. 2005: 638) везује се за инструменталну функцију језика изражену у директивима зато што поред процене моралне пожељности преноси намеру и вољу адресанта да подстакне или спречи адресата да оствари исказану пропозицију (Факинети и др. 2003: 153; Нојтс, Ван дер Аувера 2016: 37). У српском језику она се најчешће изражава модалним глаголима, и то првенствено *морати* који има највиши степен директивности, *шребати* у прескриптивном значењу, као и *мети* и *моћи* у исказивању пермисивности (Пипер и др. 2005: 683; Бабић 2014: 139).⁴ Сви деонтички модали по правилу имају одређену перформативну снагу будући да адресант самим исказом даје дозволу, намеће одређену обавезу и сл. (Факинети и др. 2003: 14). Нешто ређе се овај тип модалности изражава и другим средствима (нпр. прилогом *пошребно* у реченици *Пошребно је да Србија задржи* војну неутралност у односу са НАТО пактом). У зависности од изабраног модализатора, а под додатним утицајем негације, долази до померања на скали значења и изражава се слабија или јача директивност (уп. Србија *не мора/не шреба/не сме да задржи* војну неутралност у односу са НАТО пактом.). Овај дисперзивни карактер деонтичке модалности као семантичко-прагматичке категорије чини је нарочито занимљивом за испитивање у политичком дискурсу.

3. Предмет, циљеви и методологија истраживања

У складу са наведеним, у раду се бавимо анализом лексичко-граматичких средстава за изражавање деонтичке модалности у предизборним порукама политичких странака које су се кандидовале за парламентарне изборе у Србији 2020. године. Основни циљеви спроведеног истраживања били су:

4 Хансен (2007: 37) наводи и глаголе *ваљати*, *хшети* и *имати* као деонтичке, а Бабић (2014: 139) *желети* и *шражити* као глаголе дезидеративне семантике који могу исказати директивност. Статус неких од ових глагола као пуноправних или полумодала још увек је предмет полемисања у србистичкој литератури (в. и Мразовић, Вукадиновић 2009).

- (1) да утврдимо којим се средствима исказују градирана значења овог типа модалности, које су њихове структурно-синтаксичке и семантичке одлике, као и учесталост употребе,
- (2) да испитамо сличности и разлике у изражавању модалних ставова и
- (3) у зависности од тога, да разумемо како наменским квалификовањем друштвено-политичких дешавања и активности на одређени начин различите странке комуницирају са грађанима у контексту избора.

Корпус чине транскрипти одговора које су представници четрнаест изборних листа дали на петнаест питања једне телевизијске редакције у вези са њиховим програмом.⁵ Ове изјаве не спадају у уобичајени политички промотивни садржај, али се могу смаграти предизборним порукама зато што су условљене датом комуникативном ситуацијом. Поступак коришћен у истраживању интегрише квалитативни и квантитативни метод, при чему је први примаран у анализи. Најпре су снимљене изјаве мануелно транскрибоване, а текст упоређен са видео-записима више пута. Није примењена детаљна транскрипција јер погрешни почеци, шумови, паузе и сл. у говору нису релевантни за нашу анализу. Пошто нису све изборне листе одговориле на свако питања, а и одговори су релативно кратки, морали смо радити са оним што нам је доступно. Језичка средства за изражавање деонтичке модалности су идентификована и класификована, њихова фреквентност утврђена, а полисемичне јединице раздвојачене на основу ко-текста и поновним преслушавањем видео записа. Добијени подаци су потом анализирани у складу са теоријским поставкама истраживања како би се испитале варијације у исказивању модалних ставова, а закључци на крају доведени у везу са персуазивним карактером политичког дискурса.

4. Резултати истраживања и дискусија

Деонтичност у политичким предизборним порукама изражава се превасходно глаголима у оквиру различитих структурно-синтаксичких типова предиката, што је у складу са горенаведеним сазнањима о овој појави у српском језику. Међу њима су далеко најучесталији глаголи *морати* и *шребати*. Модални глагол *морати* најчешће је употребљен у личном облику у 3. л. јд./мн. или 1. л. мн. презента. Подједнако се јавља у сложеном предикату са допуном у облику инфинитива и *да*-конструкције пунозначног глагола или пак (семи)копулативног глагола и неглаголске лексеме у саставу предикатива. Његову употребу илуструјемо примером (1).

- (1а) Партијско запошљавање је у директној вези са лошим политичким системом у Србији. Тај систем морамо променити. (VII, 14)⁶
- (1б) Србија проблем загађења мора да решава у координацији са комшијама јер је то заједнички проблем. (XV, 6)
- (1в) Медији морају да буду слободни и одговорни, али и свесни да када објаве нешто то мора бити истина, јер истину дугују грађанима Србије. (III, 18)
- (1г) Да би се променило економско окружење [...] мора се променити политички оквир у коме функционишемо, а то значи да Србија безусловно мора да постане чланица Европске уније. (V, 7)

5 Доступно на: <https://rs.n1info.com/vesti/a603866-n1-poziva-stranke-da-salju-odgovore-na-pitanja-a-ne-propagandne-poruke/>. 15. 7. 2020. Реализована питања, линк ка видео-записима одговора и информације о изборним листама дати су на крају рада.

6 Римским бројевима означена су питања, а арапским изборне листе.

- (1д) Да би се судство ослободило и да бисмо имали независне судове, мора се разбити та политичка мафија, мора се спречити то да куповина гласова [...]. (VI, 13)
- (1ђ) Дешава се пречесто да фабрике, индустрија, не поштују норме које би морале да поштују, а да не бивају кажњене због тога. (XV, 9)
- (1е) На тржишту рада нове компаније мораће да понуде добре услове радницима ако хоће квалитетне људе. Тиме ће и плате бити веће, а самим тим и животни стандард. (V, 6)

Исказ се овим глаголом у презенту модализује као јако директиван, те се изражава већи степен обавезе или принуде. Говорник намеће ту обавезу целом друштву, обраћањем колективном субјекту и метафоризацијом именице *Србија* (1а, 1б), или се она односи на активности у појединим друштвеним сегментима (1в, 1г). Граматичким експлицирањем субјекта персонализује се директивност и тиме појачава прагматички ефекат комуникативне поруке. Модал *морати* је знатно ређе употребљен безлично у 3. л. јд. (1д), али је и у таквим исказима на основу контекста јасно да се деперсонализовани захтев намеће истом субјекту. Није забележен ниједан пример његовог негираног облика, што значи да се реципијентима не комуницира ослабљено директивно значење допуштања да се садржај дате пропозиције не реализује. Презент је подесан облик за исказивање јаке директивности јер се исказом у садашњости предвиђа будућност у којој се засигурно очекује њена реализација (Бабић 2014: 136), те се знатно додаје на нужности и важности будуће активности. Тиме се уједно може објаснити зашто политички представници у својим изјавама ретко користе *морати* у облику потенцијала или футура првог (1ђ, 1е). Њима се ублажава значење директивности тако да се уместо обавезе или наређења исказује опомена, савет или препорука, а и актуализује се њихова временска димензија јер је садржај пропозиције у сфери иреалног, тј. још неоствареног (Ibid. 138). Давањем таквог модално-временског оквира исказу нека ситуација се квалификује и представља адресату као мање обавезна или бар мање релевантна, што претпостављамо да није намера учесника парламентарних избора када су у питању теме од друштвено-политичког значаја.

За изражавање слабије директивности првенствено служи глагол *шребајти*. У прескриптивном значењу нужности најчешће је употребљен безлично и знатно ређе лично у 3. л. мн., а структурно-синтаксичко понашање у оквиру сложеног предиката му је идентично глаголу *морати* (2а–2в). У нецеситативном или значењу потребе, употребљен је само три пута у корпусу, са именичком синтагмом која идентификује објекат исказане потребе (2г).

- (2а) Али због тога ми треба да тежимо да они остану овде и да лече нас. Зато сматрамо да треба увести институцију породичног лекара, сматрамо да треба побољшати услове рада, сматрамо да треба да буде много више лекара на мање пацијената. (XI, 9)
- (2б) Наше школство је традиционално и конзервативно и под хитно га треба мењати. [...] Треба укинути плаћање нових учбеника, увести трајне стандарде, електронско школство и једнаке прилике за све ученике и студенте. (X, 18)
- (2в) Коалиција Здрава и боља Србија је мишљења да мере не требају да буду краткорочне и само у периоду ковида, већ требају да буду системски дугорочне [...]. (X, 10)

- (2г) Дакле, нама коначно треба држава са четири или пет јаких политичких групација које ће се међу собом договарати око владе. (II, 13)
- (2д) Србија не треба да буде чланица НАТО. Треба да има добре односе са НАТО, али и са било којим другим војним пактом. (XIV, 2)
- (2ђ) Ми сматрамо да у изборним условима би требало да буде што уједначенија присутност свих политичких субјеката, а што је још важније мислимо да би требало да буде што објективније медијско извештавање. Поред тога, мислимо да би требало прилагодити поједине законе [...]. (I, 5)

Ослабљено директивно значење које се овим глаголом изражава подразумева да је нужност или неопходност реализовања садржаја исказане пропозиције мања или да на њој адресант мање инсистира (Пипер и др. 2005: 640). Његово инструктивно-прескриптивно значење лоцира га на позитивној страни континуума деонтичке модалности, али одвојеним од модала *морати* који има објавително значење, те се радња представља пожељном како за адресанта тако за адресата. Исказ се стога тумачи као савет, препорука или упутство по којем говорно лице наводи колективног или деперсонализованог субјекта да поступи. Забележено је неколико примера одричног облика који функционише као антоним афирмативном, али и он исказује ексхортатив или прескриптив, уз могуће додатно значење упозорења да садржај пропозиције не ваља реализовати (2д). Инхерентно значење овог глагола, између осталог, може објаснити зашто се у предизборним порукама он чешће употребљава од глагола *морати* у облику потенцијала (2ђ).⁷ Наиме, потенцијал подразумева конститутивни прагматички елемент анимирања адресата на чин, због чега се и употребљава у директивима делиберативног типа попут исказа са *требаи*, али се њиме додатно смањује илокутивни напон и дати чин квалификује као да је у интересу адресата (Ibid. 1027). Тако политички представници индиректније исказују савет, препоруку или упутство бирачима, при чему су истовремено пажљиви у својим лингвистичким изборима, пошто постоји вероватноћа да поједине конкретне радње исказане потенцијалном формом глагола *требаи* неће бити реализоване.

Наредна два глагола којима се изражава деонтичка модалност јесу *смети* и *моћи*, мада је њихова учесталост знатно мања од *морати* и *требаи*. Када су употребљени у директивним исказима, афирмативни облици ових глагола означавају допуштање или дозволу адресанта коме је прихватљиво да се дата ситуација оствари, а у неким случајевима извор модалности може бити и екстерни (у виду каквог прописа). Њихово пермисивно значење стога реализује блажи облик директива. У корпусу су забележени првенствено у личном презентском модусу – *смети* у 3. л. јд./мн., *моћи* у готово свим лицима – у оквиру истих структурно-синтаксичких типова сложеног предиката као претходни глаголи. Илуструјемо примером (3).

- (3а) Нико, никада и ни под којим условима не сме да призна независност српског Косова и Метохије. (XII, 10)
- (3б) У сектору од којег нам живот значи тас на ваги не сме бити корупција. Први корак у реформи здравства биће искорењавање корупције. (XI, 18)

⁷ На учесталост употребе глагола *требаи* у облику потенцијала директно утиче и форма самих питања, што ћемо размотрити у другом делу дискусије.

- (3в) Удбеници не смеју више да се штампају у иностранству, већ у Заводу за удбенике који мора имати монопол у том послу. (X, 3)
- (3г) Партијско запошљавање ће престати једино у Краљевини Србији јер краљ није нити може бити члан иједне странке. (VII, 6)
- (3д) Фаворизује се власт. Поготово се фаворизује председник Србије Александар Вучић на кога на РТС-у не може длака да падне. (IX, 13)
- (3ђ) Уједињена демократска Србија ће омогућити да са здравственим осигурањем можете да одете и код приватних лекара. (XI, 7)

Може се уочити да се у предизборним порукама ови глаголи ипак најчешће не употребљавају у потврдном (3ђ), већ одричном облику (3а–3д). Негирањем долази до знатног померања у њиховој семантичко-прагматичкој парадигми, и то од слабије ка изразито јакој директивности и од прихватљивости до потпуно неприхватљивости на скали деонтичности. Негирани облици функционишу као приближни антоними афирмативних зато што исказују прохибитивну директивност, тј. адресант, неки други субјекат или екстерни извор не допушта реализовање пропозиције. Исказ се представља као забрана или, што је вероватније у оваквим изјавама, упозорење адресату о нужно неповољним последицама реализованог чина, при чему се додатно истиче ауторитет адресанта да доноси промишљени суд о таквим важним питањима (Бабић 2014: 143–144). Будући да ове семантичко-прагматичке специфичности одричних облика глагола *смеи*ти и *моћи* доприносе персуазивности поруке, разумљиво је зашто су они учесталији од потврдних облика.

Осим ових непунозначних глагола, у корпусу смо забележили друге који директивност исказују својим примарним или секундарним значењима, као што су *тражити*ти, *инсистира*ти, *дозволи*ти, *предложи*ти и *заложи*ти се. Обично се користе у 3. л. јд. и 1. л. мн. презента, потенцијала или футура првог и актуализују ауторитативност говорника који представља одређену политичку странку. Њихову употребу илуструје пример (4).

- (4а) Партијска књижица не сме бити замена за диплому, а највише страначких активиста странака на власти запослени су у агенцијама, због чега ми, српски радикали, и тражимо укидање свих непотребних агенција у Србији. (VII, 3)
- (4б) Српска странка Заветници тражиће у народној скупштини да се из зграде Министарства одбране измести канцеларија НАТО-а. (XIV, 12)
- (4в) Инсистирамо да се решење статуса Санџака, бошњачког народа и свих проблема са којима се суочавају грађани Санџака решавају кроз дијалог унутар институција система [...]. (II, 11)
- (4г) Не бисмо дозволили градњу минихидроелектрана јер оне нарушавају екосистем. [...] Србија проблем загађења мора да решава у координацији са комшијама [...]. (XV, 6)
- (4д) Зато предлажемо смањење пореза и доприноса у приватном сектору од 25 одсто за период јул–децембар ове године и нови мораторијум на кредите у периоду септембар–децембар. (IV, 14)
- (4ђ) Здрава и боља Србија се залаже да се преговори о статусу Косова и Метохије врате у Уједињене нације, да замолимо Русију да се придружи преговорима [...]. (XII, 10)

Ови глаголи функционишу као перформативне формуле којима се реализује одређени степен директивности. Глаголи *ишражишћи* и *инсистиришћи* носители су јачег директивног значења захтева на основу њихове семантичко-прагматичке парадигме (РСЈ 2011: 1304, 458), те су готово еквивалентни императиву (1а–1в). Глагол *дозволишћи* спада у експлицитно перформативне глаголе и у одричном облику исказује забрану, односно снажну несагласност говорног лица са радњом, с тим што је јачина илокутивног напона исказа у овом примеру снижена потенцијалом (1г). Глаголом *предложишћи* експлицитно се исказује слабија директивност у виду сугестије будуће радње која је у интересу адресата (1д), док *заложишћи се*, осим што је носилац значења предлога (1ђ), подразумева настојање, намеру или подршку адресанта да се она реализује (РСЈ 2011: 383).

Иако је императив основно граматичко средство модалности директивног типа (Бабић 2014: 134)⁸, овај глаголски модус није нарочито фреквантан у предизборним порукама. Употребљен је у облику 2. л. јд./мн. пунозначних глагола или конструкција типа *немојте + да + презент глагола*, што показују примери (5).

- (5а) Ево нас поред једног од јунака који је већи од Мурата, Александре Вучићу. [...] Не играј се са Косовом, не дели га и не размењуј територије. (XII, 13)
- (5б) Док још има снаге, енергије, воље, да сачувамо есенцију Србије за потомство дајте свој глас провереним домаћинима, гласајте за Бољу и здраву Србију. (XI, 10)
- (5в) Имате Устав Републике Србије. Имате Резолуцију 1244. Имате реалност која није повољна [...]. Немојте то да одбацујемо, немојте то да предајемо, биће погубне последице. Радити на терену домаћем. Јачајте српски корпус доле. (XII, 9)

Императивне конструкције су имплицитно-перформативни искази којима се неко подстиче на вршење радње, њен прекид или пак забрану вршења (Пипер и др. 2005: 453, 1034). Директивност је упућена неком одређеном или неодређеном, колективном саговорнику, што је уобичајеније у оваквим политичким изјавама. Императивом се може изразити више модалних значења, а неретко зависи од ширег контекста како ће исказ бити протумачен. Интензитет подстицаја може бити већи, као нпр. у забрани или јачем упозорењу са негираним императивним обликом глагола, и та јачина директивности је типична за императив (5а). Када је интензитет подстицаја слабији, овим модусом се реализује молба, савет, препорука или какво упутство удаљено од праве императивности, при чему може бити присутно и више од једног значења (5б, 5в). Будући да је императив економична форма за исказивање директивности и самим тим погодан за говорну праксу, очекивали бисмо да ће чешће бити употребљен у овим временски ограниченим усменим изјавама. Међутим, запажену ниску фреквентност објашњавамо управо његовим уобичајено јаким илокутивним напоном, те тиме да политичари настоје да звуче умереније или бар не претерано асертивно у свом представљању бирачима.

Осим императива, забележили смо још три граматикализована облика исказивања императивности: (1) конструкције *нека/нек + глагол* у 1./3. л. мн. презента, (2) инфинитив пунозначног глагола и (3) конструкције *да + глагол* у 3. л. јд. презента. Илуструјемо примерима (6).

⁸ То говори у прилог тесној вези између глаголског модуса и модалности уопште, а уже императивности и семантике деонтичке модалности.

- (6а) Зато, да бисмо знали о чему причамо, нек маске падну и нека се поново вратимо правом дијалогу који нас доводи до решења. (II, 18)
- (6б) Уозбиљити се и променити термине који се користе у последње време, и не насиљем, већ дијалогом доћи до нечега што се зове ваш програм. (II, 2)
- (6в) Да се добрим делом промени пословник о раду парламента Србије и да парламент Србије постане један контролни фактор који ће на прави начин контролисати и владу Републике Србије и контролисати атмосферу у друштву. (II, 10)

Конструкције са речцом *нека/нек* јављају се само у одговорима представника изборне листе под редним бројем 18 чији је политички слоган *Нек маске падну!*, па је у том смислу њихова употреба идиосинкретична (6а). Њима се исказује индиректна заповест, а када укључују говорно лице онда имају слабију функцију директивности, слично изразу *хајде да*, и добијају опште значење подстицања са нијансом оптаивности, уместо заповести у ужем смислу (Пипер и др. 2005: 662–663). Конструкције са инфинитивом и *да* + презентом такође изражавају нижи интензитет директивности, али су носиоци инструктивно-прескриптивног значења. Исказано упутство или препорука је генерализована и комуникативно редукована, а обезличени адресант и адресат контекстуално одредљиви (Бабић 2014: 141). Инфинитив и *да* + презент у директивима овог типа блиски су глаголу *шребајти*, који би се могао додати у реченицама (6б) и (6в) без икакве промене у семантичко-прагматичкој парадигми исказа (нпр. *шреба се уозбиљити*, *шреба да се промени*).

Осим глаголским, деонтичка модалност у политичким предизборним порукама изражава се веома често и именским предикатима на основу семантике неглаголске лексема у саставу предикатива. Ово такође потврђује уочене тенденције у српском језику. Међу лексемама модализаторима најбројнији су прилози са допуном у облику инфинитива или *да*-конструкције. Њихову употребу показује пример (7).

- (7а) Србија треба да задржи већинско власништво над својим стратешким ресурсима који су профитабилни. То свакако јесу Телеком, Србијагас и ЕПС. [...] Недопустиво је да оне послују са губитком. (VIII, 6)
- (7б) Сматрам да ће ово бити једна од највећих свјетских економских криза и зато се је неопходно усредсредити на знање, прије свега, као основни продукт наше државе и друштва [...]. (IV, 8)
- (7в) Да бисмо унапредили политички дијалог, неопходно је да пре свега променимо власт. Она је та која је најодговорнија за изостанак слободе мишљења [...]. (II, 12)
- (7г) Уједињена демократска Србија сматра да је потребно из корена редефинисати и позицију, и улогу, начин функционисања, начин финансирања, програмске садржаје Радио Телевизије Србије. [...] Због тога је потребно овај сервис појефтинити и тачно дефинисати шта ће бити његова улога у будућности. (IX, 7)
- (7д) Да би се медијски простор прочистио [...] потребно је да се закони промене, да се уклоне партијски кадрови у медијима, да се утицај политичких странака у медијима склони и да грађани добију информацију праву од које им живот зависи. (III, 9)

(7ђ) Како сматрају, најбоље је да се дијалог пренесе у Народну скупштину, и да се ту, уместо народа на улици, народни посланици аргументовано сучељавају око евентуално спорних питања. (II, 3)

Слично глаголима, прилошки модализатори могу експлицирати различите степене моралне пожељности или прихватљивости реализације исказане пропозиције. Тако се прилогом *недоуштиво* изражава прохибитивно значење и ситуација квалификује као неприхватљива према адресанту (7а), док се прилозима *неојходно* и *пошребно* сугерисана будућа радња оцењује позитивно, као више или мање нужна (7б–7д). Истим резонувањем се на рубовима скале деонтичности може наћи и прилог *добро* са његовом компаративном парадигмом (7ђ) пошто има секундарно значење препоруке или савета (РСЈ 2011: 278).

У односу на прилоге, придеви и именице којима се изражава деонтичка модалност су ретко употребљени у корпусу, али нема знатних семантичко-прагматичких разлика међу свим неглаголским модалним лексемама. Илуструјемо примером (8).

(8а) Неопходна је сасвим нова политичка едукација, прије свега политичких елита, а потом и наше младости, како би се вирус партократије, односно доминације партије на власти, укинуо. (VII, 8)

(8б) Уједињена демократска Србија сматра да је потребна темељна реформа образовног система у Србији, од обавезног предшколског и средњошколског образовања [...]. (X, 7)

(8в) Животни стандард грађана и бољитак грађана је обавеза сваке власти. Оно што ми сматрамо да је у Србији важно предузети, то је пре свега окренути се домаћој привреди [...]. (V, 9)

(8г) Стандарди пре статуса. Да се нико на Косову, а посебно не Срби и други не-Албанци не плаше за будућност своје деце, за будућност свог посла. Услов за то је да о Косову почну да преговарају прави људи [...]. (XII, 18)

(8д) Наш основни задатак је да вратимо углед запосленима у правосуђу, а да бисмо то постигли приликом избора судија и тужилаца фокус мора бити на човеку [...]. (VI, 14)

Придеви *неојходан* и *пошребан* експлицирају исти став говорника по питању нужности реализације пропозиције као њихови прилошки парњаци (8а, 8б). Именице *обавеза*, *услов* и *затајак* својом значењском парадигмом такође изражавају висок степен деонтичности, и то тако што се исказано стање ствари, ситуација или радња квалификује као дужност, нешто што се (морално) намеће или је пак нужно зарад других прилика (8в–8д). Реченице у примерима (7) и (8) показују да је и у именским предикатима са модалним лексемама помоћни глагол превасходно у потврдном облику презента. Успостављање оваквог модално-временског оквира омогућава политичким представницима да у својим одговорима бирачима представе одређене активности као позитивне, пожељне и релевантне како за лингвистичку садашњост тако за антиципирану будућност у којој се очекује њихова реализација.

На основу истраживачке грађе можемо да генерализујемо још неколико запажања о структурно-синтаксичким и семантичким одликама средстава деонтичке модалности у политичким предизборним порукама. Као прво, овај тип

модалности је веома често изражен у оквиру *да*-клаузе коју уводе средства за исказивање става уверености, и то првенствено глаголи *сматрајући* и *мислијући* (2а, 2е, 7б, 7г). У таквим реченицама они не описују одговарајућу менталну активност, већ имају илокутивни напон тврдње (Пипер и др. 2005: 1017), чиме се актуализује ауторитет самог адресанта и додаје убедљивости његових исказа. Као друго, степен изражене деонтичности неретко је појачан различитим средствима интензификације илокутивног напона, као што су понављање модализатора у (2а) и (7г) или употреба лексичких јединица у функцији интензификатора (нпр. *безусловно* у (1г) или *нико*, *никада* и *ни под којим условима* у (3а)). Исти прагматички ефекат има и комбиновање више модализатора у истом одговору (нпр. *смјешти* и *морати* у (3в) или *шребајући* и *недоушћиво* у (7а)), с тим што то неретко доводи и до информативне редундантности. Као треће, клаузе које су носиоци деонтичности често су употребљене као управни део зависнослужених реченица са циљном клаузом (1г, 1д, 6а, 7в, 7д, 8д). Пропозиција која је исказана у оквиру управне клаузе добија условну интерпретацију у односу на одређени циљ или намеру. На тај начин политичари представљају неку будућу радњу или активност не само као пожељну или нужну, већ и оправдану, те избегавају потенцијалне негативне реакције бирача на њено наметање. Мишљења смо да ова запажања корелирају са изразитом персуазивношћу политичког дискурса.

Деонтичка модалност је свеприсутна у предизборним порукама, што је разумљиво с обзиром на дату комуникативну ситуацију. Учесталост језичких средстава којима се она експлицитно изражава условљена је формом самих питања. Наиме, у већини упитних реченица употребљен је потенцијал пунозначног глагола (I, IV–VII, XI, XIII, XV) или глагола *шребајући* (II, III, XIV), док три питања садрже именски предикат са помоћним глаголом у презенту и неглаголском модалном лексемом (IX, X, XII), а једно глагол *шребајући* у презенту (VIII). Ту се прво уочава веза између потенцијала и модалности уопште, а уже и деонтичке модалности. Претходно је наведено да овај глаголски начин исказује значење могућности када су у питању радње које имају будућу временску перспективу, а подразумева и одређену делиберативност у виду намере или спремности адресанта за вршење датих радњи. Стога је разумљива његова употреба у новинарским питањима у контексту политичких избора. Међутим, занимљиво је да он није фреквантан у одговорима, односно да представници изборних листа радије користе средства деонтичке модалности којима директивност усмеравају на колективног или безличног адресата. На тај начин се комуникативни фокус и фактичка одговорност за радње представљене као потребне или неопходне преносе са будућих народних посланика који би требало да их реализују на оне који би требало саме посланике да бирају. Као друго, истраживачка грађа показује да постоје корелације између питања и одговора у погледу избора модализатора, али и да те корелације нису ограничавајуће. На пример, глагол *шребајући* употребљен је у четири питања и то свакако утиче на његову учесталост у одговорима на та питања, али је он и један од најучесталијих модализатора у целокупној грађи. Тачније, у одговорима на свих петнаест питања јављају се варијације у употреби и комбинацији модалних средстава, а њихов избор првенствено зависи од значења и интензитета деонтичности коју говорник намерава да исказе и колико убедљив настоји да буде. Варијације су вероватно резултат и тога што ови одговори, или бар већина њих, нису дати *ad hoc*, већ су претходно смишљени и потом снимљени, па су претерано понављање и формулаичност наменски избегнути.

Када посматрамо разлике у изражавању модалног става између самих изборних листа, због ограничености корпуса можемо изнети само пар уопштених, али ипак индикативних закључака. Нормализована фреквентност употребе већине модализатора слична је када упоредимо одговоре различитих листи. Политички представници користе један или два иста модализатора у свим одговорима, а остале спорадично. Ипак, поруке појединих листи (нпр. 9) садрже знатно шири репертоар ових језичких средстава од других (13), али то је условљено и идиолектима самих говорника. Наша првобитна хипотеза била је да ће постојати јасне разлике у изражавању деонтичности у зависности од идеолошке позиције коју листа заузима на политичком спектруму (тј. да ли припада десници, левици или центру), али се то показало донекле неоснованим. Као прво, идеолошке разлике у политичком простору Србије крајње су провизорне, те постоји континуум од центра преко десног центра до крајње деснице и, са друге стране, преко левог центра ка левици. Корпус укључује више листа које нагињу првој оријентацији (3, 5, 6, 8, 9, 11–13) него другој (2, 7, 10, 14, 17, 18), али политичке групације свакако мењају позицију и дискурс у зависности од друштвено-политичких прилика и контекста у којем комуницирају са грађанима. У предизборним порукама политичари се обраћају својој бази бирача, али такође покушавају да је прошире. Зато морају постићи равнотежу тако да буду убедљиви у представљању свог програма и довољно умерени да се приближе централним оријентацијама и неодлучним бирачима. Тиме можемо објаснити прилично уједначено стање у корпусу. Одговори садрже различита решења за одређена друштвено-политичка и економска питања, али је контекст исти. Иако није могуће прецизно квантификовати деонтичку модалност, уочавамо да представници већине листа обеју оријентација најчешће квалификују предложене радње и активности као мање-више нужне и усмеравају јачи степен директивности ка колективном бирачу, а истовремено по потреби модификују илокутивни напон исказа како не би отуђили појединачног бирача. Представници десничарских листа јесу интонативно асертивнији на видео снимцима, а појачана интонација корелира са већим интензитетом илокутивног напона директивне функције (Пипер и др. 2005: 1023), те у том смислу можемо говорити о разликама између њих и левичарских листа. Међутим, будући да су предмет нашег истраживања лексичко-граматичка средства, где не бележимо знатније варијације у одговорима двеју група, задржавамо се на овом прелиминарном запажању о интонацији. Свакако да и постоје идиосинкретичне разлике у употреби модализатора између појединачних листа, али је њихова фреквентност недовољно индикативна за извођење јасних и релевантних закључака о овом типу модалности у политичком дискурсу на српском језику.

5. Закључне напомене

Изражавање деонтичке модалности у политичким предизборним порукама функционално је условљено карактером комуникативне ситуације. Степен исказане нужности са становишта адресанта у складу је са изразитом персуазивношћу политичког дискурса. Истраживање у великој мери потврђује сазнања о овој појави у српском језику у погледу лексичко-граматичких средстава којима се преносе градирана значења, њихових структурно-синтаксичких и семантичких одлика, као и учесталости употребе. Међутим, анализа показује да се деонтички модализатори не могу посматрати изоловано, већ у спреси са другим језичким ресурсима да би се утврдило како обликују илокутивни напон исказа.

Такође се мора узети у обзир чињеница да је политички дискурс првенствено формалне природе, да чак и усмене изјаве имају одлике писане комуникације и да политичари као адресанти чине пажљиве и систематичне лингвистичке изборе којима постепено граде дистинктивни профил групације коју представљају. Све ово неспорно условљава изражавање модалних ставова у комуникацији са грађанима, а и додатно усложњава испитивање модалности у лингвистичкој анализи.

Мора се напоменути да су резултати истраживања временски, тематски и корпусно ограничени. Неопходно је стога у будућим студијама испитати којим се све језичким средствима осим идентификованих деонтичност може изразити и какав микросистем грађаних значења она формираји како би се осветлио дисперзивни карактер овог типа модалности у српском језику. Такође би требало усредсредити се на друге појавне облике политичког дискурса у којима политички актери комуницирају једни са другима и са грађанима. Оваквим анализама допринело би се бољем разумевању прагматичких ефеката свесне употребе језика у представљању (не)пожељних верзија друштвено-политичке стварности и утицаја својеврсних дискурзивних перформанса, попут предизборних порука, на формирање јавног мњења.

Истраживачка грађа

Питања, доступно на: <<https://rs.n1info.com/tag/pitanja-n1/>>. 15. 7–15. 8. 2020.

I Шта бисте променили у изборним условима у Србији?

II Шта би требало променити како би се унапредио квалитет дијалога у друштву и парламенту?

III На који начин би требало да се обезбеди слобода и независност медија у Србији?

IV Којим мерама бисте ублажили последице коронавируса на економију земље?

V Које потезе бисте повукли како би се повећао животни стандард?

VI На који начин бисте обезбедили независност правосуђа?

VII Како бисте зауставили и поништили последице партијског запошљавања?

VIII Да ли држава и даље треба да управља предузећима попут Телекома, ЕПС-а, Србијасгаса?

IX Да ли је потребно променити рад и финансирање јавног сервиса и на који начин?

X Да ли је и каква реформа школства потребна?

XI Шта није добро у здравственом систему и како бисте спречили одлив лекара и медицинског особља?

XII Које је најбоље решење за косовско питање?

XIII Како бисте спустили тензије у односима са земљама региона?

XIV Какав однос би Србија требало да има са НАТО?

XV На који начин бисте обезбедили средства за унапређење заштите животне средине?

Изборне листе, доступно на: <<https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/1937/izborne-liste.php>>. 16. 7. 2020.

2 ИВИЦА ДАЧИЋ – „Социјалистичка партија Србије (СПС), Јединствена Србија (ЈС) – Драган Марковић Палма”

3 Др ВОЈИСЛАВ ШЕШЕЉ – СРПСКА РАДИКАЛНА СТРАНКА

- 5 АЛЕКСАНДАР ШАПИЋ – ПОБЕДА ЗА СРБИЈУ
- 6 ЗА КРАЉЕВИНУ СРБИЈУ (Покрет обнове Краљевине Србије, Монархистички фронт) – Жика Гојковић
- 7 УЈЕДИЊЕНА ДЕМОКРАТСКА СРБИЈА (Војвођански фронт, Србија 21, Лига социјалдемократата Војводине, Странка модерне Србије, Грађански демократски форум, ДСХВ, Демократски блок, Заједно за Војводину, Унија Румуна Србије, Војвођанска партија, Црногорска партија)
- 8 Академик Муамер Зукорлић – Само право – Странка правде и помирења (СПП) – Демократска партија Македонаца (ДПМ) / Akademik Muamer Zukorlić – Samo pravo – Stranka pravde i pomirenja (SPP) – Demokratska partija Makedonaca (DPM) / Академик Муамер Зукорлић – Само право – Странка на правда и помиреније (СПП) – Демократска партија на Македонците (ДПМ)
- 9 МЕТЛА 2020
- 10 Милан Стаматовић – Здравно да победи – Драган Јовановић – Боља Србија – Здрава Србија
- 11 СДА Санџака – др Сулејман Угљанин SDA Sandžaka – dr Sulejman Ugljanin
- 12 Милица Ђурђевић Стаменковски – Српска странка Заветници
- 13 НАРОДНИ БЛОК – Велимир Илић – генерал Момир Стојановић
- 14 СЕРГЕЈ ТРИФУНОВИЋ – ПОКРЕТ СЛОБОДНИХ ГРАЂАНА
- 17 Група грађана: 1 од 5 милиона
- 18 НЕК МАСКЕ ПАДНУ – Зелена странка – Нова странка

Литература

- Бабић 2012: М. Ј. Бабић, Епистемичка модалност у дневној штампи Републике Српске, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. I, Структурне карактеристике српског језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 115–127.
- Бабић 2014: М. Ј. Бабић, Улога модалних глагола у исказивању директивности, Београд: *Српски језик*, XIX, Београд, 133–146.
- Бајби, Флајшман 1995: J. Bybee, S. Fleischman (eds.), *Modality in Grammar and Discourse*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Ван Дајк 2008: Т. А. van Dijk, *Discourse and Power*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Вилсон ²2015: J. Wilson, Political Discourse, in: D. Tannen, H. E. Hamilton, D. Schiffrin (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis*, vol. I, Chichester: Wiley Blackwell, 775–794.
- Јанићијевић 2013: М. М. Јанићијевић, О модалности у законским актима на српском и енглеском језику, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. I, Традиције и иновације у савременом српском језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 319–328.
- Јањић, Стаменковић 2016: А. Јањић, Д. Стаменковић, Модални глаголи *must, should, can / морати, требати, моћи* у енглеском и српском језику: Опште карактеристике и изазови при превођењу, Нови Сад: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, LIX/2, Нови Сад, 129–149.
- Ковачевић 2009: М. Ковачевић, Глаголске алолексе као модалне рјечи, у: *Научни саставак славистија у Вукове дане*, 38, Развојни процеси и иновације у српском језику, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, 73–86.

- Мразовић, Вукадиновић 2009: П. Мразовић, З. Вукадиновић, *Граматика српског језика за странце*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Станојевића.
- Новаков 2014: П. Новаков, Употреба модала и модалних израза у енглеском и српском новинарском стилу, у: И. Живанчевић Секеруш, Н. Мајсторовић (ред.), *Сусрећ култура*, Нови Сад: Филозофски факултет, 299–306.
- Новаков 2015: П. Новаков, Модални глаголи у енглеском и српском научном дискурсу, у: Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ред.), *Језик, књижевност, дискурс: Језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 435–448.
- Нојтс, Ван дер Аувера 2016: J. Nuyts, J. van der Auwera (eds.), *The Oxford Handbook of Modality and Mood*, Oxford: Oxford University Press.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица Српска.
- Портнер 2009: P. Portner, *Modality*, Oxford: Oxford University Press.
- РСЈ 2011: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Факинети и др. 2003: R. Facchinetti, M. Krug, F. Palmer (eds.), *Modality in Contemporary English*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Фроли 2006: W. Frawley (ed.), *The Expression of Modality*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Хансен 2007: V. Hansen, A Morpho-syntactic Typology Of Constructions With Modals in Serbian, у: Ј. Грковић-Мејдор, В. Ружић, С. Павловић (ред.), *Синтаксичка истраживања: (дијахроно-синхрони план)*, Нови Сад: Филозофски факултет, 31–43.

EXPRESSING DEONTIC MODALITY IN POLITICAL PRE-ELECTION MESSAGES IN SERBIAN

Summary

The paper analyzes lexico-grammatical means of expressing deontic modality in pre-election messages of political parties participating in the latest parliamentary elections in Serbia. The research is primarily aimed at investigating their structural, syntactic and semantic features, frequency of use, as well as similarities and differences in expressing modal attitudes of political actors in electoral contexts. The corpus comprises transcripts of short answers to specific questions that political representatives were asked about their parties' programmes. Basing our findings on quantitative and qualitative analysis, we conclude that expressing deontic modality in pre-election messages is governed by the distinct character of the communicative situation. The frequent use of modalizers used to convey graded deontic meanings may lead to information redundancy, but the degree of necessity expressed by the addresser is in line with the pronounced persuasiveness of political discourse. Deontic modalizers should not be observed in isolation, but in correlation with other linguistic resources in order to determine how they shape the illocutionary force of the utterance. The research contributes to a better understanding of the dispersive nature of this type of modality in Serbian, as well as of the systematic use of language in presenting (un)desirable versions of the socio-political reality in political discourse.

Key words: pre-election message, deontic modality, persuasiveness, political discourse, Serbian

Milica S. Bacić

Софија И. Мијовић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за германистику

ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ДЕОНТИЧКЕ МОДАЛНОСТИ У НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализирају придеви са значењем деонтичке модалности у немачком језику и могућности њихове преводне еквиваленције у српском језику. Циљ рада је системски опис свих творбених образаца који учествују у грађењу придева као носилаца деонтичке модалности у немачком језику тј. придева који у својој семској структури садрже компоненту 'препоруче', или 'неопходности'. Будући да се у раду модалност посматра као лексичко-семантичка категорија, посебна пажња биће посвећена значењском аспекту датих придева. Структурално-семантичка анализа заснована је на примерима ексцерпираним из једнојезичких и двојезичких речника немачког и српског језика, док се методом контрастивне анализе утврђују језичке конструкције којима се значења немачких лексема преносе на српски језик уз успостављање денотативне еквиваленције.

Кључне речи: придеви, модалност, деонтичка модалност, творба речи, еквиваленција, немачки језик, српски језик

1. Увод

Предмет истраживања представљају придевске сложенице у немачком језику које у својој творбеној структури садрже творбене елементе *-wert*, *-würdig*, *-bedürftig*, *-reif*, и њихови преводни еквиваленти у српском језику. Наиме, реч је о деонтичким придевима који у својој семској структури садрже компоненте модалности. У германистичкој литератури се појам „деонтички придеви” први пут јавља код Херманса (1995) који тврди да дати придеви садрже лексикализоване прескрипције тј. да је реч о лексичким јединицама које изражавају препоруку или нужност, а тиме и евалуацију говорног лица да нешто *треба/мора* бити урађено (уп. Херманс 1995: 154, Херманс 2002: 347, Топчевска: 390). Тиме се датој класи придева не додељује само функција именовања одређене појаве већ истовремено изражавају шта се са именованом појавом *треба* или *мора* радити (уп. Топчевска 2012: 390), односно изражавају модалност на лексичком нивоу. Поред појма „деонтичко значење” користе се и синонимни називи попут „präskriptive Bedeutung / Präskriptions bedeutung/ Präskriptiv bedeutung” (срп. прескриптивно значење) (уп. Херманс 1995: 172), док Милер (1993: 20-22) употребљава термин „gerundive Bedeutung” (срп. герундивно значење), наглашавајући поред компоненте модалности и њихову пасивну компоненту. Кунхолд и др. (1978: 456-495) дају преглед шире класе сложених придева са „модалном предикацијом” али без прецизног термилошког одређења. Аутори у оквиру дате групе придева издвајају творбене конструкције са елементима: *-wert*, *-würdig*, *-bedürftig* и *-reif* сматрајући да им је заједничка значењска карактеристика да изражавају процену говорног

1 sofija.mijovic@filum.kg.ac.rs

лица да се оно што је изказано у првој конституенти сматра „пожељним” (нем. *erwünscht*), „погодним” (нем. *günstig*) или „неопходним” (нем. *nötig*) (Кунхолд и др. 1973: 473–474). Њихова модална компонента долази до изражаја приликом парафраза: *lesenswertes Buch* → *Buch, das gelesen werden soll(te)*, *reparaturbedürftiges Dach* → *Dach, das repariert werden soll(te)* итд. Из тога проистиче да се њихова значењска структура може приказати на следећи начин: *etwas, was ge-x-t werden soll(te)* при чему је *x* радња изражена кроз глагол или именицу реализовану као прва непосредна конституента.

О статусу творбених елемената *-wert*, *-würdig*, *-bedürftig* и *-reif* у германистичкој лингвистици постоје различита тумачења. Аутори су сагласни да је реч о творбеним елементима, тзв. суфиксоидима, који се налазе на прелазу и између слободних и везаних морфема, док се продукти њихове творбе могу тумачити на граници између деривације и композиције (уп. Флајшер и Барц 1995: 227, Флајшер и Барц 2012: 300, Кунхолд и др. 1978: 427). Међутим, Кунхолд и др (1978) сврставају *-wert*, *-würdig*, *-bedürftig* и *-reif* у групу елемената који имају тенденцију да достигну статус суфиксоида али без тачног одређења ком творбеном моделу припадају дати придеви. Са друге стране, Флајшер и Барц (уп. 1995: 227, 2012: 300) тумаче дате творбене елементе као „*kompositionelle Zweitglieder*”, одуставши од појма суфиксоид као њиховог терминолошког одређења. Тиме их сврставају у домен сложене творбе придева и интерпретирају као другу непосредну конституенту. То ће уједно представљати творбени оквир за наша даља тумачења датих придева.²

Полазећи од немачких лексема, придеви обухваћени корпусом анализирају се најпре са структуралног аспекта и то тачним описом творбених конструкција и њихових конституената. Даље се утврђују њихова значења која проистичу из узајамног односа творбених конституената и издвајају придеви који имају значење *прејоруке*. Последњи корак представља контрастивна анализа са циљем описа еквивалентних структура, будући да творбени образац не постоји у српском језику.

Истраживање је спроведено на корпусу који чине примери ексцерпирани из следећих једнојезичних речника немачког и српског језика: *Duden Universalwörterbuch* (Дуден), *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (ДРНЈ), *Речник српскога језика* (РСЈ), као и двојезичног речника *Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch* (НХУР).

2. Придеви са конституентом *-wert* у немачком језику

Конституента *-wert* забележена је као посебна лема у обама једнојезичним речницима (Дуден и ДРНЈ) и то у виду апстраховања њеног значења: „*drückt in Bildungen mit substantivierten Verben aus, dass sich etwas lohnt oder dass die beschriebene Person oder Sache es verdient, dass etw. gemacht wird*”. То пристиче из чињенице да се ради о продуктивном творбеном обрасцу и да дати елемент има способност да твори низове (уп. Кунхолд и др. 1978: 474–475).

Анализом једнојезичних речника немачког језика потврђено је укупно 58 примера придева са *-wert* као другом конституентом, а на основу њихове структуре издвојена су два творбена обрасца: 1. глагол + *wert*, 2. именица + *wert*, што потврђује стање које налазимо у германистичкој литератури (уп. Флајшер и Барц

2 О статусу суфиксоида (као подкласе унутар афиксоида) у немачком постоје бројни радови и дискусије. Ипак, теоријско разрешење статуса суфиксоида неће бити предмет наше анализе будући да превазилази оквире овог рада, али ће спроведена анализа пружити основе које могу бити од важности за будућа истраживања.

1995: 243, Флајшер–Барц 2012: 323, Кунхолд и др. 1978: 170). Запажа се и доследна реализација интерфикса *-s-* у свим примерима без обзира да ли другој конституенти претходи глагол или именица. Иако из претходног проистиче да се у немачком *-wert* може везивати како за глаголске тако и за именичке основе, прве представљају доминантан творбени образац. Глаголи су увек реализовани у форми инфинитива, у виду суфиксалних деривата (нпр. *achtenswert, billigenswert, dankenswert, fluchenswert, hassenswert, hörenswert, kennenswert, kaufenswert, lebenswert, lesenswert, lobenswert, liebenswert, lohnenswert, merkwürdig, nennenswert, rühmenswert, schildernswert, schätzenswert, schützenwert, sehenswert, staunenswert, tadelnswert, wissenswert, wünschenswert*), али и префиксалних глаголских деривата (*anerkennenswert, ansehenswert, anstrebenwert, beachtenswert, bedauernswert, bemitleidenswert, bedenkenwert, bemerkenswert, befolgenswert, begehrenwert, begrüßenswert, beherzigenwert, bejammernwert, beklagenswert, belohnenswert, beneidenwert, berücksichtigenwert, empfehlenswert, erhaltenswert, erbarmenswert, erwägenwert, erwähnenswert, erzählenswert, erstrebenswert, mitleidenswert, mitteilenswert, nachahmenswert, nacheifernwert, überdenkenswert, verabscheuenswert, verachtenswert, verdammenswert*).

Од укупно 58 примера само 3 одговарају творбеном обрасцу [именица + *wert*]: *bewunderungswert, verabscheungswert, unterstützungswert*. У датим примерима су као именица реализовани префиксални девербални именички деривати са суфиксом *-ung*.

Сви придеви са *-wert*, како наводе Кунхолд и др. (1978: 474), представљају израз *прејорукe* (нем. *Ausdruck der Empfehlung*), те се њихово значење може представити парафразом *etwas, was ge-x-t werden sollte*. Код придева са структуром [глагол + *wert*] величина *x* представља радњу изражену датим глаголом. Будући да су у свим забележеним примерима реализовани транзитивни глаголи тј. глаголи који захтевају допуну у акузативу, омогућена је пасивна конструкција приликом парафразирања њиховог значења (нпр. *berücksichtigenswerte Bewerber = Bewerber, die berücksichtigt werden sollten; kaufenswerte Aktie = Aktie, die gekauft werden sollte*). Слично се запажа и код придева са творбеним образцем [именица + *wert*], будући да именички деривати са суфиксом *-ung* у значењској структури садрже својство транзитивности, а које је са друге стране преузето од глагола у творбеној основи (нем. *bewundern, verabscheuen, unterstützen*) (в. Флајшер и Барц 1995: 174). Тиме је и код придева са творбеним образцем [именица + *wert*] могућа парафраза *etwas, was ge-x-t werden sollte*, при чему *x* представља радњу реализовану у творбеној основи саме именице: *bewunderungswert = etwas, was bewundert werden sollte, verabscheungswert = etwas, was verabscheut werden sollte, unterstützungswert = etwas, was unterstützt werden sollte*. Парафразом долази до изражаја њихово деонтичко значење, односно „*sollen-Bedeutung*” којим се „сигнализира” позитиван став говорног лица према радњи израженој путем *x*, а самим тим и да се извршење дате радње сматра пожељним и потребним (уп. Кунхолд и др. 1978: 474–475, Флајшер и Барц 2012: 174).

2.1. Придеви са *-wert* и њихови еквиваленти у српском

Као што смо већ поменули, корпусна грађа обухвата 58 придева са *-wert* као другом конституентом у својој творбеној структури. Из анализе су изузети примери са високим степеном лексикализованости и демотивације попут придева *ehrenswert* и *preiswert*, тј. оних придева код којих је значењска веза између елемената унутар творбене конструкције непрозирна (*ehrenswert = angesehen*,

preiswert = billig), као и придева *liebwert* који по својој творбеној структури спада у копулативне сложенице (уп. Кунхолд и др. 1978: 170), а који се (према Дуденовом речнику) сматра застарелим (нем. *veraltet*). Тенденцију ка лексикализацији показује и придев *bemerkenswert* (уп. Кунхолд и др. 1978: 170), који је уједно и једина полисемна лексема у корпусу. Са изузетком придева *fluchenswert* који према ДРНЈ припада стилском слоју *узвишено* (нем. *gehoben*), сви остали придеви представљају стилски немаркиране лексичке јединице.

Будући да српски језик не познаје наведени творбени образац, корпусна анализа је показала да се еквиваленција не остварује на творбеном плану, већ на (морфо)синтаксичком плану. Наиме, контрастирањем два језика дошло се до закључка да придеви са конституентом *-wert* имају 2 еквивалентне форме у немачком језику: 1. придевска фраза *вредан/достојан + генитив*, 2. парафраза у виду релативне реченице.

2.1.1. Придевска фраза ВРЕДАН/ДОСТОЈАН + ГЕН

Контрастивна анализа корпуса показала је да се као преводни еквиваленти немачких придева са *-wert* најчешће јављају фразе са придевом *вредан* као нуклеусом и његовом допуном у генитиву. Иако формална еквиваленција изостаје, денотативна се успоставља на контрастивном плану – најпре између немачког *-wert* и придева *вредан*, а затим глагола као прве конституенте немачког придева и именице у генитиву у српском. Наиме, придев *вредан* у значењу „*који заслужује нешто*” (уп. РСЈ) у својој семантичкој структури садржи прескрипцију говорног лица да одређена радња – у овом случају она изражена именицом у генитиву – треба бити извршена. Тиме придев *вредан* постаје носилац деонтичког значења у српском језику. У овом значењу се уз њега увек јавља генитивска допуна, те је можемо сматрати облигаторном. Као генитивски атрибут најчешће се реализују именички деривати са суфиксом *-ње*. Упореди:

<u>(an)sehenswert</u>	→	вредан <u>гледања</u>
<u>achtenswert</u>	→	вредан <u>поштовања</u>
<u>bedenkenswert</u>	→	вредан <u>размишљања</u>
<u>bejammernswert</u>	→	вредан <u>жаљења</u>
<u>bewunderungswert</u>	→	вредан <u>дивљења</u>
<u>erhaltenswert</u>	→	вредан <u>очувања</u>
<u>erwägenswert</u>	→	вредан <u>разматрања</u>
<u>hörenswert</u>	→	вредан <u>слушања</u>
<u>lebenswert</u>	→	вредан <u>живљења</u>
<u>lesenswert</u>	→	вредан <u>читања</u>
<u>schildernswert</u>	→	вредан <u>описивања</u>
<u>überlegenswert</u>	→	вредан <u>разматрања</u>

Реч је о изведеницама које су настале додавањем суфикса *-ње* на глаголску основу (уп. Стевановић 1964: 491-492, Клајн 2003: 167, Бабић 2002: 156), те представљају „глаголске именице тј. глаголски облик у именичкој функцији” (уп. Клајн 2003: 167). Даље се у форми именице у генитиву могу јавити именички деривати са нултим суфиксом, а које настају одбацивањем глаголског суфикса за инфинитив (нпр. *помен, презир, труг*) (уп. Бабић 2002: 332-320), као и именички девербали женског рода са суфиксом *-а* (нпр. *пажња, хвала*) који попут претходне групе означавају глаголску радњу (уп. Клајн 2003: 16, Бабић 2002: 73). Упореди:

<u>erwähnenswert</u>	→	вредан <u>помена</u>
<u>verachtenswert</u>	→	вредан <u>презира</u>
<u>erstrebenswert</u>	→	вредан <u>труда</u>
<u>beachtenswert</u>	→	вредан <u>пажње</u>
<u>lobenswert</u>	→	вредан <u>хвале</u>

Именица у генитиву се готово увек јавља у постпозицији, тј. реализована након нуклеуса. Једини изузетак представља еквивалент придева *lobenswert* у ком су могуће обе варијане: *вредан хвале* и *хвале вредан*.

<u>bewundernswert</u>	→	вредан/достојан дивљења
<u>staunenswert</u>	→	вредан/достојан дивљења

Придевска фраза *gostiojan + ženišiv* јавља као еквивалент у свега 2 примера и то паралелно са фразом *вредан + ženišiv*. Запажамо да је реч о придевима у којима је позитивна компонента садржана не само у конституенти *-wert* већ и у значењу самих глагола (овде *bewundern* и *staunen*) тако да долази до појачавања позитивне евалуације.

2.1.2. Еквиваленцији у виду релативне реченице

Са аспекта квантитативне анализе другу групу представљају еквиваленти у којима се значењски опсег немачког придева преноси на српски парафразом у виду релативне реченице:

<u>anstrebenswert</u>	→	коме треба <u>тежити</u>
<u>beneidenswert</u>	→	коме треба <u>завидети</u>
<u>beherzigenswert</u>	→	који треба <u>послушати/ прихватити</u>
<u>dankenswert</u>	→	коме треба <u>захвалити</u>
<u>berücksichtigungswert</u>	→	који треба <u>узети у обзир</u>
<u>fluchenswert</u>	→	који треба <u>клетити/псовати</u>
<u>nachahmenswert</u>	→	на кога се <u>треба угледати</u>
<u>nacheifernswert</u>	→	на кога се <u>треба угледати</u>
<u>sehenswert</u>	→	који треба <u>видети</u>
<u>wissenswert</u>	→	који треба <u>да се зна</u>

У парафрази на српском носилац деонтичке модалности (која је у немачком изражена конституентом *-wert*) постаје глагол *шребати* у безличном облику. У РСЈ налазимо тумачење да дати глагол у безличној употреби има значење „*пошребно је, нужно је, ваља*” (2011: 1308). У том значењу се глаголу *шребати* приписује модална компонента која уједно утиче и на његову валентност, те захтева допуну у виду конструкције *да + шрезени* или *инфинитива* (уп. Поповић 2018: 12, Стевановић 1991а: 36-37, Стевановић 1991б: 347-348). Разлику између реализације ових двеју допуна Стевановић (1991) објашњава на следећи начин: „ако је лице који носи оно што је изражено допуном одређено треба да се употреби *да + шрезени*, а уколико није одређено може се бирати између две допуне јер нема разлике у смислу (Кордић 1997: 73-74). Будући да су полазне лексичке јединице у немачком језику носиоци пасивног значења, не изненађује доминантна употреба инфинитивне допуне у парафразама на српском. На крају можемо речи да се денотативна еквиваленција успоставља најпре између

конституенте *-wert* у немачком и глагола *требати* у српском, а затим између прве конституенте немачког придева и допуне у инфинитиву или конструкције *да + презенти* у српском.

3. Придеви са конституентом *-würdig* у немачком језику

Према доступној литератури *-würdig* гради придеве везујући се за глаголске и именичке основе, што потврђују и примери из корпуса. Као глаголска конституента могу се јавити инфинитиви (нпр. *bedauerns-*, *sehens-*, *tadelnswert*), али и инфинитивне основе (нпр. *denk-*, *fluchwürdig*). Као и код *-wert* долази до реализације интерфикса *-s* уколико је први члан придев у инфинитиву, док се на споју инфинитивне основе и друге конституенте реализује нулти интерфикс. Осим тога *-würdig* показује јаку тенденцију да твори придеве структуре *именица + würdig*. Примера ради код придева са *-wert* забележено је свега 3 примера, а за примере са *-würdig* 19 за дати творбени образац. Најфренквентнији су именички деривати са суфиксом *-ung*, а затим следе продукти конверзије (нпр. *ausbau-*, *bau-*, *straf-*) и хетерогена група именичких деривата (нпр. *diskussion-*, *kritik-*, *vorzug-*). Забележено је и постојање синонимних парова попут *förderwürdig = förderungswürdig* и *verabscheuenswürdig = verabscheuungswürdig*.

Према Кунхолд и др. (1978: 172, 476) поред значења „требати” (нпр. *vertrauenswürdig Freundin = Freundin, der man vertrauen sollte*), обухватају и периферна значења „моћи” (нпр. *abbauwürdige Kohle = Kohle, die abgebaut werden kann*) и „морати” (нпр. *verabscheuungswürdige Bluttat = Bluttat, die man verabscheuen muss*). Дата значења су потврђена корпусом на малом броју примера и неће бити предмет даље анализе, будући да је циљ рада опис деонтичких придева у немачком језику.

Семантички посматрано придеви са *-würdig* садрже компоненту деонтичке модалности када изражавају препоруку говорног лица да се радња реализована у првој конституенти треба извршити, тј. да се њено извршавање процењује као пожељно, повољно и препоручљиво. Из овога се може закључити да се њихово значење поклапа са значењем придева са *-wert*, те не изненађује велики број примера у корпусу који сведоче о постојању конкурентних варијанти:

- прву групу представљају придеви са творбеним образцем *глагол + wert* и *глагол + würdig*: *bedauernswürdig (gehoben) = bedauernswert, beklagenswürdig (gehoben) = beklagenswert, bewundernswürdig = bewundernswert, sehenswürdig = sehenswert, tadelnswürdig = tadelnswert*;
- у другу групу спадају парови са творбеним образцима *именица + würdig* и *глагол + wert*: *verabscheuungswürdig = verabscheuenswert, erbarmungswürdig (gehoben) = erbarmenswert, ruhmwürdig (gehoben) = ruhmenswert, schutzwürdig = schützenswert, erhaltungswürdig = erhaltenswert*;

Анализом њихових речничких одредница у Дуденовом речнику долазимо до запажања да се ради о синонимним лексемама. Разлика лежи у томе да су придеви са *-wert* по правилу немаркирани, док придеви са *-würdig* поред неутралних лексема обухватају и оне које припадају стилском слоју *узвишено* (нем. *gehoben*).

3.1. Придеви са *-würdig* и њихови еквиваленцији у српском

Корпусна анализа обухвата 36 придева са значењем деонтичке модалности, а који су ексцерипрани из једнојезичких речника немачког језика. Предмет анализе неће бити придеви са високим степеном лексикализованости попут

liebenswert, menschenwürdig, merkwürdig и *ehrwürdig*. Такође, из анализе је изостављен и застаревајући придев *gnadenwürdig* (уп. Дуден).

3.1.1. Придевска фраза ВРЕДАН/ДОСТОЈАН + ГЕН

Квантитативном анализом ексцерпираних примера установљено је да се као преводни еквивалент придева са *-würdig* у српском језику најчешће јавља придевска фраза са нукелусом *вредан* (ређе *достојан*) и именичком допуном у генитиву. Као и код придева са конституентом *-wert*, не долази до остваривања еквиваленције на творбеној, већ на морфосинтаксичкој равни. Пренос денотативног значења врши се успостављањем еквиваленције између *-würdig* и придева *вредан*, при чему се прва конституента немачког придева у српском јавља као девербална именица у генитиву. Дакле може се закључити да придевска фраза *вредан* (ређе *достојан*) + *зенитив* јавља као еквивалент обе класе придева, укључујући све њене карактеристике претходно описане у поглављу 2.2.1. Упореди:

<u>ausbauwürdig</u>	→	вредан <u>градње</u>
<u>bedauernswürdig</u>	→	вредан <u>жаљења</u>
<u>verachtungswürdig</u>	→	вредан <u>презира</u>
<u>anbetungswürdig</u>	→	вредан <u>обожавања</u>
<u>erhaltungswürdig</u>	→	вредан <u>очувања</u>
<u>diskussionswürdig</u>	→	вредан <u>дискусије</u>

Исто запажамо и код примера у којима се као нуклеус фразе у српском јавља придев *достојан*. Наиме, његова реализација условљена је позитивном евалуацијом која је садржана у значењу реализоване именице или глагола.

<u>bewunderungs-/bewundernswürdig</u>	→	вредан/ достојан <u>дивљења</u>
<u>auszeichnungswürdig</u>	→	вредан/ достојан <u>одликовања</u>
<u>verehrungswürdig</u>	→	вредан/ достојан <u>поштовања</u>
<u>vertrauenswürdig</u>	→	вредан/ достојан <u>поверења</u>

3.1.2. Еквиваленциј у виду релативне реченице

На основу наведених примера може се закључити да се парафраза са глаголом *треба* не јавља само код придева са конституентом *-wert* већ и код придева са *-würdig*. То говори у прилог претходно изнетој тврдњи да као деонтички придеви упућују на препоруку да се радња изражена у првој конституенти треба извршити. Денотативна еквиваленција се успоставља на исти начин као код придева са *-wert*. Битно је запажање да разлика у категоријалној припадности прве конституенте не утиче на еквиваленте у српском, већ се лексема изражена у првој конституенти немачког придева увек трансформише у глагол у инфинитиву или се конкретна именица допуњује одговарајућим глаголом, не би ли се изразила радња, као у примеру *vorzügswürdig* → *који треба да има предности*.

<u>fluchwürdig</u>	→	који треба <u>клети/псовати</u>
<u>vorzügswürdig</u>	→	који треба да <u>има предност</u>
<u>nachahmungswürdig</u>	→	на кога се треба <u>угледати</u>
<u>verbesserungswürdig</u>	→	који треба <u>поправити/ побољшати</u>
<u>verdammungswürdig</u>	→	ког треба <u>осуђивати</u>

4. Придеви са -bedürftig у немачком језику

Анализом корпусне грађе запажа се да се *-bedürftig* најчешће комбинује са девербалним именицама различитог степена комплексности чиме се потврђује стање забележено у германистичкој литератури (уп. Флајшер и Барц 2012: 330, Кунхолд и др. 1978: 476). Као прва конституента могу се јавити симплекси (нпр. *trost-*) или вишеморфемске конструкције (нпр. *verbesserungs-*). Најбројнију класу представљају именички деривати са суфиксом *-ung* при чему обавазно долази до реализације интерфикса *-s-* на споју између две конституенте. Корпусном анализом издвојено је укупно 37 придева који у својој творбеној структури садрже *-bedürftig*. Међутим, семантичка анализа грађе открива да дати придеви поред деонтичког развијају и волунтативно значење: у својој семској структури дата класа придева може садржати и компоненту „*wollen/suchen*” (срп. хтети/тражити) изражавајући притом потребу за оним што је реализовано у виду првог члан, и то као последица неке психичке или физичке потребе (*jemand will / sucht / verlangt x*) (уп. Кунхолд и др. 1978: 487), као у примерима *wärmebedürftig*, *harmoniebedürftig*, *gewöhnungsbedürftig*, *liebebedürftig*, *ruhebedürftig*, *schlafbedürftig*, *trostbedürftig*, *zärtlichkeitsbedürftig*. Са друге стране, придеви са деонтичком компонентом изражавају нужност из које проистиче процена говорника да се нешто треба урадити или извршити (уп. Кунхолд и др. 1978: 477), као у примеру *revisionsbedürftiges Programm = Programm, das (dringend) revidiert werden soll*). Као носиоци деонтичке компоненте и значења *sollen* на корпусу су се издвојили следећи придеви: *ausbesserungsbedürftig*, *behandlungsbedürftig*, *erneuerungsbedürftig*, *klärungsbedürftig*, *korrekturbedürftig*, *reformbedürftig*, *renovierungsbedürftig*, *reparaturbedürftig*, *revisionsbedürftig*, *sanierungsbedürftig*, *schonungsbedürftig*, *schutzbedürftig*, *unterstützungsbedürftig*, *verbesserungsbedürftig*, *überholungsbedürftig*.

5. Парафраза као преводни еквивалент придева са -bedürftig

За наведену класу придева не постоји формални преводни еквивалент у српском, већ се њихово денотативно значење преноси на језик циљ парафразом.

<u>ausbesserungsbedürftig</u>	→	који треба <u>поправити</u>
<u>behandlungsbedürftig</u>	→	који треба <u>лечити</u>
<u>erneuerungsbedürftig</u>	→	који треба <u>обновити/заменити</u>
<u>klärungsbedürftig</u>	→	који треба <u>објаснити</u>
<u>sanierungsbedürftig</u>	→	који треба <u>санирати</u>
<u>korrekturbedürftig</u>	→	који треба <u>кориговати</u>
<u>renovierungsbedürftig</u>	→	који треба <u>реновирати</u>
<u>reformbedürftig</u>	→	који треба <u>реформисати</u>
<u>revisionsbedürftig</u>	→	који треба <u>ревидирати</u>
<u>schutzbedürftig</u>	→	који треба <u>заштитити</u>
<u>unterstützungsbedürftig</u>	→	који треба <u>подржати</u>
<u>verbesserungsbedürftig</u>	→	који треба <u>поправити</u>
<u>überholungsbedürftig</u>	→	који треба <u>сервисирати</u>

Еквиваленција се успоставља према истом моделу као код придева са конституентом *-wert* (в. 2.1.2.) и *-würdig* (в. 3.1.2.). Носилац деонтичке модалности у српском постаје глагол *шребајити* у безличном облику, док се прва конституента

немачког у српском јавља у виду допуне у инфинитиву. Иако на речничком материјалу није потврђена, не искључујемо могућност реализације допуне *ga + презенциј* у српском језику.

6. Придеви са *-reif* у немачком језику

У структури анализираних придева запажамо два творбена обрасца: 1. *именица + reif* и 2. *глагол + reif*, при чему први представља продуктивнији творбени образац. Наиме, приликом творбе придева *именица + reif* реализују се лексеме у виду симлекса (нпр. *filmreif*) или у виду вишеморфемских конструкције (нпр. *zuteilungsreif*). Уколико се дате творбене конструкције посматрају са дериватолошког аспекта могу се издвојити следеће творбене јединице:

- експлицитни именички деривати: нпр. *sanierungsreif, aufführungsreif*
- имплицитни именички деривати: нпр. *schnittreif, beschlussreif*
- сложенице: нпр. *krankenhausreif, irrenhausreif*.

Творбени образац *глагол + reif* карактерише реализација глагола у форми инфинитивне основе као у примерима *baureif, pflückreif, waschreif, schrottreif*.

Према Кунхолд и др. (1978: 156) конституента *-reif* може бити носилац модалне компоненте „können” или „sollen”. Примери из корпусне грађе потврђују дату тврдњу и са аспекта квантитативне анализе указују на значајну продуктивност у творби придева са модалним значењем „können” (27 примера) у односу на „sollen” (9 примера).

Разлика лежи у томе што придеви прве групе изражавају могућност да се оствари појава реализована у првој конституенти, али тек након окончања њеног временског или квалитативног развоја (уп. Кунхолд 1978: 466), као у примерима *pensionreif = in einem Alter, gesundheitlichen Zustand, in dem jemand eigentlich nicht mehr arbeiten kann*, *schulreif = (in Bezug auf seine Fähigkeiten) so weit entwickelt, dass es eingeschult werden kann* или *konzertreif = (im Bezug auf Ausbildungsgrad eines Musikers) so entwickelt, dass jemand in öffentlichen Konzerten auftreten kann*. Поред ових активних структура издвајају се и пасивне као у примерима: *einbaureif = so beschaffen oder bearbeitet, dass es eingebaut werden kann* или *serienreif = so entwickelt, dass es in Serie (serienmäßig) hergestellt werden kann*. Корпусном анализом су издвојени следећи придеви ове групе: *pflückreif, sturmreif, schnittreif, druckreif, filmreif, marktreif, schlachtreif, spruchreif, zuchtreif, baureif, torreif, erntereif, satzreif, bühnenreif, konzertreif, olympiareif, aufführungsreif, kabarettreif, pensionreif, schulreif, ausbildungsreif, serienreif, unterschrittsreif, einbaureif, zuteilungsreif, verabschiedungsreif, publikationsreif*.

Са друге стране, деонтички придеви са конституентом *-reif* (попут придева са *-bedürftig*) исказују да се одређена радња треба извршити, али и да она проистиче из убеђености говорног лица о њеној нужности (уп. Кунхолд и др. 1978: 477). Исти аутори примећују да је деонтичко значење допуњено и временском компонентом *bald*. Унутар датог семантичког обрасца аутори издвајају и два подтипа: 1. *etwas, was (bald) ge-x-t werden soll*, 2. *etwas, was in x gehört (= sollte/(müsste) nach Meinung des Sprechers bald in x gebracht / befördert / eingeliefert werden)*, при чему *x* представља прву конституенту придева. Корпусном анализом смо у оквиру првог подтипа издвојили придеве *schrottreif, abbruchreif, abrissreif, sanierungsreif (schrottreife Boote = Boote, die bald verschrottet werden sollen, abbruchreife Brücke = Brücke, die bald abgebrochen werden soll, abrissreife Haus = Haus, das abgerissen werden soll, sanierungsreife Staatsoper = Staatsoper,*

die saniert werden soll). Другом подтипу припадају лексеме *bettreif*, *lazarettreif*, *krankenhausreif*, *irrenhausreif* и *museumsreif* што је видљиво и кроз њихову парафразу: *bettreife Kinder = Kinder, die (bald/ unverzüglich) ins Bett gebracht werden sollen*, *krankenhausreife/lazarettreife Profis = Profis, die ins Krankenhaus/Lazarett eingeliefert werden sollten*, *irrenhausreife Person = Person, die psychiatrisch (in einem Irrenhaus) behandelt werden soll*, *museumsreifer Hut = Hut, der in heutiger Zeit völlig unüblich geworden oder aus dem Gebrauch gekommen ist und der im Museum ausgestellt werden soll (ironisch)*. Код неких придева ове групе забележена је и припадност стислом слоју *umgangssprachlich* (*bettreif*, *museumsreif*, *irrenhausreif*).

6.1. Деонтички придеви са конститивним -reif и њихови преводни еквиваленцији у српском

Контрастивна анализа обухватила је 9 деонтичких придева немачког језика са значењем препоруке проистекле из нужности: *schrottreif*, *abbruchreif*, *abrissreif*, *sanierungsreif*, *bettreif*, *lazarettreif*, *irrenhausreif*, *museumsreif* и *krankenhausreif*, а на плану поређења двају језика издваја се једна еквивалентна структура.

6.1.1. Придевска фраза ЗРЕО ЗА + АКУЗАТИВ

Придевска фраза *зreo за + акузатив* фунгира као једина еквивалентна структура немачких придева у српском језику. Запажа се и да различити семантички подтипови деонтичких придева (в. поглавље 5) не утичу успостављање еквиваленције у датом језичком пару, будући да се је исти еквивалент присутан у примерима за оба подтипа:

<i>abbruchreif</i>	→	зreo за рушење
<i>abrissreif</i>	→	зreo за рушење
<i>schrottreif</i>	→	зreo за отпад
<i>sanierungsreif</i>	→	зreo за санацију
<i>bettreif</i>	→	зreo за кревет
<i>irrenhausreif</i>	→	зreo за лудницу
<i>museumsreif</i>	→	зreo за музеј
<i>krankenhausreif</i>	→	зreo за болницу
<i>lazarettreif</i>	→	зreo за војну болницу

Формална еквиваленција изостаје, али се денотативна еквиваленција на контрастивном плану успоставља између немачког *-reif* и српског придева *зreo*, док је прва конституента немачког придева у српском реализована као именица у акузативу у овире предлошке допуне придева *зreo*. Наиме, придев *зreo* у својој семантичкој структури садржи прескрипцију говорног лица да одређена радња – у овом случају она изражена именицом у предлошкој фрази – достигла тренутак у ком је препоручљиво да се изврши тј. треба бити извршена. Тиме овај придев постаје носилац деонтичке компоненте у српском језику. Када је у питању именица у акузативу у оквиру предлошке фразе, запажа се да се у неким примерима јављају апстрактне глаголске именице као одговор на немачку прву конституенту у виду девербалних именица или глаголске основе (нпр. рушење). У осталим примерима реч је заједничким именица у обама језицима.

7. Закључак

На основу спроведене творбено-семантичке анализе немачких деонтичких придева може се закључити да придеви са конституентом *-wert* представљају протопиичне представнике ове класе, будући да развијају само модално значење „sollen”. С друге стране, придеви са *-würdig* и *-bedürftig* могу бити носиоци и других типова модалности („können” и „müssen” код *-würdig* и „wollen” код *-bedürftig*). Упркос томе, примери са значењем препоруке представљају најбројни део корпуса обеју класа, што имплицира да придеви са значењском компонентом „sollen” заузимају централно место у њиховој творби. Деонтичко значење придева са конституентом *-reif* представља споредни семантички образац у овој класи придева, будући да су најпродуктивнији као носиоци модалне компоненте „können”.

С обзиром на број испитаних класа датих придева и описаних творбених образаца, као и на разноврсност конституената у погледу њихове комплексности, творбе и могућности дистрибуције, изненађује релативно мали број еквивалената у српском језику. Најфреквентнији еквивалент немачких придева са *-wert* и *-würdig* је придевска фраза *вредан + генитив*, док је придевска фраза *достојан + генитив* потврђена на малом броју примера. Закључујемо и да је то последица општијег значења придева *вредан*, као и семантичких ограничења у реализацији допуне у генитиву уз придев *достојан*. Именица у генитиву мора садржати позитивну евалуацију у значењској структури, иначе не може бити реализована уз придев *достојан* (нпр. не може се рећи *достојан презира*, *достојан жаљења* и сл.). Поред придевске фразе, као њихов еквивалент у српском јавља се и парафраза у којој се деонтичко значење изражава релативном реченицом и безличним гаголом *треба + инфинитив* или *треба да + презент*. Подударност еквивалентних форми ове две класе придева проистиче из њиховог истоветног значења, као и чињенице да је корпусна анализа показала да у лексикону немачког језика постоје синонимни парови придева са *-wert* и *-würdig*. Са друге стране, као еквивалент придева са *-bedürftig* у српском се јавља искључиво парафраза у форми релативне реченице и са безличним гаголом *треба + инфинитив* или *треба да + презент*, при чему се еквиваленција преноси на исти начин као и код претходне две групе придева. То се објашњава тиме да што је композиционална употреба конституента *-bedürftig* мотивисана вербалном фразом *einer Sache bedürften*, а не придевом *-bedürftig*. За разлику од њих, придеви са *-reif* успостављају еквиваленцију једино са придевском фразом *зreo за + акузатив*.

На основу овога се може закључити да приликом поређења полазних лексема немачког језика и циљних структура српског језика долази изостајања формалне еквиваленције, док се денотативна остварује на морфосинтаксичком и синтаксичком нивоу уз помоћ придевских фразе и релативних реченица као парафраза. На крају можемо закључити да изостаје и конотативна еквиваленција, будући да стилска маркираност немачких лексема (са стилском одредницом „gehoben” код придева са *-würdig* и „umgangssprachlich” код придева са *-reif*) у српским еквивалентима остаје невидљива.

Корпус:

ДРНЈ: *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (www.dwds.de)

Дуден: *Duden Universalwörterbuch* (www.duden.de)

НХУР: *Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch*, Zagreb 2005.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Литература

- Бабић 1991: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, drugo izdanje, Zagreb 1991.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део: Суфиксација и конверзија, Београд, 2003.
- Кордић 1997: S. Kordić, Употреба глагола требати, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, Београд, 71–81.
- Кунхолд и др. 1978: I. Kühnhold / O. Putzer/ H. Wellman: *Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Hauptteil 3. Das Adjektiv*, Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1978.
- Милер 1993: W. Müller, Die Ordnung der Wörter. Kognitive und lexikalsche Strukturen. In: *Texten und Schreiben 3/93*. Presstext zur Tagung des IDS vom 16–18. März 1993, 20–22.
- Стевановић 1964: М. Стевановић, Продуктивност неких наставака којима се граде *nomina agentis*, Наш језик, XIV, Београд, 1–19.
- Стевановић 1991а: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, књижа 1: Фонетика и морфологија*. Београд: Научна књига.
- Стевановић 1991б: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, књижа 1: Синтакса* Београд: Научна књига.
- Топчевска 2002: Topczewska, Urszula. *Kognition-Emotion-Volition. Fritz Hermanns' Beitrag zur linguistischen Diskursanalyse*, file:///C:/Users/Dell/Downloads/2012_22.pdf.1, 17. 1. 2021.
- Флајшер и Барц 1995: W. Fleischer / I. Barz: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen 1995.
- Флајшер и Барц 2012: W. Fleischer / I. Barz: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen 2012.
- Херманс 1995: F. Hermanns, Kognition, Emotion, Intention. Dimensionen lexikalischer Semantik. In: G. Harras, *Die Ordnung der Wörter. Kognitive und lexikalische Strukturen*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 138–178.
- Херманс 2002: F. Hermanns, Dimensionen der Bedeutung I: Ein Überblick. In: Cruse, D. A. et al. [Hg.] *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Erster Halbband, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 342–350.

DEONTISCHE ADJEKTIVE IM DEUTSCHEN UND DEREN ÄQUIVALENTE IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

In dem vorliegenden Beitrag werden deutsche deontische Adjektive auf -wert, -würdig, -bedürftig und -reif und ihre serbischen Äquivalente behandelt. Deontische Adjektive dienen einem Ausdruck der Empfehlung und sie besagen, dass etwas (im Erstglied ausgedrückt) ausgeführt werden sollte. Die korpusbasierte Analyse umfasst adjektivische Bildungen, in denen eine Sollen-Bedeutung zum Ausdruck kommt. Angesichts der Tatsache, dass das oben verzeichnete Wortbildungsmuster im Serbischen völlig fehlt, besteht das Hauptziel des vorliegenden Beitrags darin, deontische Adjektive im Deutschen strukturell und semantisch zu erforschen und mit serbischen Äquivalenten zu vergleichen.

Schlüssel wörter: Wortbildung, Modalität, Adjektive, sollen-Bedeutung, Äquivalenz, Deutsch, Serbisch

Sofija I. Mijović

Оливера Б. Ранчић¹

Универзитет Ото-Фридрих у Бамбергу
Институт за германистику

Катедра за Немачку лингвистику / Немачки као сџрани језик

АБЛАТИВНОСТ И АДЛАТИВНОСТ ГЛАГОЛА ИЋИ У СРПСКОМ И НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ

У предстојећем раду анализирају се српски глагол *ићи* и његов еквивалент у немачком језику *gehen* у погледу аблативности, односно адлативности. На електронском корпусу вршиће се морфосинтаксичка анализа наведених глагола, при чему се истражују услови под којима се у реченици реализују аргументи који указују на аблативно одн. адлативно кретање. Користећи се Талмијевом терминологијом, истражићемо у ком елементу се кодира циљ и почетна тачка кретања – у глаголу или сателиту, те ћемо издвојити структуру предлошко-падешких конструкција у којима је лексикализовано приближавање, одн. удаљавање од оријентира у простору. Посебно ћемо се осврнути на деривате глагола *ићи/gehen*, будући да се афикси, као и предлози, сматрају сателитима. Настојаћемо испитати однос реализације аргумената у виду предлошко-падешких конструкција и семантике деривата наведених глагола у обама језицима.

Кључне речи: аблативност, адлативност, глагол кретања, циљ, почетна тачка

1. Увод

У овом раду ћемо се бавити анализом аблативности и адлативности на примеру глагола *ићи* у српском и немачком језику. Најпре ћемо настојати да разјаснимо наведену типологију и њене елементе који ће нам служити за анализу. Полазећи од становишта да и немачки и српски језик према Талмијевој типологији спадају у језике са сателитским ситуативним оквиром, желимо да на електронским корпусима ових двају језика проверимо да ли неизведени глагол *ићи* може садржати податак о циљу кретања или о његовој почетној тачки, или су ти подаци кодирани у сателитима као што су афикси и адвербијали. Разматраћемо и у којој употреби овог глагола долази до промене места, одн. прелажења границе. Глаголе *ићи* и *gehen* – као еквивалентне у значењу – анализираћемо посебно полазећи од српског језика, бавећи се најпре њиховим примарним значењем када сателити нису реализовани, а затим и сателитима, њиховом морфосинтаксичком структуром и значењем у погледу аблативности и адлативности. Међу дериватима, бавићемо се истраживањем српских глагола *доћи*, *ући*, *оћи* и *изаћи* и немачких *hingehen*, *eingehen*, *hineingehen*, *reingehen*, *hergehen*, *ausgehen* и *hinausgehen*.

2. Теоријско-методолошки оквир

Глагол *ићи* се у Речнику Матице српске (2011: 479) налази у примарном значењу као „кретати се корачајући, ходати, пешачити”. У дигиталном издању немачког Универзалног речника Дуден за лексему *gehen* примарно се наводи

1 o.rancic@hotmail.com

„усправно кретање које се изводи коришћењем стопала и кораком”² Ради се, дакле, у обама језицима, о глаголу кретања које се изводи коришћењем сопствене снаге и ходајући.

Док неки аутори оваквом кретању претпостављају циљ и промену места, тј. сврставају га у транслативне (Стаменковић 2013, Маговац 2018, Šreder 1983), Луна Филиповић (2010: 251), напротив, заступа тезу да неизведени глаголи кретања указују на кретање при којем не долази до прелажења границе. Стошић (2007: 337) прецизира да глагол *ићи* означава промену места унутар истог локализатора.³ Међутим, уколико говоримо о глаголима кретања изведеним префиксацијом, у префиксу ће бити садржано више података о начину и усмерености кретања.

У домаћој литератури налази се да се деривирани глаголи кретања деле на аблативне, адлативне и перлативне. Адлативни глаголи су они којима се означава приближавање неком објекту у простору, односно, циљу. Денотативно значење ових глагола обухвата кретање ка циљу са наглашеним крајем и достизањем циља, адлативност се, дакле, односи на „*процес локализације* у изваноријентир” (Пипер 1997: 26). Пример за адлативност је изведени глагол *доћи*, чије значење упућује на кретање ка циљу са посебно наглашеном последњом фазом кретања, тј. стицањем на циљ. Аблативно значење упућује на удаљавање одређеног објекта од тачке у простору, односно „*процес локализације из изваноријентира*” (Пипер 1997: 26). Глагол *оићи* најједноставније илуструје аблативност, тј. означава кретање у смеру супротном од оријентира и физичко удаљавање од њега. Перлативни глаголи у фокусу имају путању, означавају пролажење или прелажење у оквиру неке путање и они неће бити предмет овог рада. Мишић (2019: 272ff) примећује да се у српском језику у сва три случаја ради искључиво о дирекционим глаголима који су настали префиксацијом.

У зависности од образаца лексикализације и концептуализације кретања у датом језику, може се извршити категоризација језика. Једна од најпознатијих типологија језика потиче од Леонарда Талмија. Према његовој типологији, сви живи језици подељени су у две групе: језици са глаголским ситуативним оквиром и језици са сателитским ситуативним оквиром. Под ситуативним оквиром подразумева се она синтаксичка позиција у којој су садржане информације о начину и/или путањи (енгл. *Manner* и *Path*) кретања (Миливојевић 2016: 254f). Као окосница ове категоризације користе се следећи елементи значења глагола: *Motion* (кретање), *Path* (путовање), *Figure* (објекат локализације), *Ground* (локализатор/оријентир), *Manner* (начин) и *Cause* (узрок) (Jang 2015, Миливојевић 2016, Стошић 2007). Како би се донела одлука да ли језик спада у оне са глаголским или са сателитским оквиром, анализира се у којој су синтаксичкој јединици лексикализовани сви или неки од ових елемената. Уколико су наведени елементи концептуализовани у семантици самог глагола, ради се о језику са глаголским ситуативним оквиром – то су језици као што су шпански или француски. Ако су, међутим, ови ситуативни елементи лексикализовани у аргументима, тј. сателитима, реч је о језику са сателитским ситуативним оквиром, а такви су, између осталих, енглески, немачки и српски (Филиповић 2010: 254). Сателитима се сматрају све језичке конструкције у којима је садржан податак о просторним релацијама, а који није обухваћен значењем глаголске лексеме. Сателити се јављају у форми афикса, предлога, раздвојних глаголских префикса, придева, прилога. Уз

2 Оригинално „sich in aufrechter Haltung auf den Füßen schrittweise fortbewegen“ на www.duden.de, последњи пут приступљено 29. 3. 2021.

3 Оригинално на енгл. „site shift i.e. a shift from one to the other sub-part of a same Ground entity“.

то, лексикализација се може реализовати и путем граматичких категорија као што су категорија времена или творбених морфема, а све у зависности од постојећих граматичких категорија датог језика (Jang 2015: 8ff).

За илустрацију анализе поменутих категоријалних елемената можемо узети пример реченице:

Ева иде у парк. / Eva geht in den Park.

- ▶ 'Ева' (срп.) / 'Eva' (нем.) је *Figure*, односно објекат локализације
- ▶ 'иде' (срп.) / 'geht' (нем.) је лексема у којој је кодирано кретање (*Motion*), као и начин кретања, тј. *Manner* – основно значење глагола указује на кретање које се изводи ходајући
- ▶ 'у' (срп.) / 'in' (нем.) – предлог са одговарајућим маркером за падеж – овде у обама језицима акузатив – сигнализира циљ кретања, који је део путање, одн. компоненту *Goal* елемента *Path*
- ▶ 'парк' (срп.) / 'Park' (нем.) кодира одредиште у простору, тј. локализатор, одн. *Ground*

У оваквом примеру и на српском и у немачком језику је у лексеми *ићи/gehen* кодирано кретање и начин кретања, али не и остали елементи. Објекат локализације, путања/циљ и локализатор кодирани су у сателитима, стога су ова два језика сврстана у језике са сателитским оквиром.

За истраживање локализације, у нашем случају за анализу аблативности и адлативности, од суштинског значаја је елемент *Path*, тј. путања, тачније, његови елементи *циљ (Goal)* и *почетна тачка (Source)* кретања. Трагамо ли за аблативним значењем, посматраћемо у којој синтаксичкој позицији је кодирана почетна тачка кретања. У истраживању адлативности, фокусирамо се на кодирани циљ кретања. За потребе овограда смо вршили морфосинтаксичку анализу на електронском корпусу немачког језика DWDS-Kernkorpus 2021 и на електронском Корпусу савременог српског језика Математичког факултета у Београду из 2013. године. У обама корпусима истраживање смо вршили на текстовима из области белетристике.

3. Аблативност и адлативност глагола *ићи* у српском језику

Глагол *ићи* је у српском језику непрелазан, несвршен глагол и у основи означава кретање које субјекат обавља користећи сопствену снагу да би променио место (Маговац 2018: 210). Кретање кодирано у овом глаголу може се изводити и посредством неке покретачке снаге која је ван субјекта, у значењу путовати.

У намери да истражимо да ли се и у којој синтаксичкој позицији кодира усмереност кретања пажњу ћемо најпре посветити примерима употребе глагола *ићи* без адвербијалних одредби које указују на **циљ** или **почетну тачку кретања**.

- (1) *Ишли* су полагано, обојица са истом мишљу у глави: да се треба вратити са опасног и бесмисленог пута.
- (2) (...) у прљавим, широким, искрпљеним панталонама и тешким ципелама у којима нису знали да *иду* и које су лупале.
- (3) Додуше, лети их је ретко носио, јер је *ишао* бос.
- (4) И кренусмо ми онако поред пута. Гледамо лево и десно. И тако смо *ишли*.
- (5) Циганчад, која *иду* на одстојању од десетак корака иза слона, кикоћу се уз гласне примедбе (...)

У примерима (1)–(5) из кодиран је податак о кретању (*Motion*) и начину кретања (*Manner*), те би се синонимно могао заменити лексемом *ходати*. Граматичким наставком на глаголу маркирано је лице, род и број објекта локализације (*Figure*). У наведеним примерима се у семантици глагола не уочава прелажење границе нити претпоставка циља, а није реализован ниједан сателит у коме је лексикализована почетна тачка или циљ кретања, те тако овде не можемо да уочимо информацију о адлативном или аблативном кретању.

Међутим, у примерима (6)–(10) уочићемо додатне семе:

- (6) Кони се кикоће, хајде човече, *идемо, идемо*, ставља мараму преко лица, подиже капуљачу (...)
- (7) Морам да *идем*. – Чекај – готово да сам викнуо за њим.
- (8) А сада – *иди!*
- (9) Ја сада *идем* – рекла је Ела.
- (10) *Иди*те ви само без журбе.

Глагол *ићи* је употребљен са наглашеним почетним делом кретања и могао би се заменити глаголима *кренути*/*оћи*/*ићи*/*оглазити*. Иако не постоји јасан маркер у виду сателита, у наведеним реченицама је јасно уочљиво да ће се субјекат покренути у смеру од места на коме се одвија разговор у намери да променити локацију, односно, овде глагол указује на аблативно кретање.

У корпусу наилазимо и на примере у којима у самом глаголу налазимо податак о адлативномусмерењу кретања:

- (11) *Иду, иду* сватови! (Уплашено, гледајући на Коштанина врата)
- (12) Ко *иде*? – Велика армија!

Будући да у овим примерима синонимно може да се употреби адлативни глагол *доћи*/*долазити*, тврдимо да глагол *ићи* у примерима овог типа има адлативно значење.

На основу примера из корпуса можемо да закључимо да глагол кретања *ићи*, када стоји без прилошке одредбе за место, углавном стоји да означи премештање у простору (Ковачевић 2015: 61). Међутим, наилази се и на примере у којима је у самом глаголу кодирана адлативност или аблативност, иако се та особина приписује само префигираним глаголима кретања (Мишић 2019: 275).

У наредном кораку посматрамо примере реченица у којима налазимо сателите, односно адвербијалне допуне и додатке са информацијама о усмерености кретања.

У корпусу налазимо да **циљ** може бити кодиран:

- ▶ ’у наставку за падеж у оквиру структуре прилошке одредбе, као у примерима *ићи кући*, *ићи лекару*. Прилошка одредба је у оваквом случају именица у дативу, а у наставку за датив је кодиран циљ кретања.
- (13) Бранко стане у ред паланчана који иду специјалисти у Беч.
    - ▶ ’у виду директивних, месних и упитних прилога:
  - (14) У мраку, ишли смо незнано куда, чинило ми се без плана и смисла. Али са циљем.

- (15) Њој је било свеједно где иде.
- (16) Докле идете?
- ▶ 'у виду предлошко-падешких конструкција [предлог+генитив], [предлог+датив], [предлог+акузатив]:
- (17) Кад сам се вратио са Острва имао сам читав сат до воза, те смо ишли до рибњака .
- (18) А деда Исак, иди код њега да видиш колико је књига тамо, и слика, и разговарај мало с њим.
- (19) Из куће излази Софија и иде према реци.
- (20) Скочио је на ноге (дотле је клечао) и идући ка мени казао: – Господ даје и узима.
- (21) Размишљао је о томе да сутра *иде на море* (...)
- (22) *Идем у Француску*, Ваше височанство, у *Париз*.
- Аблативно кретање, тј. **почетна тачка**, лексикализује се на сличан начин:
- ▶ 'уз помоћ прилога:
- (23) Домаћица је била весела и разговорна, и она испита децу ко су и *одакле* *иду*, а деца јој испричаше цео свој живот.
- (24) (...) али и не *иде одатле*, него му тера инат.
- ▶ '[предлог *из/од/с(а)*+генитив]
- (25) Идући из станице, размишљала сам о томе, скретала и овако и онако...
- (26) Не – одговорила је – идем од дон Филипа дел Тинтеро Ларго. Уверио сам се да мог оца и даље знају под тим именом.
- (27) На њих су радознано погледали жене и козаци који су ишли с трга.

Уочљиво је да у кодирању аблативности на истраженом корпусу нема могућности да именица, заменица или именичка синтагма у одговарајућем падежу маркира аблативност, а у аблативним предлошко-падешким конструкцијама појављује се знатно мањи број предлога и једино генитив. Уопштено је вредно помена да се у корпусу налази значајно више примера за адлативне одредбе које се реализују уз глагол *ићи* него за аблативне, међу којима су посебно ретке прилошке синтагме са предлогом *од*. Од одредаба за циљ и почетну тачку кретања чешће су одредбе у којима је лексикализована читава путања, одн. *Path*. Будући да се ми у овом раду концентришемо на аблативност и адлативност, издвојене су само одредбе овог типа.

Афикси се такође сматрају сателитима у којима су кодирани подаци о локализацији. Посматрали смо следеће деривате: адлативне *ући* и *доћи* и аблативне *изаћи* и *ооћи*. Уколико ови глаголи стоје у реченици без реализације других сателита који имају аблативно или адлативно значење, усмереност кретања које се врши видљиво је на основу семантике префикса помоћу којих је изведен.

- (28) Ја сам *дошла* касније.

- (29) Мислим да је нека животиња *ушла* за време док сам писао.
(30) *Изашли* смо ипак задовољни што ћемо моћи да протегнемо ноге.
(31) Само што су они *оћишили*, појавио се неки од слугу

Префикси *go-* и *у-* кодирају приближавање циљу и пристизање на њега, одн. у локализатор (*Ground*), а префикси из *ог-* и *из-* удаљавање од локализатора. Сва четири префикса означавају прелажење границе, односно промену места.

Ови се глаголи, иако већ јасно адлативни, одн. аблативни, у реченицама јављају и одредбама које носе исто адлативно, одн. аблативно значење, а које имају функцију да прецизно одреде локализатор. Такве одредбе јављају се у облику предлошке синтагме [предлог+генитив], [предлог+датив] или [предлог+акузатив] као у примерима:

- (32) *У Србију*, то јест *у Београд*, *дошла* сам 1730.
(33) Наместио се Спида, *ушао у кућу*... (...)
(34) Кад оно три девојчета, већ обучена и огрнута видровином, помагаху четвртој да *изађе из воде*: задоцнела.
(35) Чим би газда неким послом отишао из радње (...)

Код глагола *доћи* појављује се и у комбинацији са именицом или заменицом у дативу:

- (36) (...) можете га приморати да он, покоран и понизан, *дође вама* (...)

Овакав дупли адлативни одн. аблативни додатак може се појавити и у виду прилога:

- (37) Нијесам *дошла овдје* да ви мене чувате, него ја вас.
(38) Кад сам *ушао унутра*, запахнуо ме је тако јак смрад (...)
(39) Сви ћемо *изаћи одавде* са том дипломом која ће бити штампана на души.
(40) Кад би само господин Крофорд *оћишио одатле*!

Из примера (37)-(40) стичемо утисак да је овакав прилошки додатак за разумевање значења циља од мањег значаја, јер је у њему кодирана готово иста информација као у префиксу.

Насупрот томе, аблативне одредбе реализоване у реченицама са адлативним глаголима, дају нову информацију, и то да се кретање које је по себи усмерено ка циљу допуњује информацијом о почетној тачки кретања (*Source*) као у примеру:

- (41) (...) у истоме тренутку један од слугу који су *дошли из врта* рани га у раме.

Исто важи и обратно, адлативне одредбе реализоване у реченицама са аблативним глаголом пружају нови податак о томе да кретање усмерено од извора има одређен циљ (*Goal*):

- (42) Када је *изашао на улицу*, подне се било разболело.

4. Аблативност и адлативност глагола *gehen*

Глагол *gehen* је у немачком језику пандан глаголу *ићи* и у примарном значењу се односи на усправан ход користећи ноге и стопала. У неизведеном облику такође се сматра глаголом који означава несвршену радњу и непрелазан је. Ради се о глаголу самоиницијативног кретања у простору.

Примери (43)–(46) илуструју да се овај глагол у примарном значењу без сателита употребљава као *ходати*, *кретати* се *ише*:

- (43) Ehe er in die Straßenbahn nach Hause steigt, will er noch ein paar Schritte *gehen*.
- (44) Ich sollte nicht mit nackten Füßen *gehen*.
- (45) Er *ging* ein paar Schritte und blieb vor einem türkischen Imbiß stehen.
- (46) (...) um das Geld für die Straßenbahn zu sparen, *ging* ich zu Fuß.

Слично као и у српском језику, посебноу комбинацији са модалним глаголом *морати* или у изражавању заповестио покрету, глагол *gehen* значава аблативно кретање:

- (47) Mir ist kalt, lass uns *gehen*.
- (48) „Ich muß *gehen*“, sagte Karl und stand auf.
- (49) „Ich *gehe* jetzt“, sagte sie, als sie die Tür schon geöffnet hatte.
- (50) Und irgendwann war der Akkordeonspieler müde und wollte *gehen*, aber meine Mutter forderte lautstark Zugaben (...)

За разлику од примера (11) и (12) у којима смо показали да глагол *ићи* може садржати сему о кретању **ка** локализатору, у корпусу немачког језика не наилазимо на очигледну адлативну употребу. За преношење оваквог значења, кореспондент би било глагол *kommen* (доћи).

Заључујемо да без сателита у виду афикса или других синтаксичких позиција који кодирају усмереност кретања, немачки глагол *gehen* може осим кретања (*Motion*) и начина кретања (*Manner*) да кодира још и почетну тачку кретања (*Source*).

Аблативност кретања се у реченици са глаголом *gehen* у истраженом корпусу лексикализује у виду:

- 'предлошко-падешких конструкција [предлог *von/aus*+датив]:

- (51) Hagan überließ das Kommando seinem Maat und *ging von Bord*.
- (52) Der Magaziner gab einen dankbaren Grummellaut von sich, *ging aus dem Office* (...)

- 'у комбинацији глагола са прилогом *wieder* као у примерима:

- (53) Wenn du einmal in ihre Nähe kommst, warden sie dich nie *wieder gehen* lassen.
- (54) Hätte er mich nicht an den Tisch gewunken, wäre ich beim Fischbecken stehengeblieben und irgendwann *wieder gegangen*.

Адлативне одредбе се реализују на следеће начине:

► '[предлог *nach/zu*+датив], [предлог из групе *Wechselpräpositionen*⁴+акузатив]

(55) Wenn im Fernsehen eine Oper läuft, schaltet unser Großvater den Apparat höchstens heimlich an oder geht zu Bekannten.

(56) Ich fragte mich, ob ich ihr sagen sollte, daß ich als Entwicklungshelfer nach Afrika gehen wollte.

(57) Niemand ware etwa im Rollkragenpullover in die Oper gegangen.

(58) (...) gehen die Männer vor die Tür, um gemeinsam eine Zigarette zu rauchen.

(59) (...) nie hat er auch nur angedeutet, daß er bei Nacht ans Fenster geht (...)

► [предлог *nach*+прилог]

(60) Mücke ging nach draußen und rauchte.

(61) (...) und ich ging wieder nach oben.

► 'прилози и везници са *-hin*:

(62) Nach der Bombardierung des Hauses in der Stadt hat sie keinen anderen Ort gewußt, wohin sie hätte gehen können.

У наредном кораку посматраћемо сателите реализоване у облику адлативних *hin-*, *ein-* и аблативних *ein-* и *aus-*. Они ће деривацијом дати облике *hingehen*, *eingehen*, *hineingehen*, *reingehen*, *hergehen*, *ausgehen* и *hinausgehen*. *Hin-* и *her-* су префикси који одређују усмерење кретања, *hin-* указује на приближавање локализатору, *her-* кодира извор кретања. *Ein-* и *aus-* су еквивалентни српским *у-* и *из-*, дакле, указују на улазак у локализатор, односно излазак из њега. На овом месту је важно напоменути да глаголи изведени само уз помоћ префикса *ein-* и *her-* и основног глагола *gehen* немају значење аблативног или адлативног кретања. Наиме, глагол *hergehen* у речнику Дуден означава кретање иза, поред, уз неког⁵, а само регионално се употребљава синонимно глаголу *herkommen* са значењем „доћи, долазити”, док дериват *eingehen* не спада у глаголе кретања у примарном значењу, већ означава једино улазак у апстрактни простор као у примеру *Die Ereignisse sind in die Geschichte eingegangen* (*Tu догађаји су ушли у историју*). У речнику се налази навод да се *eingehen* ретко употребљава као синоним за *hineingehen* (*ући*), али ми на истраженом корпусу нисмо нашли пример за овакву употребу.

Деривати који садрже само један префикс на корпусу се ретко јављају са одредбом било аблативног или адлативног значења. Примере налазимо само са глаголом *hingehen*. Адлативне одредбе имају функцију да прецизирају циљ и следеће су структуре:

► '[*zu*+датив]

(63) wenn ich nachher zu dem Bauern *hingehen* muß

4 У овој групи предлога се налазе: *an* (*на, уз*), *auf* (*на*), *hinter* (*иза*), *in* (*у*), *neben* (*поређ*), *über* (*изнад, над*), *unten* (*истог, дог*), *vor* (*испређ, пређ*), *zwischen* (*између, међу*). Они немају фиксну рекцију, већ у зависности од елемента локализације могу да захтевају датив или акузатив.

5 “mit jemandem gehen, jemanden begleiten und dabei hinter, vor oder neben ihm gehen“, www.duden.de.

- ▶ 'прилогза место

(64) *Da* bin ich *hingegangen* und saß mit Karl Maron, dem Innenminister, an einem Tisch.

(65) Ich kann sie wahrnehmen, oder abbrechen und *woanders hingehen*.

Разлог за одсуство сателита као у српском језику у примерима (32)–(42) може лежати у томе да су сателити у облику префикса довољно прецизни у изражавању усмерености кретања или, како Шредер (Šreder 1982: 218) аргументује: овакви деривати су развили многобројна секундарна значења, која у употреби постају примарна. Пример за ову појаву је глагол *ausgehen*, који као примарно значење има излазак из дома ради забаве или одлазак нанеки културни догађај. Како би се маркирала аблативност или адлативност, потребно је да се реализује још неки сателит поред префикса у коме је маркиран циљ или почетна тачка. Друга могућност за поновно успостављање лексикализације је да се прибегне префиксацији са *hin-* или *her-* испред већ присутног префикса. Шредер (ебд.) тврди да језик ову појаву регулише сам, па тако настају сложени префикси као што су *hinaus*, *hinein*, *heraus/raus*, *herein/rein*. Осим са префиксима, *hin-* и *her-* се комбинују и са предлозима, те тако настају глаголске партикулекоје фунгирају као префикси. Оваквих примера смо у корпусу нашли у великом броју.

(10) Der Schneefall wird dichter, ich *gehe hinaus* (...)

(10) Er lachte noch, als er *rausging*, er konnte überhaupt nicht mehr aufhören zu lachen.

(10) Wir *gingen hinein* und stellten uns in die Schlange.

(10) Hast du auch gesehen, wie sie *reingegangen* sind?

Примери (66)–(67) кодирају пре свега аблативно значење, а (68)–(69) адлативно.

Ови глаголи могу у реченици да се реализују и у пратњи других сателита који имају аблативно, односно адлативно значење и јављају се у виду:

- ▶ 'предлошко-падешке конструкције [предлог+датив] или [предлог из групе Wechselpräpositionen+акузатив]:

(10) An ihre Tür zu klopfen, *zu Gretchen hineinzugehen*, dazu fehlt mir der Mut.

(10) Sie wird *in die Markthalle hineingehen*.

(10) Ich *ging hinaus auf den Balkon*, sah auf die Straße hinunter und nippte am Whiskey.

(10) (...) *hereingehn dürfen in die Hütte*, bei dem Menschen bleiben.

(10) Die alten Leute standen unter den alten Bäumen - da wo's *rausging aufs Feld*.

- ▶ прилога *hier*:

(10) welcher Teufel hat mich geritten, *hier reinzugehen*, fragte ich mich.

(10) als wäre er erst vor kurzem *hier* morgens *hinausgegangen*.

Као што смо закључили и у примерима на српском језику, тако и овде можемо извући закључак да аблативне одредбе реализоване у реченицама

са адлативним глаголима дају нову информацију, и то да се кретање које је по себи усмерено ка циљу допуњује информацијом о почетној тачки кретања (*Source*). Обратно важи исто, адлативне одредбе реализоване у реченицама са аблативним глаголом пружају нови податак о томе да кретање усмерено од извора има одређен циљ (*Goal*). Уколико је и у сложеном префиксу и у прилошкој одредби кодирана иста информација о усмерености кретања, то тумачимо као прецизирање локализатора. Код неких аутора (Šreder 1983: 218) заступљен је став да су управо прилошке одредбе у којима се дуплира информација о усмерености кретања сувишне, јер нису неопходне за разумевање. Будући да овакве реализације нису необичне, немачком језику се приписује тенденција ка „граматичко-семантичким плеоназмима” (ебд.). Други аутори (Jang 2015: 160) у новијим радовима, напротив, сложене префиксе називају постпозиционим адвербијалима и због тога што се у њима удваја готово једнака информација као у прецизнијим предлошко-падешким или прилошким одредбама, сматрају их факултативним.

5. Закључак

За потребе овог рада анализирали смо српски глагол *ићи* и немачки глагол *gehen* у потрази за маркерима аблативности и адлативности. Морфосинтаксичку анализу вршили смо на изводима из књижевних текстова. Пошли смо од Талмијеве типологије језика, према којој су српски и немачки језик сврстани у језике са сателитским ситуативним оквиром, односно, од хипотезе да се циљ (*Goal*) и почетна тачка кретања (*Source*) као елементи путање (*Path*) лексикализују у сателитима. Сателити су, како се након анализе показује, падешки маркери, предлошко-падешке конструкције, прилози и деривациони префикси. Закључујемо да се истраживани елементи сходно коришћеној типологији лексикализују у сателитима, али да на корпусу налазимо и примера за лексикализацију аблативног и адлативног кретања и у неизведеном глаголу *ићи*. У немачком језику се у глаголу *gehen* осим начина кретања кодира и аблативно значење. Уз ове глаголеу корпусу смо нашли знатно већи број адлативних одредаба него аблативних. Будући да се у истој реченици усмереност кретања може реализовати у више сателита, закључујемо да: уколико су аблативне одредбе реализоване у реченицама са адлативним глаголима, оне дају нову информацију, и то да се кретање које је по себи усмерено ка циљу допуњује информацијом о почетној тачки кретања (*Source*). Обратно важи исто, адлативне одредбе реализоване у реченицама са аблативним глаголом пружају нови податак о томе да кретање усмерено од извора има одређен циљ (*Goal*). Ако су у двама сателитима истовремено реализовани исти подаци о усмерености кретања, онда је податак у сателиту који није префикс прецизнији од податка који је садржан у значењу префикса.

Извори:

Корпус савременог српског језика Математичког факултета у Београду SrpKor 2013., доступан на: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>, последњи пут приступљено 30. 3. 2021.

Речник 2011: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Das Onlinewörterbuch Duden, доступан на: <https://www.duden.de>, последњи пут приступљено 31. 3. 2021.

Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache DWDS-Kernkorpus 21, доступан на: <https://www.dwds.de>, последњи пут приступљено 30. 3. 2021.

Литература:

- Белај 2009: Бранимир Белај, Просторна значења на разини сложене реченице, доступан на <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1829&naslov=prostorna-znacjenja-na-razini-slozene-recenice>, 30. 4. 2020.
- Матовац 2018: Дарко Матовац, Глаголи кретања у префикс по- у хрватском. *CROATICA* XLII (2018) 62, Загреб, 205–219.
- Миљивојевић 2016: Наташа Миљивојевић, Нешто о спектру значења конструкција интранзитивног кретања у енглеском и српском језику: поглед ка периферији. У: *Annual Review of the Faculty of Philosophy, Volume XLI-1*, Нови Сад, 249–267.
- Мишић 2019: Биљана Мишић, *Глаголи кретања са секундарним значењем у роману Кукавичја пилад Лабуда Драгића*. У: *Значај српског језика за очување српског културног идентитета*. II: Српска књижевност као основа српског језика. Vol 2, 217–282.
- Пипер 2001: P. Piper, *Jezik i prostor*, Београд: Библиотека XX век.
- Fagard/Stošić/Ceruti 2017: Fagard, Benjamin / Stosic, Dejan / Cerruti, Massimo, Within-type variation in Satellite-framed languages: The case of Serbian. *STUF, Akademie Verlag*, 70 (4), 637–660.
- Filipović 2010: Luna Filipović, The Importance of Being a Prefix. *New Approaches to Slavic Verbs of Motion*. Edited by Victoria Hasko and Renee Perelmutter [Studies in Language Companion Series 115], 247–266.
- Hasko/Perelmutter 2010: Hasko Victoria / Perelmutter Renee, Introduction. Verbs of motion in Slavic Languages. Paths of Exploration. u: *New Approaches to Slavic Verbs of Motion*, edited by Victoria Hasko, and Renee Perelmutter, John Benjamins Publishing Company, 1–16.
- Jang 2015: Jang Jyhcherng, *Adpositional kodierte Raumrelationen im Chinesischen und Deutschen*, Linguistik - Berlin [u. a.]: de Gruyter.
- Stošić 2007: Dejan Stošić, The semantics of space: A study of the prefix "pro-" in Serbian. Nicole Delbecque, Bert Cornillie (Hg.): *On interpreting construction schemas*, Berlin [u. a.]: de Gruyter, 331–357.
- Šreder 1983: Jochen Schröder, Fortbewegungsverben als Beschreibungsproblem (Simplizia – Adverbialzusatz – be-Präfixe) u: *Deutsch als Fremdsprache I/1983*, Herder Institut Leipzig, 213–219.

ABLATIVE AND ADLATIVE MODE OF THE VERB TO GO IN SERBIAN AND GERMAN LANGUAGE

Summary

For the purposes of this paper, we analyzed the Serbian verb *ići* and the German verb *gehen* in search of markers of ablative and adlative. We performed morpho-syntactic analysis on excerpts from literary texts. We started from Talmy's typology of languages, according to which Serbian and German are classified into languages with a satellite situational framework, that is, from the hypothesis that the goal and the starting point as sources of path are lexicalized in satellites. Satellites are, as the analysis shows, case markers,

prepositional phrases, adverbs and derivation prefixes. We conclude that the researched elements are lexicalized in satellites according to the used typology, but that we can also find examples in the corpus for lexicalization of ablative and adlative movements and in the non-derived verb *ići/gehen*. In the German language, in addition to the way of movement, the verb *gehen* also encodes an ablative meaning. In sentences of the corpus with these verbs we found a considerably greater number of adlative provisions than ablative ones. Since in the same sentence the direction of movement can be realized in several satellites, we conclude: if ablative provisions are realized in sentences with adverbial verbs, they provide a new information that the movement, which is in itself directed towards the goal, is supplemented with information about the starting point of the movement (Source). Conversely, the same adjective provisions implemented in sentences with an ablative verb provide new information that ablative movement has a specific goal (Goal). If the same directional information is realized in two satellites at the same time, then the information in the satellite that is not a prefix is more precise than the information contained in the meaning of the prefix.

Key words: ablative, adlative, movement, goal, source

Olivera B. Rančić

Анђела Т. Вујошевић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за германистику

ЕПИСТЕМИЧКА МОДАЛНОСТ У ПОЛИТИЧКИМ ИНТЕРВЈУИМА У НЕМАЧКИМ И СРПСКИМ МЕДИЈИМА

Епистемичка модалност представља језичко средство за изражавање уверениости говорног лица у истинитост одређеног исказа. Рад полази од хипотезе да у исказима са епистемичким модалним оквиром постоји мањи или већи степен дистанцираности говорног лица од истинитости датог садржаја. Као реализација ове врсте модалности анализирани су модалне партикуле, које се у новијим граматицама немачког и српског језика издвајају као посебна врста речи. Овај језички феномен испитан је и представљен квантитативно и квалитативно у контрасту одабраних језика. Корпус истраживања представљају политички интервјуи пронађени у немачким и српским онлајн медијима. Циљ истраживања је да у оквирима лингвистичке анализе дискурса истакне значај модалних речи у политичком дискурсу, посматрајући их као стратегију за исказивање субјективног става говорника. Опште је познато да је главни циљ политичких излагања убеђивање, при чему се модалне речи посматрају и као погодно средство за развијање манипулативне функције у дискурсима масовних медија, који су намењени широкој публици.

Кључне речи: публицистички стил, епистемичка модалност, модалне партикуле I и II, онлајн медији, политички дискурс

1. Уводна разматрања

Када је реч о политичким дискурсима, од посебног значаја су језичка средства која служе као појачивачи исказа, са циљем убеђивања реципијента у одређени став или исказ, а једно од таквих средстава је и категорија епистемичке модалности (в. Вуковић 2014: 117). Ова категорија се односи на модалност знања одн. представља изражавање процене, уверениости или неуверениости говорника у истинитост одређеног исказа и његовог садржаја (в. Бабић 2017: 116).

Рад полази од хипотезе да модалне речи као средства исказивања личног става говорника играју значајну улогу у политичким дискурсима, јер је циљ убеђивање у лични став говорника. Као реализација ове врсте модалности анализирани су модалне партикуле, које се у новијим граматицама немачког и српског језика издвајају као посебна врста речи.

Циљ истраживања је испитати у којој се мери јављају конкретно модалне партикуле у политичким интервјуима. Ова текстуална врста одабрана је као репрезентативни пример утицаја на јавно мњење и реципијенте због исказивања личних ставова о одређеним друштвеним или политичким питањима, користећи ауторитет који говорник има као јавна или политичка личност.

Под појмом политичког интервјуа подразумева се разговор између лица које води разговор одн. поставља питања и политичара тј. јавне личности као представника одређене политичке институције, који се путем масовних медија презентује заинтересованој публици (в. Диринг 2017: 533). Интервјуи су увек

1 andjela.vujosevic.kg@gmail.com

конципирани према утврђеном обрасцу питање/одговор, при чему се у одговорима реализују различити језички обрасци – обећање, објашњење или лични став (в. Диринг 2017: 532). Један од важних аспеката интервјуа је и вишеструко адресирање² језичких радњи, јер се преко исказивања личних ставова приликом интервјуисања остварује потенцијал политичких исказа да покрену одређена деловања (в. Диринг 2017: 532). Приликом интервјуисања, јавна личност или представник одређене институције одн. социјалне групе изражава своје лично мишљење или мишљење институције тј. групе коју заступа о одређеном питању (в. Бургер 2005: 222). Њихова сврха је, дакле, покретање језичког деловања политичара, чије је интерпретирање погодно за обликовање мишљења реципијената, јер је путем медија доступно и препуштено реципијентима за изграђивање субјективних ставова. Управо зато политичари користе потенцијал деловања интервјуа за сопствене или политичке циљеве (в. Диринг 2017: 534–535).

Корпус рада чине политички интервјуи пронађени у немачком магазину ШПИГЕЛ и српском дневном листу ПОЛИТИКА, који тематизују НАТО бомбардовање Савезне Републике Југославије 1999. године. Одабрани корпус за немачки језик издвојен је претрагом званичног сајта магазина ШПИГЕЛ³ уз помоћ кључних речи 1999, Interview и NATO, при чему је издвојено 17 релевантних од 60 понуђених текстова из резултата претраге. За српски језик коришћен је сајт дневног листа ПОЛИТИКА⁴ водећи се претрагом кључних речи 1999, интервју и НАТО, при чему је издвојено 12 релевантних интервјуа од 49 текстова из резултата претраге. Приликом издвајања корпуса није било временског ограничења, одн. у обзир су узети сви интервјуи који садрже задате кључне речи.

Магазин ШПИГЕЛ важи за један од водећих медија у Немачкој и прва је асоцијација на истраживачко новинарство на националном, али и на глобалном нивоу. Узимајући у обзир циљ овог рада, ШПИГЕЛ је одабран управо јер се сматра водећим медијем у утицају на јавно мњење, као и медијем који ствара одређени референтни оквир, који следе и други медији (в. Глишовић 2001: 35–43). Дневни лист ПОЛИТИКА одабран је као корпус истраживања за српски језик јер важи за угледни лист који поседује традицију и игра важну улогу у обликовању ставова јавног мњења (в. Вујчић 2013: 75).

2. О модалним партикулама у немачком и српском језику

Предмет овог рада су модалне партикуле, које се код различитих аутора јављају под различитим терминима. Ову врсту речи Енгел (1996) назива *Modalpartikeln* и *Rangierpartikeln*, затим се код неколико аутора налази на термин *Modalwörter* (Хелбиг/Хелбиг 1990: 17–21; Хенчел/Вејдт 2003: 308, Хенчел 2010: 184), а код неких и на *Satzadverbien* (Хетланд 1992: 17–18; Ремер 2006: 168), док се у српском језику јављају термини *модалне партикуле I и II* (Мразовић/Вукадиновић 1990: 406–412), *модалне ријечи* (Бариф и др. 1979: 139) и *модалне речце* (Станојчић/Поповић 2004: 128; Кликовац 2005: 114). Стога је на овом месту важно истаћи да се дато истраживање ограничава и ослања на терминологију и поделу коју за немачки језик прави Енгел (1996), а за српски језик Мразовић и Вукадиновић (1990).

2 Нем. Mehrfachadressierung

3 <https://www.spiegel.de/suche/?suchbegriff=interview+1999+nato&seite=1> (приступљено 7. 2. 2021)

4 <http://www.politika.rs/search/index/keyword:intervju%201999%20nato/sort:relevance> (приступљено 7. 2. 2021)

Модалне партикуле I (нем. *Modalpartikeln*) представљају непроменљиву врсту речи, како у немачком, тако и у српском језику, чија је основна функција да искажу лични став говорника о садржају одређеног исказа или о конкретном његовом делу (в. Енгел 1996: 762; Мразовић/Вукадиновић 1990: 466). У обама језицима оне представљају одговор на *да-/не-питања* (нем. *Ja-/Nein-Fragen, Entscheidungsfragen*) – где или стоје самостално, или на почетку реченице са поновљеним глаголом или са *да* реченицом (в. Мразовић/Вукадиновић 1990: 407, Марјановић 2008: 253).

Мразовић и Вукадиновић (1990) разликују модалне партикуле I и II, указујући да се модалне партикуле I према морфолошким одликама, као и према месту у реченици, не разликују од прилога (в. Мразовић/Вукадиновић 1990: 466). Када се јављају у реченици, углавном заузимају прву позицију и одвајају се од осталих делова реченице запетом, што указује на критеријум самосталности, одн. да су у питању елементи ван реченице (в. Мразовић/Вукадиновић 1990: 473).

У ову категорију Мразовић/Вукадиновић (1990: 468–473) у српском језику убрајају:

без сумње, безмало, дабоме, дакако, ђошово, изгледа, једва, коначно, можда, најроштив, наравно, наводно, најжалоси, немогуће, несумњиво, неоспорно, нештошребно, никако, нишашто, обавезно, очисти, сигурно, скоро, свакако, шаман, шешко, углавном, умало, ушаште, ваљда, веровашно и замало.

Енгел (1996: 762–763) у модалне партикуле I (нем. *Modalpartikeln*) у немачком језику убраја: *allerdings, anscheinend, beinahe, einigermaßen, fast, freilich, größtenteils, halbwegs, hoffentlich, keinesfalls, keineswegs, leider, mitnichten, möglicherweise, schwerlich, selbstredend, sicherlich, teilweise, unzweifelhaft, vielleicht, zweifellos, zweifelsohne.*

Према Енгелу, партикуле које не могу представљати одговор ни на једну врсту питања се називају *Rangierpartikeln*, које Мразовић и Вукадиновић називају модалним партикулама II, а које као и модалне партикуле I, изражавају став говорника према одређеном садржају (в. Мразовић/Вукадиновић 1990: 412). За разлику од особине модалних партикула II да се у српском језику често одвајају запетом од осталих реченичних делова, у немачком језику то није уобичајено (в. Марјановић 2008: 255).

У српском језику то су: *багава, барем, дакле, друго, додуше, иначе, ионако, ишак, једношашвно, још, међуштим, наиме, најзад, најроштив, обично, пракшично, простио, прво (и прво), срећом, шшавише, уосшалом, зашшва, зашправо и збиља.*

У немачком језику у класу модалних партикула II (нем. *Rangierpartikeln*) према Енгелу (1996: 763–764) спадају: *bedauerlicherweise, begreiflicherweise, beispielsweise, eigentlich, erstaunlicherweise, glücklicherweise, gottlob, höchstens, jedoch, mindestens, schätzungsweise, überhaupt, unglücklicherweise, wenigstens, wohl, womöglich* и *zwar*.

Предмет датог истраживања обухватиће обе класе, одн. модалне партикуле I (нем. *Modalpartikeln*) и модалне партикуле II (нем. *Rangierpartikeln*).

3. О модалности из перспективе лингвистичке анализе дискурса

Дато истраживање указује на значај непроменљивих врста речи одн. модалних партикула у политичким дискурсима, пратећи савремена лингвистичка истраживања као и предмете истраживања из области лингвистичке анализе дискурса, лингвистике текста и политолингвистике.

Како дешавања у лингвистици и нова размишљања о језику стварају потребу за новијим теоријским оквирима, истраживање се ослања на методологију

лингвистичке анализе дискурса, која се као научна дисциплина развила посебно међу немачким лингвистима, а која тежи да одређене тематске дискурсе (нпр. дискурс о НАТО бомбардовању) анализира кроз сам језик датог дискурса, узимајући у обзир искључиво коришћена језичка средства (в. Смаилагић 2018: 16–18).

Политички дискурси подразумевају различите врсте текстова попут говора, интервјуа, јавних дебата, али и само писање текстова о актуелним политичким темама и питањима или уопште разговоре о политичким дешавањима. Одлика која се приписује политичком дискурсу је првенствено његова манипулативна моћ. Гирнт (2002: 5) тврди да је језик не само инструмент политике већ да је немогуће замислити политику ван њега, зато што језик утиче на обликовање реалности. Он такође поседује манипулативни карактер, јер утиче на мишљење и поступке појединаца. Тако су језик и друштвена стварност међусобно условљени, јер се друштвена стварност манифестује кроз језик, а језик јој то омогућава (в. Гирнт 2002: 6).

Бендел Лархер (2015: 82) истиче важност модалности у оквирима лингвистичке анализе дискурса, наводећи да је код модалности реч о томе на који ће се начин одређени искази уобличити: као чињеница, лично мишљење, могућност или захтев, указујући на истинитост онога што се представља.

Ауторка модалне партикуле убраја, са једне стране, у једно од средстава којима се појачава уобичајени исказ, и наглашава да имају улогу да истакну важност или неоспорност одређене чињенице, а са друге стране, одређене модалне партикуле карактерише као средства којима се ослабљује и релативизује исказ: временски, географски, ситуативно или у својој извесности (в. Бендел Лархер 2015: 83). То да ли имају улогу појачавања или ослабљивања исказа зависи првенствено од самих значења партикула. Средства којима се ослабљују искази имају и различите дискурзивне функције, могу бити одраз несигурности, али и неспремности да се одређено мишљење заступа. Коришћењем истих, постиже се одређена дистанца од чињеница које се износе (в. Бендел Лархер 2015: 84).

Анализа дискурса оријентисана на анализу појединачних текстова има за циљ да представи слику света коју текст нуди реципијентима, као и које вредности и ставове покушава да им усади, а модалност као једно од средстава преношења знања у дискурсу показује како се одређени искази релативизују, оспоравају или појачавају (в. Бендел Лархер 2015: 100–101).

4. Анализа корпуса

Узимајући у обзир функцију језика као основног средства за споразумевање и разумевање, на овом месту може бити речи и о моралним аспектима одговорности, у смислу да свако ко користи одређена језичка средства истовремено преузима одговорност за њихова деловања (в. Чепурнаја 2014: 83–84). У контексту масовних медија и журналистичких текстова, аутор текста преузима одговорност за деловање прослеђених информација. Чепурнаја (2014) у везу са категоријом епистемичке модалности доводи термин *епистемичке одговорности*⁵, указујући на *сигурност* говорника у *истинитости* исказа – *одн. што је већи сигурност говорника у истинитости изреченог, што је већа и његова одговорност*. У лексичка средства за исказивање модалности, поред модалних глагола, придева и прилога, ауторка убраја и партикуле (в. Чепурнаја 2014: 87). Оно на шта ауторка при анализи модалних исказа указује су категорије тврђњи

5 Нем. epistemische Verantwortung

(нем. *Behauptung*), *мишљења* (нем. *Meinung*), *убеђења* (нем. *Überzeugung*), *процене* (нем. *Bewertung*) и *констатације* (нем. *Feststellung*) (в. Чепурнаја 2014: 89–90). Тиме је проширен модел анализе који примењује и Бабић (2017: 116) разликујући три степеноване категорије модалности: *могућности*, *уверености* и *сигурности*.

Једнојезични речник немачког језика *DUDEN* за наведене категорије нуди следећа објашњења:

- 1) *Behauptung* (срп. тврдња) – Äußerung, in der etwas als Tatsache hingestellt wird [was möglicherweise jedoch keine ist]⁶
- 2) *Meinung* (срп. мишљење) – persönliche Ansicht, Überzeugung, Einstellung o. Ä., die jemand in Bezug auf jemanden, etwas hat (und die sein Urteil bestimmt)⁷
- 3) *Überzeugung* (срп. убеђење) – feste, unerschütterliche [durch Nachprüfen eines Sachverhalts, durch Erfahrung gewonnene] Meinung; fester Glaube⁸
- 4) *Bewertung* (срп. процена) – sprachliche Äußerung, durch die etwas, jemand bewertet wird⁹
- 5) *Feststellung* (срп. констатација) – ausdrückliche Erwähnung, entschiedene Aussage¹⁰

Према одредницама речника немачког језика *DUDEN* може се закључити да се категорије *мишљења*, *убеђења* и *процене* сматрају субјективним категоријама, а категорије *тврдње* и *констатације* објективним. Иако је контрадикторно говорити о објективности када је реч о епистемичкој модалности, анализа примера из корпуса указује на појављивање модалних партикула у својству навођења и истицања објективних чињеница, као што је случај у примерима тврдњи и констатација, па ће оне у овом раду бити посматране као објективне категорије.

Анализом примера из одабраног корпуса истичу се модалне партикуле које се на српском језику примењују као појачивачи или ослабљивачки фактори приликом исказивања одређеног (личног) става говорника.

4.1. Анализа примера из дневног листа ПОЛИТИКА

- 1) Мислим да је заиста потребно да им се ода признање. Није било лако повући 6000 припадника полиције за само двадесет четири часа, али они су успели. (убеђење)
- 2) Некадашњи министар одбране Џон Гилберт, човек број два у британском Министарству одбране, задужен за прикупљање обавештајних података, подржавао је рат. Он је свакако извор коме се може веровати (...) (убеђење)

6 Исказ у којем се нешто представља као чињеница (а не мора нужно бити) – (Превод аутора А. В.) <https://www.duden.de/rechtschreibung/Behauptung> (приступљено 10. 2. 2021)

7 Лично мишљење, убеђење, став или слично, које неко има у вези са нечим (и које одређује његову процену) – (Превод аутора А. В.) <https://www.duden.de/rechtschreibung/Meinung> (приступљено 10. 2. 2021)

8 Чврсто, непоколебљиво мишљење [провером чињеница; стечено искуством]; чврсто уверење – (Превод аутора А. В.) <https://www.duden.de/rechtschreibung/Überzeugung> (приступљено 10. 2. 2021)

9 Језички исказ, којим се нешто или неко процењује – (Превод аутора А. В.) <https://www.duden.de/rechtschreibung/Bewertung> (приступљено 10. 2. 2021)

10 Изричита напомена, чврст исказ – (Превод аутора А. В.) <https://www.duden.de/rechtschreibung/Feststellung> (приступљено 10. 2. 2021)

- 3) Дошли смо били до те тачке да су поједини људи веровали да нешто (против Србије) мора да се уради, тако да су једноставно провоцирали сукобе. (тврдња)
- 4) Што се тиче мировних услова, Гилберт тврди да „Милошевић никако није могао да их прихвати” и да су они били срочени са тим циљем.¹¹ (убеђење)
- 5) Нећу да кријем да смо били изненађени прилично пасивном реакцијом Европске уније у вези са одлуком косовског „парламента” о трансформацији Косовских безбедносних снага у праву војску. (...) А иначе тај потез ствара озбиљан ризик заоштравања ситуације у региону. (тврдња)
- 6) Тешко да је у интересу ЕУ затварање очију пред таквим једностраним акцијама, које грубо крше међународно право, поготово ако Брисел рачуна на то да и даље испуњава своје обавезе посредника у дијалогу између Београда и Приштине. (процена)
- 7) Поновићу: ту се уопште не ради о духовном животу, у питању је опасно и неодговорно политиканство. (убеђење)
- 8) Наравно да Русија нема намеру да се меша у црквене процесе, поготово на територији суседне суверене државе. (убеђење)
- 9) Свакако нећемо затварати очи пред стационарањем америчких ракета, које представљају директну претњу по нашу безбедност.¹² (убеђење)
- 10) Делови тог извештаја су ипак доспели у јавност захваљујући независном америчком новинару Роберту Парсону.¹³ (констатација)
- 11) Све исто као и обично. Ако не прихватите нови економски либерализам, ви сте фашиста, комуниста итд. Дакле, нема важних, добро утемељених критика, нажалост. (тврдња), (мишљење)
- 12) Да ли је након свега овога ваша визија будућности бар мало оптимистична? Нажалост, морам да кажем да није. У међувремену је стигла пандемија која је очигледно ојачала нови светски поредак владајућих класа.¹⁴ (мишљење)
- 13) А какво је, заправо, стање на КиМ пре НАТО интервенције 1999. године? О томе можда најпрецизније говоре резолуције СБ УН усвајане током 1998.¹⁵ (процена), (мишљење)

11 „Нове истине” о агресији НАТО-а 1999., 12.07.2009., Зорана Шуваковић <http://www.politika.rs/scc/clanak/95228/Нове-истине-о-агресији-НАТО-а-1999>. (приступљено 9. 2. 2021)

12 Интервју председника Руске Федерације Владимира Путина, 15. 01. 2019., Бојан Билбија („Политика”), Бранко Влаховић („Вечерње новости”) <http://www.politika.rs/scc/clanak/420383/Интервју-председника-Руске-Федерације-Владимира-Путина> (приступљено 9. 2. 2021)

13 Канте: НАТО бацио на Косово 10 тона уранијума, 04.03.2014., Танјуг <http://www.politika.rs/scc/clanak/286053/Канте-НАТО-бацио-на-Косово-10-тона-уранијума> (приступљено 9. 2. 2021)

14 Индивидуалност је усхићено име за усамљеност потрошача, 25.01.2021., Гордана Поповић <http://www.politika.rs/scc/clanak/471519/Индивидуалност-је-усхићено-име-за-усамљеност-потрошача> (приступљено 9. 2. 2021)

15 Заборављене резолуције, 09. 04. 2014., Чедомир Штрбац <http://www.politika.rs/scc/clanak/289521/Заборављене-резолуције> (приступљено 9. 2. 2021)

- 14) Та реченица је кључна, она му је пресудила. Додуше, Славко је није изговорио јавно, него током вечере са званичницима Стејт департамента. (констатација)
- 15) То се очито није свидело Љиљани Смајловић, која је, заједно са Драганом Бујошевићем, у то време главним и одговорним уредником забрањеног Европљанина, исте вечери дошла у наш стан. (мишљење)
- 16) Суд, међутим, није утврдио ни ко је непосредни извршилац, ни ко је налогодавац Ђурувијиног убиства.¹⁶ (констатација)
- 17) Међутим, у свему овоме највише боли неодговорност државе према људима који су стали у њену одбрану – говори др Србљак, износећи и податак да је само прошле године у првих шест месеци дијагностиковано више од 2.000 оболелих. (констатација)
- 18) Наводи да су од последица зрачења осиромашеним уранијумом најосетљивији штитаста жлезда и код жена и код мушкараца, али и унутрашњи репродуктивни органи, што, како каже, нажалост, има прилике свакодневно да установи. (мишљење)
- 19) Светска здравствена организација је одбацила ове закључке под изговором да за њих нема довољно доказа, а заправо је извршен политички притисак, преваходно САД, изјавио је Бавершток за Би-Би-Си. (процена)
- 20) „(...) Да је до тада Србија пренела податке ја бих их вероватно видео”, изјавио је др Бавершток. (процена)
- 21) Наравно, у ризичне групе не спадају само војници и припадници јединица МУП-а Србије, већ и цивили.¹⁷ (убеђење)
- 22) Штавише, иако су је на хрватској страни листом сматрали оправданом и утемељеном, неки су је сматрали и „кукавичком”, о чему је тадашњи колумниста „Јутарњег листа” и новинарски доајен Радован Стипетић – иначе подржавајући тужбу – тада написао: Постоји, међутим, нешто што баца сенку на тужбу подигнуту управо сада, без обзира на шпекулације зашто је то Хрватска учинила. (констатација), (тврдња), (констатација)
- 23) Мислим да Хрватска не треба инсистирати с наставком тужбе, ако оно што је хтела постићи, или барем најважније циљеве, може остварити вансудском нагодбом.¹⁸ (процена)
- 24) Дакле, постоји веза између неосалафиста, који су се одвојили од изворног ислама, и Исламске државе. (тврдња)
- 25) Пустите ви мене да завршим причу, иначе прекидам овај разговор и идем. (констатација)

16 Бранка Прпа: Љиљана Смајловић је Милошевићу могла јавити шта је Ђурувија рекао у Вашингтону, 15. 04. 2019. <http://www.politika.rs/scc/clanak/427448/Бранка-Прпа-Љиљана-Смајловић-је-Милошевићу-могла-јавити-шта-је-Ђурувија-рекао-у-Вашингтону> (приступљено 9. 2. 2021)

17 Космет је мала Хирошима, 01. 02. 2009. <http://www.politika.rs/scc/clanak/73509/Космет-је-мала-Хирошима> (приступљено 9. 2. 2021)

18 Загреб не очекује Пирову победу, већ користан пораз, 17. 11. 2008, Радоје Арсенић <http://www.politika.rs/scc/clanak/63518/Загреб-не-очекује-пирову-победу-већ-користан-пораз> (приступљено 9. 2. 2021)

- 26) Само делимично, Саудијци подршком Исламској држави заправо плаћају заштиту да се ти екстремисти не нађу у њиховој држави. (тврдња)
- 27) Наравно, ту је реч и о геополитичкој игри Саудијске Арабије у настојању да се изолује Иран од Сирије Башара ел Асада. (убеђење)
- 28) Нажалост, све је то политика. (мишљење)
- 29) Срби су ионако били демонизовани.¹⁹ (констатација)
- 30) Долазимо као пријатељи, да вам помогнемо у, вероватно, једном од најтежих момената у вашој историји. (процена)
- 31) Косово је, нажалост, постало лабораторија у којој се вежбају овакви сценарији. (мишљење)
- 32) Тешкоће са којима ће се, нажалост, суочити регион и цела Европа помоћи ће да се садашњи ставови промене.²⁰ (мишљење)
- 33) Рекао бих да је њен улог можда сада и највећи у Сирији. Наравно, веома је и непосредно заинтересована и Турска. (мишљење), (убеђење)
- 34) Боље је пробати са меком моћи, дакле боље је да дајемо пример нашим практиковањем демократије код куће и да тако демократију учинимо привлачном другима. (тврдња)
- 35) Наравно, био сам веома узнемирен због рата у Ираку, за који мислим да је био страшна геостратешка грешка. (убеђење)
- 36) Ипак, као најмоћнија земља, ми имамо обавезу да спречимо преливање хаоса и дестабилизацију региона, попут оне која се дешава у Европи због рата у Сирији. (констатација)
- 37) Ипак, он хоће да укине „Обамакер” и уведе државно осигурање за све, а да није објаснио одакле би се све то финансирало.²¹ (констатација)
- 38) Нажалост, нашим политичарима је углавном много важније да политички противник не профитира од општег националног интереса. (мишљење), (процена)
- 39) Овде се, нажалост, само гледа ко шта каже, али не и шта се каже.²² (мишљење)

Анализом корпуса долази се до следеће класификације модалних партикула, полазећи од претпоставке да су оне моносемантичне, а приликом анализе је утврђено да је граница између одређених категорија (нпр. тврдње и констатације, које су и у речнику наведене као синоними) танка, па су неке партикуле додељене двома категоријама, у зависности од контекста.

19 Маркале нису погођене са српских положаја, 05. 02. 2016., Мирослав Лазански <http://www.politika.rs/scc/clanak/348618/Маркале-нису-погођене-са-српских-положаја> (приступљено 9. 2. 2021)

20 Пријатељи су ту када је најтеже, 26. 02. 2008., Слободан Самарџија <http://www.politika.rs/scc/clanak/34380/Пријатељи-су-ту-када-је-најтеже> (приступљено 9. 2. 2021)

21 Европски улог је у Сирији сада највећи, 13. 02. 2016., Јелена Стевановић <http://www.politika.rs/scc/clanak/349128/Европски-улог-је-у-Сирији-сада-највећи> (приступљено 9. 2. 2021)

22 Не занимају ме цензус коалиције, 09. 09. 2019., Мирјана Чекеревец <http://www.politika.rs/scc/clanak/437469/Не-занимају-ме-цензус-коалиције> (приступљено 9. 2. 2021)

Датим истраживањем издвојени су следећи резултати:

Категорија	Модалне партикуле I	Модалне партикуле II
тврдња	/	једноставно, иначе, дакле, заправо
мишљење	нажалост, можда, очито	/
убеђење	свакако, никако, уопште ²³ , наравно	заиста
процена	тешко, вероватно, углавном	заправо, барем
констатација	/	ипак, додуше, међутим, штавише, иначе, ионако

Табела 1.: Подела према резултатима анализе корпуса српског дневног листа ПОЛИТИКА

Како је циљ истраживања указати на улогу и значај ове врсте речи у текстуалној врсти интервјуа, наредни график приказује фреквентност семантичких категорија у датом политичком дискурсу:

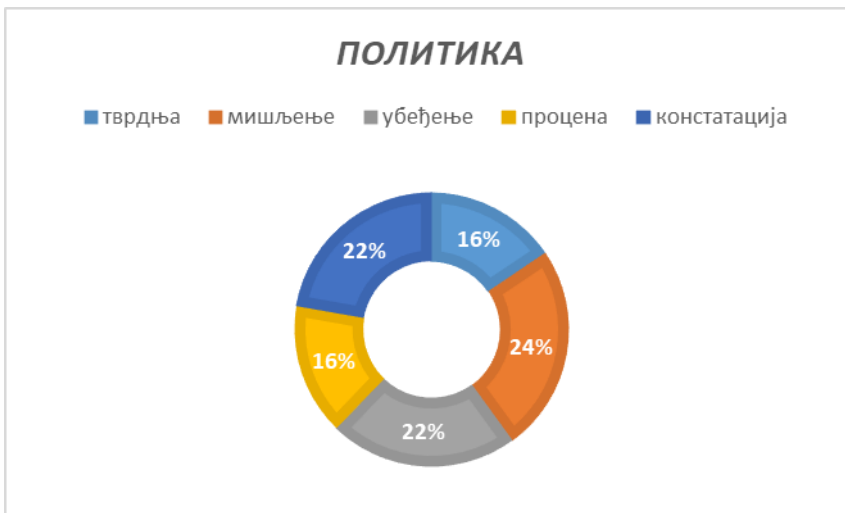

График 1.: Квантитативни приказ резултата из корпуса српског дневног листа ПОЛИТИКА

4.2. Анализа примера из немачког маџазина ШПИГЕЛ

- 1) SPIEGEL: Wer ist eigentlich gefährlicher für den Weltfrieden, Trump oder Putin? (процена)
- 2) Russland agiert leider zunehmend feindselig: der Giftgasanschlag in Salisbury, die Rolle in Syrien und der Ostukraine, Hackerangriffe, auch auf das Auswärtige Amt.²⁴ (мишљење)

²³ Иако ова партикула не испуњава критеријуме модалних партикула I одн. не представља одговор на да/не- питање, у раду је преузета класификација модалних партикула према Мразовић/Вукадиновић (1990) без измена од стране ауторке.

²⁴ Wer ist gefährlicher für den Weltfrieden: Trump oder Putin?, Christiane Hoffmann/Christoph Schult, 14. 04. 2018. <https://www.spiegel.de/spiegel/heiko-maas-kritisiert-donald-trump-a-1202784.html> (приступљено 15. 2. 2021).

- 3) SPIEGEL ONLINE: Aber Putin sagt, er habe überhaupt keine Soldaten auf die Krim geschickt.²⁵ (убеђење)
- 4) Möglicherweise käme das Land auch unter eine vorläufige Uno-Verwaltung. (процена)
- 5) Die Gefahr dabei: Am Ende käme es zur eigenen Staatlichkeit, mit einem möglicherweise ökonomisch nicht überlebensfähigen Rumpfbilde.²⁶ (процена)
- 6) Er habe sich jedoch geweigert, dem Befehl nachzukommen und sei sich bewusst gewesen, dass er dafür womöglich vor ein Kriegsgericht gestellt werden könne, hob der Sänger in der BBC hervor.²⁷ (констатација), (мишљење)
- 7) Aber vielleicht werden wir dann am Ende ein Konstrukt haben, in dem Russland zwar de jure kein Nato-Mitglied ist, de facto aber ein Teil des Bündnisses.²⁸ (мишљење)
- 8) Leider habe man die Information zu spät erhalten, rechtfertigte der britische General David Leakey das Verhalten gegenüber dem SPIEGEL und machte sein Unbehagen an der Suche deutlich (...) (мишљење)
- 9) Perisic besuchte Mladic von Juli 1997 bis 2000 mindestens zweimal in einem militärischen Erholungsheim bei Valjevo.²⁹ (процена)
- 10) Die SCO ist heute eine Verteidigungsallianz, eine Antwort auf eine Nato, die beispielsweise offen sagt, dass sie die Energieversorgung ihrer Mitgliedstaaten um jeden Preis sichern will, auch mit Waffengewalt.³⁰ (констатација)
- 11) Das ist die schwierigste Frage überhaupt.³¹ (убеђење)
- 12) Echte Verhandlungen hat allein die Troika geführt, allerdings unter dem Junktim, dass sie am 10. Dezember vorigen Jahres beendet sein mussten.³² (констатација)
- 13) Das steht und fällt allerdings mit der Reform des Sicherheitsrats.³³ (констатација)

25 Akt der Aggression, 31. 03. 2014 <https://www.spiegel.de/politik/ausland/krim-krise-voelkerrechtler-kress-ueber-bruch-des-voelkerrechts-a-961400.html> (приступљено 15. 2. 2021).

26 Wie der Krieg in Libyen enden kann, Severin Weiland, 21. 04. 2011 <https://www.spiegel.de/politik/ausland/nato-einsatz-wie-der-krieg-in-libyen-enden-kann-a-758252.html> (приступљено 15. 2. 2021).

27 Wie ich den Dritten Weltkrieg verhinderte, 15. 11. 2010, <https://www.spiegel.de/panorama/leute/james-blunt-wie-ich-den-dritten-weltkrieg-verhinderte-a-729197.html> (приступљено 15. 2. 2021).

28 Rasmussens Raketenmission im Kreml, Benjamin Bidder, 03. 11. 2010 <https://www.spiegel.de/politik/ausland/besuch-in-moskau-rasmussens-raketenmission-im-kreml-a-726691.html> (приступљено 15. 2. 2021).

29 Feiern bis zur Festnahme, Renate Flottau, 25. 09. 2009 <https://www.spiegel.de/politik/feiern-bis-zur-festnahme-a-733a2ee0-0002-0001-0000-000067036862> (приступљено 15. 2. 2021.)

30 Eine stärkere Nato wäre eine Gefahr für den Weltfrieden, Philipp Wittrock, 03. 04. 2009 <https://www.spiegel.de/politik/ausland/buendniskritiker-sponeck-eine-staerkere-nato-waere-eine-gefahr-fuer-den-weltfrieden-a-617328.html> (приступљено 15. 2. 2021).

31 Wir brauchen ein neues Konzept, Erich Follath und Hans-Jürgen Schlamp, 28. 03. 2009 <https://www.spiegel.de/politik/ausland/nato-generalsekretaer-de-hoop-scheffer-wir-brauchen-ein-neues-konzept-a-615960.html> (приступљено 15. 2. 2021).

32 Schlimme Entscheidung, Gerhard Spörl, 13. 01. 2008 <https://www.spiegel.de/politik/schlimme-entscheidung-a-c89fe966-0002-0001-0000-000055410998> (приступљено 15. 2. 2021).

33 Ich bin kein Kriegstreiber, Ralf Beste und Stefan Simons, 07. 10. 2007 <https://www.spiegel.de/politik/ich-bin-kein-kriegstreiber-a-cd2e4be9-0002-0001-0000-000053203474> (приступљено 15. 2. 2021).

- 14) Es muss daher weiter so etwas wie die heutige Kfor-Truppe geben, nur vielleicht unter anderem Namen.³⁴ (мишљење)
- 15) Allerdings: Im Gegensatz zu anderen Ländern der Region erhielten wir erst ein Jahr nach dem Regimewechsel aus Deutschland die staatliche Hermes-Garantie. (констатација)
- 16) SPIEGEL: Ist das womöglich ein Druckmittel, um eine bessere Kooperation mit dem Kriegsverbrecher-Tribunal in Den Haag zu erzwingen?³⁵ (мишљење)
- 17) Deutschland ist da leider auch kein gutes Vorbild. (мишљење)
- 18) SPIEGEL: Daran müssen sich die Deutschen wohl noch gewöhnen, die bisher vor allem auf das Gewicht ihrer Wirtschaftskraft und Diplomatie gesetzt haben.³⁶ (процена)
- 19) Ich könnte mir vorstellen, dass er vor übereilten Schritten zögert, da er fürchtet, dass es innenpolitisch vielleicht zu unwillkommenen Entwicklungen führen könnte. (мишљење)
- 20) Eigentlich sind auch die drei anderen Balkankriege der neunziger Jahre aufzuarbeiten. (процена)
- 21) Dieser Zeitpunkt war sicherlich nicht frei gewählt. Vielleicht wäre Milosevic nicht gestern oder vorgestern festgenommen worden.³⁷ (убеђење), (мишљење)
- 22) Die Einladung zu den EU-Beitrittsverhandlungen wird hoffentlich ein überzeugendes Signal für Auslandsinvestoren.³⁸ (мишљење)
- 23) SPIEGEL: Das ist doch eigentlich positiv. (процена)
- 24) Leider ist das nicht immer der Fall. (мишљење)
- 25) Zwar ist Ordnung besonders notwendig in Flüchtlingslagern, wo so viele Menschen auf engstem Raum und unter schwierigen Bedingungen zusammenleben.³⁹ (констатација)
- 26) SPIEGEL: Aber wird nicht doch der Hang zum Isolationismus deutlich, wenn beispielsweise der Gouverneur aus Texas sagte: »Wir wollen nicht mehr die Notrufsäule spielen.«⁴⁰ (констатација)

На основу анализе одабраног корпуса даље се изводи следећа класификација:

-
- 34 Es wird keine Teilung geben, Manfred Ertel und Marion Kraske, 19. 02. 2006 <https://www.spiegel.de/politik/es-wird-keine-teilung-geben-a-4ca1c822-0002-0001-0000-000045977871> (приступљено 15. 2. 2021).
  - 35 Das sind doch billige Tricks, Renate Flottau, 24. 02. 2002 <https://www.spiegel.de/politik/das-sind-doch-billige-tricks-a-020b1c9d-0002-0001-0000-000021542774> (приступљено 15. 2. 2021).
  - 36 Deutschland ist kein gutes Vorbild, Susanne Koelbl und Alexander Szandar, 06. 05. 2001 <https://www.spiegel.de/politik/deutschland-ist-kein-gutes-vorbild-a-d0f24585-0002-0001-0000-000019120307> (приступљено 15. 2. 2021).
  - 37 Ein Schauprozess ist riskant, Kristina Jagemann, 02. 04. 2001 <https://www.spiegel.de/politik/ausland/nach-milosevic-festnahme-ein-schauprozess-ist-riskant-a-126132.html> (приступљено 15. 2. 2021.)
  - 38 Das ist wie eine Pest, Christian Neef, 05. 12. 1999 <https://www.spiegel.de/politik/das-ist-wie-eine-pest-a-2bdd4ac0-0002-0001-0000-000015188886> (приступљено 15. 2. 2021).
  - 39 Zehntausende brauchen Hilfe, Jürg Bürgi, 13. 06. 1999, <https://www.spiegel.de/politik/zehntausende-brauchen-hilfe-a-2e304f4e-0002-0001-0000-000013734272> (приступљено 15. 2. 2021).
  - 40 Eine verstörte Nation, Stefan Simons, 19. 11. 2000 <https://www.spiegel.de/politik/eine-verstoerte-nation-a-f85ac4b1-0002-0001-0000-000017871133> (приступљено 15. 2. 2021).

<i>Kategorie</i>	<i>Modalpartikeln</i>	<i>Rangierpartikeln</i>
тврдња	/	/
мишљење	leider, hoffentlich, vielleicht	womöglich
убеђење	sicherlich	überhaupt
процена	möglicherweise	eigentlich, wohl, mindestens
констатација	allerdings	beispielsweise, zwar, jedoch

Табела 2.: Подела према резултатима анализе корпуса немачког недељника ШПИГЕЛ

Резултати анализе корпуса на немачком језику представљени су и на наредном графикау, указујући на учесталост коришћења модалних партикула у категоријама епистемичке модалности и њихову улогу у политичком дискурсу о НАТО бомбардовању СРЈ:

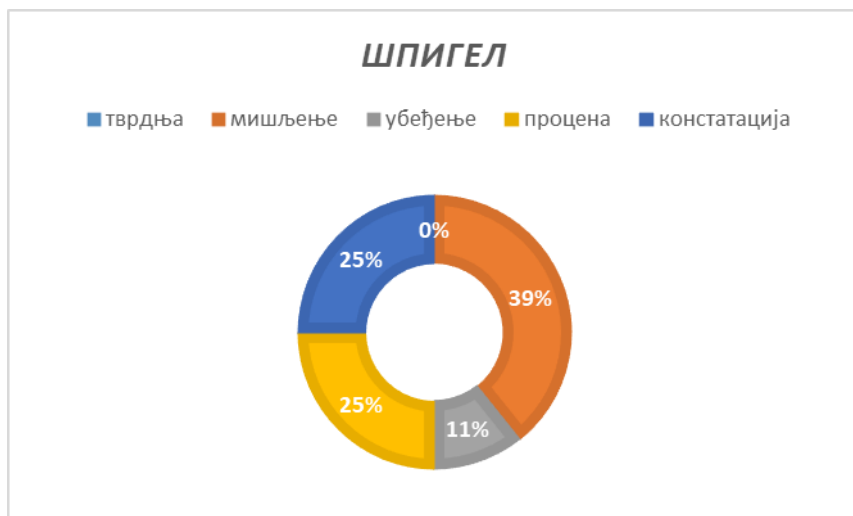

График 2.: Квантитативни приказ резултата из корпуса немачког недељника ШПИГЕЛ

5. Закључне напомене

Предмет истраживања овог рада биле су модалне партикуле I и II у немачком и српском језику, које се у одабраној литератури посматрају као посебне врсте речи. Притом се рад ограничава на класификацију модалних партикула према Енгелу (1996) за немачки језик и аутора Мразовић и Вукадиновић (1990) за српски језик.

Циљ је био испитати у којој се мери ове врсте речи јављају у текстуалној врсти политички интервју, што је у делу анализе корпуса на српском и немачком језику представљено и квантитативно (в. табелу 1 и 2, график 1 и 2). Закључак који се изводи, на основу одабраног корпуса из немачког недељника ШПИГЕЛ и српског дневног листа ПОЛИТИКА, је да су модалне партикуле заступљене у знатном броју одн. 45 примера за српски језик и 28 примера за немачки језик у издвојених 12 одн. 18 релевантних интервјуа који чине корпус рада. Такође, истраживањем су потврђене 23 модалне партикуле I и II у политичким интервјуима у српском језику према класификацији Мразовић и Вукадиновић (1990), а у немачком језику 15 према Енгеловој (1996) класификацији, што показује да

је ова врста речи фреквентнија и заступљенија у српском језику, иако је корпус дневног листа *ПОЛИТИКА* био мањег обима од корпуса за немачки језик. Разлог томе би могла бити чињеница да су одређене језичке категорије устаљене у немачком језику када је реч о исказивању личног става или преношењу туђих речи у журналистичким текстовима (нпр. субјективна значења модалних глагола или категорија конјунктива I), па је на тим местима сувишно користити и модалне партикуле, док српски језик не познаје неке од наведених категорија, па се коришћењем модалних партикула надокнађују ти недостаци.

Од укупно 45 издвојених примера пронађених у српском дневном листу *ПОЛИТИКА* модалне партикуле I и II се јављају у 7 примера категорије *тврђење* (16%), 11 примера категорије *мишљења* (24%), 10 примера категорије *убеђења* (22%), 7 примера категорије *процене* (16%) и 10 примера категорије *констатације* (22%).

Када је реч о немачком језику, анализа корпуса показује да се модалне партикуле I и II јављају укупно у 28 примера, од тога 11 примера категорије *мишљења* (39%), 3 примера категорије *убеђења* (11%), 7 примера категорије *процене* (25%) и 7 примера категорије *констатације* (25%).

Дато истраживање указује да се у обама језицима модалне партикуле I и II јављају у највећем броју у категорији мишљења, што их потврђује првенствено као језичка средства за исказивање субјективног става говорника, затим се у српском језику јављају подједнако у категоријама тврђење и процене, док се у немачком језику уопште не користе за исказивање тврђења, а употреба у категорији процене је заступљена колико и у категорији констатације – мање него код мишљења. Када је реч о српском језику, употреба ових језичких средстава у категорији констатације је на другом месту, као и у немачком језику, а у једнаком броју примера се користи у категорији убеђења. За немачки језик спроведена анализа показује другачије – одн. категорија убеђења је на последњем месту и употреба ове врсте речи је најмање фреквентна приликом исказивања ове категорије.

Треба још једном нагласити да су ови закључци изведени на основу корпуса српског дневног листа *ПОЛИТИКА* и немачког магазина *ШПИГЕЛ*, ограничавајући се на текстуалну врсту политичких интервјуа, па да би се даље истраживање могло спровести на обимнијем корпусу или узимајући неку другу текстуалну врсту из опуса журналистичких текстова, у циљу доказивања значаја модалних речи у одређеним дискурсима.

Резултати анализе показују да се модалне партикуле I и II јављају у већем броју у категоријама које су према одредницама немачког речника *DUDEN* дефинисане као субјективне (мишљење и процена), што даље води ка потврђивању хипотезе која је полазна тачка истраживања, да модалне речи као средства исказивања личног става говорника играју значајну улогу у политичким дискурсима, јер је циљ убеђивање у лични став говорника.

Литература

- Аверина 2019: А. Averina, Modalpartikeln im Deutschen als Komponenten eines modal-bewertenden Rahmens (am Beispiel der Modalpartikeln ja, doch und wohl), *u: Lebende Sprachen* 2019; 64(1): 140–154, Berlin: Walter de Gruyter GmbH.
- Диринг 2017: D. Düring, Politische Interviews, *u: Niehr, Jörg, Wengeler (Hg.), Handbuch Sprache und Politik: in 3 Bänden, Bd. 2*, Bremen: Hempen Verlag, 532–552.

- Бабић 2018: М. Бабић, Епистемичка модалност у дневној штампи Републике Српске, у: Петковић Ј./Поломац В. (ур.): *Српски језик: стајтус, систем, употреба: зборник у част проф. Милошу Ковачевићу*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2018, 115–127.
- Барић и др. 1979: Е. Барић и др., *Приручна грамађика хрватскога књижевног језика*, Загреб: Школска књига.
- Бендел Лархер 2015: S. Bendel Larcher, *Linguistische Diskursanalyse*, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG.
- Бургер 2005: Н. Burger, *Mediensprache*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- Вујчић 2013: N. Vujčić, Zum diskursiven Potential von Bildern in einem Wahlkampf-Diskurs, u: *Naslede* 24, Крагујевац, 71–87.
- Вуковић 2014: М. Вуковић, Јака епистемичка модалност у парламентарном дискурсу, у: Лакић И. (ур.), *ПРИМИЈЕЊЕНА ЛИНГВИСТИКА У ФОКУСУ* - Зборник радова са треће конференције Друштва за примјењену лингвистику Црне Горе, Друштво за примјењену лингвистику Црне Горе и Институт за стране језике Универзитета Црне Горе, Подгорица 2014, стр. 117–132. https://www.researchgate.net/publication/267638020_Jaka_epistemicka_modalnost_u_parlamentarnom_diskursu (приступљено 7. 2. 2021).
- Гирнт 2002: Н. Girth, *Sprache und Sprachverwendung in der Politik - eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation*, Berlin: de Gruyter.
- Глишовић 2001: Љ. Глишовић, *Србија у огледалу немачке штампе 1987–2006*, Београд: Службени гласник.
- Енгел 1996: U. Engel, *Deutsche Grammatik*, 3. korrigierte Auflage, Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Кликовац 2005: Д. Кликовац, *Грамађика српског језика за основну школу*, Београд: Српска школска књига.
- Марјановић 2008: Д. Марјановић, Прилог као врста речи (На материјалу немачког и српског језика). у: М. Ковачевић (ур.): *Српски језик, књижевности, уметности, Књижа I: Српски језик у (кон)тексту*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2008, 245–263.
- Мразовић, Вукадиновић 1990: П. Мразовић, З. Вукадиновић, *Грамађика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци / Нови Сад.
- Нир 2014: Т. Niehr, *Einführung in die Politolinguistik: Gegenstände und Methoden*, UTB GmbH.
- Ремер 2006: С. Römer, *Morphologie der deutschen Sprache*, Tübingen.
- Смаилагић 2018: В. Смаилагић, *Увод у текстинску лингвистику*, Сарајево: Институт за језик.
- Станојчић, Поповић 2004: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамађика српскога језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Хелбиг, Хелбиг 1990: G. Helbig, A. Helbig, *Lexikon deutscher Modalwörter*, Leipzig: Verlag Enzyklopädie Leipzig.
- Хенчел 2010: Е. Hentschel (Hrsg.), *Deutsche Grammatik*, Berlin/New York: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- Хенчел, Вејдт 2003: Е. Hentschel, Н. Weydt, *Handbuch der deutschen Grammatik*, 3. völlig neu bearbeitete Auflage, Berlin, New York.
- Хетланд 1992: J. Hetland, *Satzadverbien im Fokus*, Studien zur deutschen Grammatik, Band 43, Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- Чепурнаја 2014: А. Сепурнаја, Epistemische Verantwortung in der Mediensprache: Meinung vs. Behauptung, u: *Zeitschrift für Slawistik* 2014; 59(1): 83–102, Berlin: Walter de Gruyter GmbH.

Интернет извори:

<http://www.politika.rs/>

<https://www.spiegel.de/>

<https://www.duden.de/>

**EPISTEMISCHE MODALITÄT IN POLITISCHEN INTERVIEWS IN DEUTSCHEN
UND SERBISCHEN MEDIEN**

Resümee

Mithilfe vom sprachlichen Mittel der epistemischen Modalität wird die Überzeugung des Sprechers in die Wahrheit einer bestimmten Aussage ausgedrückt. In dieser Arbeit geht es von der Hypothese aus, dass in Aussagen mit einem epistemischen modalen Rahmen ein größerer oder geringerer Abstand des Sprechers von der Wahrheit des gegebenen Inhalts besteht. Als Mittel dieser Art von Modalität wurden Modalpartikeln und Rangierpartikeln analysiert, die in neueren Grammatiken der deutschen und serbischen Sprache als besondere Wortarten gegeben wurden. Dieses sprachliche Phänomen wurde im Kontrast ausgewählter Sprachen untersucht, als auch quantitativ und qualitativ dargestellt. Das Korpus wird durch politische Interviews in deutschen und serbischen Online-Medien repräsentiert. Das Ziel der Arbeit ist es, die Bedeutung von Modalwörtern im politischen Diskurs im Rahmen der Diskursanalyse zu betonen, und sie als Strategie zum Ausdruck der subjektiven Haltung der Sprecher zu betrachten. Es ist allgemein bekannt, dass das Hauptziel politischer Sprache Überzeugung ist, wobei modale Wörter auch als geeignetes Mittel zur Entwicklung einer manipulativen Funktion in den Massenmedien angesehen werden, weil die für die breite Öffentlichkeit bestimmt sind.

Schlüsselwörter: journalistischer Stil, epistemische Modalität, Modalpartikeln, Rangierpartikeln, Online-Medien, politischer Diskurs

Анђела Т. Вујошевић

Марија Б. Нијемчевић Перовић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Катедра за Немачки језик и књижевност

СТАНДАРДИ КВАЛИТЕТА ДИДАКТИЧКОГ ОБЛИКОВАЊА ВЕЖБАЊА СА МОДАЛНИМ ГЛАГОЛИМА У УЏБЕНИЦИМА ЗА УЧЕЊЕ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА

У раду се испитују стандарди квалитета дидактичког обликовања вежбања са модалним глаголима у уџбеницима за учење немачког као страног језика. Циљ истраживања се односи на категорију модуса, јер је тежиште да се истражи начин на који се обрађују и увежбавају граматикализоване глаголске категорије са модалном функцијом. Осим тога, модалност као семантичка категорија предмет је анализе са аспекта значењских варијанти модалних глагола. Техника коришћена у спроведеном истраживању била је анализа садржаја уџбеника за учење немачког као страног језика, док је као инструмент послужио евиденциони лист при анализи садржаја педагошке документације. Анализа документа спада у поље квалитативно-интерпретативне анализе. Аналитички апарат усаглашен је са стандардима квалитета дидактичког обликовања уџбеника, а за ово истраживање релевантне су следеће категорије: објашњење стручних термина, функционална употреба сликовних средстава изражавања, дидактичка вредност примера и вежбе и задаци у уџбенику. Корпус су чинили примери ексцерпирани из уџбеника за учење немачког као страног језика *Schritte internationalneu* 1-6. Упоредивањем аспеката модуса и модалности приметна је оријентисаност ка граматичкој категорији. Наиме, конструкције са модалним глаголом се посматрају као вербални комплекс, јер се начела и упутсва своде на тумачење синтаксичке конструкције модалног глагола и његове допуне, као и на њихову конјугацију. Са друге стране, семантичка категорија се запоставља, јер се нуде само опште информације о значењском аспекту, без поштовања правила о целовитости који налаже стандард квалитета уџбеника о објашњењу нових наставних садржаја. Иконичка средства су у функцији јасног и кохерентног излагања градива. Према пореклу доминирају синтетички примери, док су семиаутентични ретки, а аутентични занемарени. Медије чине вербална и иконичка средства. Сви примери се сврставају у категорију типичних уџбеничких примера, који илуструју испитивану језичку појаву. Вежбања су фокусирана на форму, тј. језичке структуре и припремају ученике/студенте за задатке који су оријентисани на садржај, подстичу самоактивност ученика и подржавају комуникативне циљеве наставе страних језика.

Кључне речи: модалност, модус, модални глаголи, немачки језик, страни језик, уџбеник, стандарди квалитета уџбеника, вежбе и задаци

1. Уводна разматрања

За разлику од лингвистичког дискурса у коме се проучавање модуса и модалности изједначава са најдоминантнијим истраживањима граматичких категорија попут глаголских времена (Палмер 2001; Чикара 2017: 1), у глотодидактици су ове теме остале недовољно истражене. С обзиром на то да су модални глаголи главни експоненти модалних значења (Чикара 2017: 3) и да представљају велики изазов у процесу учења страног језика, како због синтаксичких особености, тако и због полисемичности значења, у овом раду смо се фокусирали управо на њих. Са друге стране, уџбеник је у многим нашим образовним установама

1 marija.nijemcevic@filum.kg.ac.rs

једино наставно средство (Ивић и сар. 2009: 19), представља стандардни извор информација за формално учење, оквир за усмеравања и оријентацију (Зобеница 2018: 81), па одатле и идеја за анализу његовог садржаја. Циљ је био да са аспекта граматике и семантике сагледамо начин на који су модални глаголи представљени у анализираном корпусу и да испитамо оствареност критеријума стандарда квалитета дидактичког обликовања вежбања и задатака.

2. Теоријски оквир

У теоријском делу рада најпре ћемо се позабавити терминолошком разликом *модалности* и *модуса* и сврставањем предмета нашег истраживачког у ове категорије. Поред тога, бавићемо се специфичностима модалних глагола са аспекта граматике и семантике, али ћемо се ограничити на уџбеничко тумачење ових глаголских конструкција. На крају, биће речи о стандардима квалитета дидактичког обликовања вежби и задатака у уџбеницима.

У литератури не постоји усаглашеност у вези са дефиницијом појма модалности и модуса, класификације типова модалности и модалних значења и језичких средстава којима се ови феномени исказују (Додиг 2016: 171). Најчешће се модалност сматра семантичком (Палмер 2001: 1), а модус граматичком категоријом (Чикара 2017: 12). Као надређени појам, модалност се не ограничава само на глаголе (глаголски начини: индикатив, конјунктив, императив; модални глаголи, неактивни глаголи, кондиционали) већ се изражава и лексичким средствима (нпр. модалним партикулама, прилозима, придевима, колокацијама), али и прозодијским обележјима (нпр. ионационим средствима у комуникацији). Модалност се сматра универзалном језичком категоријом која прожима језик као систем и његову реализацију у комуникацији (Пртљага 2010: 81). Са друге стране, модус је подређен појам и повезује сеискључиво са глаголима, али не обавезно и са модалношћу (Крстић 2016: 57). Овај рад је ограничен на модалне глаголе као модалне операторе и усаглашеност њиховог приказа са стандардима квалитета дидактичког обликовања уџбеника за учење немачког као страног језика. Са аспекта модалности бавићемо се семантичким аспектом модалних глагола, док се модус разматра из угла анализе приказа граматикализованих глаголских категорија које врше модалну функцију.

У немачким граматикама не постоји сагласност када су у питању терминологија и одабир глагола који се сматрају модалним. У већини немачких граматика у групу модалних глагола убрајају се *dürfen* (смети), *können* (моћи, знати, умети), *müssen* (морати), *wollen* (желети, хтети), *sollen* (требати) и *mögen* (волетати). У Дуденовој граматици овој категорији придружен је и глагол *brauchen* (Дуден, 1984: 94, 99), док Енгел разматра *möchten* као посеба облик глагола *mögen*, аи глагол *warden* сврстава у модални глаголски комплекс (Енгел 1988: 466–468, 471–472).

Питање терминологије је такође спорно. Док се у неким граматикама модални глаголи сматрају помоћним глаголима који регирају инфинитив и изражавају модалност (Хелбиг и Буша 1989: 124), у другим се говори о модалном глаголском комплексу (Енгел 1996; Степанов и Озер 2016: 177). Када је реч о синтаксичким карактеристикама, запажа се јединствен став према коме модални глаголски комплекс чини конструкција модалног глагола у финитном облику и инфинитив главног глагола, при чему су субјекти идентични (Енгел 1996: 463). Док модални глаголи одређују форму зависног глагола, главни глагол је одговоран за семска својства субјекатског аргумента (Степанов и Озер 2016: 184).

Са друге стране, комуникативно-прагматичком статусу се не поклања значајна пажња, што се доводи у везу са циљном групом за коју су поменуте граматике писане, тј. матерње говорнике „који би требало да имају компетенције о значењу и прагматичкој валентности конструкција у матерњем језику” (Степанов и Озер 2016: 182). Модални глаголи као експоненти модалности стоје на располагању говорнику кад жели да „изрази своја мишљења и ставове, кад жели да се огради од истинитости свог исказа, да претпоставља и антиципира, када жели да уђе у социјално и културно прихватљиву интеракцију са својим саговорником [...]” (Пртљага 2010: 81). Значења која им се приписују у немачким граматикама су следећа (Енгел 1996: 465):

- (1) können – могућности, способност, претпоставка, дозвола, постављање учивих питања;
- (2) wollen – жеља, намера;
- (3) müssen – нужност, обавеза, сигурна претпоставка;
- (4) dürfen – допуштање/забрана, постављање учивих питања, препорука/савет, изражавање претпоставке;
- (5) sollen – субјективна наредба/обавеза, индиректна молба/захтев, савет/препуштање;
- (6) mögen – жеља, постављање учивих питања, индиректни захтев, претпоставка.

2.1. Стандарди квалитета дидактичког обликовања вежби и задатака у уџбеницима

Након појашњења јединице анализе садржаја, у овом одељку се бавимо стандардима квалитета дидактичког обликовања вежби у уџбеницима. „Стандарди квалитета уџбеника су захтеви (норме, нормативи, критеријуми) које би требало да испуне уџбеници који се на основу јавне процедуре идефинисаних мерила могу користити у образовним институцијама у Србији” (Ивић и сар. 2009: 45). Ивић и сарадници (2009) издвојили су каталог од седам стандарда квалитета уџбеника (стандарди квалитета уџбеничког комплекта, стандарди квалитета уџбеника, стандарди квалитета лекције, стандарди квалитета садржаја уџбеника, стандарди квалитета дидактичког обликовања уџбеника, стандарди квалитета језика уџбеника и стандарди квалитета електронских издања), а ми ћемо се у овом раду бавити критеријумима из групе стандарда квалитета дидактичког обликовања уџбеника (Ивић и сар. 2009: 92–122), које смо прилагодили нашем предмету истраживања: објашњење стручних термина, функционална употреба иконичких средстава, дидактичка вредност примера у вежбама и постојање питања, налога за активности и задатака

Објашњење стручних термина односи се на то да нова граматичка јединица треба да буде појашњена у оквиру исте лекције, па чак и на истој страници на којој се први пут појављује и употребљава у примерима. Појашњења би требало да буду по свом обиму, форми и садржају прилагођена узрасту, предзнањима ученика, његовим менталним могућностима и средњем нивоу постигнућа (Ивић и сар. 2009: 92). У случају када се неком граматичком категоријом могу исказати различита значења, потребно је да аутори уџбеника укажу на полисемију и упуте ученике/студенте на лекцију у којој ће се детаљније бавити другим значењима и контекстима употребе обрађене граматичке категорије. Не треба, дакле, приликом првог појављивања у лекцији детаљно све представити, већ се

по принципу поступности најпре дају појашњења на општијем нивоу, да би се створила основа за проширивање, надоградњу и обогаћивање знања и њихову примену у комуникацији.

Функционална употреба иконичких средстава изражавања је наредни стандард квалитета дидактичког обликовања уџбеника. Иконичка средства користе се са циљем повећања степена јасноће и очигледности информација и садржаја пренетих вербалним средствима. Дакле, најчешће се користе „као допуна другим средствима у циљу подржавања разумевања текста уџбеника” (Ивић и сар. 2009: 96). Поред прегледности, приписује им се и мотивациона функција (Ивић и сар. 2009: 95), посебно код ученика који преферирају визуелни стил. Најбитније је да се приликом употребе иконичких средстава води рачуна о контексту, тј. њиховој повезаности са осталим компонентама лекције са којима чине складну композицију. Једино тако ће овај стандард квалитета бити моћно средство у процесу учења са разумевањем.

Дидактичка вредност примера у вежбањима подразумева постојање што разноврснијих примера који илуструју употребу одређене граматичке категорије и комуникативне ситуације у којима се користи. Разноврсност се односи на порекло (ауентични и дидактизовани), средства (вербални, иконички, нумерички) и семантичке категорије (типични примери или непримери, гранични примери, замка примери) (Ивић и сар. 2009: 97). Ако су примери истородни не покрива се опсег граматичке и семантичке специфичности нове наставне јединице, омета се разумевање, а самим тим и употреба у писаној и усменој комуникацији. Да бисмо могли да их посматрамо као средство за подршку процесу разумевања обрађеног градива, примери морају бити тачни, недвосмислени, повезани са темом лекције, предзнањима ученика и њиховим интересовањима.

Постојање питања, налога за активност и задатака надовезује се на претходни стандард квалитета уџбеника и представља главно средство које омогућава конструисање знања. На овом месту би требало направити разлику између вежби и задатака. Задаци представљају основно средство наставе у комбинацији са системом вежби (Раичевић 2011: 52). Они су оријентисани на садржај, размену информација и мишљења о некој теми, док је у вежбама тежиште на употреби специфичних језичких форми. Приликом планирања наставе полази се од циљева, задатака и на крају вежбања (Функ и сар. 2014: 11), а како су циљеви учења страних језика усмерени на његово коришћење у ваншколском контексту, задаци представљају комуникативне циљеве, док су вежбе у служби оспособљавања за обављање задатака. Уџбеник би требало да створи ситуације које ће подстицати самоактивност ученика и пружити му могућност за изградњу знања и умења, а не његову акумулацију (Ивић и сар. 2009: 108-109). Питања, налози и задаци би требало да буду диференцирани према нивоу постигнућа и форми и усаглашени са индивидуалним разликама ученика (нпр. стиловима учења). Најважније је, ипак, да подржавају циљеве учења и да изазивају различите методе учења (учење са разумевањем, стицање практичних умења, стицање интелектуалних умења, стицање социјалних вештина, креативно учење, учење путем решавања проблема, кооперативно учење или пак комбинације различитих метода учења) (Ивић и сар., 2009: 113-117).

3. Методологија истраживања

Предмет истраживања у овом раду односи се на начине увођења и тумачења модалних глагола са аспекта граматике и семантике у уџбеницима за учење немачког као страног језика на почетном и средњем нивоу. *Проблем* који представља основну водилу у спроведеном истраживању односи се на следеће: које стандарде квалитета дидактичког обликовања задовољавају вежбања са модалним глаголима у анализираним уџбеницима за учење немачког као страног језика?

Циљ истраживања усмерен је са једне стране на истраживање аспеката модуса, тј. приказ обраде и увежбавања граматикализованих глаголских категорија које врше модалну функцију у уџбеницима, а са друге стране на категорију модалности, јер смо анализом садржаја уџбеника испитивали и присутност различитих значењских варијанти ове глаголске групе.

У спроведеном истраживању коришћена је *техника* анализе садржаја уџбеника, док је као *инструмент* послужио евиденциони лист при анализи садржаја педагошке документације. Описна анализа документа спада у „класично поље квалитативно-интерпретативне анализе” (Мајринг 2002: 46), а квалитативна интерпретација документа врши се у четири корака (2002: 48-49):

(1) *Поставка аналитичког апарата и истраживачких питања*

Аналитички апарат усаглашен је са стандардима квалитета дидактичког обликовања уџбеника (в. одељак 2.1.) и чине га следеће категорије (аутори стандарда Ана Пешикан, Слободанка Антић и Иван Ивић, у: Ивић и сар. 2009: 92-98; 108-118): објашњење стручних термина, функционална употреба сликовних средстава изражавања, дидактичка вредност примера и питања, налози и задаци и различите методе учења у уџбенику.

Од анализе педагошких документа очекује се добијање одговора на следећа истраживачка питања: (1) Како су модални глаголи као стручан термин из немачке граматике представљени и објашњени у уџбеницима? (2) Коју функцију имају иконичка средстава у приказу модалних глагола? (3) Коју дидактичку вредност имају примери у вежбањима? (4) Коју функцију имају задаци?

(2) *Навођење докумената који се анализирају*

Корпус су чинили примери ексцерпирани из уџбеника за учење немачког као страног језика младе и одрасле, који се користе на почетном и средњем нивоу учења:

1. Schritte international neu 1: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch. München: Hueber Verlag. (A 1.1)
2. Schritte international neu 2: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch. München: Hueber Verlag. (A 1.2)
3. Schritte international neu 3: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch. München: Hueber Verlag. (A 2.1)
4. Schritte international neu 4: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch. München: Hueber Verlag. (A 2.2)
5. Schritte international neu 5: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch. München: Hueber Verlag. (B 1.1)
6. Schritte international neu 6: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch. München: Hueber Verlag. (B 1.2)

(3) Критика извора: сагледавање исказне вредности докумената зајоштвављена истраживачка ишања

Јединицу анализе садржаја чинили су експоненти са модалним значењем. Она је смисаона, целовита и засебна, па ју је на овај начин могуће идентификовати, описати и интерпретирати.

(4) Интерпретација докумената

У табели 1 издвојене су лекције из садржаја анализираних уџбеника, у којима се обрађују модални глаголи. Први експоненти модалних значења уводе се у седмој лекцији (Schritte international neu 1, 2016: 84-85), иако се и раније спорадично појаљују, али без појашњења. Наиме, већ у трећој лекцији у дијалогу се користи модални глагол *können*, (*Kannichdirhelfen?* Schritte international neu 1, 2016: 35), али без икакве граматичке анализе и семантичке интерпретације. С обзиром на то да би нова граматичка категорија морала бити објашњена на истој страници на којој се први пут употребљава, наведени примери показују да први стандард квалитета дидактичког обликовања уџбеника није у потпуности задовољен.

Уџбеник	Редни број и наслов лекције	Експонент са модалним значењем
Schritte international neu 1	7. Lernen – ein Leben lang	Модални глаголи <i>können</i> и <i>wollen</i>
Schritte international neu 2	9. Unterwegs	Модални глаголи <i>müssen</i> и <i>dürfen</i>
	10. In der Stadt unterwegs	Модални глагол <i>sollen</i>
	12. Kundenservice	Облик модалног глагола <i>können</i> у конјунтиву II
	13. Neue Kleider	Модални глагол <i>mögen</i>
Schritte international neu 3	4. Arbeitswelt	Облик модалног глагола <i>sollen</i> у конјунтиву II
	6. Ausbildung und Karriere	Модални глаголи у претериту
Schritte international neu 4	8. Am Wochenende	Употреба модалног глагола <i>können</i> у конјунтиву II (изражавање предлога)
Schritte international neu 5	3. Gesund bleiben	Пасив презенте са модалним глаголима
	5. Eine Arbeit finden	<i>Brauchen</i> + <i>Infinitiv</i> и модални глагол <i>müssen</i>
Schritte international neu 6	/	/

Табела 1: Редослед увођења модалних глагола у анализираним уџбеницима

У анализираним уџбеницима обрађује се шест модалних глагола (*können*, *wollen*, *müssen*, *dürfen*, *sollen*, *mögen*), док се глагол *brauchen* појављује у комбинацији са *zu* и искључиво на семантичком плану изједначава са значењем модалног глагола *müssen* (в. пример 1). Редослед увођења модалних глагола предодређен је тематиком лекција, што значи да се водило рачуна пре свега о семантичко-прагматичком аспекту, а тек делимично о фонетском, јер је истоветност вокала узета у обзир само код једног пара (*dürfen/müssen*).

Пример 1 (Schritte international neu 5, 2018: 60):

Sie **brauchen** uns **keine** schriftliche Bewerbung **zu** schicken. = Sie **müssen** uns **keine** schriftliche Bewerbungs chicken.
 Sie **brauchennicht/nur... zu ...** = Sie **müssennicht/nur...**

Питање системичности и поступности је такође спорно. Ако сагледамо модалне глаголе из угла модалности, конкретно глаголских начина, запажамо да се конјунктив претерита глагола *können* и *sollen* уводи пре обраде свих модалних глагола у индикативу презенте и претерита. Дискутабилно је да ли ће ученици/студенти успети да конструишу знање имајући у виду да је са граматичког аспекта овај облик глагола непознат, а и на семантичком нивоу значење се презентује на општијем нивоу, чак веома сведено.

У *примеру 2* издвојен је уџбенички контекст употребе модалног глагола *können* у конјунктиву који се ограничава само на постављање учтивих питања, док се остале значењске варијанте занемарују. Са друге стране, *примеру 3* илуструје прво појављивање модалног глагола *sollen* у конјунктиву, које се своди на представљање промене глагола по лицима без значењских одредница и неадекватно одабрани пример који би требало да поткрепи значење глагола из лекције. У обама примерима тежиште је на посматрању конструкције са модалним глаголом као вербалног комплекса, а начела и упутва се свде на тумачење синтаксичке конструкције модалног глагола и његове допуне, конјугацију и нејасан пример употребе у комуникацији.

Пример 2 (Schritte international neu 2, 2016: 146) **Пример 3** (Schritte international 3, 2017: 49)

☺ Helfen Sie mir!
 ☺ **Könnten** Sie mir bitte **helfen**?
Könnten Sie mir bitte **helfen**?

Konjunktiv II: sollen

ich	sollte
du	_____
er/sie	sollte
Detektiv werden.	
wir	_____
ihr	solltet
Sie/Se	sollten
Du	solltest Detektiv werden .

Претходни примери су нас нагнали да истражимо како је концептуализован комуникативно-прагматички статус модалних глагола у уџбеницима. Анализом садржаја примера из вежбања запажамо да се често не наводе информације о значењу, већ се очекује да корисник уџбеника на основу примера закључи у којим ситуацијама се одређени глагол користи. Такав дедуктивни начин закључивања свакако је пожељан, међутим примери су често нејасни, двосмислени или им недостаје шири контекст употребе. Осим тога, аутори уџбеника су представили само типична, „уџбеничка” значења модалних глагола (в. табелу 2), па нематерњим говорницима њихов комуникативни статусостаје недовољно појашњен.

Модални глагол	„Уџбеничка” значења	Пример
<i>können</i>	могућност	<i>Ich <u>kann</u> gute Tipps <u>geben</u>.</i>
	способност	<i><u>Kannst</u> du gut Fahrrad <u>fahren</u>? Ja, ich <u>kann</u> gut Fahrrad <u>fahren</u>. (Schritte international neu 1 2016: 84)</i>
	учтиво питање (конјунктив претерита)	<i><u>Könnten</u> Sie mir bitte <u>helfen</u>? Ja, gern. / Natürlich. (Schritte international neu 2 2016: 146)</i>
<i>wollen</i>	жеља	<i>Ich <u>will</u> das so gern wieder <u>lernen</u>.</i>
	намера	<i>Was <u>willst</u> du in den Ferien <u>machen</u>? Ich <u>will</u> Freunde <u>treffen</u> und ich <u>will nicht früh</u> <u>aufstehen</u>! (Schritte international neu 1 2016: 85)</i>
<i>müssen</i>	нужност, обавеза	<i>Ich <u>möchte</u> ein Auto mieten. Wie geht das? Du <u>musst</u> einen internationalen oder einen EU- Führerschein <u>haben</u>.</i>
	заповест	<i>Ich <u>brauche</u> den internationalen Führerschein. Sie <u>müssen</u> dann den Ausweis, den Führerschein und ein Foto <u>mitbringen</u>. (Schritte international neu 2 2016: 108)</i>
<i>dürfen</i>	забрана	<i>Hier <u>darf</u> man nicht <u>telefonieren</u>.</i>
	дозвола	<i>Tim <u>darf</u> in der EU Autofahren. (Schritte international neu 2 2016: 110)</i>
<i>sollen</i>	индиректна молба/ захтев	<i>Der Doktor sagt, ich <u>soll</u> Schmerztabletten <u>nehmen</u>. (Schritte international neu 2 2016: 122)</i>
	савет/препурака (конјунктив претерита)	<i>Wenn du den richtigen Beruf suchst, <u>solltest</u> du eine Liste mit deinen Stärken und Schwächen <u>schreiben</u>. (Schritte international neu 3 2017: 49)</i>
<i>mögen</i>	изражавање (не) допадања	<i>Welche Musik <u>magst</u> du gern? (Schritte international neu 2 2016: 160)</i>

Табела 2: Примери комуникативно-прагматичког статуса модалних глагола у анализираним уџбеницима

Другу категорију аналитичког апарата чинило је истраживање функционалности употребе иконичких средстава у вежбама са модалним глаголима. Од укупно 33 вежбања у чак 28 присутна су сликовна или графичка средства. Њихова функција се може груписати у три категорије:

- (1) табеларни прикази промене глагола по лицима са визуелно наглашеном специфичношћу коњугације у једнини. Наведени пример реченице преузет је из вежбања уз које табела стоји, а визуелним средствима пажња се усмерава на синтаксичке односе у модалном глаголском комплексу (в. пример 4);

Пример 4 (Schritte international neu 2, 2016: 108):

Modalverb müssen	
Ich	muss
Du	musst
er/es/sie	muss
Wir	müssen
Ihr	musst
sie/Sie	müssen
Er muss einen Antrag ausfüllen .	

(2) табеларни прикази који са текстом чине комплеметарно јединство. Наиме, информације из табеле су неопходне за решавање вежбе или обрнуто и постоји стално упућивање између текста задатка и табеларног приказа, чиме се захтева ментална активност ученика (в. пример 5);

Пример 5: (Schritte international neu 2, 2016: 99, 110)

C3 Ihre Wochenendpläne
a Ordnen Sie zu.

Schade, das geht leider nicht. Gute Ideen. Das machen wir! Ich habe leider keine Zeit. Einverstanden. Ja, das geht bei mir. Ich würde gern ... Hast du Lust? In Ordnung. Da kann ich leider nicht. Aber ...

1 Vorschläge machen Wir könnten am Samstag / ... (mal wieder) ... / Wie wäre es mit ... ?

2 positiv reagieren ☺ Ja, gern. / Ich komme/mache gern mit. Warum nicht? Um wie viel Uhr ...? / Wann ...? / Dann bis ...

3 negativ reagieren ☹ Tut mir leid, aber ... Ich würde gern kommen/mitmachen, aber ... Ich würde eigentlich lieber ...

b Arbeiten Sie zu zweit. Notieren Sie. Machen Sie dann Vorschläge und reagieren Sie.

- Wir könnten am Samstag ein Fußballspiel ansehen.
- Ich würde eigentlich lieber einkaufen gehen. Hast du Lust?
- Warum nicht? Wann sollen wir uns treffen?

...

am Samstag ein Fußballspiel ansehen gemeinsam einkaufen gehen in eine Bar gehen

C3 Eine Fernbus-Reise: Was ist erlaubt? Was ist verboten? Was meinen Sie?
Notieren Sie „Ihre“ Regeln und sprechen Sie mit Ihrer Partnerin/Ihrem Partner.

Fahrrad mitnehmen Eis essen Gepäck abgeben Musik hören
Fahrkarte kaufen rauchen Laptop benutzen schlafen ...

Unsere Regeln		
man darf:	man darf nicht:	man muss:
Fahrrad mitnehmen	Eis essen	Gepäck abgeben

- Man muss das Gepäck abgeben.
- Ja. Und man darf im Bus kein Eis essen. Das ist verboten.
- Aber man darf sein Fahrrad mitnehmen.

(3) слике/илустрације које имају декоративну функцију, али су у сагласју са текстуалним делом задатка и илуструју говорну ситуацију у којој се одвија дијалоголимају функцију визуализације непознатог вокабулара (в. пример 6).

Пример 6: (Schritte international neu 5, 2017: 37; Schritte international neu 1, 2016: 84)

A5 Was muss hier alles gemacht werden? Schreiben Sie mindestens fünf Sätze.

Der Abfalleimer muss geleert werden.

A3 Spiel: Bingo – Wer kann was wie gut?
Fragen Sie im Kurs und notieren Sie die Namen. Wer hat zuerst vier Personen in einer Reihe?

- Kannst du gut Fahrrad fahren?
- Ja, ich kann gut Fahrrad fahren.

sehr gut	gut	nicht so gut	gar nicht	
Fahrrad fahren	Kuchen backen	schwimmen	sitzen	Variante 1: senkrecht
reiten	stricken	jonglieren	kochen	Variante 2: waagrecht
tanzten	einen Handstand machen	Freisitzlich sprechen	Klavier spielen	Variante 3: diagonal
malen	Ski fahren	Tennis spielen	foto-grafieren	

Ja, (sehr) gut, / ein bisschen. Nein, nicht (so) gut, / gar nicht.

Функционална употреба иконичких средстава изражавања као један од стандарда квалитета дидактичког обликовања уџбеника је остварена. Анализирани примери указују на усмереност сликовних елемената ка процесу учења са разумевањем. Они имају функцију да појасне, конкретизују и учине текстуални

садржај из вежби очигледним, али и да мисаоно активирају ученика сталним упућивањем на комплементарност илустрација и задате вежбе. Контекст у коме се иконички елементи појављују повезан је са текстом, а информације пренете вербалним средствима и сликовним приказом доприносе ефикаснијем преношењу поруке задатка. Важна функција иконичких средстава јесте декоративна, али увек усаглашена са садржајем задатка који треба решити. Дакле, у анализираним вежбањима из уџбеника сликовни и табеларни прикази користе се као допуна текстуалним средствима, а не као њихова замена и подржавају разумевање вежбе.

Трећу категорију аналитичког апарата чинило је истраживање дидактичке вредности примера у вежбањима са модалним глаголима, а последња, која се надовезује на њу, усмерена је на садржај задатака. Најпре смо вежбе анализирали према пореклу, средствима и категорији примера, а онда и по типологији вежбања. Од укупно 33 вежбања само два припадају семиаутентичним, док су сва остала синтетичка. Семиаутентична вежбања су из групе рецептивних вежбања (слушање) и адаптираних аутентичних текстова, јер „испољавају прототипску аутентичност” (Дурбаба 2011: 44) (в. пример 7):

Пример 7 (Schritte international neu 1, 2016: 108; Schritte international neu 2, 2016: 122)

A3 Eine Fahrkarte kaufen
 a Was ist richtig? Hören Sie und kreuzen Sie an.
 1 Der Mann versteht. nicht gut Deutsch. den Automaten nicht.
 2 Der Fahrkartenselbstbedienung. funktioniert. funktioniert nicht.
 3 Der Mann bekommt eine keine Fahrkarte.
 b Hören Sie noch einmal und ordnen Sie.
 bezahlen
 Erwachsener/Kind auswählen
 das Ziel wählen
 die Fahrkarte und das Wechselgeld nehmen
 die Fahrkarte stempeln

Gesundheits-Hotline: Hören Sie die Gespräche.
 a Wer hat welches Problem? Anrufer 1 (= 1), Anruferin 2 (= 2), oder Anrufer 3 (= 3)? Ordnen Sie zu.
 Sonnenbrand müde Tochter hat Husten
 b Hören Sie noch einmal. Wer soll was machen? Ordnen Sie zu.
 viel spazieren gehen zum Arzt gehen Mira Saft geben Salbe verwenden

Медије помоћу којих се наводе примери у вежбањима са модалним глаголима у највећем броју случајева чини комбинација вербалних и иконичких средстава. Сви примери се сврставају категорију типичних уџбеничких примера, док нетипични изостају. Школски примери карактеристични су за уџбенике писане за нематерње говорнике, користе се искључиво са циљем да илуструју одређену језичку појаву (Стипанчевић 2016: 68) нудећитак стандардни извор информација за формално учење страног језика и само оквир за језички трансфер у реалној комуникативној ситуацији. С обзиром на врсту усмеравања у поставци вежбања разликују се упутства за рад:

- (1) у императиву (примери: *Lesen Sie und markieren Sie die Verben. / Ergänzen Sie die Tabelle. / Spielen Sie Gespräche mit Ihrer Partner/ihrem Partner*);
- (2) у форми питања (*Was ist richtig? / Was ist erlaubt? Was ist verboten? Was meinen Sie?*);
- (3) као комбинација питања и императива (*Was sagendie Leite? Schreiben Sie zu jeder Situation zwei Sätze.*) и
- (4) као опис поступака решавања задатка (*Arbeiten Sie in Gruppen. Wählen Sie ein Thema und machen Sie ein Plakat mit Tipps. Sie können auch im Internet nach Tipps suchen. Präsentieren Sie ihr Plakat im Kurs.*).

Анализом садржаја вежбања уочена је заступљеност 4 типа вежби: (1) вежбе разумевања (тачно-погрешно, вежбе вишеструког избора); (2) репродуктивне (испуњавање празнина, формирање реченица комбиновањем различитих

елемената, повезивање), (3) репродуктивно-продуктивне (састављање сопственог усменог или писаног текста према обрасцу) и (4) продуктивне вежбе (искаживање сопственог става, говор о себи и интерактивне вежбе).

Вежбања су на почетку фокусиране на форму, а онда и на садржај, што значи да прате принцип граматичке прогресије (в. пример 8):

Пример 8 (Schritte international neu 1, 2016: 85)

Фокусирање на језичке структуре	Фокусирање на садржај																		
<p>B1 Ich will Hula-Hoop lernen!</p> <p>a Hören Sie und ordnen Sie zu. <i>Wilt wollen will wolt</i></p> <p>Ich <u>will</u> das so gern wieder lernen! du mir vielleicht helfen?</p> <p>Lisa kommt gleich. Wir _____ im Park jonglieren. Was? Ihr _____ im Park jonglieren?</p> <p>b Ergänzen Sie die Tabelle.</p> <table border="1"> <tr> <td>Modalsatz</td> <td>wollen</td> <td>Ich <u>will</u> das so gern wieder lernen!</td> </tr> <tr> <td>ich</td> <td>_____</td> <td>_____</td> </tr> <tr> <td>du</td> <td>_____</td> <td>_____</td> </tr> <tr> <td>er/sie</td> <td><u>will</u></td> <td>sie/Sie <u>wollen</u></td> </tr> </table>	Modalsatz	wollen	Ich <u>will</u> das so gern wieder lernen!	ich	_____	_____	du	_____	_____	er/sie	<u>will</u>	sie/Sie <u>wollen</u>	<p>B2 Weiterbildung</p> <p>a Was meinen Sie? Wer will was machen? Lesen Sie und sprechen Sie dann.</p> <p>Beispiele aus unserem Kursangebot:</p> <ul style="list-style-type: none"> Interprekare in Englisch und Spanisch Interpret und GastgeberIn Funkarte Interprekare in Zinchen Anti-Stress-Kurs Kommunikationstraining PolitikKurs Kurs in Psychologie Kurs in Erzeugnisse TheaterKurs Kurs in digitaler Musikproduktion MathematikKurs <p>Britta Jungheers will sicher einen Anti-Stress-Kurs machen. Ja, stimmt, und ...</p> <p>b Und Sie? Was wollen Sie machen? Sprechen Sie.</p> <p>B3 Was wollen Sie wann (nicht) machen? Notieren Sie und sprechen Sie mit Ihrer Partnerin / Ihrem Partner.</p> <table border="1"> <tr> <td>Wann?</td> <td>Was?</td> <td>Was nicht?</td> </tr> <tr> <td>Für die Wochentage</td> <td>Freunde treffen</td> <td>früh aufstehen</td> </tr> </table> <p>Was willst du in den Ferien machen? Ich will Freunde treffen und ich will nicht früh aufstehen! Und du? Was willst du machen?</p>	Wann?	Was?	Was nicht?	Für die Wochentage	Freunde treffen	früh aufstehen
Modalsatz	wollen	Ich <u>will</u> das so gern wieder lernen!																	
ich	_____	_____																	
du	_____	_____																	
er/sie	<u>will</u>	sie/Sie <u>wollen</u>																	
Wann?	Was?	Was nicht?																	
Für die Wochentage	Freunde treffen	früh aufstehen																	

Претходни пример илуструје вежбу затвореног типа која се фокусира на језичке структуре и у којој ученици преузимају улогу других, да би у вежби отвореног типа, фокусираној на садржај, имали могућност да се изражавају о себи. Дидактичка вредност репродуктивних вежбања и продуктивних задатака подједнако је важна у процесу поступног учења страног језика. Док су прве оријентисане на индивидуално увежбавање језичких структура, друге су интерактивне и захтевају комуникативне радње између ученика (социјална форма је претежно рад у пару или групи), повезане су са ваннаставном стварношћу и припремају за примену стечених знања о граматичким структурама у свакодневној комуникацији. На овај начин развија се и подстиче аутономија субјекта наставног процеса.

Задачи представљају главно средство које омогућава конструисање знања. Анализирани задаци из уџбеника стварају ситуације у којима се подстиче самоактивност ученика и пружа могућност за изградњу знања и умења, а не његову акумулацију (Ивић и сар. 2009: 108–109). Ипак, задаци нису диференцирани, ни према нивоу постигнућа, ни према форми нити су усаглашени са индивидуалним разликама ученика (нпр. стиловима учења). Са друге стране, подржавају комуникативне циљеве учења страног језика и подстичу учење са разумевањем, стицање практичних умења, стицање социјалних компетенција и сл. Овде остаје отворено питање које методе се примењују у наставној пракси и каква је улога наставника у овом процесу. Развијање индивидуалних знања кроз вежбе требало би ученицима да помогну да конструишу знања и да се оспособе да их у интерактивним задацима примењују и прилагођавају комуникативној ситуацији.

4. Закључак

Позивајући се на постојеће стандарде квалитета дидактичког обликовања уџбеника, у овом раду смо испитивали њихову оствареност у вежбама са модалним глаголима са аспекта граматике и семантике. Док су граматичка појашњења

о карактеристикама модалних експонената задовољавајућа, аспект модалности не завређује нарочиту пажњу, што за последицу има немогућност формирања појма модалних глагола и концептуализацију њихових значења.

Упоређивањем аспеката модуса и модалности приметна је оријентисаност ка граматичкој категорији. Наиме, конструкције са модалним глаголом се посматрају као вербални комплекс, јер се начела и упутства своде на тумачење синтаксичке конструкције модалног глагола и његове допуне, као и конјугацију модалног глагола. Са друге стране, семантичка категорија се запоставља, јер се нуде само опште информације о значењском аспекту, без поштовања правила о целовитости које налаже стандард квалитета уџбеника о објашњењу нових наставних термина и јединица.

Другу категорију аналитичког апарата чинило је истраживање функционалности употребе иконичких средстава у вежбама са модалним глаголима. Њихова функција се може груписати у три категорије: табеларни прикази промене глагола по лицима; комбинација табеларних приказа и текста и слике/илустрације које имају декоративну функцију. Они имају функцију да допринесу јасноћи и кохерентности излагања садржаја. И код овог стандарда израженија је оријентисаност ка модусу него ка модалности.

Трећу категорију аналитичког апарата чинило је истраживање дидактичке вредности примера у вежбањима са модалним глаголима, док се последња надовезује на њу и подразумева анализу функцијезадатака. Најпре смо вежбе анализирали према пореклу, средствима и категорији примера, а онда и по типологији вежбања. Према пореклу доминирају синтетички примери, док су семиаутентични ретки, а аутентични занемарени. Медије чине вербална и иконичка средства. Сви примери се сврставају у категорију типичних уџбеничких примера, који илуструју испитивану језичку појаву. Анализом садржаја вежбања уочена је заступљеност 4 типа вежби: (1) вежбе разумевања, (2) репродуктивне, (3) репродуктивно-продуктивне и (4) продуктивне вежбе.

Вежбања су на почетку фокусиране на форму, а онда и на садржај, што значи да прате принцип граматичке и лексичке прогресије. Док су вежбе углавном затвореног типа и фокусиране на језичке структуре, задаци су (полу)отвореног типа и фокусирани на садржај. У вежбама се ставља тежиште на индивидуално увежбавање форме, док се кроз задатке подстиче интеракција у пару или групи. Значај вежби и задатака је подједнак, јер без циљаних вежби ученици не би били оспособљени за аутономну примену декларативних знања о граматичким структурама у реалним ситуацијама. На оба начина подстиче се самоактивност ученика и остваривање комуникативних циљева наставе страних језика.

Иако је уџбеник основно наставно средство у нашим образовним институцијама јер представља конкретизацију наставног плана и програма, не би га требало посматрати као једино дидактичко средство. Овде се отвора питање о обучености наставника да користе уџбеник или да адаптирају његове сегменте како би остварили циљеве, али и да примењују адекватне и разноврсне методе рада у наставној пракси. Дакле, кључна карика унапређивања остварености стандарда уџбеника и успешности процеса учења и поучавања јесу компетенције наставника у области употребе уџбеника, које се стичу током иницијалног образовања, а развијају кроз програме доживотног учења и континуираног усавршавања.

Анализирани уџбеници

- Schritte international 1 (2016): D. Niebisch, S. Penning Hiemstra, F. Sprech, M. Bovermann, A. Pude, M. Reimann, *Schritte international neu 1: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch*. München: Hueber Verlag.
- Schritte international 2 (2016): D. Niebisch, S. Penning Hiemstra, F. Sprech, M. Bovermann, A. Pude, M. Reimann, *Schritte international neu 2: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch*. München: Hueber Verlag.
- Schritte international 3 (2017): S. Hilpert, D. Niebisch, S. Penning Hiemstra, A. Pude, F. Sprech, M. Reimann, A. Tomaszewski, *Schritte international neu 3: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch*, München: Hueber Verlag.
- Schritte international 4 (2017): S. Hilpert, D. Niebisch, S. Penning Hiemstra, A. Pude, F. Sprech, M. Reimann, A. Tomaszewski, *Schritte international neu 4: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch*, München: Hueber Verlag.
- Schritte international 5 (2018): S. Hilpert, M. Kerner, J. Orth Chambah, A. Pude, A. Schümann, F. Sprech, D. Weers, B. Gottstein Schramm, S. Kalender, I. Krämer Kienle, D. Niebisch, M. Reimann, *Schritte international neu 5: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch*, München: Hueber Verlag.
- Schritte international 6 (2018): S. Hilpert, M. Kerner, J. Orth Chambah, A. Pude, A. Schümann, F. Sprech, D. Weers, B. Gottstein Schramm, S. Kalender, I. Krämer Kienle, D. Niebisch, M. Reimann, *Schritte international neu 6: Deutsch als Fremdsprache Kurs- und Arbeitsbuch*. München: Hueber Verlag.

Литература

- Чикара 2017: Т. Чикара, *Евиденцијалности и епистемичка модалности: Епистемички модални оператори као носиоци евиденцијалних значења у енглеском и српском језику*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду (необјављена докторска дисертација).
- Додиг 2016: М. Додиг, Потенцијал модалних глагола моћи и морати и њихови преводни еквиваленти у француском језику, *Наслеђе*, вол. 13, бр. 34, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 171–188.
- Дуден (1984): Duden, *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Mannheim/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Дурбаба 2011: О. Дурбаба, *Теорија и пракса учења и настава страних језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Енгал 1988: U. Engel, *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Енгал 1996: U. Engel, *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Функ и сар. 2014: Н. Funk, Ch. Kuhn, D. Skiba, D. Spaniel Weise, R. E. Wicke, *Aufgaben, Übungen, Interaktion*. München: Goethe Institut.
- Ивић и сар. 2009: И. Ивић, А. Пешикан, С. Антић, *Водич за добар уџбеник: Општи стандарди квалитета уџбеника*, Београд: Завод за уџбенике.
- Крстић 2016: М. Крстић, *Лексички крњи злаголи и њихова употреба у савременом руском и српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду (необјављена докторска дисертација).
- Мајринг 2002: Р. Mayring, *Einführung in die qualitative Sozialforschung. Eine Einleitung zum qualitativen Denken*. Weinheim, Basel: Beltz Verlag.

- Палмер 2001: F. R. Palmer, *Mood and Modality*, Cambridge: CUP.
- Пртљага 2010: Ј. Пртљага, Модалност у раном учењу енглеског језика, *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, вол. 23, бр. 2, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду, 80–88.
- Раичевић 2011: В. Раичевић, *Речник лингводидактичке терминологије*, Београд: Завод за уџбенике.
- Степанов и Озер 2016: С. Степанов, К. Озер, Из упоредне граматикологије: конструкције с модалним глаголима у уџбеницима српског/српскохрватског и немачког језика, *У царству речи – језици и културе – Зборник у част проф. др Јовану Ђукановићу*, Београд: Филолошки факултет, 168–186.
- Стипанчевић 2016: А. Стипанчевић, *Ефекти примене аутентичних текстова у настави немачког језика*. Нови Сад: Филозофски факултет (необјављена докторска дисертација).
- Хелбиг и Буша 1989: G. Helbig, J. Buscha, *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Leipzig/Berlin/München/Wien/Zürich/New York: Langenscheidt.
- Зобеница 2018: Н. Зобеница, *Дидактика немачке књижевности као стране*, Нови Сад: Филозофски факултет.

THE QUALITY STANDARDS FOR THE DIDACTIC DESIGN OF EXERCISES WITH MODAL VERBS IN TEXT BOOKS FOR LEARNING GERMAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

In this paper will be examined the quality standards for the didactic design of exercises with modal verbs in textbooks for learning German as a foreign language. The aim of the research refers to the category of modus, because the focus is to investigate the way in which modal verbs in textbooks are approached. In addition, modality as a semantic category is the subject of analysis from the aspect of meaning variants of modal verbs. This research was subjected to a content analysis. We identified 6 textbooks (Schritte international new 1-6). Document analysis belongs to the field of qualitative-interpretive analysis. The analytical instrument focus on the quality standards for the didactic design of textbook and the following categories are relevant for this research: explanation of technical or specialist terms, the functional use of illustration, images and icons, the didactic value of examples and presence of exercises and tasks in the textbook. Comparing the aspects of mode and modality, the orientation towards the grammatical category is noticeable. Namely, constructions with a modal verb are viewed as a verbal complex, because the principles and instructions are reduced to the interpretation of the syntactic construction of a modal verb and its complements, as well as to their conjugation. On the other hand, the semantic category is neglected, because only general information on the semantic aspect is offered, without respecting the rule of completeness that dictates the quality standard of textbooks (explanation of technical or specialist terms). The illustration, images and icons are in the function of clear and coherent presentation of the materials. According to the origin, synthetic examples dominate, while semi-authentic ones are rare, and authentic ones are neglected. The media consists of verbal and iconic means. All examples fall into the category of typical textbook examples, which illustrate the examined linguistic phenomenon. Exercises are focused on form, i.e. language structures and prepare pupils/students for task-based content, encourage students' self-activity and support the communicative competence as the main goal of foreign language acquisition.

Key words: modality, mode, modal verbs, german language, foreign language, textbook, quality standards for the didactic design of textbooks, exercises and tasks

Marija B. Nijemčević Perović

Ирена М. Селаковић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Катедра за хиспанистику

ПРЕВОЂЕЊЕ ДЕОНТИЧКИХ ИЗРАЗА НА ЧАСОВИМА ШПАНСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

У раду се бавимо контрастивном анализом конструкција којима се исказује деонтичка модалност у српском и шпанском језику. Полазимо од теоријских поставки деонтичке, односно нецеситативне или облигаторне модалности, установљених у радовима Предрага Пипера (2005), Лајонса (1977) и Фралеја (1992). Циљ рада јесте да покажемо колики степен сличности се јавља између језика које поредимо, као и да ли постоје еквивалентне конструкције за исказивање деонтичке модалности. У вези с тим, извршено је квалитативно и квантитативно истраживање у коме су учествовали студенти друге и треће године Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу који уче шпански као страни језик. Полазимо од хипотезе да студенти након одслушаних предмета Шпански језик 2 и Шпански језик 3 нису у потпуности овладали деонтичким изразима, те да приликом њихове употребе пермутују основне модалне глаголе који их граде – *морати* и *треба ти* – првенствено у шпанском језику, што узрокује грешке у у преводу. Покушаћемо да утврдимо у којој су мери студенти способни да препознају деонтичке изразе у задатим реченицама и на које начине их преводе са српског језика на шпански и обрнуто. Осим наведеног, преиспитаћемо методе и активности за рад на часу које доприносе једноставнијем усвајању деонтичких конструкција, што за крајњи циљ има унапређење учења шпанског као страног језика за све појединце којима је српски матерњи језик.

Кључне речи: деонтичка модалност, деонтички израз, шпански језик, српски језик, превођење

1. Увод

Предмет нашег истраживања представљају конструкције за исказивање деонтичке, односно нецеситативне или облигаторне модалности у српском и шпанском језику. За поимање овог типа модалности позивамо се на тумачења Предрага Пипера и сарадника (2005) и Лајонса (1977), између осталог. На основу контрастивног метода покушаћемо да утврдимо у чему се огледају сличности и разлике овог језичког феномена у језицима које поредимо. С обзиром на то да српски и шпански језик немају исто порекло, покушаћемо да истражимо да ли и у којој мери језичка баштина Србије и Шпаније садржи еквивалентне конструкцијама у овој лингвистичкој сфери. Да бисмо то утврдили позваћемо се на Фралејеве *скеале обавезе и дозволе*² које су првобитно коришћене за проучавање модалних глагола у енглеском језику, али се могу, као што ћемо у нашем раду приказати, успешно применити на конструкције за исказивање деонтичке модалности у осталим језицима.

Представитћемо резултате квалитативног и квантитативног истраживања које је спроведено на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. У истраживању су учествовали студенти друге и треће године основних

1 irena.selakovic@filum.kg.ac.rs

2 *Scale of obligation/scale of permission* (William Frawley 1992: 421).

студија који уче шпански као страни језик и који су одслушали предмете Шпански језик 2 и Шпански језик 3. Покушаћемо да утврдимо да ли студенти успевају да препознају деонтичке изразе у задатим реченицама и да ли их преводе на адекватан начин приликом превођења са српског на шпански и обрнуто.

Хипотеза од које смо кренули јесте да студенти након одслушаних наведених предмета још увек не употребљавају деонтичке изразе на одговарајући начин иако се подразумева да имају Б1 и Б2 ниво знања шпанског језика на основу Заједничког европског референтног оквира. Главни проблем представљају основни модални глаголи *morar* и *irrebatir* у инфинитивним и *da* + *irrebatir* конструкцијама у српском, и глаголске перифразе са деонтичким значењем у шпанском језику, што доводи до неадекватног превода.

За ово истраживање смо се одлучили зато што сматрамо да је за учење страног језика пажњу потребно посветити како сличностима, тако и разликама у језичким системима, али и грешкама које студенти праве у оквиру задатака и активности на часу. Након добијених резултата предложимо методе и активности за ефикасније усвајање деонтичких конструкција ради унапређења учења шпанског као страног језика на нематичним студијским групама универзитетског образовања.

2. Појам деонтичке модалности

Опште је познато да не постоји коначна дефиниција модалности и да су лингвисти и научници који се баве интердисциплинарним проучавањима вековима покушавали да је адекватно категоришу. Модалност, како Палмер (2014: 2) истиче, не можемо третирати ни као граматичку ни као семантичку категорију. Када говоримо о језичким категоријама, потребно је да узмемо у обзир да је „семантичко-прагматичка категорија модалности саставни део садржаја сваке реченице” (Пипер 2005: 636). Палмер (2001: 1) објашњава да се појам модалности најчешће везује за концепте *realis* и *irrealis*, односно за поделу радњи и дешавања на оне којих смо свесни захваљујући перцепцији (реалне) и на оне до којих долазимо уз помоћ имагинације (иреалне). Због тога се модалност првенствено везује за статус пропозиције, што омогућава да се разликује од глаголских времена и глаголског вида у језицима широм света. Микулацо (2018: 170) потврђује да се модалност готово увек анализира на нивоу изрицања, а изрицање се, како ауторка наводи, дефинише као „specificna, proceduralna jedinica govora (ili skup reči kojima je neki objekat svojstvo), u osnovi definisan sadržajem, koji se može identifikovati rečenicom na normativnom nivou” (Микулацо 2018: 170). У складу с тим, Кнежевић и Брдар (2011: 118) закључују да је модалност „повезана са ставом и/или мишљењем говорника о ономе што је речено”³.

Поред питања дефинисања модалности, актуелна тема током година била је и њена класификација. Пипер (2005: 637) модалност дели на модалност у ужем и ширем смислу, а модалност реалности/иреалности сврстава у модалност у ужем смислу, којој се садржај реченице представља као реалан или нереалан. Уз помоћ модалних средстава садржај реченице је представљен из угла говорног лица, на основу ког закључујемо да ли је исказ или нешто што је оствариво или нешто што постоји хипотетички. Лајонс (1977: 792) је у настојању да обједини закључке лингвиста широм света дошао до тога да је најзаступљенија подела на епистемичку

3 Modality is associated with the speaker's attitude and/or opinion about what is said (Knežević, Brdar 2011: 118).

и деонтичку модалност (према Куриловић 1964; Халидеј 1970а; Рос 1969а). На основу тога, епистемичка модалност представља модалност у ширем смислу, односно припада сфери субјективне модалности (Пипер 2005: 643). Ватрикан (2015: 118) објашњава главну разлику између епистемичке и деонтичке модалности и издваја да се са семантичко-логичког становишта епистемичка модалност бави могућношћу или потребом истинитости предлога, а деонтичка могућношћу или неопходношћу радње коју извршава појединац. Фралеј (1992: 419–420) на једном илустративном примеру приказује разлику између епистемичке и деонтичке модалности. Аутор анализира реченицу *Рон мора да буде рачуновођа*⁴ која се према мишљењу аутора може тумачити на два различита начина. Први начин било би епистемичко тумачење у оквиру ког се реченица посматра из угла говорника који исказује споствено мишљење о садржају пропозиције. Други начин би представљао деонтичко тумачење, а садржај реченице се схвата као дужност коју субјекат мора да изврши, јер ниједна друга опција није могућа.

Деонтичку модалност, за разлику од епистемичке, Пипер (2005: 638) заједно са оптативном модалношћу сврстава у модалност у ужем смислу, односно у модалност реалности/иреалности. Аутор је дефинише као „квалификацију ситуације означене реченицом са деонтичким изразом као потребну, обавезну или неизбежну”. Лајонс (1977: 823) потврђује да је деонтичка модалност повезана са потребом или могућношћу извршења одређене радње. Због тога, како аутор даље објашњава, када неке наметнемо обавезу да изврши или се уздржи од обављања неког задатка, деонтичким изразима не описујемо ни његово садашње ни будуће извршење те радње. Чикара (2017: 14) представља деонтичку модалност у оквиру два домена који се тичу агенса и говорника. Према том тумачењу, деонтичка модалност може бити оријентисана у агенсу или говорнику на основу унутрашњих и спољашњих предиспозиција. Концепти који су повезани са доменом модалности у агенсу су обавеза, нужност и способност, док се модалност оријентисана у говорнику повезује са свим исказима којима се даје дозвола агенсу за извршење одређене радње (Бајби 1994: 177–180; према Чикара 2017: 14). Ватрикан (2015: 123) објашњава да су на синтаксичком нивоу глаголи који исказују деонтичку модалност углавном глаголи којима се врши контрола над неким. Пипер (2005: 639) истиче да се деонтичка модалност може разграничити на значења директне и индиректне, односно проскриптивне облигаторности, које зависе од начина на који је каузиран субјекат.

(1) Ученици морају да устану када учитељ уђе у учионицу.

(2) Морају да потпишу уговор.

Реченица (1) представља пример директне облигаторности, зато што је субјекат, односно ученици, непосредно каузиран на одређени поступак, у овом случају учитеља који улази у учионицу. У примеру (2) индиректна облигаторност подразумева присуство посредног каузатора, што за нашу ситуацију могу бити права и прописи.

За Фралеја (1992: 419–420) деонтичка модалност представља „наметање израженог света референтном свету”⁵ и повезана је са концептима наредби, права, жеља, дужности, опомена, дозвола, захтева и способности. Према Фралејевим речима (1992: 421), обавеза и дозвола су две најважније категорије деонтичке модалности. У вези с тим, аутор спомиње деонтичку дистанцу у оквиру концепта

4 Ron must be an accountant (William Frawley 1992: 419).

5 Deonic modality can be viewed as the imposition of an expressed world on a reference world (William Frawley 1992: 419).

дужности и дозволе, а која се може тумачити као „размак између референтног од израженог света”⁶ (Фралеј 1992: 422).

(3) Петар мора да учи сада.

(4) Петар може да учи сада.

У примерима (3) и (4) прилог за време „сада” фигурира у функцији референтног света. Међутим, у примеру (3) изражени свет „учити” приказан је кроз обавезу, а у примеру (4) кроз дозволу. То подразумева да значење реченице (3) објашњавамо на основу скале обавезе, а значење реченице (4) на основу скале дозволе. Скала обавезе изражава деонтичку удаљеност између референтног света и израженог света у смислу дужности, док скала дозволе изражава деонтичку удаљеност између референтног и израженог света у смислу дозволе. Скале обавезе и дозволе се не могу преклопити, јер како аутор наводи „слаба обавеза није исто што и јака дозвола”⁷ (Фралеј 1992: 422).

3. Модални глаголи и глаголски комплекси за исказивање деонтичке модалности у српском језику

Према речима ауторке Бајић (2015: 460), „модалност је као концептуална категорија универзална, али су средства за њено изражавање у језицима врло различита”. У српском језику се деонтичка модалност углавном исказује уз помоћ модалних глагола *шребайти*, *морайти*, *сметити*, *моћи*, итд, који се користе уз инфинитив пунозначног глагола или конструкцију *да + презент* (*морам радиити*; *морам да урадим домаћи*) (Мразовић–Вукадиновић 2009: 177). Међутим, како Новаков (2015: 435) објашњава, модални глаголи у српском језику не поседују морфосинтаксичке одлике које би их диференцирале од лексичких глагола. Поред тога, у српском језику не постоји коначан списак модалних глагола (Новаков 2015: 435).

Пипер и Клајн (2013: 284) наводе да у српском језику „модални глаголи и изрази имају модално значење иреалности, које изражавају као значење могућности, потребе или неопходности”. То значи да је једна од њихових главних карактеристика да модификују значење самосталног глагола у реченици на неки од тих начина, односно, како то Станојчић и Поповић (1992: 247) објашњавају, дата ситуација се не представља као реална, већ као нешто што се „мора, може, хоће и сл. реализовати”. Мразовић и Вукадиновић (2009: 179) додају да „модални глаголи остварују модални однос између радње која је изражена самосталним глаголом и заједничког субјекта или између радње самосталног глагола и говорника”. Поред тога, Пипер и Клајн (2013: 284) наводе и чињеницу да се „модални глаголи међусобно разликују по степену десемантизованости”⁸ Јаче су десемантизовани модални глаголи у ужем смислу где спадају *моћи*, *шребайти*, *морайти*, *сметити* и *хшети*, док су модални глаголи у ширем смислу – *желеити*, *жудеити*, *марити*, *допустити* – слабије десемантизовани.

За исказивање деонтичке модалности у српском језику се осим модалних глагола у реченицама могу наћи и одређена неглаголска средства – *очигледно је*, *пошребно је*, *неојходно је*, *недопустиво је*, итд. – самостално или у комбинацији са пунозначним глаголима, уз помоћ којих се остварује исти деонтички ефекат

6 Deonic distance between the reference world and the expressed world (William Frawley 1992: 422).

7 Weak obligation does not equal strong permission (William Frawley 1992: 422).

8 „Семантичко пражњење”.

као приликом употребе одговарајућег модалног глагола (*Неоїходно је да радим*) (Пипер 2005: 638).⁹

4. Глаголске перифразе за исказивање деонтичке модалности у шпанском језику

У литератури на шпанском језику велика пажња је посвећена разлици између глаголског начина (*modo verbal*) и модалности (*modalidad*). Хименес Хулиа (1989: 18) објашњава да је „глаголски начин морфолошка категорија која као таква чини граматички знак”¹⁰. Аутор детаљније објашњава ову тврдњу и наводи:

Глаголски начин је знак, јер свака реализација модалног система претпоставља актуелизацију одређеног облика значења кроз облик означитеља, чија манифестација није сегментабилни ланац, већ опозициона фонемска алтернација (и диференцијабилна, у одређеним случајевима и синтагматски). С друге стране, граматички је, јер глаголски начин представља затворени и обавезни систем за све вербалне реализације одређеног типа (такозвани „лични” облици глагола) (Хименес Хулиа 1989: 18–19).¹¹

Што се тиче модалности у шпанском језику, ради се о лингвистичкој области којом се представља језички израз могућности и нужности (Каретеро 1991–92: 41–42).

У *Описној граматички шпанског језика* (РАЕ 1999б: 3214) наводи се да се деонтичка модалност у шпанском језику може испољити кроз различита језичка средства као што су интонација, синтакса и варијација глаголског начина, код којих се акценат првенствено ставља на разлику између индикатива и субјунктива. Међутим, оно што је предмет нашег рада јесте испољавање деонтичке модалности на пољу синтаксе преко глаголских перифраза са модалним глаголима и инфинитивима пунозначних глагола.

Рајић и Маркос Бланко (2009: 91) наводе глаголске перифразе којима се у шпанском језику изражавају потребе и обавезе. Она која се најчешће користи је *tener que + infinitivo*, која би у српском језику била еквивалентна конструкцији *мораи да + инфинитив*. Ово је глаголска перифраза која би заузела највишу позицију на Фралејевој скали обавезе, односно представља највећу деонтичку дужину између референтног од израженог света. Оно што је карактеристично за ову перифразу, а што је издваја од осталих, јесте то да модални глагол и глагол у инфинитиву могу бити иста лексема – *tienes que tener*. Значење би било *мораи да имаи* што показује полисемичан карактер глагола *tener* у шпанском језику. Поред тога, једна од главних вредности глаголске перифразе *tener que + infinitivo* јесте њена вредност обавезе или потребе. Да бисмо у шпанском језику боље схватили о ком значењу се ради, помажу нам прагматски и фонетски аспекти (РАЕ 1999б: 3352).

Следећа глаголска перифраза којој Рајић и Маркос Бланко (2009: 91) придају пажњу јесте *deber + infinitivo*. Слична је перифрази *tener que + infinitivo*, међутим, основна разлика између њих је та што се у говорном језику ова друга у шпанском

9 Ми се у овом раду нећемо посветити неглаголским средствима за исказивање деонтичке модалности, већ само инфинитивним конструкцијама са модалним глаголима.

10 El modo verbal es una categoría morfológica que, como tal, constituye un signo gramatical (Jiménez Juliá 1989: 18–19).

11 Es signo porque cada realización del sistema modal supone la actualización de unacierta forma de significado a través de una forma de significante, cuya manifestación es, no una cadena segmentable, sino una alternancia fonemática opositiva (y diferenciable, en ciertos casos, también sintagmáticamente). Es gramatical, por otra parte, porque el modo verbal constituye un sistema cerrado y obligatorio para toda realización verbal de cierto tipo (las llamadas formas 'personales' del verbo) (Jiménez Juliá 1989: 18–19).

језику чешће користи у облику кондиционала, односно потенцијала у српском, па тада уместо обавезе исказује сугестију и гласи *deberías + infinitivo* што бисмо могли да преведемо као *требало би да + инфинитив*. Техел (2017: 39–52) додаје да се перифраза *deber + infinitivo* може тумачити и као тип жеље у одређеној мери и да не представља неизбежну обавезу која се исказује перифразом *tener que + infinitivo* (према Гомес Торегго 1988; Сирбу-Думитреску 1988; Олберц 1998; Милер 2005 и РАЕ 2009). Поред тога може се догодити да говорник сам себи намеће обавезу користећи перифразу *tener que + infinitivo*. То је према *Ојисној граматици шпанског језика* (1999: 3252) активна обавеза и у том случају није у потпуности синоним за *deber + infinitivo*. Оно на шта треба обратити посебну пажњу је употреба конструкције *deberde + infinitivo* која се, иако је на први поглед слична перифрази *deber + infinitivo*, не користи за изражавање обавезе, већ служи за исказивање претпоставки (РАЕ 1999а: 264) (*Debedeser la sonce / Mora da je jedanaesti saiti*).

Још једна перифраза еквивалентна првој коју Рајић и Маркос Бланко (2009: 91) наводе јесте *haberde + infinitivo*, која има готово исто значење као *tener que + infinitivo*, међутим, она би на Фралејевој скали заузела нешто нижу позицију, односно њом не бисмо исказали највиши степен обавезе. Поред тога, њена употреба је углавном ограничена на књижевни стил. Вреди истаћи да се ова перифраза користи за исказивање футуралности и да се њена модална вредност обавезе мења временском, уколико се модални глагол употреби у субјунктиву (РАЕ 1999б: 3355).

Следећа перифраза за исказивање деонтичке модалности коју Рајић и Маркос Бланко (2009: 91) спомињу јесте перифраза *haber que + infinitivo*, међутим, за разлику од претходне, ова конструкција се увек користи у својој безличној форми која гласи *hay que + infinitivo*. У овом случају немамо агенса ком се говорник обраћа, већ се напомиње како би нешто требало да се уради, што такође у одређеној мери можемо сврстати под концепт сугестије. Ову перифразу бисмо могли да ставимо пред крај Фралејеве скале обавезе. У РАЕ (1999б: 3357) се наводи да ова конструкција развија два значења, са једне стране обавезу или потребу, а са друге значење синтаксичке прикривајуће вредности, односно слична је безличним конструкцијама са *se* у шпанском језику (*Nose puede fumar aquí / Ove se ne може пушити*).

У шпанском језику глаголска перифраза којом се исказује дозволајесте *poder + infinitivo*, односно на српском *моћи + инфинитив*. Техел (2017: 39) објашњава да се реченице у којима се јавља ова перифраза заснивају на дозволи коју омогућава деонтички извор. У односу на претходне глаголске перифразе, ову перифразу анализирамо уз помоћ Фралејеве скале дозволе.

5. Емпиријски део рада

Емпиријски део нашег рада представља истраживање које је спроведено на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу током школске 2019/2020. године по завршетку другог семестра. У истраживању је учествовало 27 студената друге (студенти италијанистике, романистике, германистике и англистике) и 6 студената треће године (студенти италијанистике и романистике) који уче шпански као страни језик. На поменутом факултету, очекивано је да након одслушањог предмета Шпански језик 2 студенти имају А2/Б1 ниво, а након предмета Шпански језик 3 Б1/Б2 ниво знања шпанског језика на основу Заједничког европског референтног оквира.

Циљ истраживања је био показати да ли студенти разумеју и успевају да преведу деонтичке конструкције на адекватан начин са шпанског језика на српски и обрнуто. Сматрамо да, иако се очекује да студенти имају поменуте нивое у оквиру којих се подразумева да су савладали средства за исказивање деонтичке модалности, још увек имају недоумице приликом њиховог коришћења у писаном и говорном дискурсу. Као што смо напоменули, мишљења смо да главни проблем, са једне стране, представљају основни модални глаголи *морати* и *требаћи* у инфинитивним и *да* + *презент* конструкцијама у српском, а са друге, глаголске перифразе са деонтичким значењем у шпанском језику.

Као најпогоднији начин за проверу колико успешно студенти владају деонтичким конструкцијама предлажемо превод одговарајућих реченица, где су шпански и српски истовремено и полазни и циљни језик. У оквиру анонимног упитника студенти су добили шеснаест реченица за превод. Поред тога, на почетку упитника од података је требало попунити назив предмета који је студент одслушао током текуће школске године и матичну катедру. Потрудили смо се да студентима понудимо примере реченица са лексиком која је одрађена на часовима, како би се највише фокусирали на превод конструкција којима се исказује деонтичка модалност. Ученици су реченице преводили у учioniци током јунског испитног рока школске 2019/2020. године након испита из шпанског језика. Због једноставне лексике нису имали право на коришћење речника. Што се тиче реченица, прво је требало превести осам примера на српски, а затим осам на шпански језик. У оквиру истраживања смо се првенствено фокусирали на испитивање деонтичких конструкција, а минималне лексичке грешке на које смо наишли у осталим деловима реченица нисмо узимали у обзир.

5.1. Примери са глаголском перифразом *tener que* + *infinitivo* и еквивалентима у српском језику

Студенти су се у оквиру обе групе реченица прво сусрели са оним примерима чији деонтички изрази заузимају највишу позицију на Фралејевој оси, односно са реченицама у којима се јавља глаголска перифраза *tenerque* + *infinitivo*:

(1) **Tenemos que ir** al estreno de la película para hacer la crítica.

Што се тиче примера (1) велики број студената, тачније 45%, превело је на адекватан начин део реченице у ком се налази глаголска перифраза за исказивање деонтичке модалности. Од тога, неки ученици су се одлучили за опцију МОДАЛНИ ГЛАГОЛ МОРАТИ + ИНФИНИТИВ (*морамо ићи*), а неки за конструкцију МОДАЛНИ ГЛАГОЛ МОРАТИ + ДА + ПРЕЗЕНТ (*морамо да идемо*). Међутим, многи студенти нису превели на прави начин овај израз, тачније пермутовали су модалне глаголе *морати* и *требаћи*, па су остала понуђена решења била: *треба да идемо*; *требало би да идемо*; па чак и реченице у којима се не јавља модални глагол попут *ићи ћемо*; итд.

(2) Para hacer una reclamación, **tienes que presentar** la garantía.

И код примера (2) присутан је велики број тачних одговора, чак 66%. У овом случају сви ученици су се одлучили за конструкцију МОДАЛНИ ГЛАГОЛ МОРАТИ + ИНФИНИТИВ (*мораш приложити*). Остали неадекватни преводи овог примера били су везани за модални глагол *требаћи* (*треба да идемо*).

(3) **Мораш да урадиш** домаћи.

Што се тиче примера које је са српског требало превести на шпански, на основу добијених резултата уочавамо да су студенти имали више потешкоћа и недоумица него код примера које је требало превести са шпанског на српски језик. Пример (3) тачно је превело 36% студената, док су се остали одлучили за глаголску перифразу DEBER + INFINITIVO (*debes hacer*) уместо тачног превода са перифразом TENER QUE + INFINITIVO (*tienes que hacer*).

(4) **Морамо да одемо** у супермаркет.

Пример (4) тачно је превело 48% студената користећи глаголску перифразу TENERQUE + INFINITIVO док су се остали одлучили за превод са перифразама DEBER + INFINITIVO (*debemosir*) или HAY QUE + INFINITIVO (*hay queir*) којом дата реченица постаје безлична.

(5) **Has de saber** que las cosas no son como parecen.

У примеру (5) дата глаголска перифраза HABERDE + INFINITIVO, као што смо у раду већ напоменули, има готово исто значење као глаголска перифраза TENER QUE + INFINITIVO, па се у српском језику преводи модалним глаголом *мораћи*. Изненађујуће је да је велики проценат студената, чак 42%, адекватно превело ову конструкцију, с обзиром на то да се она на часовима ређе спомиње од перифразе са глаголом *tener*. Остали студенти су тим глаголом превели ову реченицу, али је велики број оних који су ипак одлучили да овај пример не преведу или су написали да не знају шта би употребили.

5.2. Примери са глаголском перифразом *deber + infinitivo* и еквивалентима у српском језику

(6) **Debes felicitarle** el cumpleaños.

Након прве групе реченица требало је превести реченице које у себи садрже модални глагол *шребати*, односно глаголску перифразу DEBER + INFINITIVO. Пример (6) тачно је превело 46% студената, односно искористили су МОДАЛНИ ГЛАГОЛ ТРЕБАТИ + ДА + ПРЕЗЕНТ. Међутим, нису сви глагол *шребати* употребили на исти начин. Један део студената, тачније 27%, глагол је написало у презенту (*шреба да му честиташ рођендан*), а 18% у потенцијалу (*шребало би да му честиташ рођендан*). Потенцијалу у српском би више одговарао кондиционал (*deberías* у шпанском језику, али сматрамо да оба превода можемо сматрати тачним због тога што је разлика између презента и потенцијала (кондиционала у шпанском језику) у оквиру ове деонтичке конструкције веома мала. Студенти који нису тачно превели ову реченицу искористили облик МОДАЛНИ ГЛАГОЛ МОРАТИ + ИНФИНТИВ (*мораш му честиташ рођендан*).

(7) Si el aparato sigue sin funcionar, **debes llamar** a tu distribuidor más cercano.

Пример (7) је тачно превело 42% студената. Као у претходном примеру, видимо да су студенти били подељеног мишљења у вези са презентом и потенцијалом глагола *шребати*, па се 30% одлучило за презент (*шреба да позовеш*), а 12% за потенцијал (*шребало би да позовеш*). Што се тиче нетачног превода, ти студенти су се одлучили за конструкције са модалним глаголом *мораћи*: *мораш позвати*; *мораше назвати*; али и за императив: *позови*; *позовиће*.

(8) **Треба да оперемо** судове.

Студенти су и у оквиру ове групе реченица имали више проблема приликом превођења реченица са српског на шпански. Пример (8) тачно је превело само 18% студената и искористило глаголску перифразу DEBER + INFINITIVO (*debemo sfregar*). Остали студенти су се углавном одлучили за перифразу TENERQUE + INFINITIVO (*tenemos que lavar*), а било је и оних који су искључили субјекат уз помоћ перифразе HAY QUE + INFINITIVO (*hay que fregar*).

(9) **Требало би да једеш** више воћа.

Пример (9) је требало да послужи да бисмо утврдили да ли студенти уочавају разлику између облика презента и потенцијала (кондиционала) глагола *īребаиши* (*deberías* у шпанском). Сматрали смо да се то најбоље може уочити приликом превођења са српског на шпански, када се глагол *īребаиши* у старту стави у облик потенцијала. 18% студената превело је глагол кондиционалом (*deberías comer más fruta*), а такође 18% студената се одлучило за презент (*debes comer*). Међутим, остали студенти превели су ову реченицу на следеће начине: перифразом TENER QUE + INFINITIVO (*tienes que comer*); перифразом HABERDE + INFINITIVO (*hasde comer*); па чак и неглаголским средствима за исказивање деонтичке модалности (*necesitas comer*).

(10) La gente **debe de pensar** que la entrada cuesta diez euros.

У примеру (10) представљена је глаголска перифраза за исказивање претпоставке у шпанском језику, односно DEBERDE + INFINITIVO. Желели смо да видимо да ли студенти праве разлику између ње и перифразе за исказивање деонтичке модалности DEBER + INFINITIVO. Међутим, само 18% студената уочило је да се ради о реченици која казује претпоставку (*људи вероватно/сиђурно мисле*). На основу осталих одговора јасно је да су студенти мислили да се ради о перифрази DEBER + INFINITIVO и неки од понуђених превода били су: *људи треба да мисле; људи би требало да мисле*; али било је и студената који су сматрали да се ради о перифрази TENER QUE + INFINITIVO, па је превод гласио: *људи морају мислиши/размишљаиши; људи морају имати на уму*.

(11) **Мора да је љут** на мене.

Што се тиче реченице на српском језику која казује претпоставку, а ради се о примеру (11), ниједан студент није употребио глаголску перифразу DEBERDE + INFINITIVO приликом превода. Сви одговори били су погрешни или студенти нису ни покушали да преведу ову реченицу: *tiene que estarenfadado; debeestar; seríaenojado*; итд.

5.3. *Примери са глаголском перифразом poder + infinitivo и еквивалентима у српском језику*(12) **Puede hablar** de la película, la ha visto tres veces.

На основу превода следеће две реченице, утврдили смо да студенти немају много потешкоћа приликом превођења конструкције која се налази на Фралејевој скали дозволе. Дакле, студенти су глаголску перифразу PODER + INFINITIVO у шпанском и конструкцију МОДАЛНИ ГЛАГОЛ МОЋИ + ДА + ПРЕЗЕНТ у српском језику углавном тачно превели. Пример (12) тачно је превело 51%

студената (може да прича о филму), од којих се њих неколико одлучило за облик МОДАЛНИ ГЛАГОЛ МОЋИ + ИНФИНИТИВ (може причати/говорити).

(13) **Можемо да купимо** онај стан који смо видели јуче.

Пример (13) који је требало превести са српског на шпански, превело је тачно 63% студената (*podemos comprar*). Ово је једини пример са шпанским као циљним језиком који има више тачних одговора од примера са шпанским као полазним језиком.

5.4. Примери са глаголском перифразом *haber que + infinitivo* и еквивалентима у српском језику

(14) **Нау *que buscar*** otra solución.

Последњој групи реченица припадају реченице са неисказаним агенсом. На основу понуђених одговора примећујемо да се студенти нису баш најбоље снашли приликом њиховог превођења. Пример (14) тачно је превело 18% студената. Од тога, 12% студената се одлучило за превод са модалним глаголом *ішебаііи* (*ішеба наііи друго решење; ішеба да се нађе*), а 6% се одлучило за модални глагол *морайіи* (*мора да има/іосііоји друго решење*), преформулишући у малој мери полазно значење реченице. Остали неадекватни преводи подразумевали су присутан субјекат: *морамо наііи; морам да іоііражим; ішеба да іоііражим; мора да іронађе; мораш изабраііи; морайіе наііи*; итд.

(15) **Треба да се учи** за испит.

И у оквиру ове групе реченица мали број студената је превео адекватно реченице са српског на шпански језик. Пример (15) је са глаголском перифразом *HAY QUE + INFINITIVO* превело 27% студената (*hayqueestudiar*), док су остали у превод уводили непостојећи субјекат уз помоћ глаголских перифраза *DEBER + INFINITIVO* и *TENER QUE + INFINITIVO*: *debemos estudiar; deberíamos estudiar; tenemos que estudiar; tengo que estudiar*; итд.

(16) **Треба бацити** смеће.

Слично је и са примером (16) који је тачно превело само 15% студената (*hayquesacar*), док су се остали позивали на субјекат: *debemosacarla basura; tienes quesacarlabasura*; итд.

Пример	Модел превода	Тачни одговори	Нетачни одговори
(1) Tenemos que ir al estreno de la película para hacer la crítica.	Морамо да одемо / морамо отићи на премијеру филма да бисмо дали критику.	45%	55%
(2) Para hacer una reclamación, tienes que presentar la garantía.	Да би се поднео захтев, мораш да приложиш / приложити гарантни лист.	66%	34%
(3) Мораш да урадиш домаћи.	Tienes que hacer la tarea.	36%	64%
(4) Морамо да одемо у супермаркет.	Tenemos que ir al supermercado.	48%	52%

(5) Has de saber que las cosas no son como parecen.	Мораш да знаш / знати да ствари нису онакве каквима се чине.	42%	58%
(6) Debes felicitarle el cumpleaños.	Треба да му честиташ рођендан.	46%	54%
(7) Si el aparato sigue sin funcionar, debes llamar a tu distribuidor más cercano.	Ако уређај и даље не функционише, треба да позовеш најближег дистрибутера.	42%	58%
(8) Треба да оперемо судове.	Debemos fregar los platos.	18%	82%
(9) Требало би да једеш више воћа.	Deberías comer más fruta. (Debes comer más fruta.)	36%	64%
(10) La gente debe de pensar que la entrada cuesta diez euros.	Људи вероватно мисле да улазница кошта десет еура.	18%	82%
(11) Мора да је љут на мене.	Debe de estar enfadado conmigo.	0%	100%
(12) Puede hablar de la película, la ha visto tres veces.	Може да прича о филму, одгледао га је три пута.	51%	49%
(13) Можемо да купимо онај стан који смо видели јуче.	Podemos comprar ese piso que vimos ayer.	63%	37%
(14) Нау que buscar otra solución.	Треба наћи друго решење.	18%	82%
(15) Треба да се учи за испит.	Нау que estudiar para el examen.	27%	73%
(16) Треба бацити смеће.	Нау que sacar la basura.	15%	85%

Табела 1: Табеларни приказ превода задатих реченица и проценат тачних и нетачних одговора испитаника.

6. Закључак

У овом раду смо представили и упоредили конструкције за исказивање деонтичке модалности у српском (модалне глаголе са инфинитивом и конструкцијом *ga + презенти*) и шпанском језику (глаголске перифразе са модалним глаголима).

Након спроведеног истраживања у коме су учествовали студенти са Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, показало се да се испитаници боље сналазе са оним конструкцијама које се уводе на почетним нивоима учења језика. То је случај са глаголском перифразом за исказивање дозволе у односу на глаголске перифразе за исказивање обавезе, којима се значај даје на вишим годинама студија. У вези са тим, глаголску перифразу за исказивање дозволе, *poder + infinitivo*, студенти препознају у контексту и адекватно преводе, и у случају када је шпански полазни, и у случају када је циљни језик.

Међутим, као што су показали резултати истраживања, велики број студентата користи перифразе *tener que + infinitivo* и *deber + infinitivo*, односно модалне глаголе *морати* и *шребати*, као да се ради о потпуним еквивалентима, иако смо на основу Фралејевог скале обавезе показали да постоје нијансе које их диференцирају. Студенти се служе овим глаголима/конструкцијама и онда када треба превести безличну реченицу са глаголском перифразом *hay que + infinitivo*. Овој

безличној перифрази такође треба посветити пажњу на часовима, првенствено због тога што студенти приликом њеног превођења уводе непостојећи субјекат.

Велики број студената из анализираних узорка преводи конструкцију *deber de + infinitivo* као конструкцију за исказивање облигаторности *deber + infinitivo*, док је њено примарно значење исказивање претпоставки.

Приметно је да је студентима тежи превод са српског на шпански, него са шпанског на српски језик. С обзиром на то да се ради о студентима који слушају шпански језик као изборни и да немају посебне часове превода, то се могло и очекивати.

Након свега реченог, можемо закључити да је хипотеза од које смо кренули оправдана, односно да студенти након одслушаних наведених предмета још увек не употребљавају деонтичке изразе на адекватан начин који би био у складу са очекиваним знањима за нивое А2/Б1, односно Б1/Б2, према Заједничком европском референтном оквиру.

Због резултата до којих смо дошли захваљујући овом истраживању, сматрамо да је од изузетног значаја предложити начин на који би се модални глаголи *морати* и *шребати* и глаголске перифразе којима смо пажњу посветили у раду – могли уврстити на почетне нивое учења језика, без великог оптерећења већ утврђеног наставног плана и програма новим граматичким садржајима.

За боље усвајање деонтичких израза предлажемо индуктивно укључивање модалних глагола и глаголских перифраза у краће текстове за превод на часу на нижим годинама студија без претераног задржавања на граматичким појашњењима. Улога наставника би била исправљање неадекватног превода на часу који би студенти временом несвесно усвајали. Након што се студенти имплицитно упознају са овим језичким јединицама, онда би на једном наставном часу било потребно експлицитно посветити пажњу средствима за исказивање деонтичке модалности ради њихове систематизације и граматичког објашњења.

Надамо се да ћемо у оквиру неког наредног истраживања представити резултате након конкретне примене понуђене методе и праћења употребе деонтичких конструкција у оквиру једног семестра или школске године. На тај начин бисмо испитали оправданост њиховог комплекснијег увођења у наставу.

Листа референци

- Бајић 2015: Д. Бајић, Модалност дискурса и у дискурсу, у: Б. Димитријевић, Б. Мишић Илић и В. Лопичић (ред.), *Језик, књижевност, дискурс: Језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 449–462.
- Ватрикан 2015: А. Vatrican, La modalidad en la gramática: la capacidad en las construcciones “saber / poder” + infinitivo, *Revista Española de Lingüística*, vol. 45, núm. 2, 115–141.
- Каретеро 1991–1992: М. Carretero, Una propuesta de tipología de la modalidad: la aceptación como categoría modal, *Dicenda: Estudios de lengua y literatura españolas*, núm. 10, Madrid: Universidad de Complutense, 41–61.
- Кнежевић, Брдар 2011: В. Knežević, I. Brdar, Modals and modality in translation: a case study based approach, *Jezikoslovlje*, 12 (2), Osijek: Filozofski fakultet, 117–145.
- Лажонс 1977: J. Lyons, *Semantics*, Vol. 2, Cambridge: Cambridge University Press.
- Микулацо 2018: I. Mikulaco, Modalnost na primjeru korpusnog istraživanja hrvatske i ruske ustavnopravne terminologije, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta*, Pula: Sveučilište Jurja Dobrića, núm. 15, 167–178.

- Мразовић–Вукадиновић 2009: P. Mrazović i Z. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Новаков 2015: P. Novakov, Modalni glagoli u engleskom i srpskom naučnom diskursu, u: B. Mišić Ilić V. Lopičić, *Jezik, književnost, diskurs: Jezička istraživanja*, Niš: Filozofski fakultet, 435–448.
- Палмер 2001: F. R. Palmer, *Mood and Modality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Пипер–Клајн 2013: П. Пипер и И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика, Простра реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- РАЕ 1999а: *Gramática de la lengua española*, Madrid: Espasa Calpe.
- РАЕ 1999б: *Gramática descriptiva de la lengua española: Las construcciones sintácticas fundamentales; Relaciones temporales, aspectuales y modales*, Madrid: Espasa Calpe.
- Рајић–Маркос Бланко 2009: J. Rajić i H. Marcos Blanco, *Gramática de la lengua española para serbiohablantes con ejercicios*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Станојчић–Поповић 1992: Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Грамашика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Техел 2017: M. Thegel, *¿Opiniones, normas o pura necesidad? La modalidad deóntica y la modalidad dinámica a través de ‘deber’ y ‘tener que’*, Uppsala: Uppsala University.
- Фралеј 1991: W. Frawley, *Linguistic Semantics*, New York: Routledge.
- Хименес Хулиа 1989: T. Jiménez Juliá, Modalidad, modo verbal y modus clausal en español, *Verba. Anuario Galego de Filoloxía*, Vol. 16, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 175–214.
- Чикара 2017: Т. Ћикара, *Evidencijalnost i epistemička modalnost: Epistemički modalni operatori kao nosioci evidencijalnih značenja u engleskom i srpskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.

TRADUCCIÓN DE EXPRESIONES DEONTICAS EN LAS CLASES DE ESPAÑOL COMO LENGUA EXTRANJERA

Resumen

En este trabajo nos ocupamos del análisis contrastivo de construcciones que expresan la modalidad deóntica en serbio y español. Partimos de los marcos teóricos de la modalidad deóntica modalidad obligatoria, y nos centramos en los trabajos de Predrag Piper (2005), Lyons (1977) y Fraley (1992). El objetivo de este artículo es mostrar el grado de similitud entre los idiomas que comparamos y averiguar si existen construcciones equivalentes para expresar la modalidad deóntica. En este sentido, se realizó una investigación cualitativa y cuantitativa en la que participaron estudiantes de segundo y tercer año de la Facultad de Filología y Artes de la Universidad de Kragujevac que estudian español como lengua extranjera. Partimos de la hipótesis de que los estudiantes después de aprobar las asignaturas Español 2 y Español 3 no dominan completamente las expresiones deónticas, y que además, a la hora de traducir las oraciones tienen problemas con los verbos modales y perífrasis verbales *tener que + infinitivo* y *deber + infinitivo*, principalmente en español, lo que provoca errores en la traducción. Intentaremos determinar hasta qué punto los estudiantes pueden reconocer expresiones deónticas en oraciones y de qué manera las traducen del serbio al español y viceversa. Además, revisaremos los métodos y actividades para el trabajo en clase que contribuyan a la adopción más sencilla de construcciones deónticas, que tiene como objetivo mejorar el aprendizaje del español de todas las personas cuya lengua materna es el serbio.

Palabras clave: modalidad deóntica, expresión deóntica, español, serbio, traducción

Irena M. Selaković

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига I
МОДАЛНОСТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Лектура и коректура
Тамара Лутовац Казновац

За издавача
Зоран Комадина, редовни професор
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник
Стефан Секулић

Штампа
ФИЛУМ, Крагујевац

Тираж
150

ISBN
978-86-80796-86-4

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'367.625(082)
821.163.41.08(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Српски језик, књижевност, уметност (15 ; 2020 ;
Крагујевац)

Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са XV међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (30-31. X 2020).
Књ. 1, Модалност у српском језику / уредници Милош Ковачевић, Јелена Петковић.
- Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2021 (Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет). - 285 стр. : илустр. ; 24 cm Тираж 150. - Стр. 5-7: О књигама са XV Међународног научног скупа српски језик, књижевност, уметност / Уредништво.
- Стр. 9-10: О лингвистичкој књизи XV Међународног научног скупа српски језик, књижевност, уметност / Уредници. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на енгл., нем. или шпан. језику уз сваки рад.

I

SBN 978-86-80796-86-4

а) Српски језик - Модалност - Зборници б) Српска књижевност - Језик - Зборници

COBISS.SR-ID 49235977